TÉNYEK ÉS TANÚK

Kádár Gyula
A Ludovikától Sopronkőhidáig

Magvető Könyvkiadó, Budapest

Kádár Gyula

A Ludovikától Sopronkőhidáig

ELSŐ KÖTET

Magvető Könyvkiadó
Budapest

Második kiadás

© Kádár Gyula örököse, 1978

1.

A magyar történelem egyik legnehezebb, sok tragédiával terhelt korszaka 1945-ben lezárult.

A korszak eseményeinek, az események hatásának ismertetése, az okok és okozatok feltárása, vezetők és szereplők bírálata, tanulságok összegezése a történészek feladata. Munkájukhoz felkészültség, gondos kutatások, elmélyültség, lelkiismeretesség, pártatlan szemlélet, ítélőképesség és erkölcsi bátorság szükséges.

De a történelemtudomány szakmunkái sem csak cáfolhatatlan igazságokat tartalmaznak. Íróik nem függetleníthetik magukat ideológiai és nemzeti hovatartozásuktól. Egymásnak ellentmondó bőséges források egyéni értékeléseit, objektív tények különböző mérlegeléseit vitatják más nemzetek és a későbbi korok történészei. És minden lezárult korszak után tömegesen jelentkeznek az emlékezéseket írók. Tollat ragadnak nagyobb-kisebb szereplők – tevékenységük és személyük igazolására is –, szenvedett emberek sietnek a sorsukat megírni, egységesen állítva, hogy az igazat és csakis az igazat írják. Ezt ne is vonjuk mereven és általánosan kétségbe. De van a memoárirodalomban szubjektív ferdítés is, logikával ellenkező állítás, öndicséret és hatásvadászó, üres kitalálás.

Ha megállunk egy kép előtt, más és más a benyomásunk szemtől szembe, jobb vagy bal oldalról, magasabbról vagy alacsonyabbról vagy különböző megvilágítás mellett. A kép mint alkotás önmagában változatlan, de az emberben keletkező hatás változó. Egy

Az 1918–1945-ig tartó korszak megértéséhez legalább 1848-ig vissza kell nyúlni. Ez az év az újabb kori magyar történelemnek nagy fordulópontja.

A francia forradalom eszméi az európai kontinens országait nemcsak szellemben, hanem szerkezetben is megrázták, és életre keltették a szabadságvágyat. Magyarország is eljutott 1848-ban a forradalomhoz.

A nemzeti és polgári forradalom célkitűzéseinek homlokterében – a március 15-i, alapjában véve még jócskán megalkuvó reformok kivívása után is – a nemzeti függetlenség kiharcolása állott, míg a teljesebb szociális eszmék megvalósítására való törekvés inkább csak kísérő jelenség volt, és a kisebbség (a balpárt) tartotta felszínen.

A függetlenség akarásában a nemzet egységes volt. Nem tekinthetjük számottevőnek a maguk anyagi és kasztérdekeit az összmonarchiában és a császári házban biztosítani akaró főúri és főpapi réteget.

Az uralkodóház és a Monarchia központi kormánya a magyar nemzet gazdasági és kulturális megerősödésének alapfeltételeit 1848. április 11-én a kényszer hatása alatt elismerte ugyan, de korántsem hitte, hogy ezzel megelégszik a nemzet. Számolt azzal, hogy a forradalom a Habsburg-uralomtól való elszakadást, a teljes nemzeti önállóságot előbb-utóbb követelni fogja. Ezért a divide et impera elv alapján fellázította az ország nemzetiségeit, hogy ezáltal a forradalom erői az ezekkel való mérkőzésekben őrlődjenek fel.

Ez indítja meg a fegyveres harcot. Nagy lángolások, sikerek, széthúzások, vesztett csaták, idegen beavatkozás, árulások után elbukik.

Bármilyen nemes volt is a harc, „Qui perde, pèche" („aki veszít, bűnös is") alapon fellobban a keserű kiábrándulás Kossuthból, vezetőkből, eszmékből. A

nacionalizmus addig lobogott lángja alig pislákol. A földre sújtott nemzet felett pedig megindul a nem is győztes gyáva bosszúja – holott a bosszútól éppen az önkényuralom nagy képviselője, az orosz cár óvta a Habsburgot –, amely ezt a kiábrándulást szinte teljesen megváltoztatta. Az akasztófa, börtön, bujdosásra és emigrációra való kényszerülés, az üldözés minden más lehető formája, a nemzet örökös és fáradhatatlan arculverése hatalmas összefogó erőt ad a már-már behódolni kész elemeknek is, a nacionalizmust eddig soha nem látott magasságokba emeli, bizonyítva annak a paradoxonnak az igazságát, hogy eszméknek azok teszik a legnagyobb szolgálatot, akik üldözik őket.

A Bach-korszak tulajdonképpen keményen összekovácsolta a magyarságot, pedig annak fegyvertárában kevés vagy semmi a harci eszköz, de annál nagyobb passzivitásban rejlő ereje. A behódoltak, megvásároltak, az ide telepített idegenek minden erőfeszítése sem képes ezzel megbirkózni. A parazsat csak takarja a hamu, alatta él a nemzeti eszme.

A Monarchia sorozatos külpolitikai és háborús vereségei következtében az uralkodóház engedni kényszerül, és az 1867-es kiegyezéssel mintegy felszámolni véli a közte és a nemzet közötti ellentéteket. A kiegyezés megosztja a nemzetet. Az egyik oldalon állanak: a kiegyezés tényének és tételeinek elfogadói, az uralkodóház és az összmonarchia hívei, akik a teljes magyar függetlenséget és önállóságot megvalósíthatatlannak ítélik, akik a történelmi Magyarország területi épségét csak a népeket egyesítő Habsburg-uralom keretében látják biztosítottnak, akiket elvakít a most már külsőségekben megengedett magyarkodás, a látszatfüggetlenség és látszatönkormányzat, akik a magyar sorskérdést a felszínes „piros-fehér-zöld" jelszavak hangoztatásával el-

intézettnek tekintik. A másik oldalon áll: a nemzetek egészségesebb, tisztábban látó része tudatosan, és a 48-as idők eszméinek, törekvéseinek, bukásának, áldozatainak emlékét őrző egyszerű magyar nép ösztönösen.

A múló évek alatt az uralkodóház mindjobban megérezte, hogy a politikában mindig a lassú szívósság győz, és sohasem a zabolátlan erőszak. Ezért egyre nagyobb teret enged a hangzatos, szemfényvesztő nacionalizmusnak, így biztosítva a belső békét, ami, párosulva a világ pillanatnyi fegyvernyugvásával, viszonylágos jólétet is teremtett – a nincstelen nép számára ugyan legfeljebb csak olyan mértékben, hogy hasát egyszerű ételekkel megtömheti. De féltékenyen, hozzáférhetetlenül és sziklaszilárdan őrizte a lényeget, a kiegyezésben előnyére biztosított jogokat: hadügy, külügy, pénzügy vonatkozásában. Módszerének ügyességével széles rétegeket sikerült elaltatnia és megnyernie, csak a haladó és függetlenségi eszmék hordozói, őrzői küzdöttek tovább a maguk korlátozott eszközeivel, sokszor sok meg nem értéssel, de nem kevés gondot okozva a hivatalos, kiegyezéses politika képviselőinek.

A korszak általános uralkodó rendszere a kapitalizmus. A nagy nyugati államokban és a cári Oroszországban azonban egyre élesedően jelentkezik, formálódik és hangot kap az osztályharc. Az elnyomottak és elnyomók a történelem előző korszakaiban is megvolt küzdelme egyre tudatosabbá válik. Szaporodnak és nőnek a gyárak, több a tőkés, több a munkás. A tőkés mohón törekszik a munkás munkaerejének kisajtolásával minél nagyobb profithoz jutni, a munkásosztály szervezkedésekkel, sztrájkokkal, tüntetésekkel védekezik a kizsákmányolás ellen. Nálunk Magyarországon kevesebb a tőkés, kevesebb a munkás – lévén országunk a Monarchia nyersanyagbázisa –, tehát a munkásmozgalmaink

is csak kezdetleges stádiumban vannak, az ezeket irányító haladó értelmiség inkább az anyagi jobblét és a munkásjogok kierőszakolásáért harcol, de a magántulajdont lényegében nem támadja. Nálunk több a kizsigerelt, földéhes agrárproletár, ezek azonban még messze állanak attól, hogy megértsék az új eszméket, önhibájukon kívüli szellemi elmaradottságukban még engedelmes kiszolgálói uraiknak. Az uralkodó osztály felismeri ugyan a munkás- és a szociális mozgalmakban számukra mutatkozó veszedelmet, de azt nem, hogy egy kibontakozni készülő új világ küszöbére érkeztek. A hatalom megdönthetetlenségében bízva a problémák megoldását csak közigazgatási feladatnak tartják.

A fennálló kiegyezéses, monarchista rendszer súlyos ellenzékeként jelentkezik tehát a teljes magyar függetlenséget kívánó és népi nacionalizmus; a Szociáldemokrata Pártba tömörült munkásmozgalom; a nincstelen agrárproletárok bár nem szervezett, de folyton erősbödő elégedetlensége. Mindezekhez járul a Monarchia nemzetiségeinek nemzeti önállóságot követelő törekvése; nagynémetek, csehek, szlovákok, ukránok, románok rázzák a Monarchia korhadt tákolmányát, ami a Szent István-i birodalmat még külön is veszélyezteti. Érezhető, hogy a „nagy béke" árnyékában a Monarchia szétesésének és az uralkodó rendszer változásának órájához egyre közelebb kerül a mutató. Ezt az érzést az egyszerű magyar nép, már jóval a világháború kitörése előtt, azzal az általánosan elterjedt mondással fejezi ki, hogy: „ha meghal Ferenc József, háború lesz". Ezt a népi szólásmondást átvitten kell értelmeznünk, primitív kifejezése annak, hogy változás jön, így nem maradhat. Helyesen ismeri fel a nép, hogy a „népeket egyesítő" Monarchiát és a mindinkább tért hódító haladó eszmékkel szemben álló konzervativiz-

must egyedül Ferenc József személye tartja össze, akit sikerült a kiegyezés híveinek idővel szimbólummá mitizálni.

A korszak liberális volt. A közszabadságok és jogbiztonság jóval fejlettebb, mint a világháború után. Úgy is mondhatjuk, hogy az elnyomás magasabb szintű, kifinomultabb, formákat tartó, mentes az olyan drasztikumoktól, mint amilyeneket később ismertünk meg.

A világháborút megelőző korszak képét írók és hivatott történészek már százféle megvilágításban, sokféle ellentmondással, többnyire politikai beállítottságuknak megfelelő formában, de mindenesetre nálam avatottabb hozzáértéssel megírták. Mégis szükségesnek látom a magam mai szemével visszanézni arra a korra, amelyben elindulni rendeltettem, továbbá azért, mert a későbbiekben többször kényszerülök ez időből való egyes jelenségekre hivatkozni.

1898. december 16-án születtem.

Visszaemlékezők szívesen kezdik gyermekkoruk részletes, színes ábrázolásával írásukat, ilyen vagy olyan származásra és rokonságra is büszkén. Miután mindenféle származást és családfát jelentéktelennek tartok, a gyermekkorból való történetecskék pedig – igen ritka kivételektől eltekintve – inkább csak íróik számára érdekesek, az olvasónak azonban általában unalmasak, csak egyes olyan személyi adatokat, élményeket és meglátásokat villantok fel, amelyek formáló hatással voltak rám, és egyben jellemzőek is a korszakra.

A nacionalizmus korszakában, kevés kivételtől eltekintve, minden iskola a magyar nacionalizmus szellemében nevelt. Az általam végzett debreceni iskolák kiemelkedően a magyar függetlenség és a magyar sovinizmus szellemében. Az 1848–49-es szabadságharc árnyoldalait mellőző ismertetése, glorifikálása volt az alap. Gracza György és Jókai Mór. Mindig a német futott, mindig a magyar győzött, mert az Istennek nincs a magyarnál különb nemzete, különb katonája. Már elemi iskolai öreg tanítóm se sokat törődött azzal, hogy tudnivalókkal tömje a fejünket, inkább arra fordította a tanórák jó részét, hogy belénk szuggerálja a német-, osztrák-, Habsburg-ellenszenvet. Ma is a fülembe cseng: „Lehet az is, hogy valamékötök még német szóra is kényszerül az életben; ha már ki nem kerülheti, utána azonnal mossa ki a száját, hogy ennek a fertelemnek nyoma se maradjék." Ez a szélsőséges magyarkodás persze sok fiatalt nemzeti önteltségre nevelt, hiába mentette a Bach-korszak elnyomásának emlékeiből táplálkozó osztrák-, Habsburg-gyűlölet.

A gimnáziumban versenyt szavaltuk a lelkesítő magyar verseket, tanáraink élesztgették a magyar harci szellemet. Békés alkotómunka dicséretéről, más népek megértéséről szó sem esett, minden a felnagyított magyar hősiesség tudatosítására összpontosult, párosulva azzal, hogy a világ folyását csak a fegyverek ereje döntheti el.

Ma is látom magam előtt a kollégium udvarán a lázító beszédek nagy kijelentéseitől megpirosodott gyermekarcokat március 15-én, október 6-án, mindenki mellén nagy nemzetiszínű kokárda. Szidják az osztrákot – Ferenc Józsefet sem nagyon kímélve –, mindezt nyugodt fölénnyel hallgatja a hatalom kivezényelt rendőrsége. Tudják, hogy ez csak gőz, pára, beszéd, eloszlik holnapra, minek ezt megzavarni? Azt sem zavarták, amikor az ex-lex idején a kinevezett kormánybiztost halottaskocsival várták az állomáson a debreceni ma-

gyarok. Később a gyerekek is torkuk szakadtából énekelték, hogy: „Kötelet a, kötelet a Tisza Pista nyakába." Nem bántotta ezért őket senki.

Kis hajdúsági falu nyári estéin szájtátva hallgattam a házak elé kiülő öregek bódító meséit, kurucokról, Rákócziról, Kossuthról, Petőfiről – akikről senki sem hitte, hogy meghalt –, Damjanichról meg arról a Görgeyről, aki eladta a hazát. Szépek voltak ezek a legendák még akkor is, ha tudjuk, hogy jelentős részüket a fantázia teremtette, és még akkor is, ha azt a tévhitet erősítették, hogy nincs különb a magyarnál. Ez a képzelgő, lelkesítő nacionalizmus benne élt a levegőben és benne élt a magyar lélekben! Arra, hogy ez minden szépsége mellett milyen káros volt, micsoda áldozatokkal járt, csak később, a világháborúban döbbenhettünk rá. A nagyon öregek arról meséltek, hogy harcoltak a debreceni csatában – milyen hősök voltak, de hiába: özönlött a muszka. Szinte imádságos tisztelettel és belső irigységgel hallgattam ezeket – milyen nagyszerű időket éltek!

A fiatalabbak sem maradtak el az öregektől. Az ő virtusmeséik katonakorukról szóltak. Az osztrák ármádia katonaidejéből. A 48–49-es legendákkal, a császár katonáival és a „vasas némettel" való magyar szembenállással szépen összefért az, hogy a német kommandóra szolgálták a császárt. Nem beszélték gyűlölettel a katonaságról, inkább hencegve. Ez érthető is. Az akkori szegény, földhözragadt magyar életének a katonakor volt a legnagyobb élménye, hiszen csak akkor látott „világot", csak akkor jutott túl a faluja határán, némelyik alföldi csak akkor látott hegyet életében először. A katonakor szenvedése megszépült. Az maradt meg, hogy milyen kemény legény volt a „gefreiter Kovács", meg micsoda ember volt a kapitány úr, akinek büszkén ejtette ki németről felismerhetetlenségig elfacsart nevét – és akinek egész katonaideje alatt egyetlen szavát sem értette. És mindig mindenhol a virtus. Bakánál, huszárnál, kocsmai verekedésnél hol „civilekkel", hol más fegyvernemhez tartozókkal. Aki nem volt katona, annak nem sok volt a becsülete. A katonasággal kapcsolatban politikai meggondolásnak nyoma sem volt. A Habsburg-uralom 400 éve belénevelte a nemzetbe, hogy katonának lenni kell, azt, hogy miért, kinek a céljaira, éppen úgy nem mérlegelték, mint azt, hogy ha „jobbra nézz"-t vezényelnek, mit kell ott nézni.

A nacionalizmusokat annyira jellemző más népek gyűlöletét – a már említett Habsburg-osztrákok kivételével – és a nemzetiségi kérdést az Alföld magyar népe nem ismerte. Bizonyos fölényes lekicsinyléssel beszélt ugyan „oláh"-ról, „rác"-ról, „tót"-ról, inkább tréfálkozva. „A kása nem étel, a tót nem ember"-féle buta szólásmondásokat nem kell komolyan venni. A falvakat járó drótostótokat ugyancsak megvendégelték, és szinte kedvencei voltak az idegent ritkán látó alföldi magyarnak. Sokszor megfordultam gyermekkoromban Erdélyben is, a Székelyföldön. A nép nem nézte le a románokat. Nem is volt olyan sok alkalma sem erre: csak néha jött le egy-egy pásztor a havasokról: Csíkban akkor nem volt „román kérdés" – mert ott nem volt román.

Nemzetiségi gyűlölködést gyermekkoromban nem oltottak belém.

Sokszor elgondolkozom ma a világháborút megelőző magyar nacionalizmuson. Összetett, ellentmondásos probléma ez. Nem lehet és nem szabad egy lebecsülő kézmozdulattal elintézni. Sok a pozitív oldala: szemben áll az elnyomó Habsburg-uralommal, és így szinte

áttörhetetlen gátat emel az elnémetesíteni akaró politikával szemben, harcol a kiegyezésben biztosított minimális nemzeti jogok megőrzéséért, gátolja a teljes kiszolgáltatást, küzd az imperialista célokat szolgáló és német vezényszó alatt álló hadsereg túlfejlesztése ellen. Nem szít gyűlöletet az országban lakó nemzetiségek ellen; csak nem fékezi a magyar egyik sajnálatos tulajdonságának, a nemzeti beképzeltségnek, fölényeskedésnek megnyilvánulásait. Nemzetiségeink nem éltek rosszul, nem éltek rosszabbul, mint magyar osztályostársaik. Tagadom azt, hogy a régi Magyarország elnyomta őket. Ez így, ilyen formában csak felkapott, ismételgetni való divatos jelszó. Már Kossuth Lajos is tagadta a nemzetiségi elnyomást. 1858-ban Glasgow-ban tartott beszédében mondta: „Tagadom, hogy az egész világ történelmében található volna még egy nemzet, mely a legrégibb időktől napjainkig olyan türelmesnek, olyan igazságosnak, olyan szabadelvűnek mutatkozott más nemzetiségekkel, mint a magyar." Elnyomásról nem nemzetiségi, hanem osztályalapon lehet beszélni. Egyformán zsákmányolták ki – és így nyomták el – a magyar és nemzetiségi nincstelent. Az uralkodó osztályokban – földbirtokosok, tőkések, tehetős értelmiségiek, tisztviselők között – voltak nemzetiségiek; „magyar elnyomásról" ezek jogosan nem panaszkodhattak. Szomorú tény, hogy a szórványvidékek szegény magyarját nem támogatta senki, munkát alig kapott, hitelt soha. A Romániából és Szerbiából irányított, a terjeszkedni akaró imperializmus céljait szolgáló magyarellenes propagandával és az onnan jövő anyagi támogatásokkal szemben védtelenül hagyták urai. Negatív hazafiság az a nacionalizmus, amely csupán szép szavakban és külsőségekben nyilvánul meg. Az a szó, hogy: „haza", a hazában élők nélkül üres fogalom. A hazaszeretet elsősorban a hazában élők szeretete, amihez csak csatlakozik, a területé, a tájé stb. Az élők szeretete a jobb közös sorsért való küzdésben, közös munkálkodásban válik valósággá. Ez hiányzott abból a nacionalizmusból, nem is adta meg az a magyarság számára sem a jólét, a kulturális fejlődés, nemzeti erősbödés anyagi bázisát. A magyarkodó nacionalizmus csak a magyar felsőbbrendűség bódulatában tartotta a nemzetet, más népek – sőt más nagy népek – értékeit lekicsinyelve. Pedig az a bizonyos „tiszta magyarság" faji szempontból nagyon is kétséges. Hiszen itt ezer éven át germán, szláv, török, tatár néprétegek fordultak meg, bevándorlások, osztrák telepítési politika mind olyan tényezők, amelyek a kevertséget bizonyítják. Nacionalizmusunk faji színezete nemzetiségeink és szomszédaink nacionalizmusát csak szította.

Munkásmozgalmakkal kapcsolatban gyermekkorom-nak semmi emléke nincs. Csak annyira emlékszem, hogy nemcsak az ún. úri osztály, hanem az általam ismert kispolgári, paraszti, iparosréteg is inkább elítélőleg és megértés nélkül emlékezett meg a „szocik" mozgolódásáról. Sokat láttam azonban a „nagy béke" szegény parasztjainak életéből, sokat hallottam az alacsony napszámokról és a nehéz munkáról. Nem éheztek, de egyoldalúan és szegényesen táplálkoztak, ruházatra alig jutott. Nagy volt a földéhség, akinek pár lánc saját földje vagy nádfedeles kis vályogháza volt, már valakinek számított. Azt is megfigyeltem, hogy az osztálytagozódás milyen hihetetlen mértékben érvényesült. Persze volt ez más országokban is – hiszen velejárója a kapitalista társadalomnak –, de a dölyfnek néhány nyugati országban már nem voltak olyan méretei, mint Magyarországon. A legalja népet – a cigányt – még a legnincstelenebb napszámos sem vette emberszámba;

a nincstelent lenézte – sőt egyenesen leparasztozta – az a paraszt, akinek volt valamije, s így ment ez a rátartiság, elkülönülés a gazdagság foka szerint a földbirtokosig, akit a földbirtok nagysága és a származás előkelősége ismét tovább differenciált. Az iparosok külön kasztot képeztek függetlenül attól, hogy ők is paraszti sorból származtak, s az ipari munkások szintén felülről kezelték a parasztot. A falu „arisztokráciája": pap, tanító, jegyző, orvos, patikus stb. már nagy tiszteletet megkívánó „úr" volt, viszont az ő uraságát nem ismerték el más urak. Így osztódott a magyar társadalom, foglalkozás, anyagi javak és származás alapján, a magyar mivoltot mint egybekapcsoló tényezőt nagyban hangoztató nacionalizmus alatt.

A magyar nép műveltsége alacsony volt – nem tehetett róla. Alacsony műveltségét a bekövetkezett időkben jócskán bebizonyította magatartásával, alaposan rácáfolva a magyar magasabbrendűség szólamaira. De alacsony volt az „urak" műveltsége is, főleg ha műveltségen nemcsak olvasottságot vagy szakismeretet, hanem szellemi gazdagságot, emelkedettséget és igazságérzetet is értünk. Babeuf szavai jutnak eszembe: „A vezetők dolga lett volna, hogy a népet kiműveljék, ehelyett barbárrá tették, mert maguk is azok." A kivételek, bármilyen számosak voltak is, csak kivételek.

Ami a korabeli haladó és demokratikus elemek tevékenységét illeti, úgy érzem, hogy a „haladó és demokratikus" jelzőket túlságos bőkezűséggel osztogatják ma korabeli íróknak, költőknek, művészeknek, néhány régi politikusnak. Még nem volt demokrata és haladó, aki ezekről az eszmékről gyönyörűen szónokolt, remek stiláris készséggel szívbemarkoló cikkeket, regényeket, verseket írt, de ennél többet nem tett. Semmivel sem volt különb, mint az általa ostorozott uralkodó osztály. Számos korabeli, „haladó"-nak tisztelt politikus és író életét ismerjük: elismerhetjük, hogy sokan emeltek szót a magyar nép gazdasági és kulturális felemelésének ügyében, de tudjuk, hogy sokan voltak csak kávéházi „haladók", urak, akik beszéltek vagy írtak – olümposzi magaslatról. Ezek csak ártottak azoknak, akik mindenestül a népet szolgálták, mert a hatalmon levők éppen az ő magatartásukat használták fel a népért igazán küzdők diszkreditálására.

Túlhaladná írásom keretét, ha a fentiek bizonyítására példákat sorolnék fel. A szép számban volt kivételek is gyengíthetik állításomat. Azt is tudom és elismerem, hogy művészek, egyes politikusok magánéletét sem lehet kispolgári szemszögből bírálni: szellemük feszültségéből következik, hogy elfogadott normákat áthágnak. De a nyilatkozatok és a magatartás akkortájt gyakori ellentéte nyilvánvalóan destruált.

Éles kritikával lehetne megemlékeznem feudális uraink és nagypolgárságunk néptől idegen magatartásáról.

Az ellenforradalmi korszak egyik jelentős problémáját, az úgynevezett „zsidókérdést" is meg kell említeni, mert ez sajnálatosan és szégyenletesen csaknem sorsdöntő, de legalábbis sorsot formáló jelentőségűvé vált. Foglalkozni kell azért is vele, mert a mérhetetlenül sokat szenvedett zsidósággal szemben minden nem zsidónak van tartozása.

A kérdés társadalomtudományos szemszögből való feltárása és vizsgálata a tudósok feladata. Itt én csak tapasztalataimon alapuló egyéni nézeteimről beszélhetek.

Nem érthetek egyet azzal az állásponttal, amely a zsidóságot mint fajtát különbözteti meg, és nekik globálisan faji tulajdonságokat imputál. Csak annyi igaz,

hogy a zsidóság világviszonylatban évezredeken át – szinte érthetetlenül – megkülönböztetett, gyötört, sőt üldözött lévén, mindenhol védekezésre kényszerült a rendelkezésére álló szerény eszközökkel. Ezért kifejlődött bennük a nagyobb alkalmazkodóképesség, a kapitalista társadalomban mindent jelentő és kiegyensúlyozó vagyon utáni vágy – amihez tanultság, üzleti érzék, ügyesség, szervezőkészség kellett. A korabeli magyar társadalom – a haladó gondolkodásúaktól eltekintve – már előbb említett úrhatnám osztálytagozódását jellemző rátartisága, származási alapú értékítélete szerint a zsidóságot lenézte. Józan ésszel érthetetlenül, hiszen semmiféle származás nem érdeme senkinek és nem lehet senkire megalázó. Egyébként ennek az indokolatlan és hamis rátartiságnak általában még az anyagi támasztékai sem voltak meg.

A valamikor vagyonnal is rendelkező középnemesi – dzsentri – és a komoly, szolid, jó polgári réteg idők folyamán jobbára elszegényedett. Az ősök részben elmulatták, elkártyázták, elszeretőzték, elnagyzolták vagyonukat, részben elvesztették azért, mert különböző szabadságmozgalmakkor szembefordultak a trónnal, és birtokaikat elkobozták (neoacquistica commissio, Bach-korszak stb.). Az utódok azonban nem vonták le az elszegényedés konzekvenciáit, igyekeztek megtartani az úri külsőségeket, a formákat, az üres mázt. Megmerevedtek szinte a középkorba illő feudális gondolkodásmódban – lenézve a kenyérkereső foglalkozásokat, amik időszerűek lettek volna a fejlődő magyar kapitalizálódás korszakában. Az ipar és kereskedelem területén szerintük nem volt származásuknak megfelelő foglalkozás, a fiak inkább nyomorogtak Y-os és előnevekkel, magasra tartott orral, üres zsebbel mint vármegyei írnokok, hivatalnokok. Egy vákuum keletkezett a magyar életben, amit felfedezett, kihasznált a maga ügyességével, életrevalóságával a zsidó értelmiség. Persze meg is gazdagodtak, kapitalista burzsoáziánk jó részét ők képezték. Ennek a gazdagságnak és jólétnek az irigylése volt a későbbi antiszemitizmus egyik alapja. De ugyanilyen elzárkózást mutattak a magyar dzsentri és a régi gazdag polgári családok tagjai az irodalom, a művészet és a gyakorlati értelmiségi pályák iránt is. Itt is nyitva állottak a kapuk. Az ide törekvő zsidóság számára bőséges érvényesülési lehetőségek adódtak. Érvényesültek is. Ezt nevezték azután „a zsidóság bűnének" azok, akik megmaradtak a származási büszkeség üres és értéktelen talaján. A „zsidóság bűne" – irigység szülötte.

A meggazdagodott zsidóság „bűnének" legfeljebb az minősíthető, hogy az osztálytársadalom szelleméhez alkalmazkodva felvették a dzsentri-, úri allűröket – már-már antiszemiták lettek, lenézték a szegény zsidót, aki a kapuk aljában cipőzsinórt árult vagy pajeszt hordott. Igyekeztek nemességet, főnemességet vásárolni, és magatartásuk a nép előtt éppúgy ellenszenvessé vált, mint azoké, akikhez igazodtak.

Egyes magyar városokban és falvakban sok volt az egyszerű, szegény zsidó, olyanok, akik megtartották ortodox vallási hitük külsőségeit – hosszú fekete kaftán, nyúlszőr kalap, tincsek –, hozzá jiddis nyelv és misztikus szertartások. Ezek elidegenülést eredményeztek a magyar néptől, amely ugyan nem bántotta, nem üldözte őket, velük békében élt, de nem keveredett velük. A korszak tudatos antiszemitája elsősorban ez ellen az ártalmatlan ortodox zsidóság ellen izgatott.

Tagadhatatlan, hogy a világháború előtt is volt Magyarországon antiszemitizmus, de zsidóüldözésről nem lehet beszélni.

Diákkoromban sok zsidó osztálytársam volt. Jó barátságban éltünk velük. Tanáraink sem tettek különbséget, többen voltak közöttük jeles rendűek. A korszak liberális volt. A legexkluzívabb helyeken is – például a hadsereg tisztikarában – számos magas állást betöltő zsidó volt. Tábornoki, törzs- és főtiszti rangban is.

A Monarchia és a világ 1914 előtti békéje – minden súlyos nehezéke ellenére is – nyugalmas korszak volt. Béke volt, a fegyverek hallgattak, a gyűlölködés nem terrorizálta az egyént abban, hogy anyagi és szellemi boldogulását keresse, a világ elindult az emberi méltóság nagyobb megbecsülése és egy magasabb erkölcsiség keresésének útján, és ez a kibontakozásnak indult szellemi áramlatokat nem fojtotta el, a háborús bestialitást korlátok közé szorította.

Szemünkben, a mai öregek szemében azért is szép az a kor, mert akkor voltunk fiatalok.

3.

Írásomban sokat foglalkozom a hadsereggel. Nemcsak azért, mert életem javát ennek kötelékében töltöttem el – tehát tapasztalataim és meglátásaim ezen a téren a legbőségesebbek –, hanem azért is, mert 1914-től kezdve a felszabadulásig a hadseregnek eszményi hivatását messze meghaladó szerepe volt. A politikai vezetést csaknem mindig a hadsereg kívánságai, követelései, gyakran erőszakoskodásai befolyásolták, sőt irányították. A későbbiekben bőségesen lesz alkalmam ezt bizonyítani. A korszak kutatójának tehát nagyon is szükséges a hadsereggel összefüggő kérdésekkel foglalkozni.

A katonatiszti pályát 1913-ban választottam élethivatásul. A pályára nem szülői kényszer, nem ingyen taníttatási lehetőség, nem hamari kenyér miatt, hanem szülői lebeszélés, volt középiskolai tanáraim és egész rokonságom tanácsai ellenére, a magam akaratából léptem. Akartam katonatiszt lenni, mert én azt a magyar katonát láttam lelki szemeim előtt, akinek apoteózisát éppen a nacionalista magyar hősi életszemléletben való eltúlzott nevelés oltotta belém. A magyar katona fogalma előttem tiszta volt és szent, hittem ennek az élethivatásnak magasabbrendűségében, hittem a „királyért és hazáért" jelszó nagyszerűségében, és ezt nem láttam összeegyeztethetetlennek azzal, hogy a magyar függetlenség gondolatától és akarásától már ebben a fiatal korban is mélységesen át voltam itatva – mint ahogyan nem látta ezt más sem, nálam idősebbek, egy egész magyar generáció sem.

K. u. K. „közös" tiszt azonban nem akartam lenni. Nem véletlenül, hanem tudatosan. Tudvalevő ugyanis, hogy a Monarchia fegyveres ereje három részre tagozódott: K. u. K. „közös" hadsereg, magyar királyi honvédség, osztrák Landwehr.

A magyar királyi honvédség vezényleti nyelve magyar, tisztjei csak magyar állampolgárok lehettek, hivatása háború esetén az ország védelme, a határokon kívül csak parlamenti hozzájárulással alkalmazható. Keletkezésekor – 1867-ben – a nemzet nagy vívmányaként könyvelte el, hogy az 1848–49-ben annyi dicsőséget szerzett „honvéd" név Magyarországon ismét használható, és az ármádia mellett – ha korlátozottan is – magyar jellegű fegyveres erő is létesülhetett. Ezt a honvédséget még a kiegyezés tényével legszélsőségesebben szembenállók sem támadták soha, sőt azt kö-

vetelték, hogy a magyar legénység, magyar vezénylet alatt, a honvédségben szolgálhasson. A honvédség kezdeti időszakában, tehát 1867 után, igen sok olyan tiszt is szolgált, egészen a korhatárig, aki 1848–49-ben mint honvédtiszt fegyveresen harcolt az osztrákok ellen.

A háború előtti években a honvédség tüzérség nélküli, alacsonyabb létszámon tartott, másodrendű alakulatnak számított. A K. u. K.-tól lekicsinylő kifejezés is megkülönböztette: a honvédség nem volt a „hadsereg", hanem csak „honvédség". A hadsereg szóba a honvédség hivatalosan sem értődött bele.

A honvédség már szerkezeti adottságainál fogva is szellemében magyarabb volt, mint a K. u. K., sőt nem egy helyőrségben szinte rebellis. Ez a „rebellisség" persze nem irányult az uralkodó, a király személye ellen, hiszen a kiegyezés után kialakult magyar nacionalista légkör nem támadta a magyar királyt – „A legelső magyar ember a király" –, csupán lazítani igyekezett a dualizmus császári ölelésén.

Távol áll tőlem, hogy a K. u. K.-ban szolgált magyar származású tiszteket azzal vádoljam, hogy közöttük nem voltak sokan érzéseikben magyarok, és előttük idegenek voltak a magyar függetlenségi törekvések. Különösen a K. u. K. huszárezredeknél volt magyar a szellem. Ezeknek – kevés kivételtől eltekintve – magyar volt a tisztikara és legénysége. A Monarchia más nemzetei mint dragonyosok vagy ulánusok szolgáltak a lovasságnál. Ugyancsak szép számban voltak magyar érzelmű tisztek a magyar területről kiegészülő, más K. u. K. csapattesteknél is. Az a légkör azonban, amelyben a magyar K. u. K. tisztek élni kényszerültek, magyar érzelmek megnyilatkozására lényegesen kevesebb lehetőséget adott, hiszen be voltak szorítva az

összmonarchia megbonthatatlanságát őrző és hangoztató osztrák, cseh, morva stb. társaik közé.

Még nem voltam 15 éves, amikor a soproni honvéd főreáliskola növendéke lettem. Apám – nyugdíjas honvéd ezredes –, aki a katonai pályáról állandóan lebeszélni igyekezett, a következő szavakkal búcsúzott: „Elérted, amire vágytál. Mostantól kezdve a magad lábán kell megállnod. Ne számíts arra, hogy én akár tanulóéveid alatt, akár azután érdekedben lépéseket teszek. Ha valamit elérsz az életben, azt a magad erejéből érd el." – Szavai nem leptek meg. Szeretetét és igen melegen érző szívét mindig eltitkolta. Kemény nevelési elvei voltak. Semmi szentimentalizmus, semmi majomszeretet, nagy önállóságra szoktatás. Búcsúszavait meg is tartotta, én sem kértem soha protekciót.

Az intézetben a „honvéd-szellemből" mindjárt az első napokban ízelítőt kaptam. Az iskolaév kezdetén a szokványos „Veni sancte"-misére mentünk az intézet kápolnájába. A mise előtt a felsőbb évesek – akik felettünk a csapatoknál levő altiszti funkciókat látták el, és „parancsnok úr"-nak kellett őket szólítanunk – kioktattak bennünket, hogy a mise után előírásszerűen énekelnünk kell a Gotterhaltét –, magyar szöveggel ugyan, mert honvédek vagyunk –: „Tartsa Isten, óvja Isten királyunkat s a hazánk." Ezt azonban ne énekeljük, csak legfeljebb dünnyögjük, az ének alatt ne álljunk „vigyázz"-ba, ellenben amikor ezt követően a magyar Himnuszt kell énekelni, olyan sarokösszecsapás legyen, hogy belerengjenek a kápolna falai, és mindenki teljes hangerejét adja bele az énekbe. Így is történt. A jelenetet hangtalanul tűrték – magukban talán helyeselték is – a teljes díszben jelenlevő honvédtiszt tanáraink.

Bővebben kívánok foglalkozni az akkori katona-

iskolák tanulmányi és nevelési rendszerével. Bővebben azért, mert az én korosztályomnál öt-hat, legfeljebb tíz évvel idősebbek voltak azok, akik az ellenforradalmi korszak végén, Magyarország tragikus éveiben már vezető állásokban voltak. Szükséges tehát alaposabban megvilágítani, milyen szellemi, tudásbeli és erkölcsi tarisznyával indították őket az életbe. Talán sok minden – a hadseregen kívül állók előtt érthetetlen – jelenségre találunk magyarázatot. Mindenki tudja, hogy az iskolákban nyert benyomások mélyen raktározódnak el mindenkiben, iskolájának bélyegét mindenki szinte észrevétlenül egész életén át magán viseli. Miután az egyes katonaiskolák között lényeges különbségek nem voltak, nem nehéz általános képet festeni – annál is inkább, mert a tisztikar idősebb-fiatalabb tagjai mindig szívesen és gyakran beszélgettek katonaiskolás korukról, volt tehát bőségesen alkalmam saját tapasztalataimat a másoktól hallottakkal összevetni.

A K. u. K. „közös" hadseregnél tizenöt gyalogsági, egy lovassági, egy tüzér, egy utász hadapródiskola, öt alreáliskola, két főreáliskola, két katonai akadémia volt. Ezenkívül Fiuméban volt a Monarchia tengerészeti akadémiája hadapródiskolai jelleggel. Ezekbe az iskolákba a Monarchia egész területéről, nemzetiségre való tekintet nélkül kerültek a növendékek. A tanítás nyelve: német.

A K. u. K. katonaiskolákhoz egy jellemző adatot említek: az összes közös katonaiskolák parancsnoki, nevelői, tanári létszáma – az 1912-ben kiadott K. u. K. sematizmus (névkönyv) szerint 745 tiszt vagy hasonló állású volt, és ezek közül csupán 48-nak volt magyar a neve. Jól tudom én, hogy a nevek magyarsága még nem magyarság, és idegen nevű gyakran jobb magyar – de hát ez a statisztika mégiscsak elgondolkoztató, mert

nehéz abban hinni, hogy mondjuk a budapesti K. u. K. hadapródiskolában, amelynek udvarán a minden évben frissen koszorúzott Hentzi-szobor díszelgett, Worliczek Adolf vagy Pusic Eugén szds. urak a magyar haza szeretetére oktatgatták az ifjúságot.

A honvédségnél két hadapródiskola, egy főreáliskola és egy akadémia volt. A tanítás nyelve magyar.

A katonai alreáliskolák megfeleltek a négy alsó középiskolának, és négy évfolyamosak voltak. A főreáliskolák jellege akként volt meghatározva, hogy előkészítő iskolái az akadémiának. Csak hároméves voltak – tehát itt már a négy felső középiskola tananyagát összevontabban kellett tanítani, és még mellé némi katonai ismereteket is.

A hadapródiskolák négy évfolyamúak voltak. Ez idő alatt kellett elsajátítani a növendékeknek a négy felső középiskola leszűkített tananyagát és a katonai szaktantárgyakat annyira, hogy fegyvernemének alantos tiszti teendőit el tudja látni. A katonai akadémiák szakfőiskolának minősültek.

Fentiekből látható, hogy a régi katonaiskolát végzettek – már az iskolák szerkezetéből kifolyólag is – lényegesen alatta maradtak a polgári középiskolások alapműveltségi felkészültségének. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a tanári karban nem voltak pedagógusok, hanem egyszerű csapattisztek, akik egy rövid pedagógiai tanfolyamot végeztek ugyan, de tantárgyaikból maguk sem tudtak többet, mint amennyi az előírt tankönyvekben benne volt, könnyű megállapítani, hogy a végzett növendékek – a fiatal tisztek – a szélesebb látókör és ítélőképesség kialakításához elengedhetetlenül szükséges általános műveltség milyen fokán állottak.

Ha a magam katonai főreáliskolás korának tanulmányi részére visszatekintek, és azon keresztül mérem

le a többi katonaiskolát és az előttem járt korosztályokat, akkor még előnyösebb képet rajzolok az általánosnál, mert a megelőző években ennél is alacsonyabb fokon volt a tanítás – hiszen évről évre mégiscsak igyekeztek javítani –, a főreáliskolák pedig felette állottak a hadapródiskoláknak, mert ott még kevesebb idő állott rendelkezésre a középiskolás tananyag tanítására a katonai szaktantárgyak miatt.

Ritka kivételtől eltekintve gyenge felkészültségű tanáraink inkább a látszatműveltség terjesztő apostolai voltak. Jellemzésként említem: megtanultuk, hogy Mexikót nem így kell ejteni a művelt embernek, hanem Mehikónak, a reneszánszot rinas-csimentónak mondani előkelőbb, magyar irodalomból bevágtuk szó szerint a Beöthy Zsolt-féle irodalomtörténeti tankönyvet, de egyetlen könyvet sem olvastattak el az irodalom remekei közül. Nincs kötelező olvasmány, nincs idő sem könyvek olvasására – minek is az egy jó katonának? –, nincs könyvtár, nincs önképzőkör, ahol polgári kortársaink ez időben már javában bontogatták tehetségük szárnyait – de még olyan figyelmeztetés sincs, hogy legalább később, majd az életben, ajánlatos közelebbről is megismerkedni a betűkkel. Ezzel szemben vegytantanárunk háromszor fekteti meg a felelésre kihívott növendékeket a tanteremben, mert a „vigyázz"-állásban nincs eléggé előreadva a testsúlya. Ábrázolómértan-tanárunk állítólag szifilisz miatti agylágyulása következtében – legnagyobb élvezetünkre – bolond volt. Történelemtanárunk felháborodottan kifogásolta, hogy a felelő szerint: „II. Lajos király a Csele patakba fulladt." Megtanította, hogy egy király nem olyan, mint a paraszt, a király nem fulladt meg, hanem „a Csele patakban lelte hősi halálát". Sokszorosított tansegédletként megkaptuk a „francia négyes" rendezéséhez szükséges vezényszavakat, de az égvilágon semmit nem hallottunk az égető nemzeti és társadalmi problémákról, nem is beszélve arról, hogy munkáskérdés, szocializmus soha szóba sem került.

A látókör szélesítéséhez tehát nem adták meg az alapot. A katonai akadémiák már csak a szakismereteket oktatták – itt tehát az általános műveltség fejlesztésére alkalom nem volt. Nagyon szegényes volt az a tarisznya, amivel útnak indult a régi fiatal tiszt. Köztudott volt ez. A korabeli polgári középiskolákban gyakori volt, hogy a gyenge képességű, de jó kiállású diákoknak azt tanácsolták tanárai: „Menj, fiam, a hadapródiskolába."

A nagy béke éveiben a katonaiskolát elvégzett tisztek zöme örült annak, hogy végre megszabadult a kevés tanulási kényszertől, és helyőrségének szokványos életébe illeszkedett: társaságok – a szörnyen nívótlan fecsegésekkel –, kávéház – a szolgálati és szerelmi pletykákkal –, mulatozás, ivás, kártya vagy szerető, de semmi továbbtanulás. Hány és hány idős tiszt lakásán fordultam meg, ahol egyetlen könyv nem volt, hány és hány olyannal találkoztam, aki büszkén hangoztatta, hogy ő életében mást nem olvasott, mint szabályzatot. Kétségtelenül voltak valóban olyanok is, akik tovább tanultak és művelték magukat, ez azonban kivétel.

Azt kérdem ezek után: lehet-e azon csodálkozni, hogy egy szellemileg szinte intézményesen elhanyagolt és jóformán alapműveltséggel sem rendelkező tiszt látóköre szűk volt, hogy nem értette meg azokat a súlyos korproblémákat, amelyek elé az elkövetkezett idők állították? Politikával a tiszt gyakorlatilag nem foglalkozott. Elméleti ismeretei sem voltak ezen a téren. Hányszor hallottam azt, hogy az újságokból csak a

napihíreket kell elolvasni, ami előtte vagy utána van, bennünket nem érdekel!

Az egyes személyek felelősségét nagyban tompítja a rendszer felelőssége.

Lemérve a békebeli tisztképzés tanulással és műveltséggel kapcsolatos oldalát, foglalkozni kívánok még a hivatásra való előkészítés más kérdésével is. Nem a szakma szempontjából – ez külön tanulmányba való –, hanem azzal, ami az általános nevelés területére tartozik.

A katonaiskolák növendékeinek élete sokban hasonlított a börtönélethez. Igen szigorú fegyelem, rendszeres sikanéria, indokolatlan durvaság és gorombaság, kevés vagy semmi érintkezés a külvilággal. Az egész első évben csak két alkalommal kimenő a városba du. 2-től 5-ig – október 4-én Ferenc József nevenapján és pünkösdkor –, később havonta egyszer-kétszer, de ezt is minden csekélységért megvonják, úgyhogy volt olyan növendék, aki az egész katonaiskolás ideje alatt összesen ötször-hatszor járt a városban. Nagyon kimért, egyszerű étkezés, nem lehet csomagot küldeni; a városból élelmiszert behozni vagy behozatni tilos. A 15–18 éves kamaszkor minden zsenge öröme hiányzik, még a sütemény, csokoládé, nyalánkság is. Nyáron 5, télen 6 órakor recseg az ébresztő kürtje, és vár a tányér köménymagos leves, utána pedig a fegyelmező csuklógyakorlat, annak minden katona által ismert örömével. Minden rideg, „katonás", nincs egy meleg szó, nincs egy közelférkőzni akarás a fejlődő emberhez – csak az egykorúak egymásrautaltsága, bajtársiassága, egészséges testükből fakadó – magát mindenen túltenni tudó – jókedélye, pajkossága és az intézeti életet vidámító csínytevések teszik elviselhetővé, sőt még kedélyessé is életüket. Ez a lefojtottság a magyarázata azoknak a békeévekben gyakori tobzódásoknak, amiket fiatal tisztek végrehajtottak.

Minden az engedelmesség, minden a fegyelem! A parancsteljesítés dogmáját így fogalmazta meg a szabályzat: „Az alárendelt, elöljárója minden parancsát, feltétlenül készséggel, a kellő időben, amint csak erejéből kitelik, a lehetőségekhez mérten jól teljesítse." Parancsnemteljesítés enyhébb eseteiben ezt a sűrű mondatot jelentettük 30 napon át teljes felszereléssel a kihallgatáson századparancsnokunknak. Másként fogalmazta meg a dogmát szakaszparancsnokunk: „Ha azt a parancsot kapja, hogy ugorjon le az emeletről, köteles leugrani, és ha a parancsot sérelmesnek találja, másnap elmehet panaszra."

Az alárendeltnek elöljárójával szemben soha nem adtak igazat – az általános vélemény szerint ez sértené a fegyelmet. Még azt is szigorúan titokban tartották előttünk, ha a parancsnokló felsőbb évest valamiért felelősségre vonták, megdorgálásukat is tőlünk távol végezték. Ezt kívánta a tekintély!

Korunkhoz képest nagyon kemény volt az iskola, nem puhányoknak való!

Felfokozott erővel és minden lehető alkalommal belénk hangsúlyozták a katonaerényeket: hűség az eskühöz, zászlóhoz, a kardbojt tisztaságának megőrzése, a becsület szentsége, lovagiasság és más hasonlók, amikre igen jól reagált a fogékony fiatal lélek. – És ezt pozitívan kell értékelnünk! Tisztességre, szigorú kötelességteljesítésre neveltek, és ezen a téren a világháború előtti tisztikar ellen kevés kifogást lehetett emelni – sokkal kevesebbet, mint a háború után!

Szinte intézményesen neveltek beképzeltségre: a tiszt a társadalom elitje, ő van hivatva védeni a hazát, ezért joggal követelhet mindenki részéről tiszteletet. Kü-

lönb a civileknél – ő „udvarképes". – Azt persze nem tették hozzá, hogy az ő udvara legtöbbnyire egy vidéki helyőrség poros laktanyaudvara lesz – ahol halálos unalommal fogja maltretírozni embereit –, a bécsi és schönbrunni udvarba pedig soha életében be nem teszi a lábát. Egyik nevelő tisztünk arra is oktatott, hogy ha majd tisztek leszünk, és mulatni akarunk, azt ne hónap elején tegyük – amikor minden postásnak is van pénze –, hanem a hónap végén, mert nekünk az előkelőséget ebben is mutatni kell.

A növendékek származása vegyes volt. Volt közöttük őrmester, iparos, kereskedő, kistisztviselő, tanító, állami hivatalnok, gazdálkodó, katonatiszt gyermeke. Munkásszármazású nem volt. Vagyonos földbirtokos vagy gyáros fia ritkán. Évfolyamomban például csak két gazdagabb családból származó volt. A hadapródiskolások zöme egészen szerény anyagi körülmények között élő szülők fiaiból került ki. – De ezekbe a fiatalokba hamarosan belenevelték az orrfenntartó gőgöt – így már az első szabadságuk alatt szégyellték az utcán végigmenni bekötött fejű húgukkal, egyszerűen öltözött szülőikkel, az iskola végeztével pedig otthonuktól messze eső helyőrségekbe igyekeztek, ahol azután kiélhették előkelősködésüket, igen gyakran „jobb házból" való származást hazudva.

Egyet nem tanítottak: nem tanították azt, hogy a merev falként előttünk sorakozva álló alárendeltek, akik intésünkre vagy vezényszavunkra kívánságunk szerint mozognak, viselkednek, gondolkodó és érző emberek. Az volt a jó parancsnok, aki „jól meg tudja fogni" az alárendelteket. A „megfogás" alatt a csaknem kíméletlen keménység értődött. Kérdezem: lehet-e azon csodálkozni, hogy a fentiek szerint nevelt tisztek idővel gondolatok nélküli parancsteljesítő géppé váltak, és az

őáltaluk adott parancs kíméletlen végrehajtását erőszakosan is megkövetelték?

Mindezek mellett tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy az első világháború előtt nevelt magyar tisztikar tagjai a Monarchia szempontjából és a kor szellemének megfelelően igen jó katonák voltak, semmivel sem maradtak más államok tisztjei mögött. Nem voltak sem elég műveltek, sem politikailag képzettek, de becsületesek voltak és kötelességtudók, hűségesek ahhoz a zászlóhoz, amelyre felesküdtek. A négyéves világháborúban – a mindig és mindenhol meglevő kivételektől eltekintve – kitűnően megállták helyüket, és tudtak meghalni. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nemcsak a Monarchia tisztjeinek volt ilyen vagy nagyban hasonló a nevelése, hanem az akkori világ összes nagyhatalmainál – de még kisebb országokban is – ez volt a helyzet. A militarizmus – a maga káros jelenségeivel – nemcsak Németországban vagy a Monarchiában uralkodott – bárhogy tagadták és másként igyekeztek is ezt később nevezni a győztes államok –, hanem ugyanolyan militarista volt a cári Oroszország, Franciaország, Olaszország stb. Anglia és Amerika volt a látszólagos kivétel, mert ezek nagy szárazföldi hadseregek tartását feleslegesnek tartották az őket támadásoktól védő tengerek miatt, viszont haditengerészetük tisztjeit még a szárazföldi hadseregek militarista szellemét is túlszárnyalóan nevelték. Az uralgó imperialista korszakot az egyre jobban fokozódó fegyverkezés jellemezte, a különböző gazdasági-hatalmi érdekek összeütközése, az összecsapás már előrevetette árnyékát. Ennek eszköze a hadsereg; következésképp a militarizmus minden velejárójával általános volt.

1914. június 28-án vasárnap a soproni katonaiskola évzáró sportünnepélyt tartott. A díszemelvényen a hely-

őrség parancsnoka és a városi előkelőség. Röviddel a kezdés után futva érkezik a városból egy ügyeletes jelvényeket viselő tiszt, és valamit jelent a helyőrség parancsnokának. Látható megdöbbenés – de az ünnepély tovább folyik. Utána tudomásunkra jut, hogy Szarajevóban megölték a trónörököst. Érdekes, hogy köztünk, gyerekek között is azonnal, magunktól, mindenféle befolyás nélkül, az a vélemény alakult ki, hogy ebből háború lesz. Semmi közelebbit nem tudtunk, mégis mindjárt „kisütöttük", hogy a gyilkosságnak a szerbek az okai. Percek alatt szerbellenes lett a hangulat.

Az intézetben eddig soha semmiféle nemzetiségi gyűlölködés nem volt. Társaink között voltak horvátok, dél-magyarországi szerbek, erdélyi románok, szlovákok, fiumei olaszok. Még csak szóba sem került nemzetiségük, egyforma barátságban éltünk velük. Most szidalmazni kezdtük a szerbeket. Volt két szerb tanuló közöttünk – mindenki szerette őket, kitűnő tanulók voltak, magatartásukkal kimagaslottak közülünk. Ezek tiszteletre méltó bátorsággal fordultak szembe a közvéleménnyel. Állták a vihart, és védték nemzetük becsületét, úgyhogy még ma is csak a legnagyobb elismeréssel emlékezhetem rájuk.

Megkezdődött a „Danse macabre" – a világ haláltánca.

4.

A világháborút felidéző valóságos politikai okokat, a háttérben meglevő imperialista célok ütközését és a gazdasági ellentétek feszültségéből fakadó helyzetet nem részletezem. Ezzel százféle megvilágításban, pró és kontra dokumentumok özöne alapján megírt könyvek ezrei állanak rendelkezésre. Szárazon azonban az a tény,

hogy az érdekellentétek elintézésének eszközéül a fegyvereket választották. A mindkét oldali merevség, a mindkét oldalon szemfényvesztően hangoztatott békeóhaj mögött folytatott korlátlan fegyverkezési verseny következtében megforrósodott légkörben a Monarchia és vele együtt Németország – felhasználva a szarajevói merényletet látszatként – a józan mérlegelés és rideg erőszámítás mellőzésével a kardjára ütött, és kirobbantotta a katasztrófát, ezzel magára vette a háborúkezdés ódiumát.

A háború kirobbanásának pillanatában Magyarországon szétpukkant valami. Egy szép, nagy, a szivárvány minden színében játszó léggömb. Az, amit magyar nacionalizmusnak neveztek. Az, amelynek szótárában a magyar szabadság, függetlenség, a Habsburg-háztól való elszakadás, 1848–49, Kossuth Lajos, 1867-tel szembenállás és számos egyéb nagy fogalom hemzsegett.

A történelem csak nagyon ritkán dob olyan lehetőséget egy nemzet elé, mint 1914-ben. Magyarországnak most lett volna alkalma arra, hogy egész súlyával szembeforduljon a császári házzal és a minden magyar nemzeti érdektől elkülönült háborúval. Most lett volna alkalma, hogy megvalósítsa a 400 éves magyar álmot, megteremtse a független, önálló Magyarországot, sőt továbbmenőleg talán még arra is, hogy megmentse a világot egy szörnyű katasztrófától, ezzel örök időkre megbecsülést szerezve a magyar névnek. Ez a hivatás nem lehetett a nemzet összességének, az egyszerű népnek a feladata – túl regényes olyant elképzelni, hogy az adott körülmények között magyar népi ellenállás lehetséges lett volna–, ez a hivatás a magyar politikusokra hárult, akik azonban pártkülönbség nélkül, magának a császári háznak is legnagyobb meglepetésére, izzó lelkesedés-

sel állottak a háború oldalára. Tisza István magyar miniszterelnök ugyan a koronatanácson és az uralkodóhoz intézett különlevelében is, kétségtelenül szót emelt a háború ellen, de hamar elhallgatott, nem szállott erélyesen szembe a ballhausplatzi és vezérkari, háborút akaró klikkel, sőt rövidesen egész, le nem becsülhető energiájával a háború oldalára állott. Igaz az is, hogy az uralkodóhoz intézett levelében kijelentette, hogy a háború győzelmes befejezése után Magyarország javára semmiféle területgyarapodáshoz nem járul hozzá. A magyar parlament tagjai – beleértve a nemzetiségi képviselőket is – egymást túllicitálva nyilatkoztak a háború mellett. Melleket döngető, könnyeket kifacsaró, hősi életszemléletet hirdető frázishalmazok – – el kell ismernünk, hogy ebben mindig is nagyok voltunk – uralták a Duna-parti palotát. Még Károlyi Mihály is – amint kiszabadult a francia internálótáborból – maga és elvbarátai nevében kinyilatkoztatta a magyar nemzet egységes helytállásának, a pártközi békének, a belső érzelmi és erkölcsi front fenntartásának szükségességét. A Szociáldemokrata Párt – tehát a korabeli leghaladóbb irányzat – maga is támogatja a háborút. De mellette nyilatkoznak nemcsak politikusok, hanem minden társadalmi és foglalkozási réteg hangadói, egymást túlharsogva.

A háború látszólagos oka – és akkor a tömegek köztudatában csak ez élt – a trónörökös meggyilkolása. Leegyszerűsítve tehát egy nagyhatalom tekintélyén esett súlyos sérelem. Sérelmes volt-e a magyarság számára, hogy megölték Ferenc Ferdinándot? Ezt a köztudomásulag bennünket féktelenül gyülölő Habsburgot, aki kutyaugatásnak nevezte nyelvünket, aki kijelentette – Margutti cs. és kir. altábornagy szárnysegéd emlékiratai szerint –, hogy ha trónra kerül, majd megtalálja

azt a radírgumit, amivel Magyarországot leradírozza a térképről, aki szalonkocsijában ablakát lefüggönyözteti, mikor Magyarországon átutazik, mert még látni sem akarja a gyűlölt országot, aki mikor szeretőjét, Chotek Zsófia grófnőt feleségül akarja venni, kunyeráló levelet intéz Széll Kálmán magyar miniszterelnökhöz, hogy tekintélyével támogassa kérelmét, és eszközölje ki Ferenc József hozzájárulását házasságához, és amikor ez megtörténik, pimaszul azt mondja, hogy a magyar miniszterelnök közbenjárása csak azért történt, mert a magyarok őt le akarták kenyerezni, de ez nem fog sikerülni nekik. A magyar lovagiasságnak messzemenően elég lett volna téve, ha meggyilkolása után a magyar parlament konvencionálisan részvétét fejezte volna ki a császári háznak, még csak nem is „őszinte részvétét".

A háború az imperializmus egyenes következménye volt, de a kirobbanás felelőssége aránylag szűk, csak a legfelsőbb politikai és katonai vezetők háborút akaró klikkjére korlátozódik. A Monarchiában a világháborút megelőző években – szinte Ferenc József háta mögött – felerősödött egy háborús párt. Ebben vezető szerepet játszott az a vezérkari klikk, amelynek élén Hötzendorfi Konrád, a vezérkar főnöke állott. Olaszország ellen preventív háborút kívántak, 1908-ban és 1912-ben elégedetlenkedtek, hogy a Monarchia nem számolt le Szerbiával. A szarajevói gyilkosság után a Monarchia Szerbiának küldött, szigorú és lealázó ultimátuma főként ennek a háborús klikknek tulajdonítható. Jellemző Giesl bárónak, a Monarchia belgrádi követének – aki maga is a háborús klikkhez tartozott – magatartása. A tárgyalási alapul alkalmas szerb válasz után azonnal elhagyta Belgrádot, anélkül hogy ehhez bárkinek is előzetes hozzájárulását kikérte volna.

Az ilyen háborús klikkek – az imperialista eszmékhez méltóan – nemcsak a Monarchiában, hanem Európa-szerte megvoltak. II. Miklóst, a minden oroszok cárját, „békecár" jelzővel illették, akinek minden törekvése az, hogy elkerülődjék a háború. A. A. Ignatyev orosz cári ezredes, aki Párizsban volt katonai attasé, 1914. áprilisban a cár előtt volt kihallgatáson. A cár kérdezte véleményét a francia hadseregről. Ignatyev dicsérőleg nyilatkozott. A cár válasza: „Milyen optimista ön! Adja isten, hogy legalább tíz napig tartsák magukat, mielőtt befejezzük a mozgósításunkat, akkor majd ráütünk a németek fejére, ahogyan megérdemlik."

És sorolhatnánk hasonló példákat német, francia, olasz, angol stb. oldalról is, bizonyságul, hogy nem a béke, nem az ellentétek elsimítása, hanem a háború akarása volt a kor uralkodó álláspontja.

Háborúk kirobbantásában nem általánosíthatóan az „uralkodó osztályok" tagjai, inkább ezeknek az osztályoknak zárt, hatalmi vágyaktól fűtött vezetői a bűnösök. Ettől a vezető klikktől lefelé már csak fortyogó fazék köré csoportosult konclesők hada áll – a néptömegek pedig tájékozatlanul, mint egyszerű szolgálók, pusztulnak és elvéreznek. Ezek a tömegek az első világháborúban mindkét oldalon abban a hiedelemben ringattattak, hogy az igazság az ő nemzetük oldalán van. Németország lakossága elhitte, hogy az entente cordiale valóban elszigetelésük és megfojtásuk érdekében jött létre; a Monarchia lakossága elhitte, hogy a szláv veszedelem ellen vívja élethalálharcát; Oroszországban erkölcsi kötelességet éreztek Szerbia védelmezésére és a német agresszió megfékezésére; Franciaország igazságosnak és jogosnak tartotta a revánsot; Anglia a német világuralomra töréssel állt szemben stb. Így mindenki – hite szerint – „igazságos háborút" viselt, amit mindenkire a másik fél kényszerített rá. Ma már tudjuk, hogy teljesen igaza egyik félnek sem volt. El lehetett és el kellett volna kerülni a háborút, de hát a kezdés időpontjában világviszonylatban nagyon kevesen voltak a háborúellenes békebarátok – olyanok, akik nemcsak szűk körben, hanem tömegek előtt is ki mertek volna állni a béke megmentéséért. A meglevők hangját pedig elemi erővel nyomta el a többiek lármája.

Az, hogy Magyarország nem határolta el magát a háborútól, nemcsak Tisza István és a köréje csoportosult pecsovicsok bűne.

Később könnyű volt ezt ennyire leegyszerűsíteni! Ugyanolyan bűne volt – ha nem nagyobb – a magyar nacionalista jelszavakkal eddig hangoskodó „ellenzéki" vezéreknek, akikben tömegek hittek, szavuknak súlya volt, de ők is odaadták magukat, harcra, elvérzésre buzdítottak, és így elárulták a népet. Csak későn – az események hatására – ébredtek fel.

Így indult a magyar nép színe-virága félrevezetett bódulatban a halál elébe.

Hogy nézhette volna egy buta kis katonaiskolás az eseményeket másként, mint tele rajongással és lelkesedéssel? Debrecenben, a legmagyarabb és legrebellisebb városban éjjel-nappal az utcán tolongott a nép. Éltette a háborút. Énekelte a legostobább nótát: „Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tied soha Bosznia." Mintha életszükséglete volna a magyarságnak Bosznia! Az összes cigánybandák kint muzsikáltak a Piac utcán, ismeretlen fiatalok összefogódzkodva járták a csárdást, minden katona felvirágozva, minden tisztet, minden egyenruhást, postást, tűzoltót, rendőrt megéljeneznek. Huszársapkát viselnek a lányok, alkalmi szónokot buzdítanak. A kép felejthetetlen!

Utólag tudjuk, hogy ez így volt minden magyar városban, falun, és így volt Berlinben, Moszkvában, Szentpétervárott, Párizsban is. Az emberiség eddig lefojtott ösztönei elszabadultak, a verekedés, ölés és a pusztítás vágya járványszerűen tombolt. Nincs olyan felelős kormány, amely a Quo vadist elordítsa.

Lakásunk pincéiben a mozgósított 3. honvéd gyalogezred egy szakasza van beszállásolva. A honvédek is mennek. Túl az országhatárokon. A parlament ezt egyhangú lelkesedéssel azonnal megszavazta. Naponta a legénység közt ülök, hallgatom őket. Nincs közöttük letört, szomorú. Legények. Nem tudják, hogy hősihalott-jelöltek. Biztatják egymást, fogadkoznak, hogy összetartanak, vitatkoznak, hogy ki lesz bátrabb – virul a virtus! Elhatározom, hogy ha indulnak, velük megyek. Csak az utolsó pillanatban veszik észre szüleim, hogy titokban csomagolok, kinevetnek, és magyarázzák, hogy az iskolába kell visszamennem. Mennek a csapatok egymás után. Huszárok piros nadrágban, csákóban, lobogó mentében, gyalogos alakulatok, mindenki csupa virág, zúg az utcán az éljen. A K.u.K. ezredbeliek is éneklik a Kossuth-nótát – szabad –, a piros-fehér-zöld szalagokat lengeti a szél a kétfejű sasos zászlókon. Hogyne lenne ez megengedve, amikor így könnyebben hal meg a magyar? Van esze az osztrák–magyar hadvezetőségnek ilyesmire. Csak az asszonyok – anyák és feleségek – sírnak.

Más kép: röveddel az első alakulatok elmenetele után a helyi újság „rendkívüli kiadásban" közli, hogy „városunk szülötte", huszár főhadnagy megsebesült a szerb fronton, és a délutáni vonattal érkezik. Felhívják a város hazafias lakosságát, hogy hősünket illő módon fogadja. Az állomás előtti tér tele emberekkel, nagy nehezen jutok be az épületbe. Végre megjön a vonat. A

lépcsőn áll a csinos huszártiszt atillában, egyik karja felkötve. Dörgő éljen, a polgármester üdvözlő beszédet mond, a „hőst" körülfogják, csókolgatják, alig tud szabadulni. – De szép is ez a háború, de szép is hősnek lenni! Amikor az iskolába bevonultunk, Debrecentől Sopronig minden legkisebb állomáson is ünneplő ruhás közönség. Tele kosarakkal, butykos üvegekkel. Mindenkit etetnek, itatnak, éljeneznek, akin egyenruha van. A magyar nép odaadta meleg szívét, kitárulkozott egy általa meg nem értett őrültségért, amit pár évvel később a „bűnös hátország" jelzőjével fizettek vissza. Látni fogjuk, mennyire volt bűnös.

A világháború befejezte és az összeomlásból való felocsúdás után Németországban azonnal elterjedt a „Dolchstoss"-legenda – amelyet az ellenforradalmi Magyarország átvett, sőt felfokozott.

Ezt hirdette: a háborút katonailag nem vesztettük el, a hátország ledöfte a frontokon hősiesen harcoló csapatokat, a hazaáruló defetizmus felőrölte a harci szellemet, forradalomba sodorta az országot.

Ez a tagadhatatlanul hitelre talált, ügyes rabulisztikával terjesztett állítás később töméntelen bajnak lett a forrása. Sokat foglalkoztam a világháború katonai történelmével. Minden katonai szakmunkát, amihez csak hozzájuthattam, áttanulmányoztam, nemcsak magyar és más államok hivatalos hadtörténelmi kiadványait, hanem számos magánnaplót, harcleírást, ezredtörténeteket is. Tanulmányaim alapján arra a meggyőződésre jutottam, hogy a központi hatalmak nem is 1918-ban, hanem már 1914 végén elveszítették a háborút. Ami 1914 után történt, már nem volt más, mint kínos és súlyos áldozatokkal terhelt kiútkeresés, jelentős – néha csaknem döntő – sikerek és ugyanilyennek

minősülő balsikerek váltakozása mellett, az elkerülhetetlen végzet elleni kapálódzás.

Állításomat bizonyítani szükséges.

A háború megindulásakor a központi hatalmak – Németország és a Monarchia (Olaszország nem számított megbízható szövetségesnek, ez a legfelsőbb vezetés előtt nem volt titok, Románia pedig már 1913-ben elfordult a hármas szövetségtől) – összesen 3 700 000 főnyi katonai erővel rendelkeztek. Ebből a német seregtestek – 2 300 000 fő – kitűnően és korszerűen felszerelt, megfelelő tüzérséggel és műszaki csapatokkal rendelkező, jól kiképzett egységes haderőnek minősíthetők. A Monarchia 1 400 000 fős hadserege: gyengébben felszerelt, kevesebb és kisebb értékű tüzérsége van, kiképzésében dominálóan inkább formai és elmaradott, különböző nemzetiségeket magában foglaló összetételénél fogva kevésbé egységes.

Ezzel szemben az antant hatalmak – orosz, francia, angol, belga, szerb, montenegrói – 5 700 000 fővel kezdik a háborút. Ebből a francia seregtestek kiválóak, a revánseszméktől átfűtöttek, az orosz csapatok tömege felszerelésben és kiképzésben a franciák mögött marad ugyan, de vezetőik az orosz–japán háború haditapasztalatainak birtokában vannak, ami le nem becsülhető érték. Anglia szárazföldi erejének viszonylagos alacsonyabbrendűségét kiegyenlíti a kemény, szívós küzdőképesség és tengeri erejének kiválósága. Szerbiában a nép honvédő háborúnak ismeri el a küzdelmet, ez pedig olyan erkölcsi erőt ad, amely messzemenően ellensúlyozza technikai, felszerelési elmaradottságát.

Az erőtöbblet – nyersen – tehát kétségtelenül az antant oldalán van. Az igaz, hogy a számszerű adatok nem mindig döntők. A világ embergyilkolási történelme számos példát ismer annak bizonyítására, hogy kisebb erők is győztek. Nem tanácsos azonban mindig csak szájuk íze szerint példákat idézgetni a történelemből. Kisebb erők győzelmét többnyire számos szerencsés körülmény közrejátszása eredményezte. A szerencsét jobb kihagyni a számításból azoknak, akik milliók élete, sorsa felett dönteni hivatottak. Ilyenkor a józan, rideg számvetés a helyénvaló, a szerencse mellénk szegődésére építeni felelőtlenség és bűn. Sajnos a Monarchia hadvezetői és a háború folyamán magas parancsnokságot viselők nem így gondolkodtak. Szép, szép a Zrínyi-mondás: „Jó szerencse, semmi más" – csak a „semmi más" nem igaz!

Gazdasági téren – ami a hadak általános erejével, számszerűségével és értékével legalábbis azonos fontosság – a központi hatalmak lényegesen alacsonyabb helyzetben voltak, mint ellenségeik. Csak belső, zárt erőforrásaikra támaszkodhattak, semleges országok segítsége részben kétes, részben megakadályozható volt. A Monarchia hadiipara alacsony fokú, mezőgazdasági kapacitás szempontjából területének egyharmad része improduktív. Az antanthatalmaknak gazdasági ereje szinte korlátlan, egymás megsegítésének komoly akadálya nincs.

De ugyanilyen előnyös az antant általános hadászati helyzete. A központi hatalmak a belső vonalon állanak, az antant a külsőn. A hadtudomány irodalma terjedelmes fejtegetésekben foglalkozik azzal, hogy melyik helyzetnek mi az előnye. Moltke leszögezi: „A belső vonal hadászatilag kedvezőbb, mint a külső." Pedig a belső vonal bizonyos előnyei – mint átcsoportosítások és erőjátékok lehetősége, helyi túlsúlyképzés stb. – nem abszolút értékűek, hanem nagyon is a körülményektől függnek, és mindezek mellett mindig fennáll a fenyegető kérdés: hol lépjünk fel támadólag a belső vonalról,

vajon a gyengébb vagy erősebb, vagy a térben közelebb levő ellenséggel szemben? Mennyiben és milyen irányokban van meg a lehetősége a gyors erőátcsoportosításoknak? Az első nagy elhatározásnál elkövetett hiba – amelyik csak az első csaták után válik nyilvánvalóvá – legtöbbször már a háború végéig sem küszöbölhető ki teljesen. Ezzel szemben a külső vonal birtokosa szabadon mozog, a belső vonal előnyös tényezői nála is megvannak, hadászati meglepetésekre képes; koncentrikusan támadhat – ereje egy közös pont felé hathat; az ellenség oldalát és hátát veszélyeztetheti, és így a belső vonalon állókat állandó bizonytalanságra kényszerítheti.

Összegezve: A központi hatalmak a háborút lényegesen gyengébb katonai erőkkel, kisebb gazdasági-anyagi adottságokkal és lehetőségekkel, előnytelenebb hadászati helyzetből indulva, mintegy gyűrűbe zártan kezdték el. Mivel a háború felidézésének ódiumát az elkezdés révén magukra vették, mondhatni, világviszonylatban ellenük fordult a hangulat, erkölcsileg magukra maradtak.

A központi hatalmak haditervének nagybani alapgondolata az, hogy Németország haderejének hétnyolcad részével Franciaország ellen támad, míg egynyolcad része és a Monarchia haderejének zöme az orosz seregek előnyomulását tartóztatja fel. A franciákkal szemben feltételezett gyors és döntő siker után – amit a német vezérkar hat-nyolc hét alatt remélt elérni – a német seregtestek legnagyobb részét átviszik az orosz frontra, és a Monarchia csapataival egyesülve győznek. A Szerbia ellen felvonultatott osztrák–magyar erők feladata: „az ellenséges betöréseket a Monarchia területére – elsősorban azokat, amelyek iránya Wien

vagy Budapest – akadályozza meg”. Szerbia egyébként mellékhadszíntérnek minősült.

Az alapgondolat szerint tehát a nyugati – francia – hadszíntér a sarkpontja minden további cselekvésnek. Itt gyors és döntő sikert kell elérni, mert ez az alapfeltétele a végső győzelemnek. A németek – Belgium semlegességének megsértése árán – a francia haderő északi szárnyának átkarolására igyekeztek, a franciák ugyanakkor a német haderő déli szárnyán mentek át támadásba, és az átkarolás alól is sikerrel vonták ki magukat. A Marne-nál a németek elvesztik a csatát. Versenyfutás indul a tengerig, döntést elérni nem tudó sorozatos csatákkal. Kudarccal végződik a németek számára a flandriai csata – október 20-tól november 18-ig –, ahol a német haderő legjobbjai véreznek el. Ezzel a központi hatalmak haditerve lényegében már a meginduláskor összeomlott. A franciák önbizalma megnőtt, az angolok időt nyertek szárazföldi katonai erejük megerősítésére, a központi hatalmak népességében meginog a háború gyors és győzelmes befejezését nagyhangon hirdető vezetőkben a bizalom, a Monarchia nem számíthat hamarosan az orosz túlerő ellen hathatós német segítségre.

A Szerbia ellen felvonult osztrák–magyar erők parancsnoka – Potiorek táborszernagy – a könnyelműen, nagyvonalúan, csak általánosságokban megadott, de határozottan védőleges feladatát támadással véli megoldhatónak. Támadó szándékát és tervét a Monarchia zseniálisnak kikiáltott vezérkari főnöke, Hötzendorfi Konrád tudomásul vette, és jóváhagyta. Ezzel a jóváhagyással a támadó hadműveletért való felelősség nemcsak Potioreket, hanem Konrádot is terheli. Potiorek a haránthegységekkel átszeldelt, útszegény területen a Drinán át támad Szerbiába, támadása

augusztus 23-val elakad. Második támadó hadjáratát november 6-tól december 15-ig, elért részletsikerek ellenére, a csapatok kíméletlen, lelketlen túlhajszolása, az utánpótlás szervezetlensége, bűnös elhanyagolása és sorozatos vezetési hibák következtében csúfosan elveszti.

A lebecsült és lekicsinyelt Szerbia határozottan győzelmesen került ki az első erőpróbából. Győzelmének morális hatását nem kell magyaráznunk. A Monarchia hadi tekintélye súlyosan megcsorbult.

Az orosz hadszíntéren – ugyancsak a „zseniális" Hötzendorfi Konrád tervei alapján – az általános haditerv itteni védőleges elgondolása ellenére az arcvonal balszárnya támadásra indul. A támadás néhány kezdeti siker – Krasznik, Komarov – után megakad; az oroszoknak az arcvonal ellenkező szárnyán indított támadása viszont sikerrel jár. Veszteségteljes csaták – Lemberg, San-Visztula menti harcok, Łódż, Krakkó, Przemyśl körülzárása – végeredménye: visszavonulás a Kárpátokra.

Kelet-Poroszországban a német hadsereg Hindenburg vezetésével a tannenbergi, gumbinneni, mazuri csatákban sikeresen harcol, ezek a sikerek azonban még a keleti arcvonal általános helyzetét sem befolyásolják döntően.

Az 1914. év végi mérleg tehát a központi hatalmakra nézve meglehetősen szomorú. Eredményeket sehol nem értek el, ezzel szemben hadseregeik rendkívül megtépázódtak. A nyugati arconalon a német hadsereg elvesztette felvonultatott erőinek 60 százalékát, a szerbiai hadjárat a Monarchia hadseregéből 250 000 főt, a keleti arcvonal 800 000 főt követelt sebesültekben, halottakban és hadifogság révén. Ezek a veszteségek a harcoló réteg legjavából – a békebeli kiképzésben részesült fiatalokból – kerültek ki. Harcba vetették szükségből ugyan, de lelkiismeretlenül, a kék békeruhába öltözött egylövetű Werndl fegyverrel felszerelt, géppuskák nélküli népfölkelő alakulatokat is, amelyeket az orosz reguláris csapatok legázoltak. Szinte középkorba illő módon és nagyfokú felelőtlenséggel alkalmazták a Monarchia kiváló szellemű – jó részben magyar –, vörös nadrágos, mentés, csákós lovasságot, esztelenül hajszolva őket drótakadályok és géppuskák ellen. Az antanthatalmaknak is jelentős veszteségeik voltak, ott azonban jóval nagyobb volt az embertartalék, hatalmasabb az anyagi bázis, és emellett még eredményeket is könyvelhettek el.

A háborús veszteségek jelentőségét nem elég csupán a számok alapján mérni! Sajnos, általában csak így szokták. Pedig nem csupán a szám pusztul el, hanem a szám függelékében is – család, hozzátartozók, környezet – megrendül a háborús akarat. Feltartóztathatatlanul előtérbe kerül és megerősödik a „miért" kérdése. Az otthon ülő, háborús uszító „irodalom" költői képzelgései a hősihalott-hozzátartozók „megértéséről", „szíves, hazafias áldozatvállalásáról" dajkamese. Egyszerűen perverz állítás, hogy a veszteségek láttán nő a háborús lelkesedés, mert a megbosszulás gondolata lesz úrrá. Ilyesmi legfeljebb egy mélyen átérzett, honvédő szabadságharcban lehetséges – és még ott sem általánosan.

Megítélésem szerint tehát valójában már 1914 a háborúvesztés kezdetének éve. És ami még azután jött? Majd rátérünk arra is, hogy a „katonailag el nem vesztett" állítás hazugsága még világosabb legyen.

*

Katonaiskolás éveink változatlanul mentek tovább. Ugyanolyan elzártan élünk. Változás annyi, hogy tényleges tiszt tanárainkat legnagyobbrészt elvitték a csapatokhoz, helyettük tartalékosok – civilben tanárok – jöttek. Ezek jobb pedagógusok voltak ugyan, de nem bírtak velünk. Szemtelenek, pimaszok voltunk, tanulni nem akartunk: háború van. Jellemző azonban az – és mai szemmel alig hihető –, hogy egy katonaiskolában egyetlen tájékoztató előadást nem tartottak a hadi eseményekről, így az általános hadi helyzet tökéletesen ismeretlen maradt előttünk. Őszintén szólva nem is sokat törődtünk vele. Újságokhoz sem nagyon juthattunk. Lelkesítő szólamokat, közhelyeket viszont hallottunk eleget: feltétlen győzni fogunk, a magyar katona hősiességéhez senkié sem hasonlítható, színes frontélmények, cseh árulások, ellenség hitványsága stb. A hangulat a hősködések hallatára természetesen harcias volt, mindenki a frontra vágyott. 1915-ben a nyári szabadság helyett gyakorlati kiképzésre maradtunk vissza, és tökéletesen megtanultuk a gyalogos szakasz vezetését. Azzal biztattak bennünket, hogy hamarabb fejezzük be az iskolákat, hamarabb leszünk tisztek. Miután ez nem következett be, szüleinket biztattuk fel arra, hogy a honvédelmi minisztertől ezt küldöttségileg kérjék számunkra. Jellemző, hogy a szülők ennek a kérelmünknek eleget tettek. Hazai Samu honvédelmi miniszter fogadta őket. Válaszában kifejtette, hogy igen nagyok a fiatal tényleges tiszti állomány veszteségei, neki gondolni kell a jövőre is, jobban felkészült és kiképzett fiatal tiszteket akar biztosítani a későbbiekre, ezt a mi évfolyamunkkal kezdi, ezért nem engedélyezi a korábbi kinevezést, tanuljunk, kinevezésünkkor majd antedatálja rangunkat. Amikor megtudtuk a döntést, „forradalmi" lett a hangulat,

még kevésbé akartunk tanulni, úgyhogy az egész évfolyam fegyelmi büntetést kapott.

1916-ban a háborús helyzet tovább romlott. Az orosz harctér kiemelkedő eseménye a Bruszilov-féle nagy orosz támadás és frontáttörés. A lucki–oknai csaták a Monarchia ezen az arcvonalon levő erejét az összeomlás szélére juttatták. A háborúba 1915. május 4-én belépett Olaszország arcvonalán kilenc Isonzó menti csata zajlott le. A védelem főként magyar csapatokkal történt, óriási véráldozatokkal. A románok 1916 augusztusában csatlakoznak az antanthatalmakhoz, és váratlanul betörnek a hadvezetőségünk által bűnösen védtelenül hagyott Erdélybe – csak német segítséggel sikerül őket megállítani, és később megverni. A nyugati arcvonalon dühöng Verdun ostroma, és a Somme menti csaták tépázzák a német erőket. Az arcvonal harcai a franciák győzelmével végződnek, a német ellentámadások vérbe fulladnak. A központi hatalmak az év folyamán értek el ugyan részletsikereket – Románia, Balkán, szívós védelmek az olasz fronton, az orosz áttörés elreteszelése –, az általános hadi helyzethez viszonyítva azonban ezek csak sebtapaszok. Most már számolni lehet az antanthatalmak további sorozatos, kíméletlen támadásával. A központi hatalmak 1916 decemberében Wilson amerikai elnök útján békeajánlatot tesznek – számukra elfogadható béke-feltételekkel szeretnék befejezni a háborút. Az antanthatalmak ezt a legridegebben visszautasítják. A Monarchia veszteségei 1916 végéig: 700 000 halott, 1 000 000 sebesült és rokkant, 1 300 000 hadifogoly. A számok jelzik, hogy a húr továbbfeszítése előbb-utóbb elpattanáshoz vezet – a békét mégis csak minden területi veszteség nélkül szeretnék megkötni.

1916. júniusban végeztem a honvéd főreáliskolát.

Amilyen megszédült és fellelkesített katona voltam, elkövettem azt, ami egyetlen társam fejében sem fordult meg. Kéthónapi nyári szabadságom idejére kértem, hogy bevonulhassak a csapathoz. (Frontra menni nem lehetett, mert a kinti parancsnokságoknak szigorú utasítása volt, hogy a náluk esetleg jelentkező katonaiskolásokat tartóztassák le, és kísértessék a hátországba.) Szüleim ekkor Szegeden laktak, így a szegedi 5. honvéd gyalogezred pótzászlóaljához kerültem.

Ezt a lépésemet soha nem bántam meg. Nem azért, mert szakmabeli tudásomat gyakorlatilag társaimnál jobban fejleszthettem, hanem azért, mert ez alatt az idő alatt annyi megfigyelésen alapuló tapasztalatot szerezhettem, annyi mindent láttam, amit az én zárt, katonaiskolás életemben elképzelni sem tudtam. Felismertem a szólamok hazugságát, közelebb kerültem a valósághoz.

Július elején beosztottak az egyik pótszázadhoz kiképzőnek. A század parancsnoka egy nyegle tényleges főhadnagy, aki 1914-ben végezte a Ludovikát, tehát 1916-ban huszonhárom éves! tizenöt-tizenhat tartalékos tiszt és kb. ezer ember parancsnoka. A pótszázadoknál ugyanis menetszázadok, kiképző századok, lábadozók stb. voltak. Ez a hetyke „idősebb bajtárs" velem – a jövő tényleges tisztjével – sem állott szóba, egyetlen kérdése sem volt hozzám, a lelkes „vendégfiatalhoz", ugyanígy nem törődött a század nálánál korban jóval idősebb, már harcokat átélt tartalékos tisztjeivel, a legénységgel kizárólag a kihallgatások alatt beszélt. A tartalékos tisztek fásult emberek voltak, fő problémájuk: ki mikor kerül a „menetbe" (ki hogyan maradhatna még itthon). A gyakorlótéren leülnek, beszélgetnek. Az emberekkel való kiképzést, foglalkozást az altisztek vezetik, nem valami nagy

odaadással. A legénység kedvetlen, szomorú. Pihenők alkalmával közibük ülök – hol van az a hangulat, amit 1914-ben a frontra indulók között észleltem? Itt, most látom meg a különbséget a valóság és a hallottak között! Dehogy „hősködnek" ezek, dehogy „hősködnek" a tisztek! A haszontalan századparancsnok néha végigvágtázik a gyakorlótéren, nincs egy melegebb szava, egy érdeklődő kérdése senkihez. A pótzászlóaljparancsnok alezredes elhízott, enervált, puhány, aki kétlovas kocsin érkezik nagy ritkán szemlére – a bakon libériás kocsis –, és a kocsiból ki sem szállva osztogatja kifogásait. Mindenki beszéli, hogy saját disznóhizlaldája van, ahol a legénység ingyen dolgozik.

Egy menetszázad indult a frontra. Nincs virág, nincs éljen, csak síró asszonyok, gyerekek a menetoszlop két oldalán; valóban olyan, mint halálba indulók siralmas menete. A század két oldalán feltűzött szuronyokkal kordon: „megakadályozandó, hogy a kísérő hozzátartozók a század sorai közé menjenek" – valójában: nehogy az emberek közül valaki menet közben lemaradjon!

Így fest igazában a „lelkesedés", már 1916-ban!

Vajon a hátországé-e ez a „bűn", amelynek a lelkesedése az induláskor nem ismert határt?

A bűn a rendszeré, a katonai és politikai vezetésé. Megfontolás, mérlegelés nélkül, felelőtlenül robbantotta ki a háborút, és kapitalista jellegével lehetővé tette a hadigazdagodást. A háborúban mindenen keresni lehet, gránáton éppen úgy, mint madzagon, az otthon üzletelők gazdagodnak. A front katonája pusztul. A pénz hatalom, érte minden kapható: felmentés, veszélytelen beosztás, összeköttetés. A pénz birtokosait a rendszer nem korlátozta. Ki pusztult? A szegényparaszt- és munkástömeg, s aki otthon viselte az anyag-

hiány és spekuláció minden következményét. A frontkatona és a hátország háborús terheket valóban viselő rétege még tűrt, de elkeseredetten.

Haladtunk a forradalom felé.

A Monarchia hadvezetése a hadműveletek tervezésében és kivitelezésében már eddig is hibát hibára halmozott. A K. u. K. hadvezetés csődött mondott. A „katonai zsenik" békebeli nimbusza szétfoszlott. A magas katonai parancsnokok emberáldozatra való tekintet nélkül akarnak eredményeket – amiket nem érnek el –, támadásokat rendelnek el előkészületek nélkül, jelentéseikben szinte büszkélkedve említik meg a veszteségek magas százalékát. Ezt látja és érzi a front minden rendű-rangú katonája, bizalmát teljesen elveszíti vezetőiben. Különösen nagyok a magyar csapatok veszteségei, ahol baj van, oda a magyar csapattesteket küldik, mert a hadsereg-főparancsnokság a magyarság rovására kíméli fajtáját, és mert a magyar frontcsapatokban még mindig van virtus, helytállás. Az a virtus, amelyik a magyar történelem folyamán annyiszor csapolta meg a nemzet vérét olyan célok érdekében, amihez semmi köze nem volt. Ez a kollektív virtusérzés, amelynek hatása alá került még az egyébként félénkebb ember is, pusztított bennünket most éppúgy, mint az osztrák örökösödési háborúkban és más alkalmakkor. És mint a régmúltban sem kapott hálát, sőt még simogatást is ritkán a vérét ontó nép, úgy most, ebben a háborúban is csak színes szavakban volt a fizetség.

1916-ban már két éve volt háború. Hosszú idő. Az emberek rájöttek, hogy a háború lírája mesterséges, és csak addig tart, amíg elhervad a sapka mellé tűzött virág; a háború brutális valóság: fertelem, halál, nyomorúság, szenvedés, genny és bűz. A népek lelkét elönti

a békevágy, az „elég volt". Az eddig behódolt haladó értelmiség idejekorán észbe kap, és megindítja harcát a béke érdekében. Vívódik ez a harc a háború folytatása, a kitartás hívei és a békét mindenáron követelők között. Még ha sikerek volnának, lelkesítő eredmények, biztató kilátások a jövőre, tompább lenne a békehang, és kisebb hatású, de így napról napra ez az erősebb, a közhangulatot hódító. Ki tagadhatná, hogy joggal?

A belpolitikai vezetés abszolút merev. Süket. Engedményekre nem hajlandó. A ki nem elégített jogos kívánságok elől való elzárkózás, az árak állandó emelkedése, az élelmiszerellátás korlátozása, a minden téren jelentkező anyaghiány az elégedetlenséget fokozza és egyre jobban élezi a helyzetet.

Hol van a hátország „bűne"? A szenvedő népnél?

1916 őszén kezdődnek a Ludovika Akadémia évei. Itt már csak szaktantárgyakat tanulunk, és gyakorlati kiképzést kapunk. Ezeknek korszerűtlenségéről, néha egyenesen nevetséges kilengéseiről itt nem akarok megemlékezni. Csak azzal jellemzem: minden úgy megy, mintha nem volna már két éve háború, aminek sok-sok vérrel szerzett hadi tapasztalatai voltak. Szellemünk továbbra is harcias. Nem is lehet más egy katonai akadémián! Az egyoldalúan nevelt és szűk látókörrel rendelkező eleven fiatalság nem láthat a dolgok mélyére. A háború aktuális eseményeit itt sem ismertetik – pedig ez már szakfőiskola! Itt is csak hősködés, a példamutató helytállás, az elkövetkező biztos győzelem a jelszavak. Néhány frontot járt tiszt tanárunk azonban már merészen bírálja a hadvezetést, a magyar csapatok kíméletlen alkalmazását, viszont egyetlen szóval sem emlékeznek meg a béke szükségességéről, csak a magyar büszkeséget ápolják. Mi magyarok vagyunk

és leszünk a Monarchia legjobb katonái, mi áldoztunk legtöbbet, tehát a jövő hadseregében a háború után más nemzetiségekkel szemben több jog és elsőbbség illet meg bennünket. Ezeket a gondolatokat magunkévá tesszük, és határozottan ellenszenvvel tekintünk az országban levő K. u. K. osztrák és cseh alakulatokra, nemritkán utcai fegyelmetlenségeket is elkövetve tisztjeikkel szemben.

Érdekes Budapest háborús képe. Nagy élet megy. Kávéházak, mulatóhelyek zsúfolva, hatalmas utcai forgalom. Ömlik a pénz. Nemcsak a hadigazdagok zsebe tömött, hanem a front szabadságosai is tele vannak pénzzel, és szórják. Burjánzik a prostitúció. A nagyváros siserahada csak önmagával törődik, a nyomortanyák nem érdeklik.

November 21-én meghalt Ferenc József. A Ludovikáról egy külön válogatott díszszázad megy Bécsbe a temetésre. Magyar század – meg kell mutatni az osztrákoknak, hogy milyenek a honvéd katonaiskolások! A pelyhedző bajuszokat feketére festik, a nem eléggé domború mellűek ruháját kitömik – reggeltől estig több napon át gyakoroljuk mindazt, ami egy díszelgésnél szükséges. Bécsben elvisznek az öreg király ravatalához. Egyenként felmegyünk a katafalk lépcsőjén, pár pillanatig „vigyázz"-ban állunk a halott előtt, majd feszes „jobbra át"-tal távozunk. A temetés alatt sorfalat állunk.

De mi a Monarchiával és az uralkodóház tiszteletével szemben már erősen „fertőzöttek" vagyunk. Senkiben sincs szemernyi részvét, megindultság – inkább nagyokat röhögünk, és gúnyolódunk a koporsót kísérő töméntelen kövér papon és a sok vén, tollbokrétás tábornokon.

December 30-án új királyt koronázunk. Már reggel 3-kor ott állunk mint sorfal a koronázási domb mellett. Szemünk előtt zajlik a nagy parádé leglátványosabb része, a történelmi Magyarország díszes ünnepsége, az uralkodó osztály utolsó, díszmagyaros pompázása – egyben a régi Magyarország eltemetésének előszertartása. A figyelő szem sok mindent észlel! Nagy az ünnep, de ez nem az ország ünnepe. Csak a vezető, trónhű rétegé! Színpompás a díszmagyarba öltözött urak serege – az ember érzi, hogy nem korszerű, nem egy szörnyű szenvedésekkel járó háborúhoz méltó –, arcukon tükröződik annak a fontosságuknak tudata, hogy a magyar történelem „nagy eseményénél" szerencsések bábáskodni. Az újságok hemzsegnek az új király magasztalásától, íróink öntik a lojalitásban egymással versengő cikkeket, az egész mégis olyan, mint a moziszínész fizetett reklámja. Az ellenzéki képviselőket Károlyi Mihály vezeti sötétzöld díszmagyarban. Sok a bámészkodó utcanép – de az arcokon gond. Színházi előadásoknál megérződik, amikor a közönség együtt él a darabbal – ez benne van a levegőben. Itt, ennél a spektákulumnál, ez nem érezhető, csak egy szenvtelen ottlét. Valahogyan a fel-felharsanó éljenek is hamisan csengenek. Vidéken és a falvakban teljes a csend, nincs ünnepi hangulat, számukra nincs vonzó látványosság, érzéseikben pedig enyhén szólva közömbösek. A Doberdó kavernáiban meg legfeljebb a koronázás tiszteletére kiosztott dupla feketekávé az egyetlen sovány öröm.

Az új király sok mindent ígért. Békét, reformokat, a munkásembernek megbecsülést. Megvalósítani semmit nem tudott. Egyénisége és képességei nem voltak arányban az előtte álló feladatokkal. Békét akart, de impériumának csorbítása nélkül. Reformokat, az ural-

kodó osztály tagjai közötti személycserék révén. A munkásréteg eddiginél jobb megbecsülését ígérte, de sorsán nem javított. A trónraléptekor „Népeimhez" címzett felhívása csupa ellentmondás.

Károly király kinyilatkoztatott békeakaratának mégis volt valami pozitív haszna. A béke kívánását nyíltabban és szabadabban lehetett ezután hangoztatni. Ez a hang egyre erősebb, népszerűbb, követelőbb. A háborút folytatni akaró politikai, de még inkább a katonai felső vezetésnek ez a hang nem tetszik. Szerintük békéért kiáltozni háború alatt annyi, mint gyengíteni a harcos erőt, azok szellemét rombolni, az ellenség szemében ezzel csak a saját gyengeséget áruljuk el. A központi hatalmak legnagyobb stratégiai korifeusa, a II. Vilmos német császárt is befolyása alatt tartó, a háborút a végsőkig folytatni akaró Ludendorff tábornok megvetéssel nevezi Károly nyilatkozatát és az azt kísérő felerősödött, békére való törekvéseket „ostoba békedadogásnak".

A háború utáni német történelmi írásokban – elvétve a magyarban is – gyakran találkozunk azzal az állítással, hogy a „hátba döfés" IV. Károly és felesége békekísérleteivel kezdődött. Egyes német írások odáig mennek, hogy magát a háborúvesztést is ennek az árulásnak tulajdonítják.

Függetlenül attól, hogy az embermilliók életének további pusztulását megállítani igyekvő békére törekvés nem bűn, hanem érdem, nem állja meg a helyét az a német állítás, amely Károly és felesége szerepét a háborúvesztés okának tünteti fel. Elhallgatják, hogy a szörnyű veszteségek és a kilátástalannak felismert általános hadi helyzet nemcsak Károlyt, hanem II. Vilmost is béketapogatódzásokra ösztönözte. Tudtával és kívánságára indított békeakciót XV. Benedek

pápa, a spanyol király és a holland királynő. Az akciók nem jártak sikerrel, elsősorban azért, mert semmiféle pozitív engedményt Németország részéről nem tartalmaztak. Ezért mondta Ribot: „Eljön az idő, amikor a békét nem képmutatóan, gyanús és görbe utakon kérik, hanem nyíltan. Mi a békét Franciaországhoz méltón fogjuk megkötni." Hasonló álláspontot foglal el Lloyd George is. Tehát nemcsak Károly királyék „dadognak" békéért! IV. Károly 1917. január 2-án II. Vilmoshoz levelet intéz, amelyben azt írja: „Az Entente válasza nem örvendetes, de nem zárja ki a békegondolat szövögetését, tégy még egy diplomáciai kísérletet, mielőtt végképp felégeted a megegyezés felé vezető hidakat." Csak ezek után indul meg IV. Károly és Sixtus pármai herceg – Zita királynő testvére – levelezése és a békeajánlat. Jóakaratú, de suta kísérletezés volt a németek háta mögött. Legnagyobb hibája: inkább magán- – és nem diplomáciai – kísérlet, nem tartalmazza a német szövetségestől való elszakadást, a Monarchia területéből engedmények nincsenek, csupán Elzász-Lotaringia visszacsatolását és Belgium függetlenségét hajlandó elismerni, tehát más „kárára" tesz ígéreteket. De hát a németek sem voltak jobbak, mert ők meg a Monarchia „kárára" ígérgettek: Oroszországnak Bukovinát, Romániának Erdélyt, Szerbiának Horvátországot, Olaszországnak Trentót és Triesztet helyezték kilátásba.

Károly békekísérletének semmi eredménye nem volt. A Sixtus-levelek nyilvánosságra kerültek. Károly a németek miatt kénytelen volt letagadni a levélben foglaltakat, hazudozásokba keveredett, amelyekből már nem tudott másként kilábolni, mint egy II. Vilmoshoz intézett üzenettel: „Méltóságomon alulinak tartom,

hogy a vádakra válaszoljak, a választ majd ágyúim szava adja meg."

Már itt vessük közbe a kérdést: igaz-e az, hogy ha Magyarországon nem tör ki a forradalom, megnyerjük a háborút?

1917 nyarán Kolozsvárott gyakorlatoztunk, közben részt vettünk Nyárádszeredán egy német vezetés alatt álló rohamtanfolyamon. Megcsodálhattuk azt a szervezettséget, kínos alaposságot, ahogyan a kiképzést vezetik, és láthattuk azt a kíméletlen, embertelen módszert, amit alkalmaznak. Minden, csapataik által éles lőszerrel végrehajtott harcgyakorlatnál vannak halottak és sebesültek. A tanfolyam után végigjártuk a déli Kárpátokat, és a helyszínen ismertették velünk a román elleni hadjárat eseményeit. Katonai szempontból tanulságos volt az út, és tanulságos volt számomra azért is, mert láthattam az ország szívétől messze eső végek lakosságának elképesztő nyomorát, elhanyagoltságát és az élelmiszerek hiányát.

1917-ben kitört az orosz polgári forradalom. Miután – mint már említettem – a mi katonaiskolás neveltetésünk alatt soha semmit nem hallottunk a munkásmozgalomról, a tőke és a munka harcáról, szocializmusról, a forradalom lényegével szemben teljesen tájékozatlanul állottunk. Egyet láttunk: az orosz forradalomnak mindenki örült, még a kormánylapok is mellette nyilatkoztak. Ez az öröm kétféle volt. Az egyik: a béke és haladás erőinek öröme; a másik: a háború barátainak, a győzelem hívőinek öröme, akik nem ismerték fel azt, hogy most eszmék indultak el a megvalósulás útján, amelyek terjedésének országhatárok, frontvonalak nem jelentenek sorompót, amelyek nem határőrök, csendőrök által elfogható módon terjednek. Ezek szemében a forradalom csak annyit jelentett, hogy egy nehéz ellenség kiesett a küzdők sorából, egy lépéssel valószínűbb a győzelem, a cári hadsereg sorai felbomlottak.

Az októberi proletárforradalom győzelme után mérséklődött a hivatalos öröm. Megérezték, hogy az eddigi osztályuralom veszélyeztetett, és nemcsak arról van szó, hogy elkergették a cárt, és már nem harcképes az orosz hadsereg.

Bennünket ennek a világjelentőségű eseménynek a megtörténte után sem világosítanak fel semmiről. Még forradalomellenes propaganda sincs. Egyszerűen agyonhallgatják az egész eseményt. Annyit említenek, hogy Lenint és forradalmártársait a németek csempészték be Oroszországba zárt vagonokban – mint bacilusokat az egészséges testbe –, ez egy zseniális trükk volt, semmi más, ezzel sikerült megtörni az orosz ellenséget, ami most ott történik, az Oroszország baja, nekünk szerencse. Aggasztó és sajnálatos tünet ugyan, hogy a cári tiszteket elkergették, és a fellázadt csapatok sokat megöltek közülük, ebből az a tanulság, hogy szabályzataink helyesen írják elő: „Ahol a fegyelem meglazul, ott erős kézzel kell helyreállítani."

Ennél sokkal többet nem tudunk. Hallottunk arról, hogy a budapesti munkásság is mozgolódik: békét követel, választójogot, sztrájkok vannak – de hát ez politika, mireánk nem tartozik, van elég megbízható karhatalom a városban, ha szükséges, használni fogja fegyverét.

Gondolom, a fentiekhez felesleges minden kommentár!

1918 kora tavaszán az olasz arcvonal harcainak színhelyére utaztunk. Görz, Gradiska, Doberdó-fennsík, Isonzó völgye, Monte San Gabriele, Monfalcone, Trieszt, Fiume, Abbázia, majd Horvátországon át

vissza. Útközben meghívott fronttisztek ismertették az eseményeket. József főherceg is tartott előadást. Előadásában elismerte, hogy a harci gázokat a Monarchia alkalmazta elsőként ezen a frontszakaszon, büszkélkedve említve, hogy a meglepetés kb. 30 000 emberét ölte meg az olaszoknak.

Az olasz front pokoli harcai ismeretesek. Most szemünkkel láttunk elhagyott harcteret, annak minden borzalmával. A Michelén és a Gabrielén még ott robadtak temetetlenül, vagy pár kődarabbal letakarva az olasz és magyar hullák. Most szedték össze őket, és vitték valahová tömegsírokba. Drótakadályokon fennakadt, üveges szemű fiatalok, egy-egy kőrakás alól kibukkanó kéz, láb, szétvert koponyák, összeroncsolt testek. Mindenfelé szétszórt hadianyag tarka zsibvására. Sötét, piszkos kavernák, múmiaszerű hullákkal, rommá lőtt községek, szomorú arcú lakosság.

Felejthetetlen az a hangulatváltozás, ami úrrá lett rajtunk. Megszűnt a harctérre való vágyakozás hangja. Már senki nem akart „hős" lenni. A háború valósága lenyűgöző volt. Frontokat járt tiszt kísérőinknek is az volt a véleményük, hogy ez a látvány megrendítőbb, mint mikor benne él az ember a harctér eseményeiben: akkor szemléletét csak a pillanatnyi gondok uralják. Amit láttunk, hatásában túlszárnyalt minden elképzelhető békepropagandát.

És láttunk mást is.

Magyarország élelmiszerek tekintetében még mindig lényegesen jobb helyzetben volt, mint Ausztria. Ott már kimondottan éheztek. Állomásokon, nyitott teherkocsink ajtajánál megjelentek az élelmiszert koldúló gyermekek, asszonyok, akik mohón harapták a nekik adott kenyeret és más ennivalót – nemritkán szidalmazva a magyarokat, akik jólétben élnek, s nekik

nem nyújtanak segítséget –, és természetesen szidalmazva és átkozva a háborút.

Hol voltak itt a további harcnak, kitartásnak, győzelemnek a kellékei?

Utazásunk nagyon tanulságos volt!

Száraz tények alapján foglaljuk még össze röviden, mi is történt a frontokon 1917–1918-ban, hogyan alakultak az események, milyen kilátások lehettek hadászatilag a győzelmes befejezésre.

1917-ben a nyugati arcvonalon az antant már másfélszeres túlerővel harcol. A németek kénytelenek visszavonulni a „Siegfried"-állásokba. A gyenge hadvezéri képességű Nivelle francia tábornok arras–aisne–champagne-i támadásai nem jártak sikerrel. A fővezérletet Pétain marsall vette át. Újabb angol erők érkeztek Haig tábornok parancsnoksága alatt. Nagy offenzíva indul. Véres harcok Flandriában, száz napig tart, a világháború legnagyobb „anyagcsatájának" nevezik. Cambrai-nál meglepetésszerűen megjelennek a nyugati hatalmak oldalán az első tankok, bevetésük jelentős harcászati eredményekkel jár, amit azonban nem tudnak döntő sikerré mélyíteni. Megindul a német tengeralattjáró-kalózháború. A németek azt remélik, hogy ezzel Angliát térdre kényszerítik. Reményük nem valósul meg, sőt az akció hátránnyal jár. Miután a tengeralattjáróknak gyorsan és kíméletlenül kellett cselekedni, minden útjukba eső hajót elpusztították, tekintet nélkül azok hovatartozására. Ez az eljárás mérhetetlen felháborodást keltett az Egyesült Államokban és az egész semleges világban. Következmény: 1917. április 6-án az Egyesült Államok hadat üzen.

Az olasz arcvonalon 1917. május közepén kezdődött a tizedik Isonzó-csata, ezt követte a dél-tiroli nagy

olasz támadás, ami hatalmas ember- és anyagveszteségekkel járt. A magyar csapattestek vesztettek itt is legtöbbet, az arcvonalban főként ezek voltak. Tolmein és Görz között húsz kilométer szélességben és hét kilométer mélységben tért nyernek az olaszok. A német seregtestek bevetésével októberben megindított ellentámadás az olaszokat a Tagliamento–Piave-vonalig visszanyomta ugyan, de itt a támadás elakadt, és nem törte meg az olaszokat.

Az orosz harctéren június 25-én indult meg a „Kerenszkij-offenzíva", brezany–zborov–sztaniszlau–kaluszi csaták nem járnak sikerrel az oroszok részére. A központi hatalmak ellentámadása Kelet-Galícia és Bukovina elfoglalását eredményezi.

1917 végén kétségtelenül bizonyos katonai sikerek könyvelhetők el a központi hatalmak javára, de ha a nagy egészet vesszük figyelembe, látjuk, hogy ezek is csupán átmeneti látszatsikerek.

1918 elején a német haderő négy nagyszabású, kétségbeesett, végső támadást indított a nyugati arcvonalon a Scarpe és Oise folyók közötti térben, Calais, a Marne és Oise között, Párizs irányába. A támadások kis térnyeréstől eltekintve sikertelenek. Július 18-án megindult a szövetségesek ellenoffenzívája, a németek visszavonultak 180 kilométer kiterjedésben, a „Hindenburg-vonal"-ra – amelyet a túlsúlyba jutott erőkkel szemben megtartani nem tudtak. Ekkor már 1 145 000 amerikai katona állott francia földön, és tizenkét szövetséges hadsereg támadta a tökéletesen megtépázott, kivérzett, anyaghiánnyal küszködő, lelkét vesztett német hadsereget. Szívós védelemről már nem lehet szó.

Az olasz arcvonalon június 15-én kezdődött a végzetes piavei csata, amelynek kudarca 150 000 fő veszte-

séget okozott a Monarchiának, és szó szerinti értelemben a teljes katonai összeomláshoz vezetett.

Még mindig nincs forradalom. Minden ok meglett volna rá pedig. Szó sem volt tehát arról, hogy a hátország „hátba döfte" volna a fronton álló hadakat.

A front eseményeiről, a belső helyzetről még ezekben az utolsó napokban sem világosítanak fel bennünket az akadémián. 1918. augusztus 16-án – egy nappal hadnaggyá avatásunk előtt – az akadémia parancsnoka beszédet intézett hozzánk. Ez a beszéd megvilágítja azt a mérhetetlen ostobaságot, ahogyan magas rangú katonák gondolkoztak – avagy a tudatosan félrevezetni akarást. Érdemesnek tartom idézni a beszéd lényegét: a történelem folyamán a hősi helytállás még mindig meghozta a sikert. Most sem kétséges ez, ha a katonák hűségesen teljesítik a király és haza iránti kötelességüket, megtartják esküjüket. A világháború létünkért és megmaradásunkért folyik, nem engedhetünk, ki kell tartanunk. Olyan hírek vannak, hogy egyes csapattesteknél meglazult a fegyelem, és csökkent a harci akarat. Bár ez csak szórványos jelenség, de fel kell figyelni rá. Most minden ezredhez három-négy fiatal tiszt kerül közülünk. Ha erős akarattal, összetartva, ezek kezükbe veszik a közszellem irányítását csapattesteiknél, akkor megakadályozzák a defetizmust, helyreállítják a meglazult fegyelmet.

A „szívbe markoló" parancsnoki beszédnek senkire semmi hatása. Nem is beszélünk róla. A fiatalság inkább a ma örömének él, nem mérlegeli a holnapok gondját. Másnap, augusztus 17-én esküszünk: régi szokás szerint összecsendítjük a kardpengéket fejünk felett „Moriamur pro rege nostro"-kiáltással – amit senki nem érez már át komolyan.

Felavatás után a szegedi 5. honvéd gyalogezredhez kerültem mint hadnagy. Az ezred pótzászlóaljánál 1916 óta nem sokat változott a helyzet, előnyösen semmi esetre sem. Kötelességtudó fiatal tiszt voltam, egy menetszázad kiképzését vezettem, és hittem azt, hogy a jó kiképzés életeket ment. Igyekeztem szomorú szemű, fáradt, fásult embereimmel törődni, de semmit sem tudtam adni nekik a jó szón kívül.

Egy délután, pihenőidőben, váratlanul megyek a barakk-laktanyába. Már messziről látom, hogy egy katona áll háttal a falnak, előtte öten-hatan vannak egymás mögött, szépen sorban. Az történik, hogy a falnál álló, gonorrhoeás hímvesszőjének váladékát egy gyufaszállal az elébe kerülő hímvesszőjébe keni. Ezért a maga mellé kitett sapkába pénzt dob a megfertőzött. A gonorrhoea kezelése akkor hónapokig is eltartott, ezzel egy időre elkerülhető volt a front.

Nesze neked „harcos szellem" és „megakadályozni a defetizmust"!

1918 őszére a központi hatalmak elérkeztek a háborús kimerültség végéhez. Semmiféle reménye nem volt már annak, hogy a háborút legalább valamiféle megegyezéses békével befejezzék. A nyugati frontot már alig-alig lehetett tartani; a piavei offenzíva után újabb támadó hadjáratra gondolni sem lehet. A német legfelsőbb hadvezetőség szeptember 29-én a fegyverszüneti tárgyalások azonnali megindítását javasolja. A fegyverszüneti kérelmet Wilson amerikai elnök visszautasítja. Október 22-én a német polgári lapok már nyíltan követelik II. Vilmos császár lemondását. Szeptember végén Bulgária kilépett a központi szövetségből, Konstantinápoly előtt megjelentek az angol és francia hadihajók, a törökök fegyverszünetet kértek; a Monarchia öntudatra ébredt nemzetiségei elszakadási törekvéseik megvalósítását követelték; IV. Károly mint Ausztria császára október elején kibocsátja az osztrák tartományok föderatív átszervezésére vonatkozó manifesztumát; Magyarországon október 17-én Tisza István bejelenti, hogy az új Ausztriával új kiegyezést kíván kötni a perszonális unió alapján, és egyben beismeri, hogy a háborút elveszítettük.

Még mindig nincs forradalom, ez után a beismerés után sem! Tehát vitán felül igaz, hogy a háború nem azért veszett el, mert a hátország felbomlott, és forradalom tört ki, hanem azért, mert katonailag veszett el.

Ezt az igazságot nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert az ellenforradalmi korszak ellenkező állítása: „az átkos hazaáruló forradalom volt az oka a háborúvesztésnek" – csaknem teljes sikerrel ment át később a köztudatba; a háború menetét és az eseményeket csak felületesen ismerők ezt elhitték. Ezt szajkózták frontélményekről beszámoló katonai írók, újságok, hivatalos szervek, és ezt terjesztették a propaganda minden eszközével, ezt erősítgették a front különböző rendű-rangú katonái, akik valamelyik kisebb egység vagy frontrész fennállott rendjéről ítélték meg az egész helyzetet. „Mindenütt ellenséges földön állottak csapataink" – szólt a fő érv. Csak állottak, de már nem állottak helyt. És ezek a valótlan állítások éltek tovább a második világháború esztelen „kitartást" üvöltőiben.

5.

Minden forradalom, mielőtt tetté válik, az emberek lelkében érik meg. Most sem volt másként. A vesztett háború és az emberekből minden eddigi hitet kiölő megrázkódtatások sorozata forradalomra érett helyzetet

teremtett. Nem közhely: a forradalom a múlt természetes következménye volt, azt történelmi szükség hozta létre.

A magyar nemzet – beleértve a meggyengült és kivérzett hadsereget is – örömmel fogadta az 1918-as forradalmat. Ennek is az ellenkezőjét állította az ellenforradalmi korszak. Tagadta az örömet, állította az ellenszenvet. Pedig igenis örült mindenki, hogy vége a háborúnak, és örült minden valóban magyar ember annak, hogy nemzeti függetlenségünk végre megvalósult. Tény viszont az, hogy a nép, az általános háborús fáradtság következtében, nem sokat törődött a jövővel, politikai iskolázatlansága következtében pedig, a haladó eszmék mélységét meg nem értve, azoknak csupán felszínét érzékelte. Örült, aki megmaradt, aki felszabadulhatott a háború nyomasztó hatása alól, élni akart, és várta, hogy mit „kap" a forradalomtól.

1918. október 31-én délelőtt tízkor tiszti gyűlésre rendelt bennünket a szegedi honvédezred pótzászlóaljparancsnoka, ezredes, akit távolból Potocnik néven tanultunk tisztelni, közelebbről alig ismertük mi, csapatoknál szolgáló tisztek. Beszédet mond: „Olyan hírek vannak, hogy Budapesten forradalom van. Figyelmeztetem az urakat esküjükre, a legfelsőbb hadúr iránti törhetetlen hűségre. A forradalommal szemben életünk feláldozásával is szembeszállunk" – és így tovább ebben a szellemben. Tizenkettőkor ebéd a tiszti étkezdében. Kinyílik az ajtó, belép ezredesünk, sapkáján tenyérnyi nemzetiszínű kokárda. „Uraim, Budapesten győzött a forradalom. Én ebéd után elutazom." Szó nélkül megebédelt, azután eltávozott. Soha többé még nevéről sem hallottam. Ebéd után kimentem századomhoz. Néhányan üldögéltek az udvaron a katonaládán,

ölükben a puska. „Isten áldja meg, hadnagy úr, megyünk haza. A többiek már elmentek, a mi vonatunk csak három órakor indul Makóra." „Hát a puska?" „Azt visszük, ki tudja, mire lesz rá szükség otthon." Mit lehet itt egyebet csinálni, mint szépen elbúcsúzni? Így éltem át a forradalom első napját.

A forradalommal szemben sehol az országban, semmiféle fegyveres vagy másféle ellenállás nem volt. A frontoktól visszaözönlő csapatoknak csak egy a vágyuk: mielőbb visszatérni otthonukba.

Most is átéltünk egy új, nagy lelkesedést a forradalom győzelmének óráiban. Mindenütt őszirózsa, bizakodás, öröm, tömeg az utcán, éljen Kossuth Lajos, éljen Károlyi Mihály, le a Habsburgokkal! Csak egy baj van: forradalmak nem a rend és nem a munka ellen indokoltak, hanem a rendszer ellen. Rendszerek megbuktatása természetesen nincs rendetlenség, felfordulás, harc nélkül. De a forradalmár mögött ott állanak a zavarosban halászni akarók, a helyezkedők, a lármásak, törvények alól hirtelen „felszabadultak", és ott állanak a bukott rendszer alakoskodó hívei. Elértük a célt, megdőlt egy rendszer, de rögtön jelentkezett a kérdés: hogyan lehet visszaállítani a rendet, amely minden államélet alapja, a forradalmian újnak is. És hiányzott a megbízható karhatalom, a hadsereg. Tervszerűség nincs, csak ötlet.

Az éjszakák hangosak, állandó lövöldözés, sok az izgága részeg, sok a fosztogatás – és emellett fenyegetően hallatszik a szomszédok készülődése ellenünk.

A Károlyi-kormány az új hadsereg megszervezésével az első időben vajmi keveset törődött. Külpolitikai elképzelése szerint hadseregre mint az újonnan megalakult állam véderejére már alig lesz szükség, mindenkivel békében kívánunk élni. Ezenkívül félt az ellenforra-

dalomtól, és attól tartott, hogy a régi tisztek vezette egységek ellenük fordulnak.

Tudjuk, hogy a Károlyi-kormány nem ismerte el érvényesnek a Monarchia végvonaglásának óráiban a Pádua melletti Villa Giustiban létrejött Diaz-Weber-féle fegyverszünet feltételeit, mert azt még a Monarchia kötötte (1918. november 2-án). Ezt a fegyverszüneti szerződést az olasz hadsereg főparancsnoksága a szövetségesek legfelsőbb haditanácsa utasításai szerint és annak nevében kötötte meg. A szerződés nem is beszél az olasz hadseregről, hanem a szövetséges és társult hatalmak hadseregeiről. Magyarország részére demarkációs vonal nem volt meghatározva. A szerződés 3. cikkelye arra kötelezi az Osztrák–Magyar Monarchiát, hogy a háború alatt elfoglalt területeket ürítsék ki. Károlyi az új Magyarország nevében tárgyalt Belgrádban Franchet d'Esperay francia tábornokkal, aki demarkációs vonalat diktált, amely szerint jelentős területet vesztettünk Erdélyben, Bácskában, Bánátban. Károlyiék a wilsoni elvek hitében a svájci kantonrendszerhez hasonló valamiről álmodtak, és abban bíztak, hogy így sikerül megállítani a cseh legionistákat és a román királyi csapatokat. Ez a bizalom naiv volt. A szomszédok imperialista alapon állottak, ez pedig mindig vérben, vasban, erőszakban gondolkozik, a gyengék szavának nem ad igazat, a történelem pedig mindig kíméletlenül kemény léptekkel halad át minden gyengeség felett.

*

Rendet, forradalmi fegyelmet és az ország veszélyeztetett határait – legalábbis az összefüggő magyarlakta területekre korlátozott mértékben – csak hadsereggel lehetett és kellett volna biztosítani.

Kérdés: egy új forradalmi szellemű, valóban magyar hadsereg megalakításához megvoltak-e az adottságok? A felületet nézve könnyen válaszolhatjuk, hogy nem. A kérdés mélyére nézve azonban – véleményem szerint – igen.

Minden hadsereg gerince a tisztikar. Ennek szelleme, magatartása, vezetői képessége határozza meg egy hadsereg jellegét. Erre a csontvázra épül fel a test – az emberek tömege. A magyar származású tisztek – beleértve a K. u. K. hadseregben szolgáltakat is – kevés kivételtől eltekintve – nagy átalakuláson mentek át a négy világháborús év alatt. Rádöbbentek, hogy a magyarság csupán lelkiismeretlenül felhasznált eszköz, véráldozatukat legfeljebb üres szavakkal ismerik el. Nyugodtan lehet állítani, hogy 1918-ban ezek a tisztek már meghasonlottak önmagukkal, megcsömörlöttek a kétfejű sastól és annak minden velejárójától, legfőképpen az egész háborútól. A forradalmat pedig mint lelki káoszukból – hűség a zászlóhoz, kötelesség, eskü – kivezető utat fogadták. Ezért nem is helyezkedtek szembe vele, ezért nem mert még Lukasich tábornok sem parancsot adni fegyverhasználatra; jól tudta, hogy nem hajtották volna végre a parancsát. Közbevetőleg szükséges megjegyeznem, hogy a fentiek cáfolatára nem alkalmas az ellenforradalom utáni hazug hang, amely szerint a tisztek jó része utólag azt bizonygatta, hogy ő milyen hősiesen fordult szembe a forradalom kitörésekor saját személyében a forradalmi áramlatokkal. Ezek az utólagos „hősök" az ellenforradalom szellemének megfelelően konjunktúráztak – mint ahogyan a változó időkben még számos esetben volt alkalmunk hasonlót tapasztalni! Az igazság az, hogy 1918-ban egymás sarkát letaposva igyekeztek – ezek a „hősök" is – felesküdni az új magyar kormányra. József főherceg is. A felhasználható

tiszti réteg tulajdonképpen adva volt, még akkor is, ha bizonyos értéktelen százalékkal – alkalmazkodókkal – nem számolunk komolyan és időtállóan.

Az 1918-as forradalom vezetői azonban meghajoltak a nagyhangú és általánosítottan hangoztatott tiszt- és katonaellenes jelszavak előtt, ahelyett hogy ezeket tompították vagy leszerelték volna – még akkor is, ha ezeknek a jelszavaknak sokban igazuk volt. Fel kellett volna ismerniük, hogy a hadsereg elhanyagolása mindig az első lépés egy állam öngyilkossága felé – mindaddig, amíg az emberek, hatalmi csoportosulások, ideológiai különválások érdekellentétei meg nem szűnnek, mindaddig, amíg az a boldog időpont el nem érkezik az emberiség életében, amikor már hadseregre nem lesz szükség. Ki állíthatja, hogy ez 1918-ban elérkezett?

A frontoktól visszaérkező magyar alakulatok általában még engedelmeskedtek tisztjeiknek. Csak az idegen földön való harcot tagadták meg. Magyarország védelmére sok csapattest lett volna alkalmazható.

Hadsereget tehát a meglevő alapokra építve kellett volna szervezni. El kell ismerni ugyan, hogy a tiszt- és hadseregellenes hangulat érthető volt a háború után, különösen a vesztett háború után. Maga a tiszt minden hadseregben és mindenkor a hadseregen belül kiváltságos helyzetet foglal el. Parancsadási joga van, egységénél az ő akarata érvényesül, fegyelmi fenyítő hatalma van, külsőségekben megkülönböztetett, alárendeltjeivel szemben a fizikai fáradalmak terén előnyösebb a helyzete. Ezt az állapotot eddig még a világ egyetlen hadseregében sem lehetett büntetlenül megváltoztatni! Ez a megkülönböztetettség a tiszteknek, kinek-kinek emberi adottságaihoz mérten, kisebb-nagyobb öntudatot, gyakran beképzeltséget is kölcsönöz. Nevelését is – rámutattam – ilyen szellemben kapta. Háborúban a

tisztnek – kevés kivételtől eltekintve – általában nem lehet népszerűsége, még győztes háború után is kevés. Végeredményben az ő közvetlen parancsára kell a halálba menni, az ő keménysége tartja össze azt az embertömeget, amelyik, ha saját vágyait és akaratát követhetné, az első gránáttűz után legszívesebben hazamenne. A háború lírizálásával szemben ez a száraz tény!

A tisztikarban – éppen úgy, mint minden más testületben – adódott hitvány egyéniség, aki a háborúban tiszti mivoltának csak előnyeit kereste, személyében gyáva, hatalmával visszaélő, alárendeltjeivel nem törődő, megannyi lehetőséget adva annak, hogy a már adottságainál fogva sem „szeretetre méltó" testületet egészében gyűlöletessé tegye. Egy háborús tisztikarba idők folyamán sok hitvány tiszt keveredik – ez is velejárója minden háborús hadseregnek. És mégsem lett volna szabad az általánosításnak szabad folyást engedni – mert ezt a szükség nem engedte meg.

A Károlyi-kormány katonailag a lehető legrosszabb utat választotta. Linder Béla volt hadügyminiszter „Nem akarok katonát látni" szavainak nem tulajdonítható ugyan akkora jelentőség, mint arra az ellenforradalmi korszak unalomig hivatkozott, ellenben lényegi hiba volt, hogy a kormány antimilitarista jelszavakat hangoztatva – a hadsereg szükségtelenségének propagálását megengedve – akart mégis, illetve csinált is valamiféle hadsereget. Ebben azonban felrúgta azokat az örök érvényű szabályokat, amelyek nélkül lehetetlen hadsereget fenntartani. A rendfokozatokat és a parancsnoki állásokat meghagyták, a fegyelem alapját képező parancsnoki jogokat viszont elvették. Az egységeken belül választások útján megalakított „bizalmi testületek"-nek joguk volt a kiadott parancsok elbírálására, sőt olyan határozatokat is hozhattak, hogy a kiadott

parancs nem teljesíthető. Az államvagyon őrzésére kirendelt katonai őrségek nem voltak hajlandók őrhelyüket elfoglalni, mert aznap a legénység – a bizalmi testület jóváhagyásával – színházba kívánt menni. „Elmúlt az az idő, amikor úgy lehet bánni az emberekkel, ahogyan a tisztek akarják." A katonai foglalkozásokat – kiképzést – szinte tökéletesen megtagadták. A laktanyákba ki-be jártak szabadon a prostituáltak. Foglalkozási időben követelték a táncoktatást. A parancsnokok tehetetlenek voltak, fegyelmi fenyítő hatalmuk nem volt, ezt a választott esküdtszék gyakorolta. A vétkest többnyire felmentették, mert használta, vagy nagyszájú védője használta, a forradalmi frázisokat.

Ebben az féktelen zűrzavarban ott állott a talajt vesztett, megtépázott tekintélyű tiszt, akinek látóköre nem nagyon terjedt a kaszárnya és a katonaélet falán túl. Ő csak azt látta, azt érzékelte, hogy személyében semmivé, senkivé vált, értelmetlen bábjává valamilyen egyenruhás tömegnek, hogy őt nem támogatja senki, hogy a hadseregnek maga a kormányhatalom sem tulajdonít jelentőséget. Az állapotot a „forradalomnak" tulajdonította, meg sem értvén a forradalom ténye mögötti ideológiát, pusztán megalázottsága következtében szembefordult a forradalommal, amivel akaratán kívül, de mégis maga a kormányzat állította szembe.

Marx 1849 februárjában kelt egyik írásában mondja: „Erőszak nélkül, vasakaratú uralom nélkül semmi nagy nem jöhet létre a történelemben." Színigazság. A Károlyi-kormány gyengeségének következményeit azután a proletárdiktatúra szenvedte meg később!

Sokan állítják, hogy a tisztikart osztályhelyzete állította szembe a forradalommal.

A Monarchia tisztikarában kétségtelenül képviselve

volt a vagyonos osztály, főként a lovasságnál. Ez azonban nem volt domináló – mint ahogyan maga a vagyonos elem önmagában sem volt domináló a Monarchiában –, mindenesetre a tisztikar zöme nincstelen, szegény, csupán fizetéséből élő volt. Ezek élete, minden külső, kényszerített csillogás ellenére – vagy éppen annak következtében – nehéz volt. Ostoba szabályokkal kötelezték a látszat, a „tiszti tekintély" megóvására, kinevelve belőlük az örökös többet mutatni akarást, adósságát szívesebben elnézték, mint azt, hogy egy jó polgári kiskocsmába elment jóllakni, mert az ilyesmi nem „állásszerű". A zöm származására nézve nem volt előkelő. Rámutattam. A katonaiskolák falain belül, majd később csapattesteiknél azonban, hatása alá kerülve a talmi kasztszellemnek, eltávolodtak és elzárkóztak a néptől, ahonnan valójában ők is származtak. Egy biztos: nem voltak „burzsujok". Még úgy sem fogalmaznám, hogy „a burzsoázia kiszolgálói" voltak, mert ez csak átvitt értelemben igazság. Csak a fennálló rendszert szolgálták ki – amelyet nem ők hoztak létre, azt, amely adott volt számukra és a korban uralgó, világviszonylatban is általános.

Vajon nem lehetett volna, a fentebbiek gondos mérlegelésével, a hadseregnél elkerülhetetlen szabályok megtartásával, a magyar és jóformán népi vagy ahhoz közel álló tisztikart megnyerve, olyan fegyveres hatalmat teremteni, amelyik biztosítja a rendet, és megvédi a határokat? Hiszem, hogy igen. A meg nem nyerhető és bármi okból elkülönülő elemeket a megnyert réteg hamarosan önmaga kiközösítette volna.

Ami azonban nem történt meg, azt sohasem szabad utólag biztos eredményt hozónak állítani. Minden utólagos bölcsesség csak elmélet, feltevés, semmi sem bizonyítja. Forradalmi időkben a hadsereg magatartását

sok tényező határozza meg. Elsősorban a hadsereg tömegét vezető, irányító, parancsnokló magasabb parancsnokok. Bizonyos fokú napóleonizmussal is mindig számolni kell. Ki merné határozottan állítani, hogy az új hadsereg legmagasabb katonai parancsnoka – az ismertetett és az új, forradalmi szellemet még meg nem emésztett tisztikarral – később, amikor a hadsereg már megerősödött, nem fordult volna szembe az új politikai rendszerrel? Nem tarthatjuk tehát teljesen indokolatlannak a forradalmi kormány óvatosságát sem. Utat keresett, amit nem tudott megtalálni.

*

Az 1918-as forradalommal kapcsolatos néhány jellemző élményem:

Amint az első napok elmúltak, és kiadásra kerültek az új szervezési rendelkezések, összeolvadtunk mi honvédek a K. u. K. 46. gyalogezreddel – „Csongrád-csanádi 46. gyalogezred" néven. Elhelyezésünk a szegedi Mars téri laktanya. A tisztek hangulata: „forradalmi". Mindenki helyesli a változást – a volt 46-osok még nálunk, volt honvédeknél is jobban. Az idősebb K. u. K. tisztek sűrűn emlegetik sérelmeiket, magyarságuk miatti mellőzésüket, örömüket a független Magyarország felett. Az egyik K. u. K. alezredes beszédet is tart az étkezdében, amelyben szocialista gondolatokat fejteget, és magyarázza, hogy: „nekünk tiszteknek nem szabad lejjebb szállnunk, hanem a mi feladatunk a népet a mi magaslatunkra emelni". Csöpög a magyar hazafiságtól.

Egy csoportban állunk az udvaron, külön a volt honvédtisztek, amikor odajön egy volt honvéd őrnagy, és újságolja, hogy őt kinevezték az I. zászlóalj parancsnokának. Még nincs törzse. „Nem tudnátok egy értel-

mes fiatalt ajánlani segédtisztnek?" Volt századparancsnokom és a többiek is engem ajánlottak. Nagy megtiszteltetésnek vettem, és olyan ambícióval kezdtem dolgozni, ahogyan csak fiatalember tud. Szervezzük a zászlóaljat. Az őrnagy szinte szabad kezet ad – úgy-ahogy megalakulunk. Következnek a hétköznapok: a már vázolt jelenségekkel. A kirendelt őrségek gyakran nem vonulnak ki: „bizalmi testület" határozata. Engem szid érte az ezredparancsnokság. Foglalkozásra nem mennek a századok, a körletek tele szeméttel, piszokkal, gyakran be sem jönnek az emberek a laktanyába, mert kint tartózkodtak az éjjel a városban – rábeszélés, „forradalmi törvényszék", „esküdtszék" fenyegetésre nevetnek. A tisztek lassanként már nem törődnek semmivel. Isznak, mulatnak – ők is „felszabadultak". Sok a beosztás nélküli tartalékos tiszt, de a fizetést kapják. Feladatuk: reggel nyolctól tizenkettőig a laktanya egyik szobájában tartózkodni. Ilyen kb. harminc van a zászlóaljnál. Nekem kell ellenőrizni megjelenésüket és ott-tartózkodásukat. Jó, ha háromnégy jön. „Eredj a fenébe a névjegyzékeddel" – mondják. A zászlóaljparancsnok nem törődik velük: „Nincs itt mit csinálni." Ő maga is csak ritkán látható. Elkeserítően lehangoló minden!

Egy másik zászlóalját ezredünknek a román demarkációs vonalra küldik. Onnan visszajövő tisztek beszélik: semmi fegyelem nincs, a legénység sokat iszik, lop – nem tudnak velük mit kezdeni.

Egy napon délután hívattak a parancsnokságra. Kb. nyolcan voltunk ott fiatal tisztek. Egy százados közli velünk, hogy különböző falvakba azonnal útnak kell indulnunk. Feladatunk: karhatalmi zászlóaljakat szervezni, felhívni a faluban levő leszerelt legénységet a jelentkezésre. Napi zsold 30 korona (akkor még

aránylag magas összeg). A jelentkezők létszámát naponta táviratilag jelenteni kell, a tiszti létszámot és a zsoldot ennek megfelelően küldik. „Haza veszélyben"-frázisok. Én Nagyszentmiklósra vagyok kirendelve. Feladatomnak megfelelő fontosságot tulajdonítva „toborzok", és ígérem a napi 30 koronát. Igen szép számmal jelentkeznek, soknak van puskája. A harmadik napon már kb. kétszázötven emberem van. Jelentem. A negyedik napon újabb kb. száz jelentkező. Jelentem. Semmi válasz, sem tiszt, sem pénz nem jön. A Nákó grófi kastélyban lakom, és annak udvarán tartom minden délután a hazafias beszédeket, fűszerezve az újságokban olvasott frázisokkal, s ígérve, hogy napokon belül megkapják a zsoldot. Egyik sürgető táviratot a másik után küldöm, semmi válasz.

A hatodik napon a sorakozott alakulatból kiordít valaki: „Mit hazudozik itt a hadnagy úr mindenfélét, micsoda huligán maga!" Helyeslő morgások, a hangulat fenyegető. Hamar „oszolj"-t vezénylek – és belsőmben igazat adok az embereknek. Így ígérgetni, hazudozni nem lehet, viszont ez az egész disznóság nem az én hibám. Mélységesen felháborodom: miért állítottak engem ilyen helyzet elé? Azonnal becsomagolok kis kofferembe, és kigyalogolok az állomásra – megyek vissza Szegedre. Megérkezve jelentkezem a kiküldő századosnál. A katonai szótár szóbőségét a felső határig felhasználva lehord: függelemsértés, hadbíróság, hazafiatlanság stb. Még ömlik a szó belőle, amikor benyit két másik, kiküldve volt társam. Ezek idősebbek voltak nálam, jobban mertek visszabeszélni. Ugyanúgy jártak, mint én, ám ők visszagorombították a századost, alaposan megmondva és minősítve a magasabb parancsnokság eljárását. Két napon belül minden küldött visszajött – nem alakultak meg sehol a

karhatalmi zászlóaljak. Ma sem tudom, mi volt ez: elszabotálása a rendelkezéseknek, vagy az akkor általános rendetlenségnek a következménye.

Szegeden napokon át vonult vissza a Balkánról a híres Mackensen-hadsereg egy része. Az ellenforradalmi korszak irodalma azt állítja, hogy ha a Károlyi-kormány erre a német hadseregre támaszkodott volna, Mackensent megnyeri, akkor nem vész el a Délvidék. Éppolyan hazugság, mint sok más! Ez a német hadsereg egy felbomlott, hazafelé baktató csürhe volt. Részegek, kocsik megpakolva lopott holmikkal, árultak mindent: pokrócot, pisztolyt, fegyvert és kacsát. Talán ágyút is lehetett volna venni.

Néha a helyi Szociáldemokrata Párt kiküldöttei „politikai" oktatást tartottak a tiszteknek. Ezeken nagy volt a részvétlenség. Magyarázták, hogy kormányunk kétfrontos küzdelmet vív: az ellenforradalmárokkal szemben, akik a bűnös múltat akarják vissza, a Habsburgokat, a Monarchiát, és veszélyeztetik a forradalom vívmányait; és a kommunistákkal szemben, akik nemzetköziek, az ősi magyar haza árulói, felfordulást, anarchiát akarnak. Mindkét irányzat ellen küzdeni kell. Magyarázgatják az evolúciós utat, egyebeket. Nagyokat ásítunk, nem érdekli ez a hallgatókat, egyes részeket nem is igen értenek meg. Az ilyen előadások után a hallgatóság inkább kifigurázta az előadót, kiemelve annak néhány esetlen mondatát.

December 24-én, karácsony késő délutánján bent dolgozom az irodában, talán egyedüli tiszt vagyok a kaszárnyában. Egy feldúlt férfi jön: a Szociáldemokrata Párt küldötte. Izgatottan közli, hogy a párt biztos értesülései szerint a kommunisták az éjjel megtámadják a laktanyát, azonnal védelmi intézkedéseket kell tenni. Szaladok az ezredparancsnok lakására jelen-

tést tenni. Riadó. A laktanyában levő kevés emberrel megszállatjuk a kapukat, géppuskák az ablakokban stb. Egész éjjel nem jött senki. Gondolkoztam: ugyan miféle emberek ezek a kommunisták? Miről lehet ezeket felismerni?

Megérkeztek az első francia csapatok. A zöme színes. Rendesen viselkednek, nem erőszakoskodnak. Bámuljuk őket, de mint régi „ellenséget", mint „megszállókat" nem szívesen látjuk. A város hangulata is az, tisztességes magyar ember nem barátkozhat velük. Híre jár, hogy a gazdag zsidók szívesen fogadják a francia tiszteket, ott vacsorák, mulatozások vannak, ezt nagyon hazafiatlannak tartják. Emlegetik, hogy majd ezért egyszer még fizetni fognak ezek a zsidók, a magyar társadalom kiközösíti őket, ha elmennek a franciák.

Új zászlóaljparancsnokot kaptunk. Lázár Domokos volt honvéd őrnagy. Nemrég jött orosz fogságból. Nagyszerű, kiegyensúlyozott, bölcs ember. Nyugodt fölénnyel magyarázza a helyzetet, nem tartja állandósíthatónak a szociáldemokrata kormányt. Ez félút, mondja. Minden elkövetkezik, úgy, mint Oroszországban. A legénységgel sokat törődik, közébük megy, leül velük, beszélget, meggyőzni igyekszik mindenkit, megmagyarázza, hogy rendet, fegyelmet tartani kötelesség – ha ez nincs, csak pusztítjuk a nép vagyonát stb. Megtalálja a hangot, a zászlóalj emberei szeretik, hallgatnak rá. Közös szobában van az irodánk. Egy nap bejött egy kacska kezű, a vezérkarhoz beosztott, K. u. K. ezredbeli egyenruhát viselő százados. Bemutatkozik: Berger Károly. Utána elkezdi dicsérni magát: ő a belgrádi vezérkari tanfolyamot végezte (a háború alatt is volt egypár hónapos vezérkari tisztképző kurzus), kitűnő lovas, jól tud fogalmazni, hol milyen

beosztásokban kapott kiváló minősítést – és mindezek alapján alázatosan azt kéri, hogy az őrnagy úr vegye maga mellé zászlóalj-segédtisztnek, tudja, hogy csak egy túl fiatal tiszt van (én vagyok) ebben a beosztásban. Lázár hűvösen válaszol: majd meggondolja. Amikor kimegy, a következőket mondja: „Látja, hadnagy úr, ilyenek ezek a büdös közösök. Ebben az emberben egy szemernyi tisztesség nincs. Még annyi sem, hogy ne a maga jelenlétében ajánlkozzék fel a maga helyére. Micsoda jellemtelen ember lehet ez! Micsoda katona, aki vezérkari százados létére nem restell egy főhadnagynak való beosztásra felkínálkozni. Ettől óvakodni fogok, veszedelmes fráter." Ez a Berger Károly azonos Beregffy Károllyal, a későbbi nyilas honvédelmi miniszterrel.

1919. februárban riadóztatják a zászlóaljat. A parancs szerint este bevagonírozunk az állomáson, Makóra szállítanak, ott kitört a kommunista forradalom, gyilkolják a polgárokat, rabolnak, rendet kell teremteni. A zászlóalj igazán szép rendben, fegyelmezetten indul útnak. Lázár személye a varázs. Földeáknál megállt a vonat. Az állomáson közlik, hogy a makói tüzérek átálltak a kommunisták oldalára, lövegeikkel állásba mentek, és várnak bennünket. Lázár elrendeli a kivagonírozást, járőrök mennek Makó felé, a zászlóalj ütközetmenetben, biztosításokkal menetel. Jönnek a járőrjelentések: Makón teljes csend van, semmi felfordulás, semmi rendetlenség, sehol „ellenség".

Reggel megérkeztünk. A városban még nyugtalanság sincs. Az történt – amint később megtudtuk –, hogy valami verekedésnél két csendőrt megöltek, valamiféle népgyűlések is voltak, de nagyobb rendzavarások nem voltak. Dolgunk nincs. Várjuk a parancsot a hazamenetelre, ami azonban nem jön. Az ott-tartóz-

kodásunk ötödik napján bejön a parancsnokságra a zászlóalj főbizalmija, és kérdi Lázárt, hogy meg van-e elégedve a legénység magatartásával. Lázár dicsérte a zászlóalját. „Hát akkor ezt a rendes magatartást Makó városa fizesse meg" – mondja a főbizalmi. „Hogyhogy fizesse meg?" „Hát, kérem, kaphatott volna Makó egy olyan zászlóaljat, amelyik rabol, fosztogat, erőszakoskodik. Mi ezt nem tettük. Megérdemeljük ezért a jutalmat." Lázár mindent megpróbál, érvel, magyaráz, kér: nem lehet ilyent csinálni, katonák vagyunk, a forradalmi hadsereg tisztességét mocskolná be ilyen követelés stb. – fáradozása eredménytelen. A főbizalmi kijelentette, hogy a zászlóaljparancsnoktól függetlenül fognak cselekedni – ez a bizalmi testület határozata –, naponként és fejenként 30 koronában állapították meg a város által fizetendő összeget. Nincs mit csinálni! Lázár megbíz, hogy a főbizalmival és a bizalmi testület még egy tagjával menjek a polgármesterhez, próbálkozzak meg odahatni, hogy legalább botrányosan ne viselkedjenek. A polgármesternél hasonló jelenet, mint Lázárnál. A főbizalmi nem enged, követelődzik, fenyeget. Végül is a polgármester hajlandó fizetni, ha a küldöttek aláírnak egy olyan nyilatkozatot, amelyben a bizalmi testület elismeri, hogy a polgármester csak a kényszernek engedve fizetett. Ezt a két bizalmi aláírja, a pénzt felveszik. Az eredményt jelentjük Lázárnak. Ez kéri a főbizalmit, hogy az embereket majd csak a Szegedre való visszaérkezés után fizessék ki, elisszák a pénzt, botrány lesz. „Ezt csak bízza ránk az őrnagy úr, mi felelünk az emberekért, a pénzt kifizetjük." Egy liter bor ára akkor öt-hat korona volt!

Este kilenc óra tájban, amikor vacsoránál ülünk, éktelen lövöldözést hallunk. Kivágódik az étterem ajtaja, egy civil ember szalad be, mögötte kihúzott szuronnyal egy szakaszvezető. „Megölök mindenkit", ordítja, a menekülő civil hozzánk bújik. Az egyik tiszt ököllel leüti a szakaszvezetőt, aki összeesik. Lázár felugrik, és kiszalad a térre. Mi tisztek utána. „Tüzet szüntess" – kiabáljuk; a golyók összevissza röpködnek. Lázár torkaszakadtából ordít: „Szegedi bakák, ide hozzám, veszélyben van Lázár őrnagy, aki hallja, adja tovább." Néhány részeg baka odajön, átveszik a „tüzet szüntess"-kiáltást, és érdeklődnek, mi van. Már húsz-harmincan vannak, körbevesznek bennünket. Az egyik ordít: „Az isten stb. Makót, mindenkit kiirtunk." Lázár túlkiabálja: „Igazatok van, fiaim! Én is egyet akarok veletek! Kiirtjuk a büdösöket!" – Éljen az őrnagy úr, éljen! – Lázár tovább beszél: „De hát én vagyok a parancsnokotok. Majd én megtervezem az irtóhadjáratot, most gyertek utánam a laktanyába, s amint kész leszek a tervekkel, vezetni foglak benneteket! Nem lehet összevissza lövöldözni, hiszen úgy nem irtunk ki senkit." Megindul a laktanya felé – az emberek utána. Útközben Lázár szidja Makót, a polgárságot – olyan, mint aki meghibbant. Odaint magához, és súgja: „Minden tiszt, altiszt a laktanyába, az embereket nyugtatni, fegyvereket lerakatni, ajtókat elállni, tisztekből, józanokból azonnal járőröket alakítani, minden kint levő embert bekísérni. Csendben, észrevétlenül intézkedni." Így történik. Pár óra alatt összeszedjük az embereket – bizony, a renitenskedőket alapos pofonokkal. Éjfélre csend van.

Ez az eszes, tapasztalt és ravasz székely őrnagy, ki tudja, milyen bajokat hárított el? Bárcsak minden törzstisztünk ilyen lett volna!

Az esetről részletes jelentés ment Budapestre a honvédelmi miniszterhez. A zászlóaljat visszarendelték

Szegedre. Semmiféle felelősségre vonás nincs: a „főbizalmi" továbbra is az maradt.

Március elején Budapestről valamiféle tengerészkülönítmény érkezik. Halljuk, a kommunisták ellen, akiknek viszont semmiféle rendbontó tevékenységéről nem tudunk.

Szeged egyre népesebb lett. A szerbek által megszállt Délvidékről, a románok elől Erdélyből özönlenek az emberek magyarüldözésekről, megszállók erőszakoskodásáról szóló rémtörténetekkel, élesztve a gyűlöletet szomszédaink ellen és a forradalmat okolva a bekövetkezettekért. Az áttelepültek között alig van egyszerű ember, nép – ezek mindig, a legsúlyosabb körülmények között is ragaszkodnak otthonuk rögéhez –, annál több a hivatalnok, köztisztviselő és főként katonatiszt, közöttük sok fiatal tartalékos. Ezeknek semmiféle érdemes munkát, a tiszteknek beosztást nem lehetett adni, csak lebzseltek naphosszat az utcákon, kapták a fizetést, és a semmittevő emberek szokása szerint terjesztették a híreket, „politizálgattak", és bomlasztottak.

*

A Károlyi-kormány jó szándékú, de félmegoldásokkal dolgozó, kemény, határozott politikai irányt nélkülöző, megalkuvásokra kész magatartása a szépítő ferdítésektől megtisztított tárgyilagos történetírásból már ismeretes. A marxista történelemszemlélet ezt a polgári forradalmat a kellő helyre tette.

Kutatok emlékezetemben, vajon mit éltem át az 1918-as forradalom során mint katona olyat, ami szép volt, felemelő, pozitív. A kezdet magyar szívet dobogtató óráin kívül semmit. Amit ezután észleltem: nagy szavak, ígéretek, fogadkozások, szép újságcikkek, rendetlenség, fegyelmezetlenség, erélytelenség, rengeteg kár. Talán az általam tapasztaltak „egyedi esetek" voltak, máshol nem így volt? Nagyon sok ember élményeit hallottam később, lényegében azonosak voltak az enyéimmel. Mindenki talán mégsem hazudott! – a bekövetkezett események is azt bizonyítják, hogy ezek az állapotok szükségszerűen megértek a változásra.

A történelmi eseményeket azonban – legyenek azok bárminők is – soha nem szabad elfogultan megítélni. A forradalmak mindig számadások és egyben büntetések is. Minden forradalom egyenes következménye a múltnak – ezt számításon kívül hagyni nem lehet. A múltból kiábrándult, becsapott, a világháborúban végsőkig kihasznált nép lerombolta a régi erkölcsöket, az új nem születhetett meg máról holnapra. Ha mindazt végiggondoljuk, ami megérlelte a forradalmat – még elismeréssel is kell lennünk, hogy csak ennyi történt, és nem voltak még nagyobb kilengések.

Az ellenforradalmi korszak irodalma csak mocskolni tudta 1918-at – együtt 1919-cel –, minden józan mérlegelés, megértés nélkül. Ha 1918-ban sok mindent, esetleg mindent másként, jobban is lehetett volna csinálni, az el nem vitatható érdeme, hogy a magyar történelem egyik legjelentősebb eseménye volt: megszabadított a 400 éves Habsburg-uralomtól, és a magyar függetlenséget megteremtette.

6.

Károlyi és kormánya rövid idő alatt elveszítette azt a hatalmas tömegbázist, amivel indult. Oka, hogy a minden téren megnyilvánuló félmegoldások, az iránytalan határozatlanságok elégedetlenséget és csalódást kel-

tettek mindenkiben: a nacionalistákban és internacionalistákban, a tőkésekben és proletárokban, a földbirtokkal rendelkezőkben és nincstelenekben, a szociáldemokratákban és kommunistákban. Egyiknek sok volt, a másiknak kevés. Pár hónap múlva éretté vált a helyzet a változásra. A reakció óhaja: vissza a Monarchia régi rendjéhez, törvényeihez; a haladóké: tovább előremenni, tökéletesedni a megkezdett úton, kiteljesíteni a forradalmat. A reakció azonban már tekintélyében megtépázott, köre leszűkült, tömegeket mozgatni tudó ereje jóformán nincs, maradt tehát a másik, a haladó irány, amitől várni lehet a problémák elrendezését. Leszögezhetjük: a haladó irányban való változás érlelődött meg, és ismét nem közhely, hogy a bekövetkezett változás a történelmi szükségesség szülötte.

Károlyi Mihályt és társait az ellenforradalmi korszak írói azzal „vádolták", hogy: „szándékos előkészítői voltak a bolsevizmusnak, és a hatalmat önként adták át nekik". Károlyi szerint ő a hatalmat nem önként adta át; a hatalom átvétele hozzájárulása nélkül történt meg, amit ő, mint kész tényt, elismerni kényszerült. A valóságban Károlyi nem volt a kommunizmus „előkészítője", hanem annak akadályozója; a kommunisták nem kényszerítették ki kormányának lemondását; ez az események logikus következménye volt, a csőd, a fejük felett összecsapódó hullámok ereje. Tehetetlenségük következményeit ők maguk vonták le, és önként távoztak.

A meglevő elégedetlenségeknek cselekvéshez szükséges indítékát a Vyx-féle jegyzék megadta. Nem volt többé kiút.

Az 1919. március 21-én megalakult Tanácsköztársaság kormánya a Károlyi-kormánytól csak súlyos ne-

hézségeket örökölt; kül- és belpolitikai, gazdasági, katonai problémákkal terhelten kényszerült indulni.

Külpolitikailag: az antanthatalmak a Szovjetuniótól és az Európában egyre erősbödő bolsevizmustól rettegtek. Ezért nemcsak tűrték, hanem egyenesen jó néven vették Magyarország szomszédainak területszerző mohóságát. Ezek igyekeztek is a „bolsevista veszedelem" jelszavával álcázva minél nagyobb területet megszerezni a védtelen, elrongyosodott országból. A Károlyi-kormány külpolitikáját az antanthatalmakban való bizalomra alapozta, azonban ezektől semmiféle támogatást nem kapott. A kormányt gyengének, a bolsevista veszedelemmel szembeszállni képtelennek tartották. Ez időben Európa politikájának erőszakos irányítója Franciaország volt. 1919. február 26-án elfogadták Foch marsall javaslatát, amely szerint a Szovjetunió ellen számításba vett román hadsereg hátának biztosítása érdekében Magyarország és Románia között egy semleges zónát kell kialakítani. Ennek alapján a Debrecen, Gyoma, Orosháza, Hódmezővásárhely, Szeged vonalától nyugatra eső terület is kikerült volna a magyar kormány kezéből. Ezt tartalmazta lényegében a Vyx alezredes által átadott jegyzék.

A Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársaság kormánya ezt a Magyarországot szinte megsemmisítő határozatot nem fogadta és nem is fogadhatta el. Az elhatározás minden elismerést megérdemel. A tanácskormány egyidejűleg szakított a Károlyi-kormány antantbarátsági külpolitikájával, a Szovjetunió felé fordult, kinyilvánította a Szovjetunióval teljes eszmei közösségét és fegyveres szövetségét, leszögezve, hogy békés viszonyt kíván létesíteni minden állammal, tiszteletben tartva a népek önrendelkezési jogát. Ez természetesen

egyet jelentett a nyugati nagyhatalmakkal való szembefordulással.

Még szélsőséges magyar nacionalista szempontból is ez volt az egyetlen helyes út.

Értékes volt az új barát, de sajnos, bárhogy akarta is, segíteni nem tudott, maga is súlyos, szinte válságos külső és belső problémákkal küzdött, polgárháború, intervenciós hadseregek elleni harc, belső gazdasági bajok. Így gyakorlatilag a Tanácsköztársaság magára maradt. A kormányt a Szovjetunión és Német-Ausztrián kívül más nem ismerte el. Tragikus tévedés volt a világforradalom rövid időn belüli kitörésében való bizakodás. A világforradalom elképzelésének a világháború befejezte előtt még megvoltak a reális alapjai. Akkor Olaszországban, Franciaországban, sőt Angliában is súlyosan megingott a központi hatalom. A háború győzelmes befejezése ezt az állapotot szinte órákon belül megváltoztatta. A vezető réteg erőszakszervei ilyenkor keményen felsorakoznak kenyéradó uraik mögé, a népeket pedig elkábítja a győzelem mámora. A győztes és legyőzött államokban jelentkező forradalmi mozgalmak lehetnek ugyan idegesítők, de egy világforradalom felidézésére nem alkalmasak.

Így a Magyar Tanácsköztársaság külpolitikailag tulajdonképpen elszigetelődött. Minden oldalról ellenségek veszik körül, mindenhonnan fenyegetik. Területe kicsi, nincsenek meg azok a lehetőségek, mint a Szovjetunióban, ahol az intervenciós hadseregek ellen a nagy területek adta előnyökkel élni lehet.

Belpolitikailag: a magyar nép tömegei politikailag csaknem teljesen iskolázatlanok voltak. A kommunista eszmék újak, előttük ismeretlenek. A marxizmus: tudomány – ezt még a legelkeseredettebb ellenség sem tagadhatta. Az 1919-ben felső vezetésre kerültek nem

voltak – nem is lehettek – képzett marxisták, inkább felszínes, tapasztalatokon nyugvó lelkesedésükben volt az erejük, sokkal kevésbé elmélyült tudásban. A közép- és alsó káderek jelszavakat ismertek, többnyire az orosz hadifogságban átéltek hatása alatt cselekedtek, gondolkodás és mérlegelés nélkül a lemintázás módszerét használták – számosan közülük erősebb meggyőződés nélküli, pillanatszülte forradalmárok voltak. A volt – illetve fenyegetett – uralkodó osztály tagjai, a vagyonnal rendelkezők – gyárosoktól kezdve kereskedőkön, háztulajdonosokon át a kulákokig – hamarosan felismerték, hogy most többről van szó, mint a Károlyi-kormány szalonképes forradalmának idején, most zsebre megy a játék, veszélyben a magántulajdon. Ezért minden lehető eszköz felhasználásával – külföldi összeköttetések, tőlük függött emberek befolyásolása, nyílt és suttogó propaganda, izgatási alkalmak megragadása – az új rendszer megbuktatására, a rendelkezések elszabotálására törekszenek.

Mit tehet a kommunista kormány? Kire, kikre támaszkodhat? Magyarországon az ipari munkásság, amely a legszervezettebb haladó erőt jelentette, számbelileg kisebbség volt, és inkább Budapesten összpontosult – itt voltak a jelentősebb gyárak. De a munkásság nem volt egységes: megosztotta a szociáldemokrata befolyás. Az ország más nincstelenjeiben az évszázados szolgasággal járó megalázkodás és úrfélelem olyan mélyen gyökerezett, hogy minden aktivitást fékezett, még akkor is, ha megértették, hogy velük akarnak jót tenni. Az új vezetők ismeretlenek, személyi presztízsük – szélesebb népi értelemben – nincs.

A nagy ugrásra a magyar nép nem volt felkészülve. A vallással sem lehet azonnal szembefordulni. A szegénységnek is igénye van a vallásban kereshető meg-

nyugvásra, a világháború pedig töméntelen emberben növelte meg a földöntúlival való összeköttetés igényét, a szertartások bódító hatását, a kétségbeejtő helyzetben adott kegyes vigaszt. Hosszú idő kell ahhoz, hogy a tömeg felvilágosulttá váljék, és lemondjon a vallások misztikus vigaszairól!

A magántulajdon megszüntetése sem volt megoldható egy tollvonással. A nagybirtok, a gyárak köztulajdonba vétele nagyobb zavarok nélkül még keresztülvihető, de a házak, törpebirtokok felszámolása sok zavart keltett.

A gazdasági helyzet siralmas volt. Adott volna a tanácskormány két kézzel, de nem volt miből. A háborús kiéltség, az októberi forradalom ideje alatti herdálás, a gazdasági erőforrások csökkenése a területek fokozatos leszakadása révén, a tőke manipulációi, a megingott munkafegyelem következtében pangó ipari termelés, az önző parasztság kapzsisága és élelmiszerrejtegetése mind olyan jelenségek voltak, amelyek a gyors gazdasági fellendülést, a juttatást kizárták. Politikai rendszerek stabilizációjának pedig a has és az életszínvonal az alapja; annak a rendszernek, amelyik adni nem tud, egyre fogynak a hívei. A tömeg sohasem a jövőben, hanem mindig a mában gondolkodik. A gazdasági bajokat papírpénz-szaporítással nem lehetett megoldani, a tanácskormány „fehér pénz"-ének hitele nem volt.

Az előzőekben vázoltam a Károlyi-kormány alatt kialakult siralmas katonai helyzetet. A tanácskormány helyesen ismerte fel az erős hadsereg szükségességét, a fegyelmezetlen tömegből dicséretre méltó akarással törekedett egy használható vörös hadsereget szervezni. A volt tisztek háborítatlanul szolgálhattak az új hadseregben, volt rendfokozatuknak megfelelő parancsnokságokat kaptak. Jelentkeztek is számosan, magasabb és alacsonyabb beosztásokra. A jelentkezetteket nacionalista érzésük vezette. Szívesen vállalták a harcot a csehek, románok ellen, nemzeti önérzetüket mélyen sértette ezek országfoglalása. Különösen vonzó volt Stromfeld Aurél személye. (A későbbi Horthy-hadseregben tábornoki rangot elértek közül számosan szolgáltak a vörös hadseregben, és tudtommal Stromfeld visszalépéséig hűségesen. A nevesebbek: Werth Henrik, Szombathelyi Ferenc, Gorondy-Novák vezérezredesek és mások.)

A tanácskormány hadseregszervezésébe véleményem szerint két nagy hiba csúszott.

A magyar vörös hadsereg háborúját nemcsak a proletárdiktatúra megvédéséért vívta, hanem az ország védtelenül hagyott és a tanácskormány által is joggal magyarnak vallott területére beözönlő idegenek kiveréséért, a területek visszaszerzéséért is. Ezért ezt a háborút nemzeti és honvédő háborúnak is foghatjuk fel és fogadhatjuk el. A proletárhatalom megvédésének érdeke találkozott a nemzeti érdekkel. Hiba volt, hogy nem számoltak a még döntően uralgó nacionalista szemlélettel, nem deklarálták a nemzeti háborút. Az internacionalista ideológiával szemben értetlenül álló nacionalista szellemű tömegben a nemzeti érdek, a haza védelme feltétlenül hatásosabb vonzóerőt jelentett volna. Ezt bizonyítja az is, hogy a Vyx-féle jegyzék után még azok is, akik viszolyogtak az előttük ismeretlen kommunizmustól, egyetértettek azzal, hogy harcolni kell. A „haza" szó mindig vonzó fogalom. 1941-ben, amikor Hitler megtámadta a Szovjetuniót, a Szovjetunió propagandája kitűnő érzékkel és nagyszerű eredményekre vezetően nemcsak azt hangoztatta, hogy a meglevő társadalmi rend védelméért kell harcolni,

hanem azt is, hogy a hazáért. Így találkozott a két érdek: a társadalmi rend védelme a haza földjének védelmével. 1919-ben nálunk inkább az imperialisták elleni harcot és a forradalom vívmányainak védelmét hangoztatták, aminek az akkori adott körülmények között vonzó, széles népi hatása nem lehetett. Győzelmes terület-visszaszerzések után – aminek adottságai kétségtelenül megvoltak –, nyugodtabb légkörben, lépésről lépésre haladhattak volna. A belső nagy átalakító harcok elkezdése a külső harcok elültével sem lett volna késő, de mind a kettő egyszerre nem sikerülhetett. Korai volt tehát csak az internacionalizmus kihangsúlyozása. Az internacionalizmus általános győzelme után – amitől még ma is messze vagyunk – már semmi jelentősége nem lesz az országhatároknak, de addig nem közömbös, hogy egy új társadalmi rendre áttért ország mekkora területen fekszik, mennyi lakosa van. Az a hang 1919-ben, hogy nem állunk a területi integritás alapján, a cselekvésre, harcra hivatott erőket bomlasztotta, a fejeket megzavarta, és táplálta a mozgásba lendült ellenforradalmi propagandát.

Az 1919-es vörös hadsereg problémáinak tárgyalásánál foglalkozni kell Stromfeld Aurél személyével. Számos, hozzá közel állott, sőt baráti köréhez tartozott tiszttel volt alkalmam Stromfeld személyéről beszélni – ezenkívül élénken emlékszem az ellenforradalom után a józanabb tiszti körökben személyével kapcsolatban kialakult általános véleményre, valamint Stromfeld védekezésére az ellene később lefolytatott hadbírói eljárás során. Ezeket összefoglalva: Stromfeld – bár tagadhatatlanul haladóbb gondolkodású és lényegesen szélesebb látókörű volt tiszt kortársainál – 1919-ben még korántsem volt kommunista. Elképzelése az volt – mint ízig-vérig katonának –, hogy az

országba benyomuló intervenciós és soviniszta hadseregeket néhány jó vagy csak közepes értékű magyar hadosztállyal vissza lehet verni. Neki egészen mindegy, hogy ezek a magyar csapatok vörös vagy nemzetiszínű zászlók alatt küzdenek. Az ország megtisztítása után a politika csináljon, amit akar – kommunizmust, ha kell –, ő mint katona elvégezte feladatát, a többi nem rá tartozik. Bizalmas magánbeszélgetésekben erről igyekezett meggyőzni tiszttársait, ezért volt közöttük annyi híve. A Horthy-korszak 1919–20-as élgarnitúrájának minden nacionalista frázishalmozása mellett sem volt annyi esze, hogy Stromfeld álláspontját megértse, féktelen elvakultságában még azt sem volt hajlandó Stromfeld javára elismerni, hogy amikor Kun Béla – engedve az antant hazug ígéretének – leállította a csehek elleni győzelmes offenzívát, félreállott, és többé nem vállalt szerepet. Rendfokozatától megfosztották és bebörtönözték ezt a kitűnő katonát és mindenképpen értékes embert, aki azután saját igazságtalan, értelmetlen megalázása által is megismerte az ellenforradalmi korszak ferdítéseit, annak hamis ideológiáját, és így lett idővel kommunistává.

Annak bizonyítására, hogy a proletárdiktatúra elején a nacionalizmus – ha csak átmeneti – felhasználásával küzdőképesebb vörös hadsereget lehetett volna szervezni, példaként megemlítem, hogy a Ludovika Akadémia hallgatói 1919 áprilisában azzal az együttes kérelemmel fordultak a hadügyi népbiztossághoz, hogy engedélyezze egy ludovikásokból álló csapattest felállítását, gyalogzászlóalj és tüzérosztály erőben, és ezt mint zárt alakulatot azonnal vesse be a csehek ellen. Ugyanilyen kérelmet terjesztettek elő a magyar katonai főreáliskolások harmadéves növendékei is. Kérelmüket elutasították, és elrendelték a Ludovika fel-

oszlatását, helyébe parancsnokképző tanfolyamot állítottak fel. Stromfeldnél – mint volt akadémiaparancsnoknál, akit őszintén szerettek – többen megjelentek Gödöllőn a főhadiszálláson, elpanaszolták a velük szembeni eljárást, és kérték beosztásukat egyénileg a frontcsapatokhoz. Stromfeld közbenjárására térhettek vissza a hallgatók később az akadémiára. A fronton kitűnően lehetett volna használni ezeket a jól kiképzett, fegyelemhez szokott és hazafiasan nevelt fiatalokat alparancsnoki helyeken is, így pedig – amint később még erre rátérek – néhány, az ellenforradalomhoz csatlakozott tisztanáruk félrevezető befolyására, eszközeivé lettek a június 24-i ludovikás ellenforradalomnak.

Összefoglalva a vörös hadsereg első szervezési hibáját: az új hadsereg szellemét nem az adott viszonyokkal számolva alapozták meg, ezzel annak harckészségét gyengítették.

A másik hiba kevésbé jelentősnek látszik, de hatásaiban mégis nagy.

Napóleon 1801-ben alapította a Becsületrendet. Az államtanács ülésén kifejtette, hogy az embereket szép filozófiai értekezésekkel és szólamokkal nem lehet a csaták tüzébe vezetni: a katonának dicsőség, rang, kitüntetés és jutalom kell.

Az 1919-es vörös hadseregben eltörölték a rendfokozatokat. Aki kicsit is ismeri a tiszt-parancsnokok gondolkodásmódját és egy jó hadsereg szervezésének kellékeit, ezt az intézkedést csak helytelenítheti. Végeredményben a régi tisztek vezetésére az adott időben rá volt szorulva az új vörös hadsereg. Mint az előzőekben vázoltam, az 1918-as forradalomban is megtépázták a parancsnoki jogokat, ezzel anarchisztikus állapotokat teremtve a fegyveres erőben; most még a rendfokozatokat is elvették. Hogyan lehet ezektől a régi

szellemtől máról holnapra megszabadulni nem is tudható vezetőktől teljes odaadást elvárni? Az orosz vörös hadseregben is megpróbálkoztak a forradalom kezdeti idejében a rangjelzések nélküli tisztek alkalmazásával, de Lenin éleslátása hamarosan felismerte, hogy így nem lehet a hadsereget harcképes állapotban megtartani, és a parancsnoki jelzéseket, majd pedig a rendfokozatokat hamarosan visszaállították.

A magyar proletárdiktatúra időszakának kezdetén a rendelkezésre álló belső karhatalmi erők is megbízhatatlanok voltak. A rendőrséget és csendőrséget még a Károlyi-kormány idejében is a kommunisták üldözésére oktatták – ezt meg is tette –, ezekre tehát a rendszerváltozás után számítani nem lehetett. Itt említem meg még a Károlyi-kormánynak azt az – előttem a mai napig is érthetetlen – intézkedését, hogy a csendőr altisztek rendfokozati jelzéseit megváltoztatták, a tiszti csillagokhoz hasonló aranyrozettával látták el. A csendőr törzsőmester olyan aranygallért kapott, mint a hadsereg törzstisztje, mint egy őrnagy, csak aranygallérján nem csillagja, hanem rozettája volt. Ez a külsőség a csendőrség altisztjeit szemtelenül önteltekké tette, és amikor a rövid ideig hordott disztinkcióktól meg kellett válniok, még sértődötten is szembefordultak az új rendszerrel. (Egyébként az ellenforradalmi korszak kezdetén is problémát okozott a csendőrség disztinkció-kérdésének megoldása; a csendőrök nehezen törődtek bele, hogy a régi altiszti rengjelzésekhez kell visszatérniök.)

A proletárhatalomnak új belső karhatalmi erőre volt tehát szükséges. Ezt megteremteni nem könnyű feladat: megbízható emberekre volt szükség, ezeket azonban nehéz a tolongó kalandorok közül kiválasztani.

Az 1919-es proletárdiktatúra alatt történtekkel, szá-

mos egyéb, sikert hátráltató jelenséggel – például a parasztság földéhségének ki nem elégítésével – később maguk a proletárdiktatúra vezetői részletesen foglalkoztak, sokszor még túlságosan is erős önkritikát gyakorolva. A hibának minősített jelenségek mellett azonban ott állanak az eredmények. Minden nehézség és hiba ellenére a proletárdiktatúra nemcsak megvalósult, hanem hatalmas lendülettel, vezetőinek emberfölötti odaadásával munkához látott. Tragédiája, hogy nemes törekvéseinek megvalósításához, a külső ellenség megfékezéséhez, a belső ellenállások felszámolásához, a kezdeti bajok kiheveréséhez már nem volt ideje: a rázúduló események derékba törték.

*

Személyes tapasztalatom a proletárdiktatúra idejéből nagyon kevés. Szegeden voltam, ahol a francia megszállás miatt meg sem valósulhatott, csupán gyenge, megalkuvásokra kényszerített változatban jelentkezett.

Március 21-én 39 fokos lázzal, tüszős mandulagyulladással feküdtem lakásomon. Korán reggel azzal lépett be tiszti legényem a szobámba: „Nagy újság van, hadnagy úr, verjük kifelé a franciákat." Ennél többet nem tudott.

Azonnal öltözködni kezdtem, és csőre töltött Steyer-pisztolyommal csaknem futva igyekeztem a Mars téri laktanyába. Úgy éreztem, hogy mint magyar katonának kötelességem az idegenek kiverésében részt venni. A laktanyában teljes volt a felfordulás. Amint beléptem a kapun, már felszólítottak, hogy vágjam le a csillagaimat, mert „kitört a kommunizmus". Szó nélkül megtettem, de nem értettem, hogy miért fosztanak meg ezért engem a rendfokozatomtól? A laktanyaudvar tele volt már rendfokozatot nem viselő tisztekkel és katonákkal. Csoportokba verődve mindenhol beszélnek, vitatkoznak, szidják a franciákat. Egyszer csak a Csillag-börtön felé néző ablakokból több géppuska hosszú sorozatlövésekkel tüzelni kezd a börtön francia őrségére, a laktanyakaput kitárják, és rohamra megy a tömeg, közöttük magam is. A francia őrség néhány lövés leadása után bezárkózik a börtönépületbe. Civilek – akik pártmegbízottnak mondják magukat – ordítoznak: állj, vissza, vissza. Nagy káromkodások és vitatkozások után visszamentünk a laktanyába. A tisztek, legénységgel összekeveredve, csoportokban szidják a Vyx-féle jegyzéket. Itt is, ott is hallani a tisztektől: „Hát inkább legyünk kommunisták, mint eltűrjük ezt a gyalázatot, amit ezek a bitangok akarnak a hazánk ellen." Az egyetértés teljes pártemberek, tisztek, legénység között. Rövid idő múlva értesülünk, hogy a város belsejéből futva érkező francia csapatok megszállták a laktanya környékét. Valóban látni lehet az utcasarkokon felállított géppuskáikat. Amint ablak vagy ajtó nyílik, odalőnek. Kihirdetik, hogy a laktanyában tartózkodókat a franciák hadifoglyoknak tekintik, másnap reggel elszállítják. Híresztelik, hogy Algírba visznek. A pártemberek telefonon érintkeztek a pártközponttal, onnan azt az utasítást kapták, hogy meg kell nyugtatni az embereket, ne legyen semmiféle erőszakos lépés, tárgyalások folynak érdekükben. Ténfergésekkel és vitatkozásokkal telik el a nap. Alig állok a lábamon, magas a lázam. Este bemegyek a tiszti étkezdébe, ahol nagy italozás folyik, az étkezde italaiból. Éppen egy pártember tart beszédet: „Tudtuk, hogy a tisztek a mi oldalunkra fognak állani. Az előzetes megbeszéléseken felmerült, hogy a párt szándékairól előre tájékoztatni kellene önöket, de ezt leszavaztuk. Tudtuk, hogy a tisztek legnagyobb része nincs-

telen, vagyontalan, ott fognak szolgálni, ahol a fizetésüket kapják. Nem is csalatkoztunk. Éljen a proletárdiktatúra!" Hatalmas éljen. Reggelig tart a lárma és különböző szónokok beszéde. Senki sem lázít a változás ellen. Reggel közlik, hogy a párt közbenjárására szabadok vagyunk. Hazamegyek, és napokig nyomom az ágyat.

Felgyógyulásom után látom, hogy az ezred átalakult. Neve: „Mars téri népőrség". Parancsnoka: Lázár Domokos, volt zászlóaljparancsnokom. Az ezredsegédtiszt: Berger (később Beregffy) Károly százados, aki a párt megbízásából látja el ezt a tisztséget, elsőnek jelentkezvén a pártba. Egyben ő az ezred „főbizalmija", karján hatalmas vörös karszalag ezzel a felírással. A helyőrség parancsnoka fekésházi Tabódy Zsolt honvéd ezredes. Én az egyik századhoz vagyok beosztva mint szakaszparancsnok.

Egy napon valamilyen szolgálati ügyben az ezredirodába megyek, és jelentkezem Bergernél. Bennem van a régi megszokott forma, igazán minden célzatosság nélkül „százados úr"-nak szólítom. Ez különben is általános volt még, hogy az idősebbeket régi rendfokozatukkal illettük. Berger felugrik az asztaltól, és lehord: „Az elvtárs, úgy látszik, nem hajlandó tudomásul venni, hogy megváltozott az idő, nincsenek százados urak, de hadnagy úr sincs. Még egyszer elő ne forduljon. Vegye tudomásul, hogy az ellenforradalmárokkal elbánunk." Nem voltam én sem forradalmár, sem ellenforradalmár.

Különben sem tudtam: mi is hát tulajdonképpen az a kommunizmus? Nemcsak én nem tudtam, hanem fiatal, korombeli tiszttársaim sem. Az ezrednél szolgált egy volt 31. K. u. K. vadászzászlóalj-beli százados, Tóth István. Imponált nekünk fiataloknak; a vadászzászlóaljak elitgyalogság voltak a köztudatban. Ez a százados öt-hatunknak fehér asztalnál elmagyarázta, mi is az a kommunizmus. Azt mondta, hogy ő ezt nagyon jól tudja, mert egész életében foglalkozott a marxizmussal. Egyénileg ugyan szemben áll a kommunista eszmékkel, meggyőződéses szociáldemokrata. A következőkben vázolta az eljövendőket: a kommunizmusban minden közös lesz. Senkinek nem lesz a legszükségesebben kívül semmije; mindenkitől elvesznek mindent, ami felesleges, még a ruhát, fehérneműt, bútort is, és azt egyenlő arányban szétosztják. Így gazdaságilag mindenki egyforma lesz. Üzletek nem lesznek; csak állami elosztóhelyek, ahol a munkahely utalványára lehet megkapni mindenkinek minden szükségletét. Pénz nem lesz, fizetni sehol semmiért nem kell. Népkonyhák lesznek, ahol mindenki egyforma étkezést kap. A családi kötelékek megszűnnek, a nők szabadok, azzal állnak össze, akivel akarnak, a gyermek az államé, neveldékben tartják. Vallás nincs, a templomokat bezárják, a papokat dologra fogják. Mindenki egyenlő, minden állás választás útján betölthető, iskolai végzettség nem számít.

Szájtátva hallgattuk. Nem tudtuk elképzelni ezt az életet, de a sokat tudó „százados úr"-nak elhittük, hogy ez a marxizmus.

Egy napon Tabódy ezredes tiszti gyűlést tart a honvéd kerületi parancsnokság udvarán. Kihirdeti: a Magyar Tanácsköztársaság kormányának rendelete értelmében minden tiszt és katona köteles átmenni a francia demarkációs vonalon, és jelentkezni a vörös hadseregbe. Ez a hazafias kötelesség, és aki ezt a parancsot nem teljesíti, a franciák rövid időn belül bekövetkező kivonulása után hadbíróság elé kerül. Egyidejűleg közli: a francia városparancsnokság rendeletben meg-

tiltotta, hogy a katonák elhagyják a várost. A demarkációs vonalban álló csapataik a távozni akarókkal szemben fegyverhasználatra is fel vannak jogosítva. Hozzáfűzi, hogy mindenki szabadon határozzon, kinek engedelmeskedik: a franciáknak, vagy saját hazája kormányának. Szavait óriási felháborodás követi. Szidják Tabódyt, az idősebbek agitálnak: senki ne menjen. Egyébként is ez az általános vélemény. Követelik, hogy Tabódy rendezze a kérdést a franciákkal, ilyen válaszút elé nem lehet állítani az embereket. (Valami megegyezés történt is a franciákkal, mert pár nap múlva kb. száz-százötven önként jelentkező legénység egy Zámbó Béla nevű hadnagy vezetésével elhagyhatta a várost, de más tiszt nem ment.)

A „katonaélet" továbbra is eléggé fegyelmetlen. Az emberek nem akarnak engedelmeskedni, szájaskodnak, követelőznek, de talán egy fokkal mégis jobb minden, mint volt. Bár kiképzési foglalkozás alig van, az őrségek legalább rendben felvonulnak. Lázár ezredparancsnok egész erejével tevékenykedik, magyaráz tiszteknek, legénységnek: miért kell rend, fegyelem egy fegyveres testületben. Politikai nyilatkozatoktól tartózkodik. Támasza azonban alig van, a tisztek kedvetlenek, maguk is hanyag nemtörődömséggel szolgálnak. A rend nem akar helyreállni. Az udvarra öntött szemét már bűzös halmokban áll. Lázár kiad egy ezredparancsot, amelyben mindenkit meggyőzni igyekszik, hogy ez az állapot tarthatatlan, az egészséget is veszélyezteti, ezért másnap reggel mindenki, volt rendfokozatára való tekintet nélkül, köteles a laktanyatisztogatási munkákban részt venni. „Én magam is lapáttal a kezemben dolgozni fogok" – fejeződik be parancsa. Másnap alig negyven-ötven ember dolgozik, tiszt alig egy-kettő, Lázár izzadásig lapátol. Az ellenforradalmi korszak gondolkodásmódjára jellemző, hogy Lázárt eljárás alá vonták mint „kommunistát", és az egyik vádpont éppen a fenti ezredparancs volt: „A tiszti tekintélyt szándékosan lejáratta, ő maga mint ezredparancsnok lapáttal dolgozott alárendelt legénysége között."

A város képén semmi változás nincs. A városi vezetőségben történtek ugyan személycserék, de a lakosság élete a szokott mederben folyik tovább. Nem bántanak senkit, vagyonában senkit nem háborgatnak, a gyárak, műhelyek dolgoznak, az üzletek árusítanak. Semmi megrázkódtatással nem jár a „kommunizmus", csupán hangja van a lapokban, helyi irodalmi termékekben, gyűléseken. A francia megszálló csapatok legénysége – jobbára feketék és arabok – rendesen viselkedik, rablás, erőszakoskodás nincs, a közbiztonság kifogástalan.

A sok beosztás és elfoglaltság nélküli tiszt továbbra is ténfereg az utcákon. Tartalékos és tényleges. Naphosszat csavarognak, üldögélnek a kávéházakban, fecsegnek, híreket terjesztenek, lázítanak és szervezkednek. Velünk, csapatnál szolgálókkal általában bizalmatlanok, mi gyanúsak vagyunk, a „vörösök" szolgálatában állunk.

Az első ellenforradalmi kísérlet Nágel Manó ezredes vezetésével történik. (A részleteket nem ismerem, komolytalannak tartották, a szervezkedést idejekorán leleplezték, a francia városparancsnokság is ellenezte.) Az alsóvárosi római katolikus templomban Zadravetz Ferenc-rendi szerzetes tart rendszeresen lázító beszédeket, amikre özönlik a polgárság. Különösebb bátorság nem kell hozzá, hiszen a „szegedi vörös uralomnak" semmi megtorló eszköze nincs. Ha valakivel szemben el akarnak járni, a franciák a vádlott segítségére sietnek.

A vörös Magyarországról kevés a megbízható értesülés, annál több a rémhír. Ezek hatására a polgárság hangulata egyre inkább ellenforradalmi.

Kb. április közepén egy rendelet jelenik meg, amely szerint a 24 évesnél fiatalabb tisztek nem viselhetnek parancsnokságot a csapatoknál. Így én is „leszerelésre" kerülök, még nem vagyok 21 éves. Lázár biztat, maradjak nyugodtan, elintézi, hogy engem visszavegyenek. Néhány hétig nincs beosztásom. Pénzem nincs, holmijaim eladogatásával segítek magamon, és a lányok jobban érdekelnek, mint a politika és a jövő. Április végén behívnak, és az egyik puskás századhoz osztanak be.

Május elején forrósodik az ellenforradalmi hangulat. Itt is, ott is feltünedeznek az utcákon a csapatoknál nem szolgáló tisztek rendfokozattal. Mi, csapatbeliek továbbra is anélkül járunk, a laktanyákba kockázatos is volna rendfokozattal belépni.

Május 6-án délután szolgálatból hazafelé megyek. A Széchenyi tér sarkán egy nagyobb tiszti csoport álldogál, mindenkin rendfokozat. Kiválik közülük egy főhadnagy, és megállít: „Nem szégyelled magad?! Te tiszt vagy? Meg ne lássunk még egyszer rendfokozat nélkül!" Megvetőleg végigmér, és távozik.

Másnap – május 7-én – reggel a laktanyában értesülök, hogy új ezredparancsnokot neveztek ki. Parancs szerint a legénység fegyver nélkül, sima derékszíjjal sorakozzék az udvaron, mert az új ezredparancsnok beszélni akar az emberekhez. Századparancsnokom elrendeli, hogy én ne menjek a századdal, maradjak vissza a körletben, és vigyázzak arra, hogy senki vissza ne térjen az udvaron sorakozottakból. Az ablakból nézem a történteket. Az udvaron áll a felsorakozott ezred, jobb szárnyon az ezredzene, játsszák a Marseillaise-t. Egyszerre kb. húsz-huszonöt tiszt érkezik a laktanyafőkapuhoz, mind rendfokozattal, élükön Diendorfer Maximilián volt K. u. K. 46. ezredbeli alezredes. Lerakatják a laktanyaőrség fegyvereit. Ez szó nélkül engedelmeskedik. Az ezredzene bevág a Himnuszba. Fővetést vezényel a kivonult csapatok parancsnoka, és „alezredes úr" megszólítással jelent. Ugyanekkor a laktanya oldalkapujában nagyobb tiszti csoport jelenik meg géppuskákkal, tüzelésre készen. Néma csend. Diendorfer alezredes harsány hangon parancsot ad, hogy a „kijelölt tisztek olvassák fel a névjegyzéket", s akinek a nevét olvassák, lépjen ki, és álljon egy arra oldalt kijelölt helyre. A kilépetteket azonnal körülveszik a laktanyába érkező újabb tiszti csoportok. Kb. száz-százötven embert állítottak ki, ezeket átkísérik a laktanya egyik épületébe (zeneépületnek nevezték), ott leveszik róluk az egyenruhát, szekereken behozott rossz civilruhákba öltöztetik őket, és átkísérik a Csillag börtönbe. A kiszólítottak voltak a „kommunisták". Bűnük inkább az volt, hogy sokat beszéltek, hiszen semmit nem is cselekedhettek. Lázárt megérkezésekor letartóztatják, és elkísérik. (Az összes foglyot három nap múlva a francia városparancsnokság rendeletére szabadon bocsátották.)

Az udvaron maradt emberekhez Diendorfer intéz beszédet. Hazafias szólamok: „vége a kommunista bitangok rablóuralmának", „szűzmáriás zászló" stb. Civil szónokok is fellépnek. Új „nemzeti" hadsereg alakul, amely segítségére fog sietni az elnyomott magyar nemzetnek, és fegyverével vívja ki a szabadságot. Aki nem akar ebben a hadseregben szolgálni a jelenlevők közül, lépjen ki, semmi bántódása nem lesz, mert nem találták bűnösnek. Senki nem lép ki. Üdvözlik az új nemzeti hadsereg katonáit, hangoztatják a

régi fegyelem és rend teljes visszaállítását, és új esküminta szerint felesketik az embereket. Megalakítják az új századokat. Minden elő volt készítve. Délre már minden csendes.

Ismét beosztás nélkül vagyok. Nem tudom, mi lesz velem. Az ellenforradalmi puccs a helyőrség többi laktanyáiban is általában hasonlóan játszódott le. A város kommunista vezetőit is eltávolították, a régi polgáriak visszatértek helyükre. Az ellenforradalom vezéregyénisége dr. Kelemen Béla főispán, a helyőrség legmagasabb katonai parancsnoka Szombathelyi Béla alezredes. (Nem azonos Szombathelyi Ferenccel, a későbbi vezérkari főnökkel!)

Amíg a franciák által a külvilágtól hermetikusan elzárt, tehát biztonságos Szegeden ezek az események lejátszódtak, Tanács-Magyarországon rendeletek tömegével igyekeztek megalapozni az új társadalmi rendet, a polgárság tekintélyes ellenszenvével birkózva, egyformán küszködve a féktelen túlzókkal és a szándékosan zavart keltő szabotőrökkel.

*

Nem célom a közismert események regisztrálása. De néhány gondolat ide kívánkozik.

A proletárdiktatúra bukása után a köztudatba átültették a „vörös terror" fogalmát. Tömegével jelentek meg visszaemlékezések, élménybeszámolók. Ezek szerint mindenkit bántalmaztak, pincékbe zártak, letartóztattak, megkínoztak. Mindenki bujkált, menekült, mindenkinek volt kalandja. Mindenki látott legalább egy-két akácfára akasztott magyar parasztot, és mindenki csak különös szerencséjének köszönhette, hogy élve maradt.

Egy merőben új társadalmi rendre áttérni, az útjában álló akadályokat eltávolítani szenteltvízzel nem lehet, ahhoz sokszor nagyon is kemény ököl kell. A világban eddig még minden új eszmével szembefordult a maradiság is, még inkább a veszélyeztetett csoportérdek, osztályérdek. Az összeütközés tehát elkerülhetetlen. Voltak-e terrorcselekmények a proletárdiktatúra idején? Voltak-e túlzók? Igen. Voltak. Büntettek bűnösöket, de szenvedtek ártatlanok is.

Ne mentsünk semmilyen túlkapást: érjük be azzal a ténnyel, hogy a magyar forradalom 1919-ben bármely, a történelemből ismert hasonló forradalomnál sokszorosan kíméletesebb volt. A Tanácsköztársaság legádázabb ellenségei sem vállalkoztak volna összehasonlításokra!

A proletárdiktatúra elbukott. Nem az ellenforradalom buktatta meg – ezt a következőkben fejtem ki részletesen –, hanem a külső erőszak. Nem azért bukott meg, mert „elárulták" – ez csak a bukást siettető kísérőjelenség volt. A külpolitikai zsákutcából nem volt kiút, kifejlődésének lehetőségeit elzárták az imperialista hatalmak hadseregeinek fegyverei. Ezért maradt a magyar forradalom torzó. A torzónak maradt művet nem szabad kész műre szabott kritikákkal illetni.

Az ellenforradalmi korszak ítélete szerint a proletárdiktatúra minden szereplője – politikus, művész vagy csak közkatona – hazaáruló, bitang. Ma: mindenike általánosítottan hős, harcos, tiszteletre méltó veterán. Túlzások. Nem voltak sem hazaárulók, sem bitangok, sem kivétel nélkül hősök. De letagadhatatlanul úttörői voltak egy új világnak.

7.

A proletárdiktatúra elleni ellenforradalmi akciókat három csoportra oszthatjuk: a belső, országon belüli szervezkedések és megmozdulások, a bécsi emigránstevékenységek, a szegedi ellenforradalom.

A belső ellenforradalom nem egységes, nem egy irányító csoport kezébe összefogott szervezkedés, hanem partikuláris. Az új eszméket felfogni nem tudó, azokat nem is értő, politikailag iskolázatlanok összekapcsolódnak azokkal, akiket egyéni érdekük sérelme és veszélyeztetettsége tesz tudatos ellenséggé. Ezekhez sodródik a plotetariátus egységét megbontó, meghúzódásra kényszerült, pozícióhajhászó szociáldemokrata vezetőréteg. A heterogén összetétel már önmagában is akadálya az egységes ellenforradalmi szervezkedésnek és ellenállásnak, csak partikuláris megmozdulásokra képesít.

Ezeket a proletárhatalom könnyen felszámolta, imitt-amott túlhajtott megtorlásokat is alkalmazva, viszont ezzel elérve a további ellenséges tevékenységek elriasztó hatását.

Június 24-én volt az egyetlen nagyobb ellenállási akció. Ennek góca a budapesti városparancsnokságnál megbúvó néhány ellenforradalmár tiszt tevékenysége, fegyveres végrehajtója a Ludovika Akadémia.

Anélkül hogy a ludovikás ellenforradalom részleteinek tárgyalásába bocsátkoznék, néhány – talán kevéssé ismert – tényre kívánok rámutatni.

A Ludovika hallgatóit Stromfeld Aurél közbenjárására június hó 12-re gyűjtötték össze tanulmányaik folytatása végett, mert a megelőzőleg létesített „parancsnokképző tanfolyamra" kevés volt a jelentkező, a vörös hadseregnek pedig nagy hiánya volt fiatal parancsnokokban. Tehát csak tizenkét nappal az ellenforradalmi akció előtt! Létszámuk 281 fő volt. Az akadémia – illetve új elnevezése szerint „katonai főiskola" – parancsnoka: Bartha László őrnagy. Anélkül hogy a hallgatóknak bármiféle ellenforradalmi készülődésről tudomásuk lett volna, Bartha tárgyalásokat folytatott a hadügyi népbiztosságnál szolgáló Lemberkovits Jenő századossal és a vörös városparancsnokságnál Haubrich városparancsnok segédtisztjével, Lajtos Géza századossal. Ezek tájékoztatása szerint: június 24-e az egész Budapestre kiterjedő általános ellenforradalom napja, amelyben a jól képzett, fegyverhasználatban jártas és fegyelmezett ludovikásoknak is részt kell vennni; az ellenforradalmi megmozdulás vezetője Haubrich városparancsnok, velük vannak különböző katonai alakulatok, a vasasszakszervezet munkásai, más beszervezett munkáscsoportok, kisiparosok, polgárok és a dunai flotta katonái. Bartha – mint parancsnok – beleegyezését adta alakulatának felhasználásához, az akadémia néhány tisztjét a szervezkedésbe beavatta, ezek feladatait megszabta. A hallgatókat előzetesen nem világosították fel.

Június 24-én Bayer Ferenc százados (a későbbi Bajor tábornok, aki Újvidéken kegyetlenkedett) összegyűjtötte a hallgatókat, revolverét előhúzva egyszerűen kijelentette, hogy ellenforradalom van, ha harcra kerül a sor, mindenki köteles helytállni – és természetesen fűszerezte beszédét a szokványos kommunistaellenes és hazafias szólamokkal.

Nem vitás, hogy ezek a fiatalok nacionalisták voltak, és nem volt különösebben nehéz őket a színes frázisokkal elbódítani. A fiatalság egyébként is hajlamos a kalandokra. Véleményem szerint azonban az elkövetkezettekért nem annyira őket mint végrehajtókat terheli

a felelősség, hanem lelkiismeretlen beugratóikat. Löwi Béla politikai megbízottat agyonlőtték, és megkezdődött a fegyveres harc. A végkifejlet ismeretes: a ludovikások magukra maradtak. Nem volt igaz Haubrich vezető szerepe, nem volt igaz az általános felkelés, a fiatalokat egyszerűen becsapták. Ezt mérlegelte a tanácskormány is, amikor ellenük nem indított eljárást. A felbujtókat viszont megmentette Romanelli olasz ezredes.

Nem érdektelen néhány név a ludovikás ellenforradalomban nagyobb szerepet játszottak közül. Grassy József: a későbbi újvidéki vérengző; Bayer (Bajor) Ferenc : még lesz róla szó; Juszty Emil: a későbbi nyilas tábornok; Kovács Gyula: a doni 2. hadsereg későbbi vezérkari főnöke.

A többi, június 24-inél jóval kisebb méretű helyi ellenforradalmi megmozdulás (Dunaföldvár, Dunapataj, Csorna, egyes dunántúli kulákfelkelések, vasutassztrájk stb.) nem volt jelentős.

Leszögezhetjük: a tevőleges belső ellenforradalmi erők megfékezésére a lehetőségek megvoltak, ezek sohasem dönthették volna meg a proletárdiktatúrát.

1919. április közepén alakult meg Német-Ausztria szociáldemokrata kormányának tudtával és beleegyezésével a bécsi ellenforradalmi komité. Tagjai: arisztokraták, földbirtokosok és más intellektuális elemek. Vezéregyéniségei: gróf Bethlen István, Albrecht főherceg, Gömbös Gyula, Lehár Antal ezredes. Elszigetelt társaság, tömegei nincsenek, tevékenysége propaganda és külföldi összeköttetéseik mozgósítása. A bankgassei rablás az egyetlen „fegyvertény", a csoport nem alkalmas arra, hogy megdöntse a proletárdiktatúrát. Amint még sohasem sikerült egyetlen emigrációnak sem a hazai hatalmat csak saját erőből megdöntenie.

Az előzőekben ismertetett szegedi ellenforradalmi puccsnak előzményei voltak. Általánosan kevésbé ismert eseményekre térek ki. (Az adatokat részben dr. Barabás Béla volt aradi főispán 1929-ben Aradon megjelent Emlékirataim című könyvéből veszem.)

Arad város és megye kormánybiztosa dr. Varjassy Lajos volt, aki kitűnően beszélt franciául, és az Aradon működő francia parancsnokság vezérkarával és tisztjeivel bizalmas viszonyban állott. Ezekkel ellenforradalmi lehetőségekről tárgyalt. A tárgyalások azt eredményezték, hogy de Lobil, Belgrádban parancsnokló francia tábornok megbeszélésre hívta meg Varjassyt. Varjassy, Kintzig János földbirtokos, Sárossy-Kapeller főhadnagy és báró Bornemissza Gyula egy memorandumba foglalták elképzelésüket, és azzal Varjassy és Sárossy-Kapeller Belgrádba utaztak.

Két-három hét múlva Kintzig Jánost aradi lakásán felkereste Eckhardt Tibor azzal a hírrel, hogy de Lobil belgrádi, Prunot temesvári és Gondrecourt aradi francia parancsnokok óhajtanak az ellenforradalmi csoporttal tárgyalni a beadott memorandum alapján, ezért jelenjenek meg az érdekeltek az aradi várban. Délután négy órakor Varjassy Lajos, Kintzig János, báró Solymossy Lajos, báró Bornemissza Gyula, Purgly Emil és Eckhardt Tibor érkeztek meg a tárgyalásra.

Itt a francia generálisok kijelentették, hogy a magyar bolsevizmus letörését francia katonai erővel az ő vezetésük alatt tervezik, erre rövidesen parancsot fognak kapni a francia kormánytól. Siettetné ennek a parancsnak kiadását az, ha a magyar ellenforradalmárok a francia megszállás alatt levő területeken némi katonai erőt szerveznének, és ők ennek megtörténtét jelenthetnék kormányuknak. A toborzandó magyar katonák felszerelésén kívül azok zsoldját és a tisztek fizetését

vállalják. A magyarok minden olyan területen, amely felszabadul, azonnal szervezzenek további katonai erőket. Varjassyék kérték, hogy a románok az eddig általuk elfoglalt területek határát ne lépjék át, mert a románok által megszállott területekről nem lehetne katonákat toborozni. A franciák a kérelem teljesítését megígérték, de Lobil a következőképp búcsúzott: „Uraim, vegyenek példát a franciáktól. Amidőn 1870-ben Párizs ostroma alatt nálunk szintén kitört a kommün, mi idegen segítség nélkül levertük azt. Mi segítjük önöket, de önök is mutassanak bátorságot, energiát, és főleg szervezkedjenek gyorsan."

A román csapatok azonban időközben feltartóztathatatlanul folytatták előnyomulásukat, és hamarosan elérték Békéscsaba–Mezőhegyes vonalát. Így a katonai szervezkedés Aradon megbénult. Április utolsó vasárnapján Bartha Ábel útján üzenet érkezett de Lobil belgrádi és Charpy szegedi francia parancsnokoktól, hogy ha a fegyveres alakulatok felállításával már elkéstek, igyekezzenek mielőbb legalább egy ideiglenes ellenforradalmi kormányt alakítani, ezt ők elismertetik Párizsban. Május első napjaiban meg is alakult az új kormány, amelynek sikerült néhány száz aradi emberből egy ellenforradalmi csapatot is összeállítani. A kormány elnökségét gróf Károlyi Gyula vállalta. Úgy határoztak, hogy az új kormány és a fegyveres csapat átmegy Szegedre, ott csatlakozásra szólítja fel a katonai alakulatokat, és ezzel megindulnak Budapest felé. Saint Lomaire francia vezérkari százados – Gondrecourt tábornok vezérkari tisztje – azzal biztatta a kormányt, hogy mire Szegedre érkeznek, már ott lesz a francia kormány elismerése és az erkölcsi, anyagi támogatás engedélyezése.

Az új kormány május 5-én proklamációt bocsátott ki, amelyben tudatja, hogy ideiglenes jellegű, a bolsevizmus letörésére alakult, pártpolitikától mentes, a nemzeti gondolatot kívánja érvényre juttatni, a művelt nyugati demokráciák szellemében fog működni. A proklamációt gróf Károlyi Gyulán kívül tizenegy „miniszter" írta alá, akik az aradi és környékbeli előkelőségekből kerültek ki. Horthy nem volt tagja ennek a kormánynak, az aradi szervezkedésben nincs szerepe.

Május 9-én reggel 6-kor indult el a különvonat Aradról Szabó Zoltán „honvédelmi miniszter" vezetésével, mintegy száz csendőr és néhány katona, az összes miniszterekkel. Velük utazott a francia parancsnokság megbízott tisztje is. Másfél óra múlva megérkeztek Mezőhegyesre, ahol a román hadsereg alakulatai Rambala román ezredes parancsnoksága alatt feltartóztatták őket. Hiábavaló volt a francia kísérő tiszt tiltakozása. Előbb Mezőhegyesen internálták őket, majd május 22-én a polgári személyeket visszaengedték Aradra, a katonákat Nagyszebenbe szállították.

Az Aradra visszatért „magyar kormány" néhány tagja elhatározta, hogy Temesváron keresztül Szegedre utazik – hírét vették az ottani eseményeknek –, és így alakult meg május végén a „szegedi kormány" gróf Károlyi Gyula elnökletével.

Nem vitás tehát, hogy a szegedi május 7-i ellenforradalmi puccs mögött is a franciák állottak, és ez szerves része volt az Aradon elkezdett mozgalomnak. A román imperializmus, vetélytársat látván az aradi mozgalomban, gyorsan és erélyesen cselekedett, ami előtt a franciák meghajoltak.

Később hallottam, hogy a szegedi francia parancsnoksággal a szegedi ellenforradalmi klikk mindent előre megbeszélt, a franciák mindenhez hozzájárultak,

csupán azt kötötték ki, hogy utcai rendzavarás ne legyen, mert azt semmilyen részről nem tűrnék el.

Május 7-től május végéig tehát a szegedi ellenforradalmi csoport kormány nélkül, helyi nagyságok által vezetve, francia jóváhagyással működött, nagyobb terrorcselekményektől tartózkodott. A szegedi munkásság és haladó értelmiség megrendülten visszahúzódott, teljesen tehetetlen is volt. Egy ízben – emlékezetem szerint május vége felé – egy néma ellentüntetést rendeztek ugyan, ami abból állott, hogy a szegedi Széchenyi térre piros jelvénnyel felvonultak. Az utcákon őgyelgő rengeteg tiszt azonban nekik esett, és szétzavarta őket. Az utcai tumultus alatt francia lovasság, szpáhik jelentek meg, és órák alatt helyreállították a rendet, a tisztek is menekültek előlük. Más nyílt megmozdulásról nincs tudomásom.

Saját sorsom így alakult: pár héttel az ellenforradalmi puccs után az egyik volt honvéd százados – aki még a Lázár Domokos-féle zászlóaljból közelebbről ismert – megkérdezte, hogy nem volna-e kedvem az ő századában mint alantos-tiszt szolgálni. Van egy üres hely, nem szívesen venné ismeretlen beosztását, el tudná intézni, hogy hozzá kerüljek.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem örültem felszólításának. Szívvel-lélekkel katona voltam. Azt láttam, hogy újból visszatérhetek pályámra, amelynek hamar bekövetkezett kettétörését nem tudtam önmagamban felszámolni. Bár mélyebb politikai meggondolások nem játszottak szerepet elhatározásomban, meg kell vallanom azt, hogy szimpátiával néztem én is a „hazafias" irányzatot. Az új eszméket nem értettem, illetve kb. úgy értettem, mint azt az előzőekben említett Tóth István vadászszázados ismertette; a forradalmak alatt látott katonai rendetlenségek, a vörös Magyarországról elterjedt hírek hatása, nacionalista hitem és egyoldalú katonai nevelésem természetes magyarázatai annak, hogy szívesen mentem vissza a szolgálatba. Örültem annak, hogy csapathoz kerülhetek, nem pedig az akkor szerveződő „tiszti századokhoz". Mert a sok ténfergő tényleges és tartalékos tisztből századokat alakítottak. Ezek közé nem vágytam. Hangosak voltak, erőszakosak, fegyelmetlenek.

Rövid igazoló eljárás alá kerültem. Igazoltak. Nem volt „bűnöm", hiszen sem fiatal koromhoz illett beosztásom, sem magatartásom az ellenforradalom szempontjából komoly kifogás alá nem eshetett – hiszen Szegeden másoknak sem nyílt különösebb alkalma kommunista tevékenységre. (Még Berger-Beregffyt is igazolták később.)

A csapat élete alkalmazkodott a régi, fegyelmezett katonaság szokványos szabályaihoz. Kiképzés, sok őrszolgálat, szigorú belrend. Új – eddig a csapatéletben ismeretlen – jelenség csak annyi volt, hogy „propaganda-tisztek" kezdtek működni, akik „felvilágosító" munkát végeztek az alakulatoknál kummunistaellenes és nacionalista szólamokkal. Ezek nem tartoztak a csapat állományába, kirendelték őket, tudtommal önként jelentkezőkből kiválogatva a beszédkészséggel rendelkezőket.

Igen érdekes az, hogy legénységünk, amely zömében azonos volt a szocialista ezred, majd a Mars téri népőrség legénységével, és amelyik a már ismertetett fegyelmetlenségekhez annyira hozzászokott, most – szinte máról holnapra – engedelmes, parancsokat szó nélkül teljesítő, fegyelmi szabályokat betartó katonává vált. Őszintén mondom: nem volt szükség semmiféle erélyesebb rendszabályra. Felmerül a kérdés: miért nem lehetett ugyanezt elérni a forradalmi hadseregek-

nél? Micsoda eredményekre vezetett volna? Csak az előzőekben említettekkel tudom magyarázni: fegyveres erőknél a szabadság fogalmát nem lehet a polgári közélet normái szerint értelmezni.

Az ellenforradalmi puccs után hamarosan özönleni kezdtek a vörös Magyarországról szökött tisztek, tisztjelöltek, önkéntesek, tartalékosok és ténylegesek – és kalandorok. A francia demarkációs vonalon mindenkit beengedtek, kifelé senkit. Ezekből a Szegedre „menekültekből" állandóan nőtt a megalakított tiszti századok létszáma. Elkülönülve éltek a csapattól, iskolákba és középületekbe voltak elszállásolva. Belső életüket mi nem ismertük, csak azt láttuk, hogy egyre nagyobb jelentőséghez jutnak, a lakosság kezdi félelemmel emlegetni nevüket; suttogják, hogy erőszakoskodnak, embereket tüntetnek el, járókelőket bántalmaznak. Eddig ismeretlen nevek bukkannak fel: Prónay, Madari, Ostenburg, Salm stb. Sokan vannak a tiszti századokban olyanok, akik már külső megjelenésükkel, általános magatartásukkal is elárulják, hogy még katonák sem voltak. Én magam is két, háborús kitüntetéseket viselő, állítólagos tisztet jelentettem fel. Velük való beszélgetéskor olyan katonaiskolák végzését említették, amelyek nem is léteztek. Több ilyen leleplezés is történt. A tiszti századokban túlnyomólag fiatalok, 18–24 évesek voltak. A világháború nagy tiszthiányait úgy pótolták, hogy a „hadiérettségit" vagy egyszerű „intelligenciavizsgát" tett középiskolai tanulókat pár hónapos tisztiiskola elvégzése után előléptették. Ezek az éretlen kölykök belekerültek a háború erkölcsrontó légkörébe, elzüllöttek. Az égvilágon semmiféle tudással nem rendelkező, mindenféle meggyőződéstől távol levő egyéniségükkel egyszerű alkalmazkodó bábjai lettek azoknak, akiknek a kezébe kerültek. Mivel a Tanácsköztársaság háborút viselt, jónak látták biztonságosabb helyre menekülni, ahol azután rendíthetetlen kommunistaellenességgel, ellenforradalmi jelszavakkal igyekeztek gátlástalan parancsnokaik kedvében járni. Erre a csőcselékre támaszkodott az ellenforradalmi kormány nemcsak a kezdeti időszakban, hanem még évekig. Mindaddig, amíg végül is az egymást váltogató ellenforradalmi kormánynak teljesen fejére nőtt, azokat jóformán felügyelete alatt tartva. Ezek és a csapat között nagy volt a különbség. A csapat mégis inkább végezte a napi katonai munkáját, és ha nem is mondható, hogy a politika teljesen ki volt zárva a csapattisztek köréből, mégsem ez volt a jellemző, hanem a törekvés jól kiképzett, fegyelmezett fegyveres erő megteremtésére.

*

Körülbelül június elején jelenik meg a színen Horthy Miklós.

Az őt és az ellenforradalmat dicsőítő írások szerint a szegedi ellenforradalmat hősi, hazafias akarással Horthy vitte véghez. Ez nem igaz. Mint láttuk, a készre érkezett. A régi szolgálati szabályzat szerint mindig a rangban legidősebb tiszt a parancsnok. Ez Horthy megérkezése előtt egy alezredes volt – az idősebb Szegeden élők nem vállaltak szerepet, még óvatosak voltak. Most egy magasabb rendfokozatú jelenvén meg, a szolgálati szabályzat alapján őt illette meg a legfelső parancsnokság. Ha Boroevics Szvetozár vagy más monarchiabeli, bármilyen nemzetiségű generális érkezett volna, az lett volna a magyar nemzeti hadsereg vezérlő katonája. És Horthynak neve is volt: ő volt a Monarchia flottájának utolsó parancsnoka, Ferenc József magyar szárnysegédje. Minden adva volt tehát ahhoz, hogy „fővezér" legyen – ami kissé gyanús elnevezés volt ugyan az öreg

katonák szemében; a „vezér" szót nem ismerte a régi katonai szótár, beérte „főparancsnok" elnevezéssel.

Horthy hamarosan határozottan népszerűvé vált az ellenforradalmi polgári és főként katonai körökben. Kitűnő megjelenés, közvetlen modor, idegen nyelvek tudása, kellemes anekdotázó stílus, barátkozások. Ekkor még gyakran odaül a tiszti étkezdék asztalaihoz, mesél utazásairól, háborúról, császári udvarról. A város előkelőségeinél gyakori vendég, a szegedi regatta klubházában bridzsezik – sleppje sokasodik. Kemény, katonás nacionalista kijelentései kelnek szárnyra. (Cáfolnom kell azt az elterjedt állítást, hogy Horthy nem tudott magyarul. Jól tudott, hiszen anyanyelve volt, és családtagjaival is mindig magyarul beszélt. Jól beszélte a német, angol, francia, olasz, horvát nyelvet is. Az igaz, hogy gyakran használt magyar beszéd közben német és angol szavakat.) Szinte napról napra nő a presztízse.

A kormány programja viszont: a bolsevizmus letörése, visszatérés a régi rendhez. Semmi koncepció. A világháború és forradalmak korszakot formáló tanulságai, a szociális problémák megoldásának legalább tervezett formái éppen úgy hiányzanak ebből a programból, mint magának az eljövendő államformának kérdése. Szimpla reakció, részletek nélkül. Még nem merik kimondani, hogy a végső cél a Habsburg-monarchia visszaállítása. Ez veszedelmes is lenne, mert ebben a tekintetben még frissek a sebek. De nyilvánvaló, hogy ez a gondolat lapul a hazafias jelszavak mögött. Horthy közvetlen környezetéből, bizalmasaitól kiszivárog álláspontja: a törvényes király IV. Károly, Magyarország csak az Osztrák–Magyar Monarchia kebelében életképes, bizonyos módosításokkal – a magyarság részére több jog biztosításával – feltétlen vissza kell állítani a Monarchiát. Erről hivatalosan nem beszél senki,

csupán a jelek bizonyítanak: magyarul alig vagy semmit sem beszélő tisztek és mások öklendezik hazafiságukat a nemzeti zászló közelében. A Monarchia kevert vezetőrétegének szerepe van.

Ekkor még zsidókérdés nincs. A szegedi ellenforradalmi puccsban részt vevő polgári személyek és tiszti alakulatok körében számos zsidó volt. (Úgy emlékszem, egy Pál Jób nevű szegedi újságíró könyvet is írt erről később, amikor 1920-ban zsidóüldözések járták; név szerint sorolta fel azokat, akik érdemeket szereztek az ellenforradalomban, és részt vettek a szegedi „vöröskatonák" lefegyverzésében.) A zsidóság éppen úgy beleilleszkedik az osztálytársadalomba, mint mások, korántsem volt kommunista beállítottságú.

A Szegedre menekültek táborába egyre sűrűbben szállingóznak a bécsi emigráns ellenforradalmárok. Megjelenik egy nagyhangú vezérkari százados: Gömbös Gyula. Egyszeriben az élre tör, emlékezetem szerint valami honvédelmi államtitkárféle szerepet kap. De ha nem is ez volt a titulusa, akkor is hamarosan érezhetővé vált, hogy tótumfaktum a minisztériumban. Ő szervez, intézkedik, lassacskán a neve már Horthyéval egyenlő súllyal említődik. Gyakran hallani: „Gömbös ezt és ezt mondta", „Gömbösnek ez a véleménye". Rövidesen érezhető, hogy a kormány árnyékkormány, itt tulajdonképpen nevén nem nevezett katonai diktatúra alakult, amelynek élén Horthy és szűkebb köre áll. Az ellenforradalmi kormány fegyveres erő nélkül anynyira súlytalan volna, hogy a franciák sem állanának szóba vele. Horthyék tudják ezt: diktálnak. A Horthyt is befolyásoló katonai klikkben viszont csupa politikai műkedvelőnek felcsapott, aránylag fiatal tiszt van: Prónay, Ostenburg, Magasházy, Gömbös, Görgey, Ranczenberger, Toókos, Kozma Miklós, valamennyien

századosok, ennek megfelelő politikai látókörrel. Maga Horthy a szárazföldi hadsereghez semmit nem ért, organizáló képessége nincs, politikai képzettsége pedig honnan lehetne? Mindent csak a katonai erőszak mércéjével mér, a felmerülő részletkérdésekben az őt körülvevő primitív katonai garnitúra szava a döntő.

A franciák megengedik a toborzást. Kevesen jelentkeznek. Inkább diákok, félbemaradt emberek, gazdálkodók fiai. Később a toborzást betiltják. Így a szegedi katonai erő létszáma: két gyalogzászlóalj összesen kb. 900 fegyverrel – egy tüzérosztály, egy huszárszázad, valamicske műszaki csapat – és a kb. 3000 főt kitevő „tiszti századok". Ezeknek az alakulatoknak a harcértéke alig valami. Lőszerük kevés, fegyverzetük gyenge. Ezzel bizony kockázatos lett volna a vörös Magyarország meghódítására indulni. A hódítást nagyon hangoztatták, de azt hiszem, szívesen vették a franciák tilalmát. Így a harci kedv veszélytelenül tombolhatott szavakban.

Visszatérve arra az állításomra, hogy a proletárdiktatúrát nem ellenforradalom döntötte meg, itt összegezek: a belső ellenforradalmi erők felszámolhatók voltak, a bécsiek akcióképtelenek, a szegediek megalakulása csak a franciák védőszárnya alatt volt egyáltalában lehetséges, és erejük a vörös hadsereggel szemben elenyésző, tehát a proletárdiktatúra bukása döntően a külső erőszak – a román támadás – következménye volt.

Közben sűrűsödnek a rémhírek a vörös Magyarországról. Egy nap mintegy ötven-hatvan ember érkezik szökve Dunaföldvár, Dunapataj környékéről, borzalmakat mesél a vörös terrorról, a magyar parasztok megkínzásáról. Hátborzongató hírek érkeznek a ludovikások egyetemleges kivégzéséről és egyebekről. Cáfolat hiányában ezeket a híreket mindenki készpénznek

veszi. Terjesztik, hogy a kommunizmus nem más, mint a zsidóság világuralomra törekvése. Elemzik a neveket; „az összes funkcionárius zsidó", tehát mindenért a zsidóság felelős. Pamfletek jelennek meg, amelyekben „bizonyítják", hogy a cionisták határozták el a világháborút, a zsidóság az oka a háborúvesztésnek, az 1918-as forradalomnak, a kommunizmusnak, mindennek. Az antiszemitizmus összefog a kommunistaellenességgel. Úrrá lesz a bosszúvágy, ezt intéznényesen fűtik. S ha meggondolom, hogy az ellenforradalmi puccs első heteiben inkább nacionalista illúziók uralkodtak, Gömbösék megjelenése után pedig hatalmas tempóban erősödött a vad gyűlölködés, arra a következtetésre jutok, hogy ennek a szellemiségnek irányítói elsősorban az újonnan érkezettek voltak.

Egy napon kirendelik a tiszteket a szegedi színházba, a MOVE díszközgyűlésére. Engem is. Előre közlik: most fogják ünnepélyesen kihirdetni, hogy a francia kormány elismerte a szegedi ellenforradalmi kormányt. A színház tele van. Polgári előkelőségek, rengeteg tiszt. Két páholyban francia tisztek. Hosszú ideig várunk, végre felmegy a függöny. A színpadon teljes ellentengernagyi díszben, összes kitüntetésével ott áll Horthy Miklós. Bejelenti, hogy a francia kormány nem ismerte el a szegedi kormányt, de az a helyén marad, folytatja működését, semmiféle idegen hatalom nem akadályozhatja meg a magyar nemzeti gondolat diadalra jutását. Hangja kemény, nagyon határozott. Frenetikus taps. Utána a francia tisztek páholya felé fordul, elismétli franciául a mondottakat, és hozzáteszi: „Erről a hangulatról, erről az akarásról tegyenek jelentést az urak Párizsban." Horthy népszerűségét ez is növeli, mindenki őt tartja Magyarország eljövendő fejének.

Ám közismert, hogy a vörös hadsereg csehek elleni

hadműveleteinek sikerei megdöbbentették az antanthatalmakat. A franciák felajánlották, hogy ha a vörös hadsereg beszünteti ezeket a hadműveleteket, megállítják a román hadsereg további előnyomulását. A tanácskormány elfogadta ezt az ajánlatot, a románok viszont nem álltak meg. A vörös hadsereg ekkor már nem volt az a lelkes, harcra kész erő, mint a kezdeti időben; a munkásezredeken kívüli alakulatok harcos akarata megtört, Stromfeld lemondott, a parancsnoki kar szabotálni kezdett, a román hadsereg szétverte a vörös hadsereg egységeit.

Július 30-án a románok több ponton átkeltek a Tiszán. A vörös hadsereg felbomlott. Július 31-én a népbiztosok tanácsa lemondott, és átruházta a hatalmat a Peidl Gyula vezetésével megalakult szociáldemokrata kormányra. Augusztus 3-án a román csapatok bevonultak Budapestre. Augusztus 6-án Friedrich István gyáros és minden lében kanál politikai kalandor vezetésével – a román városparancsnokság támogatásával – tisztek és rendőrök megszállták a Várat, és a „Fehér Ház" név alatt egyesült ellenforradalmi elemekkel együtt erőszakkal eltávolították a Peidl-kormányt.

A korszakkal foglalkozó irodalom – véleményem szerint – kissé eltúlozza Peidl szerepét, azt állítva, hogy munkásáruló volt, mert engedett az ellenforradalmi csőcseléknek. Egy olyan kormány, amelynek semmi hatalmi eszköze nincs, amely egy erőszakkal távozásra kényszerített kormány helyébe lép, amelynek a proletárdiktatúra híveinek teljes visszahúzódásával és bénultságával kell szembenéznie, nemigen bír a ránehezedő nyomással megbirkózni. A proletárdiktatúra erői szétmorzsolódtak, Peidl megmaradásának, a proletariátus érdekei védelmezésének feltételei nem voltak meg.

Augusztus 7-én az ellenforradalmárok József főherceget „homo regius"-nak, majd kormányzónak kiáltották ki, és ő Friedrich Istvánt bízta meg a miniszterelnökséggel és az új kormány megalakításával.

Teljes lett a felfordulás. Volt egy kormány és egy fővezér Szegeden, volt egy kormányzó és egy kormány Budapesten, volt egy hirtelen felerősödött és némi fegyveres erővel is rendelkező, monarchista irányzatú mozgalom Szombathely, Sopron környékén, báró Lehár ezredes vezetésével, és volt egy imperialista, velejéig reakciós beállítottságú, hódítási vágytól túlfűtött román megszálló erő, amelyik hamarosan eléri Győr, Székesfehérvár vonalát. Ezek a hatalmi csoportok intézkedtek és rendelkeztek helyi hatáskörüknek megfelelően, egyben egyetértve és egyet engedélyezve: intézményes és egyéni bosszút nemcsak a kommunisták ellen, hanem a szociáldemokraták, zsidók, sőt polgári demokraták ellen is.

Megkezdődött a fehérterror.

Az ellenforradalmi jelszavak leghangosabbika: „A megcsúfolt nemzeti eszmét újból diadalra juttatni." Vajon az-e a nemzeti eszme diadalának útja, hogy pusztítsuk a nemzetet börtönökben, kínzókamrákban és akasztófákon? Hiába jajdult utolsót, elkövetkező időket megérezve, 1918-ban Ady? „Ne tapossatok rajta nagyon, Ne tiporjatok rajta nagyon... Mi voltunk a földnek bolondja, Elhasznált szegény magyarok, És most jöjjetek, győztesek"...

Jöttek.

A proletárdiktatúra bukásának hírére Szeged felbolygatott méhkashoz hasonló. Tiszti csoportok lármáznak az utcákon, követelve az azonnali indulást. Nálunk a csapatnál készültség. Éjjel-nappal bent ülünk a kaszárnyában, várjuk a parancsot, amely egyre késik. Halljuk, hogy a franciák nem engedélyezik a hely-

őrség elhagyását. Szidjuk őket. Tisztán látjuk, hogy a románok országfoglalását segítik elő. Augusztus 5-én hajnalban indulnak el a tiszti századok. A csapat marad, csak 11-én érkezik meg az indulási parancs.

A szegedi – később a proletárdiktatúrát „leverő"-nek felmagasztalt – hadsereg tehát csak akkor indult meg, amikor a proletárdiktatúrának már vége volt, a vörös hadsereg szétbomlott, és a románok már megszállták Budapestet. A Horthyt magasztaló irodalomban olvashattuk, hogy amikor a szegedi helyőrség már elhagyta a franciák által megszállva tartott vonalakat, parancs érkezett a francia parancsnokló tábornoktól, hogy a csapatok azonnal forduljanak vissza Szegedre, de ezt Horthy nem teljesítette. Repülőgépre ült, ígérve, hogy a parancsot onnan dobja le a menetelő csapatok számára, de ezt nem tette meg. Ezzel szemben olvastam az elindult csapatok hadosztályparancsnokának, Bernátsky Kornél altábornagynak Élmények és meglátások című könyvét (a könyv nagyon hamar eltűnt), amelyben részletesen leírja, hogy ezt a francia parancsot közvetlenül ő kapta meg, és ő határozta el a menet folytatását. Horthynak erre semmiféle befolyása nem volt.

Közönséges, békebeli, ún. utazómenetben gyalogoltunk. Dorozsma, Kelebia határa (itt egy napot álltunk, mert hírek szerint a jugoszláv kormánytól kérték, hogy területükön keresztül jussunk át a Dunántúlra, de ezt nem engedélyezték), Jánoshalma, Nemesnádudvar, Dusnok, Fajsz, innen kompokon át Faddra. A mi zászlóaljunk itt és Tolnán maradt, a másik gyalogzászlóalj Kaposvárra menetelt. Utunkban sehol semmiféle ellenállással nem találkoztunk. Sőt mindenütt ünnepelve, virágokkal fogadtak. Ezredparancsnokunk, Diendorfer Maximilián minden faluban népgyűlést

rendezett, ahol ő maga volt az ünnepi szónok. Kossuth Lajost is túlharsogta ez a magyar. Felelősséggel állítom, hogy a csapat nem követett el semmiféle atrocitást. Tolnán hallottuk, hogy az egyik századparancsnok – aki pár év múlva delíriumban halt meg – kegyetlenkedett a zsidókkal, állítólag saját kezűleg akasztott is. Ezért eljárás alá is került, amit a későbbi amnesztia alapján szüntettek meg ellene. (Ismeretes, hogy ez az amnesztia volt az, amelynek következtében minden gyilkos és rabló megszabadult a felelősségre vonástól, mert tettét „érthető" nemzeti felháborodásában követte el.)

Alakulataink körletében később sem voltak terrorcselekmények. Az egységek naponta kivonultak a gyakorlóterekre, és kiképzéssel foglalkoztak. Azt is meg kell említenem, hogy a fővezérségtől számos olyan parancs érkezett, amely szigorú megtorlást helyezett kilátásba terrorcselekmények elkövetői ellen. Ezeket a parancsokat nálunk be is tartották. Ezredparancsnokunk pojáca, pozőr volt – egyébként a világháborúban kitűnően szerepelt katona –, de nem vérengző. Csak a különítményes tiszti századok fütyültek az ilyen parancsokra. Az ígért „megtorlások" pedig elmaradtak.

Mint katonának nincsenek jó emlékeim erről a hadseregről. A fegyelemmel nem volt ugyan semmi baj, de minden egy csapnivalóan rossz operett katonafiguráihoz hasonlított. Émelygős hazafias jelszavak légköre, lehetetlen nagyságú és ismeretlen származású „sastoll" a sapkán, legénységnek tyúk- vagy libatoll, ázottan csak csupasz szár: komolytalan külső, nem elég komoly belső tartalom. Tulajdonképpen csak most kerültem olyan szorosabb tiszti közösségbe, amelyik éjjel-nappal egymásra volt utalva. Addig, ha letelt a

szolgálatom, mentem a magam dolgára, ott a kis faluban együtt kellett élnem a többiekkel. Mind idősebbek voltak nálam, harctereket jártak. Élmények fecsegésén kívül semmi témájuk! Nem is politizáltak, csak mérhetetlenül sokat ittak. A zászlóalj tisztikarának zöme minden éjjel részeg volt, magát a zászlóaljparancsnokot nemegyszer húzgálták tökrészegen az asztal alatt. Egyesek üzleteltek is. Felvásárolták olcsón a szűzdohányt, és kincstári fuvarokkal szállították oda, ahol drágábban el lehetett adni, bitangoló lovakat szereztek és adtak el – egyszóval: az a bizonyos tiszteletet parancsoló katonaerkölcs, ami a régi Monarchia tisztikarát általánosságban mégiscsak jellemezte, szinte teljesen hiányzott.

Faddon lévén nem mulaszthattam el, hogy annak legnevezetesebb személyiségét meg ne látogassam. Ez pedig Bali Mihály, az állami hóhér. Békebeli híresség, neve szállóige: „Bali Mihály kösse meg a nyakkendődet", hallottam sokszor gyermekkoromban. Szép szál magyar ember, rendes tiszta otthon. Borral kínál, elbeszélgetünk. Tréfálkozom az öreggel: „Milyenek a kilátások a jövőre?" „Nem mesterség már az enyém, kérem, jobban értik ezt az urak, mint én." Jobban volt tájékozva nálam! A tiszti századok megérkezésünk előtt már „átfésülték" a környéket, Szekszárdon és máshol akasztottak, embereket botoztak. A megfélemedett lakosság nem beszélt.

Horthyról ekkor csak annyit tudunk, hogy Siófokon van.

Elrendelik a sorozást. Az emberek mindenhonnan rendesen bevonulnak, az alakulatok létszámát feltöltik. De nincs egyenruha és nincs fegyver. Ezen úgy segítenek, hogy egyes falvakat végigrazziáztatnak, és elkoboznak minden kincstári eredetű holmit. Lőfegyverek is kerülnek elő. Így képződik egy tarka ruházatú katonaság, szakaszonként más-más színben. De tollal a sapkán. Minden szedett-vedett, komolytalan.

Október elején beosztanak az ezredparancsnokságra harmadik segédtisztnek. Rövidesen parancsot kapok, hogy futárpostával utazzak Szegedre. Mondják, hogy elismert hadsereg vagyunk, nyugodtan utazhatom a román megszállás alatt levő Budapesten át. Budapesten a francia pályaudvar-parancsnokságon szó nélkül lepecsételik menetlevelemet, este feljutok egy lépcsőtől tetőig zsúfolt vonatra. Indulás előtt pár perccel megérkezik egy román tiszt vezette járőr, mindenkit lekergetnek a vasúti kocsiból, mondván, hogy azt utazó román katonák részére ürítik ki. Férfiak méltatlankodnak, asszonyok sikoltoznak, a románok gorombáskodnak – néhány utas meg sem mozdul, ülve marad a fülkében. Megkérdezem, ők miért nem szedelőzködnek? Mondják, hogy ez nem újság nekik, naponta így van. Aki fizet, az maradhat, nem fog ebben a kocsiban egyetlen román katona sem utazni. Belép a járőrparancsnok román tiszt: mindenki fizet neki, a pénzt zsebre vágja. Egyenruhában vagyok, engem igazoltat. Mutatom a menetlevelemet, odanyújtok 300 koronát. Tiszteleg, udvarias: maradhatok. Megérkezünk Kőbányára. Újabb román járőr, újból fizetni kell. De ez az én pénzemet nem fogadja el, hanem letartóztat, és a pályaudvar egyik szobájába kísér. Ajtóm elé fegyveres őr kerül. Itt üldögélek vagy két órát, majd elunván a dolgot, fogom a csomagomat, és kimegyek az ajtón. Az őr kiabál valamit, kicsit meg is fogja a köpenyemet, de elenged. Átszaladok a síneken, és az utolsó vágányra éppen beérkező tehervonat egyik fékezőfülkéjében megbúvok. Sötét van, nem keresnek. Kb. félóra múlva elindul a vonat, és szerencsésen visz-

szaérkezem Budapestre. Másnap elmegyek a román városparancsnokságra, ahol egy magyarul beszélő román tisztnek – elhallgatva az esti kalandot – elmondom, hogy Szegedre kell mennem, adjon valami írást, amely biztosítja zavartalan utazásomat. Megkapom.

Szegeden átadom a futárpostát. Értesítenek, hogy a katonai körletparancsnok, Pleplár Lajos ezredes személyesen akar velem beszélni. Jelentkezem. Szúrós szemű, szikár, katonás ember. A jelentkezésem után magából kikelten kiabál: „A hadnagy úr onnan jött, ahol a katonai becsületet lábbal tiporják, szégyen, gyalázat, ahogyan viselkednek. Embereket akasztanak, rabolnak, erőszakoskodnak. Maguk nem katonák, hanem haramiák" – és így tovább. „Mondja meg Diendorfer alezredes úrnak, hogy vagy rendet teremt, vagy takarodjék az ezred éléről. Ezt izenem neki." Próbálom magyarázni, hogy mi nem erőszakoskodunk. Erre olyan dühbe gurul, hogy kiutasít a szobájából. Az eset jellemzően bizonyítja, hogy igenis voltak tisztességesen gondolkozó katonák is, akik a kommunizmustól eltérő politikai meggyőződéssel is megmaradtak az igazi katonaerkölcs alapján. Bár Pleplár ezredes igazán indokolatlanul szidott össze, és tévedett a mi alakulatunk megítélésében, ma is nagy tisztelettel emlékszem rá. Hozzá csak a dunántúli, általánosított fehérterrorról jutottak el a hírek, és még nem ismerhette a csapatok és a tiszti századok közötti különbséget.

Dunántúli körleteinkben sűrűbben jelennek meg angol tisztek. Tevékenységüket mi nem ismerjük. Mondják, valami angol misszió tagjai. Egyik este hozzánk is betéved egy angol kapitány az étkezdébe, és velünk iszik reggelig. Sokat. Angolul senki nem tud, így beszélgetni nem tudunk.

Híre jár, hogy Horthy megegyezésre jutott Lehárral, aki alárendelte neki magát és alakulatát. Horthynak biztosan sikerült ezt a szilárdan monarchista meggyőződésű katonát meggyőznie, hogy ő is a Habsburg-restauráció híve. Székesfehérvárra Lehár csapatainak élén vonult be Horthy, a románok kimenetele után.

Kb. október végén jelentkezik ezredünknél Faddon Hardy Kálmán tengerészkapitány (Linienschiffsleutnant) Horthy Siófokon levő környezetéből. Közli, hogy az ezredet angol monitorok fogják rövid időn belül Budapestre szállítani, a románok elmennek. Ő van a behajózás vezetésével megbízva. Nagy az öröm. November elején Rácalmás–Dunapentele körzetébe menetelünk, és ott várjuk a behajózást, ami november 12-e körül meg is történik. Monitorok által vontatott uszályokon megyünk, angol parancsnokság alatt. Csaknem huszonnégy óra az út; igen lassan, sok megállással haladunk. Minden velünk jött angol tiszt részeg. Egyikük még párbajra is kihív, mert nem akarok vele inni. Hardy Kálmán nyugtatja meg.

A kirakodás után a mi ezredünk Erzsébetvárosba (Pesterzsébet) menetel, ott várjuk az ünnepélyes bevonulást Budapestre.

Időközben tudvalevőleg az történt, hogy József főherceg kormányzóságát az antanthatalmak nem ismerték el, a „szegedi kormány" lemondott, Friedrich nem tudott koalíciós kormányt alakítani, október 23-án Sir George Clark angol diplomata közreműködésével megkezdődtek Budapesten a pártok együttműködésével (a kommunista párt kizárásával) egy parlamenti alapokon álló új kormány megalakítására irányuló tárgyalások, ahol Horthy a jogrend és a társadalmi béke helyreállítását kötelezőleg magára vállalta.

Turgenyev Látomásaim című könyvében olvasom: „Egy hatalomnak felvonulása volt ez, annak a hatalomnak, amellyel szemben nincs ellenállás, amelynek magának sem alakja, sem arca, sem értelme nincs, de mindent lát, mindent tud, ragadozó madárként válogatja ki áldozatait, kígyóként nyomja agyon őket, és nyalogatja fagyos nyelvével. Megjelent egy sárga lovon ülő elfátyolozott lovas óriási alakja, és egy pillanat alatt föllendült az égig..." Turgenyev az Apokalipszisre gondolt: „És látám és ímé egy sárgaszínű ló; és aki rajta üle, annak a neve halál."

A fehér lovon ülő vezérnek még nem volt halál a neve, lelkesen fogadta a „bűnös Budapest" népe. Ha volt is híre a dunántúli „kilengéseknek", azokat részben nem hitték el, részben nem azonosították a jó megjelenésű vezér nevével.

A munkásnegyedek népe láthatatlan maradt.

*

November 22-én alakult meg Huszár Károly elnöklete alatt a koncentrációs kormány, többségében kereszténypárti miniszterekkel, a szocialistákat Peyer Károly képviselte. A budapesti antantmissziók a kormányt elismerték.

Bennünket ezen a napon, az esti órákban riadóztatnak a Mária Terézia-laktanyában (Kilián-laktanya). Azonnal vasúti kocsikba rakodunk, és megyünk Kecskemétre. Ezredparancsnokunk közli, hogy ott egy Héjjas Iván nevű gazdálkodó vezetésével – ekkor hallottuk ezt a nevet először – terrorbandák működnek. Feladatunk Kecskemét környékén a közbiztonságot helyreállítani, a bandákat lefegyverezni.

Reggelre érünk oda. A városban nyugalom. Fogadtatásunk hűvös. Sem éljen, sem zászló. Látszik, hogy

az emberek ijedtek, megfélemlítettek. Zsidó családhoz szállásolnak el. Elzárkóznak, gyanús szemekkel méregetnek – el is hiszem, hatalmas „sastoll" van a sapkámon. Csak napok múlva sikerül őket meggyőzni, hogy én nem bántom őket, és mi nem azért vagyunk itt, hogy őket bántalmazzuk, hanem hogy megvédjük. Ettől kezdve azt sem tudják, hogy járjanak kedvembe.

Héjjast magához rendeli Diendorfer. Héjjas nagy hangon magyarázza, hogy a kommunizmus és a román megszállás alatt ő és hívei figyelték az embereket, listát vezettek a „hazafiatlan" elemekről, és már akkor elhatározták, hogy ha eljön az idő, ezekkel leszámolnak. Ez megtörtént, tovább erőszakoskodni nem fognak. Sem részletes vizsgálat, sem megtorló intézkedés nem történik. Héjjas rövidesen Horthy közvetlen környezetébe kerül.

A Huszár-kormány: „keresztény és nemzeti". Nem keresztény, mert nemcsak nem megbocsátó, hanem még megértő sem; nem nemzeti, mert nemzetgyengítő. Diktatúra van, most már nem katonai diktatúra, hanem különítménydiktatúra. Az ilyenfajta különítményesek katona-voltát – a mocsoktalan katona-névre érdemesek nevében – tagadom. A tényleges hatalom a különítmények vezetőinek kezébe került. Velük szemben a kormány tehetetlen. Ez a tehetetlenség azonban nem menthető! Az elképzelhető, hogy valamilyen körülmények szerencsétlen összekapcsolódása révén pillanatnyilag megfékezhetetlen terroristákkal kerül szembe egy hivatalos kormány – ilyesmire számos példát találhatunk a történelemben –, akikkel szemben fellépni nem tud, tehát kényszeredetten tehetetlen. Itt azonban nem ez volt az eset, mert „fővezér" és a kormány az általa is vallott irányelvek „túlteljesítését" nem csupán megértő „ejnye-ejnye"-, „nincs mit csinálni"-fejcsóvá-

lásokkal tűrte, belső helyesléssel is szemlélte. Magyarázata: az ellenforradalmi hatalom, éppen koncepciószegénységéből fakadó, évtizedeket visszaugró reakciós álláspontja következtében, bizonytalankodott, és állandó félelem légkörében élt. Az a hatalom pedig, amelyik fél: gyilkol. A különítmények legfőbb gazdája Horthy. Függetlenek a katonai közigazgatás közbeeső állomásaitól. Azok rendelkezésein túlteszik magukat. Bár Horthy – mint később látni fogjuk – igazában soha nem ismerte azt a hadsereget, amelynek „legfelsőbb hadura" volt, mégsem hihető: ne tudta volna, hogy most már eléggé számottevő a reguláris fegyveres erő, ezeket a terrorista rablóbandákat felszámolhatja. Azok az idősebb, tisztességes magasabb parancsnokok, akiknek kezében volt a csapatok vezénylete, ezt a feladatot örömmel vállalták volna.

Ezek szintén ellenforradalmi meggyőződésűek voltak ugyan, de nem szadisták, nem gyilkosok. Egy Willerding Rudolf – aki főparancsnok volt, és roppant egyszerű, régi vágású katona –, egy Janky Kocsárd, egy Pleplár Lajos – akinek nevét már említettem – és még számosan alkalmasak lettek volna erre a feladatra, és a csapatok követték volna parancsnokaikat. De Horthy nem ezekre támaszkodott, hanem a Prónayakra, Ostenburgokra, Héjjasokra. Mert ezek „felelőtlen elemek"-nek voltak minősíthetők, de alkalmasak arra, hogy erkölcsi gátlás nélkül végrehajtsák Horthy kijelentését: „Még írmagját is kiirtom a bolsevizmusnak." És ezek kellettek arra is, hogy a hatalom végleges megragadásánál, az államfői tisztség elérésénél félelmes támaszul szolgáljanak.

A kormány politikai pártnak tartotta az „Ébredő Magyarok"-at, akiknek garázdálkodásával az egész világ előtt kompromittálta saját magát és az országot.

Ezeknek a közreműködésével hatalmas társadalmi és kultúrerőket taszított el magától. Olyanokat is, akikre még a legellenforradalmibb frazeológia sem foghatta rá, hogy „kommunista bűnözők" voltak. Olyanokat, akiknek az volt a „bűnük", hogy haladóbban gondolkoztak, a háború alatt békebarátok voltak, a magyar függetlenséget akarták, szociális reformokat sürgettek, humanista meggyőződésűek voltak – vagy egyszerűen csak zsidók.

Horthy és a kormány mindent megtett tehát, hogy az ígért társadalmi békét helyre ne állítsa.

1919. december végén néhány napos szabadságra mentem Szegedre. Találkoztam ott Shvoy Kálmánnal, a körletparancsnokság vezérkari főnökével. Régi honvédtiszt, ismert engem. Beszélgettünk. „Te tulajdonképpen mit keresel annál a pojáca Diendorfernél?" „Ott van a beosztásom." „Akarsz Szegedre jönni? Itt most alakul egy új szegedi ezred, szeretnék jó tiszteket biztosítani számukra." Természetesen örömmel jelentkeztem, Szeged mégiscsak jobb helyőrség, mint Kecskemét. „Mire visszaérkezel, ott lesz az áthelyezésed", ígérte Shvoy. Így is volt. Diendorfer dühöngött, kijelentette, hogy az istennek sem enged, ott kell maradnom az ezrednél. Engedelmeskedtem. Három hét múlva hívatott: „Fiam, nagyon kellemetlen helyzetbe kerültem. Azért, mert nem hajtottam végre az áthelyezésedet, felelősségre akarnak vonni. Csak azzal védekezhettem, hogy beteg voltál. Légy szíves egy három héttel antedatált betegjelentést írni, azt az orvosfőnök láttamozza." Ezt megtettem. Így kerültem vissza Szegedre. Ott az egyik puskás század szakaszparancsnoka lettem.

Az ország területe fokozatosan szabadult fel a román megszállás alól, és fokozatosan épült tovább a nemzeti hadsereg.

*

Szükségesnek látszik, hogy összefoglaló képet adjak erről a kezdeti nemzeti hadseregről.

Elnevezése – mint már előbb is említettem – nem fedi a valóságot. Nem nemzeti, hanem a régi Osztrák–Magyar Monarchiának kevert maradványa. Legénysége színmagyar, de a Monarchiának is voltak színmagyar ezredei, mégsem voltak nemzetiek. Tisztikarában azonban minden válogatás nélkül helyet és vezető pozíciót kaptak a volt Monarchiának minden nemzetiségű egyénei, még nyelvtudás hiányában is. Ezzel a ténnyel önmagában is dokumentálva volt a távolabbi cél, a régi Monarchia visszaállítása alkalmas időben.

A legénység részben önként jelentkezőkből, részben sorozottakból állott. Az önként jelentkezettek zöme a megszállott területekről idevetődött otthontalanokból, félbemaradt, tanulni nem akaró és elhelyezkedni nem tudó diákokból, más munkanélküliekből állott. A sorozottakat rövid szolgálati időre hívták be (hat hónap), gyári munkást nem köteleztek bevonulásra, a munkásokat „bolsevizmustól fertőzött"-nek tekintették, igénybevételüket későbbre halasztották. A legénység szelleme: az önként jelentkezettek az antibolsevista jelszavakat magukévá tették – legalábbis ezt mutatták –, a sorozottak általában közömbösek voltak. Ezek a katonai szolgálatot úgy fogták fel, mint nemzedékről nemzedékre a magyar: kényszernek, ami alól kibújni nem lehet. A csapatok legénysége mindenhol fegyelmezett, engedelmes, említésre méltó rendzavaró cselekmények, függelemsértések nem fordultak elő.

Az altiszti állományban a régi „továbbszolgálók" – akik közül többen a forradalom alatt szembefordultak a tisztikarral, sokszor nem is minden ok nélkül – most teljes mértékben újból beállottak a szolgálatba; ha szegényes is a kenyér, mégis kenyér elv alapján. Önként jelentkezett tartalékos altisztek is szolgáltak. Az altiszti kar szelleme olyan volt, mint amilyen a Monarchia altiszti karát jellemezte: felfelé alázatos és alkalmazkodó, lefelé szívesen visszaélt hatalmával. A kommunistaellenes jelszavak hangoztatásával kis egzisztenciájukat igyekeztek biztosítani.

A magasabb parancsnokságok nemcsak kivétel nélkül a volt K. u. K. tisztek kezében voltak. Ebben nagy szerepet játszik az is, hogy a régi K. u. K. vezérkarban ritkaságszámba ment a magyar származású, de még nagyobb ritkaságszámba a magyar érzelmű tiszt. Most, az újonnan megalakult hadseregben ez a pár magyar származású volt vezérkari tiszt vette át a felsőbb vezetést, egymást mint a többi tiszt fölött álló szellemi nagyságokat előtérbe tolva.

A tisztikaron belül is nagy széthúzó erők bontakoztak ki, a látszólagos egység mellett. Különböző csoportok állottak szemben egymással. A K. u. K.-ból származók ismét szembekerültek a volt honvédekkel, a régi ezredekhez, frontbarátságokhoz való tartozás külön klikkeket termelt ki, a volt Szegeden levők mint rendületlen antibolsevisták vindikálták maguknak a megkülönböztetett bánásmódot, a volt Lehár-csoport tisztjei lebecsülték a szegedieket, mondván, hogy azok páholyban ültek, míg ők veszélyek közepette szervezkedtek. Mindkét ellenforradalmi csoporttal szemben állt a volt vörös hadseregben szolgáltak tekintélyes száma. Ezeket a szegediek, Lehárék lenézték: „Behódoltak a vörös rendszernek." Amit viszont ezek úgy

igyekeztek ellensúlyozni, hogy üldöztetést, megalázást mártírságot hangoztatva adták a valóban megpróbáltat, aki minden tevékenységével az ellenforradalom érdekeit szolgálta: tulajdonképpen övé a fő érdem a bolsevizmus megdöntésében. A valódi, katonaiskolát végzett tisztek lekicsinyléssel kezelték azokat, akiket csak a háború alatt ténylegesítettek; a még nagy számban szolgáló tartalékosok szemben álltak a ténylegesekkel, sőt még a katonai akadémiákat végzettek is bizonyos fölénnyel nézték a csak hadapródiskolát végzetteket. Kutatták egymás háborús múltját: ki húzta ki magát a frontszolgálat alól, ki hogyan kapta kitüntetéseit, avagy miért nincs kellőleg kitüntetve. Egymás ellen intrikáltak, rágalmaztak, az alárendelt tisztek előtt is alaposan megtépázták közös elöljárójuk tekintélyét. A szellem tehát akkortájt minden, csak nem „magasztos" – amint azt a régi szolgálati szabályzat a tisztikar közszellemére meghatározta. Az érvényesülés láza lesz úrrá, bizonyítékaként annak, hogy az állapotok még igen ziláltak. Az erkölcs már messze áll a régitől, messze áll a Monarchia békebeli tisztikarának erkölcsétől, amely minden egyoldalúsága, számos ferdesége mellett is becsületes volt. Az anyagi előnyök keresése, megszerzése, üzletelés nem ritka jelenség – a régi tisztikar ilyesmitől is távol tartotta magát –, nyegleség és erkölcsi lazaságok sorozatosan bukkannak fel. Amilyen következetesen hangoztatták felülről a régi hadsereg tisztikarában uralkodott formákhoz való visszatérés szükségességét, annyira nem voltak kényesek, következetesek és erélyesek az erkölcsi állapotok megjavításában. Talán csak egyben volt egység: az antibolsevista jelszavak hangoztatásában, ami minden belső szennynek és piszoknak eltakaró lepedője lehetett.

A királykérdés ebben az időpontban még nem dominál. Ha itt-ott fel is bukkan egy-egy királyhű nyilatkozat, még nem tartják opportunusnak a nyílt állásfoglalást. Az antiszemitizmus a tisztikarban megvan, de még nem túl éles. Vagyonosabb zsidó családokhoz többen bejáratosak, néhányan be is nősülnek. Még az az álláspont az elfogadott, hogy miért ne élhetne „állásszerűbben" egy tiszt a zsidó após vagyonából.

A hadsereg felszerelése és fegyverzete silány. Főként a háborúból visszamaradt anyag. Így egy hadosztály harcértéke jóval alacsonyabb a háború utolsó éveinek hadosztályánál.

Tulajdonképpen minden hadsereg a külpolitika végrehajtója, eszköze. Ez indokolja létét, szükségességét mindaddig, amíg általános béke nem lesz a világon. Emellett a belső rend támasza is, amin az uralkodó politikai rendszer védelmét kell érteni. Ez a feladat azonban csupán másodlagos! A kommunizmus megdőlése után viszont az új hadseregben ez jelentkezett elsőleges feladatként, ami annyit is jelent, hogy politikai hadsereggé vált. Ez a születési hiba jellemezte a Horthy-hadsereget keletkezésekor. És ez kérdésessé teszi, hogy katonai értelemben hadseregnek minősítsük-e az ebben az időpontban létező fegyveres erőket. Ez a kérdés annál inkább indokolt, mert ez a kezdetleges hadsereg nem maradt meg a maga egészében tisztán katonai intézménynek, hanem szerveiben olyan létesítményeket honosítottak meg, amelyeknek ügyköre messze eltávolodott a katonai kötelességek általánosan elismert határaitól. Keretein belül politikai feladatok elvégzésére számos szerv létesült, amelyek mélyen beavatkoztak a polgári közigazgatás és rendészet ügykörébe, jóformán teljesen rájuk építették a „bolsevistáktól való megtisztítás" munkáját. A hadseregen

belül voltak olyan szervek, mint: „vörösvédelmi osztály", „T-osztály", „sajtóosztály" stb., amelyeknek hatásköre szinte teljes egészében a polgári élet terére vonatkozott. Ezek az osztályok azután jogot formáltak és kaptak is arra, hogy személyi és tárgyi tekintetben minden életmegnyilvánulásba beleszóljanak, és a rendszer politikai erejét erősbítsék. Ha ilyen szerveket minden politikai rendszer tart is, ezek ne a hadsereg keretein belül foglaljanak helyet, és a felmerülő feladatokat ne minden jogtudás, hozzáértés, politikai látókör nélküli iskolázatlan katonák hajtsák végre, ezzel megcsúfolva a hadsereg és katona fogalmát.

Az 1918-as év végre meghozta Magyarország önálló, független állami létét. Az 1919-es proletárdiktatúra megmaradása, megerősödése a környező imperialista államok beavatkozása és a nagyhatalmak manipulációi miatt lehetetlen volt. Viszont egy valóban magyar, korszerűen demokratikus Magyarország megteremtéséhez minden lehetőség megvolt, és ezt mint a továbbfejlődés első állomását meg kellett volna valósítani.

Amint azonban sem politikai, sem gazdasági és szociális téren az új rendszer nem értette meg az idők szavát, és az elmúlt nehéz történelmi évek eseményeiből semmit sem tanulva, szolgai módon utánozni és visszaállítani igyekezett az 1914 előtti időket, ugyanúgy járt el katonai téren is. Nem élt azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nép fiainak széles kaput tárhat fel az új magyar hadseregben, kihasználva a magyarságban tagadhatatlanul meglevő katonás adottságokat, szinte új, friss vért eresztve a beteg erekbe. Nem akart a nemzeti sajátosságoknak megfelelő, új szellemű és valóban magyaros berendezkedettségű hadsereget kiépíteni, hanem minden ízében átvette, illetve visszavette a volt Monarchia avult szabályait. Ez volt a

reakciós politikát legjobban kiszolgáló, a könnyebb, kényelmesebb, semmiféle szellemi megerőltetést sem kívánó út.

Minden hadseregnek elengedhetetlen szüksége van valamilyen összetartó, szilárd szimbólumra. Ezt a szimbólumot valamikor császárok és királyok személye adta meg, a legújabb korban eszmék. Jelen esetben Horthy Miklós volt a szimbólum, de nem olyan szilárd, hogy a széthúzó erőket összefogja. A véletlen hozta előtérbe, és tette vezetővé, amit sem régi császárhű, magas rendfokozatú generálisok, sem az arisztokraták, sem a magas klérus kezdeti időben jogalapnak elismerni nem volt hajlandó. Vezérkedését igen sokan csak átmeneti jellegűnek tartották, még nem látták megállapodottnak az államfő személyét. Horthy ahelyett, hogy felismerte volna az arisztokrácia és egyéb körök vele szembeni averzióját, s ezekkel mit sem törődve a magyar népre támaszkodva igyekezett volna hatalmát megszilárdítani, mind jobban és jobban a „felső tízezer" érdekeihez igazodott, ezeknek szinte kegyeit keresve hátat fordított a magyar népnek. Ez a helyzet az idők folyamán sem javult, inkább rosszabbodott.

Visszaemlékezem egy 1920 legelején kiadott bizalmas és velünk szóbelileg közölt „tiszti parancsra". Ebben a fővezérség figyelmeztette a tisztikart: legyen készen arra, hogy rövidesen megindulnak a hadműveletek az orosz bolsevizmus ellen, a lengyelekkel együtt. Az egyes parancsnokok a megadott határidőre jelentsék alakulatuk harckészültségét.

Vázoltam a nemzeti hadsereg dezolátus állapotát.

Vicclapba kívánkozó volt az egyik zászlóaljparancsnokunk jelentése. Az idő előtt végeljámborodásba esett törzstiszt azt jelentette, hogy minden rendben van, csak a Rokszandics távbecslő készülékek hiányoz-

nak. Ez egy kézben tartható, primitív kis eszköz volt, amelynek segítségével az ellenség távolságát jobban meg lehetett állapítani, mint szabad szemmel. Már az első világháborúban sem használták.

Szerencse, hogy ettől a kalandtól megkímélt bennünket a sors! Horthy és vezetői hajlandók lettek volna ezt a kezdetleges, fegyverzeti, felszerelési, kiképzési hiányokkal küzködő, szellemében is alacsony fokon álló hadsereget az országhatáron túl vágóhídra küldeni, a világháborúban kivérzett nemzetet újabb áldozatokra kényszeríteni.

*

1920. március 1-én Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választották. Ennek politikai előkészítése ismeretes. Az ország fegyveres hatalma és az erőszakszervek Horthy kezében voltak.

A kormányzóválasztást a Prónay- és Ostenburg-különítmények biztosították. A Parlament folyosóit, termeit ezeknek a különítményeknek fegyveresei szállták meg, és elzárták a Parlamenthez vezető utakat is. Ezt megelőzőleg az egyes csapatparancsnokságok bizalmas utasítást kaptak, hogy alárendeltjeiket Horthy érdekében befolyásolják. Híre volt annak is, hogy amennyiben Horthy megválasztása bármi okból nem sikerülne, úgy katonai puccs révén nyílt katonai diktatúra következik, élén Horthyval. A hadsereghez tartozó, az előzőekben említett titokzatos szervek és egyének – „járási híradó", „T", „nemzetvédelmi" és egyebek – ugyancsak utasítást kaptak, hogy a lakosság körében propagálják Horthy személyét. Ennek nem kis igyekezettel tettek eleget, nemritkán fenyegetéseket is alkalmazva. Így tulajdonképpen csaknem az ország egész lakossága a hadsereg befolyása – úgy is mondhatjuk, terrorja – alatt állott: Horthy megválasztását tudomásul vette; a sajtó hozsannázott.

Horthy emlékirataiban azt mondja, hogy ő gróf Apponyi Albert megválasztását remélte; hogy őt meglepetésként érte, amikor a Prohászka püspök vezette küldöttség felkérte; hogy ő visszautasította a kormányzói méltóságot, mert hű akart maradni IV. Károly királyhoz. (Erről a hűségről még lesz szó.) Minden körülmény Horthy állításait cáfolja. Felkérése alkalmával látszólag szabadkozott ugyan, de csak azért, hogy a nemzetgyűléstől szélesebb kormányzói jogkör megszavazását csikarja ki

Bennünket, vidéki helyőrségekben szolgált csapattiszteket egyénileg nem foglalkoztatott különösebben a kormányzóválasztás. A kulisszák mögött lejátszódott részleteket nem ismertük. Azt, hogy Horthyt kormányzónak választották, megelégedéssel fogadtuk, és természetesnek tartottuk. Horthynak igen nagy volt a presztízse, annál is inkább, mert a Habsburg-restauráció híveinek kezdett felerősödni a hangja, amit főként a fiatalabb, magyar származású tisztek nem néztek jó szemmel. Azt hittük, a kormányzóválasztással a Habsburg-kérdés lezárul.

Röviddel a kormányzóválasztás után megszűnt Szeged francia megszállása. Amíg ott voltak, a magyar helyőrség életébe tudtommal nem avatkoztak bele. A francia és magyar parancsnokságok megegyezése alapján a tisztek kölcsönös tisztelgése volt elrendelve. Miután azonban a francia tiszteknek eszük ágában sem volt ezt a rendelkezést teljesíteni, mi sem tisztelegtünk nekik. Nem barátkoztunk, és nem érintkeztünk. Pedig a Mars téri laktanyában érdekes volt a helyzet. A laktanyaudvart középen egy kikövezett járda választotta ketté. A járdától jobbra eső két pavilon-

ban színes francia csapatok, a balra eső két pavilonban a mi egységeink voltak elszállásolva. Demarkációs vonal a járda, átlépni mindkét félnek tilos. Kölcsönösen nézegettük egymás katonaéletét, és az udvaron végzett, zárt rendű fegyelmezőgyakorlatokat. A feketékkel tisztjeik igen keményen bántak, nemegyszer láttunk durvaságot, büntetőgyakorlatokat. A parancskiadás náluk is délután 5-kor volt. Utána a kisebb fegyelmi vétség miatt fenyítettek – a mi nyelvünkön laktanyafogságosok, akik nem mehettek ki a városba – teljes felszereléssel este 9-ig meneteltek körbe-körbe az udvaron, és a fehér altisztek ugyancsak odasóztak annak, aki nem tartott lépést, vagy beszélt. A mi legénységünk is közvetlenül tapasztalhatta a gyarmatok fiainak sorsát és a francia demokratizmust. Egyes írásokban olvastam, hogy a megszálló francia csapatok fegyelme ebben az időben megingott, a magyar forradalommal szimpatizáltak, és a vörös hadsereg ellen nem lehetett volna alkalmazni őket. Ennek semmi jelét nem láttam.

*

Csapatszolgálatom időmet és energiámat teljesen igénybe vette. Századparancsnokom napokig feléje sem nézett századának, így minden munka – kiképzés, adminisztráció – rám maradt mint rangban legidősebb alantos-tisztre. Századparancsnokom kivételes helyzetben volt: apósa Koszó István neves szegedi ügyvéd, egyben belügyi államtitkár, kitűnő összeköttetésekkel. Munkámat örömmel végeztem, a nagyobb hatáskör – hiszen valójában én voltam a század parancsnoka – fokozta ambíciómat. Alárendeltjeimtől sokat követeltem, arra törekedtem, hogy alakulatunk a legjobb legyen. Ezt el is értem. Századparancsnokom azzal jutalmazott, hogy gyakran hívott meg családi vacsoráira,

ahol apósán kívül más helyi polgári és katonai notabilitások is jelen voltak. Itt, az asztal végén ülve, sokat hallottam aktuális politikai kérdésekről. A beszélgetéseket mindig túlfűtött nacionalista szólamok jellemezték, Horthy és az ellenforradalom irányzatának dicsérete. Koszó István maga igen szerény, mértéktartó volt, soha nem hangoskodott, gyűlölte a Habsburgokat, és a magyar parasztságot tartotta a nemzet fenntartó erejének. Büszke volt egyszerű származására, többször emlegette, hogy nádfedeles házban nőtt fel, mezítlábas parasztgyerekként kezdte. Találkoztam a vacsorákon Zadravetz páterrel is. Amikor az ember először hallotta hazaszeretetről vagy valamilyen politikai problémáról beszélni, határozottan hatása alá került. Frázisaival kitűnően bánt, és mondanivalóit meggyőzően adta elő. De ha az ember már többször hallotta, hamarosan rájött – még én is, az akkori tapasztalatlanságommal –, hogy állandóan ugyanazt ismétli, soha nincsenek új gondolatai, egy helyben topog, kifejezőkészsége szűk, még gesztusai is azonosak, alapjában véve unalmas és egyoldalú színész.

Az ezred tisztjeinek magatartása általában olyan volt, mint az előzőekben felvázoltam. Rendkívül szűk látókörű, kicsinyes, mulatozó, apró szolgálati gondokban élő emberek voltak. A beszélgetések témája inkább a háborús élmények körében mozgott, politikáról alig esett szó. Ezredparancsnokunk szépen dekorált volt közös tiszt. A régi honvédeket félvállról kezelte, a legénységgel semmit nem törődött. Horthyt – bár ezt soha ki nem mondta, csak viselkedésével és fintoraival jelezte – semmire sem becsülte. Állandóan a régi K. u. K. ezredének Waffenrockjában járt. Egyszer az étkezdében az egyik törzstiszt megkérdezte, mikor csináltatja meg az akkor rendszeresített új hon-

védségi zubbonyt. Ezt válaszolta: „Azt a maskarát én soha életemben nem fogom felvenni. Ha kell, csináltatok új Waffenrockot, engem abban temessenek el." Akkor mi ezen megbotránkoztunk. Nem jutott eszünkbe, hogy legfelsőbb hadurunk sem csináltatta meg a „maskarát", ő is hű maradt K. u. K. egyenruhájához. (Egyébként ezredesünk egyénisége érdekes – és nem egyedülálló – példája az első világháború előtti, K. u. K.-ban szolgált magyar tisztek magatartásának. Korláthelmeczi Korláth Örsnek hívták, tiszta magyar származás, a háborúban tiszti arany vitézségi érmet és számos egyéb magas kitüntetést kapott. Közismerten bátor és kiváló tiszt volt. Mégis állandóan kellemetlenségei voltak, mert magyar voltát hangoztatva követelte a magyar szolgálati nyelv bevezetését és az önálló magyar hadsereg megalakítását. Igazi „rebellis"-nek tartották. Most a Horthy rendszer „rebellis"-e lett! Nem is léptették elő, nyugdíjba küldték.)

Köztünk, fiatalabb tisztek között – minden különösebb összebeszélés nélkül – új felfogás bontakozott ki. Ennek nem volt semmiféle politikai színezete, inkább a mi kis „kaszárnyaéletünk" megreformálására irányult. Szembefordultunk a mindinkább megerősödésnek indult régi osztrák copffal. Jobban közeledtünk embereinkhez, többet törődtünk velük, tájékozódtunk otthoni körülményeikről. Vitattuk az elavult nézetek létjogosultságát – állásszerűség, előkelősködés –, amikhez anyagi alapokat egyáltalán nem adtak (egyhavi hadnagyi fizetésből alig tellett egy pár cipőre is); tiltakoztunk a „fehér kesztyű-kultusz" ellen – amivel külsőleg is dokumentálni kellett a tisztikar arisztokratikus voltát a polgársággal szemben –, és az egyszerűbb családokkal való barátkozás elítélése ellen is. A Monarchia tisztjei számára előírt nősülési szabályok korszerűtlensége, a laktanya börtönszerűsége, a kiképzési ostobaságok stb. – ezekről szabadon kimondtuk véleményünket, csípős megjegyzéseket tettünk az idősebbekre (zászlóaljparancsnokunkat például csak „nyalka tetű"-nek hívtuk egymás között, a kifejezést előtte is említve, amit ő természetesen nem értett meg). Lassan olyan hírbe keveredtünk, hogy bennünket megfertőztek a forradalmi események, a régi tiszti gondolkodásmódtól eltávolodtunk, fegyelmezésünk és átnevelésünk szükséges. (Nekem is túl sokat járt a szám. Emiatt akadt kellemetlenségem, de nagy befolyású századparancsnokom – a helyette elvégzett jó munka jutalmaként – mindig védelmébe vett, és magatartásomat kimagyarázta.)

Valószínű, hogy a mi ezredünkben a fiatal tisztek körében észlelhető modernebb irányzat máshol is mutatkozott, mert 1920 júniusában felállították egy „alantos-tiszti tanfolyamot" Hajmáskéren. A tanfolyam hivatalos indoklása az volt, hogy azok a fiatal tisztek, akik 1914 után kerültek ki a katonaiskolákból, nem kaphattak eléggé alapos kiképzést, azt most pótolni kell. A titkos indoklás viszont az volt – amint egyik tájékozott tiszt ismerősöm elmondta –, hogy a fiatal tisztek közül többeket megfertőzött a forradalom, ezeket fegyelmezés végett erre a tanfolyamra kell vezényelni.

Én is ide kerültem.

Hajmáskér-tábor legszélén, a volt hadifogolybarakkokban helyeztek el bennünket. Legénységi vaságyak, szalmazsákok, legénységi szobarend. Tiszti mivoltunkat egyáltalán nem vették figyelembe. Reggel 5-kor ébresztő, kivonulás a kiképzésre legénységi felszereléssel, az odavezényelt tüzér- és huszártisztek is gyalogsági fegyverrel és hátizsákkal. Futtatás, kúszás,

fektetés, gorombaságok, mint egy régi rossz K. u. K. alakulatnál. Kimenő csak szombaton – amikor Hajmáskér kopár köveit nézegethettük a tábor kerítésén kívülről is. Politikai oktatás, szellemi foglalkoztatás semmi. Parancsnokaink a napi kivonulások után szóba sem álltak velünk. A tanfolyam parancsnoka egy volt K. u. K. 32. gyalogezredbeli alezredes: kevés butább, beképzeltebb és nyersebb törzstiszttel találkoztam életemben. A parancsnokló tisztek, egy kivételével mind volt K. u. K. tisztek, „válogatottak". Közöttük Bajor (Bayer) Ferenc százados, a ludovikás ellenforradalom és az újvidéki erőszakoskodások szereplője.

Köztünk, fiatalok között valóban „forradalmi" lett a hangulat. Voltak közöttünk számosan, akik a világháborúban hosszabb ideig frontszolgálatot teljesítettek, egyesek többet is, mint parancsnokló tisztjeink. A túlhajtott fegyelmezés mindig ellenkezőjét eredményezi annak, amit elérni akarnak! Életemre szóló tapasztalat volt. De fogcsikorgatva engedelmeskedtünk; tehetetlenek voltunk. Csak lemondani lehetett volna a tiszti állásról, az akkori létbizonytalanságban viszont ez nem volt egyszerű elhatározás kérdése.

A tanfolyamot maga Horthy is megszemlélte. Szemléje abból állott, hogy végigment a szállásokon, mi az ágyak végén álltunk „vigyázz"-ban. Minden szobában megkérdezett egy-kettőt: melyik ezredből jött, volt-e a háborúban, hol volt a kommunizmus alatt. S azután, mint aki jól végezte dolgát, távozott.

Még két ilyen tanfolyam volt, azután beszüntették. A tanfolyam végén – két és fél hónapig tartott – megfogadtuk, hogy mindnyájan, ki-ki a maga körében, ezredében és összeköttetéseinél a tiszti tanfolyamon történteket ismerteti, ellene agitál, és az ott parancsnokolt tisztek komiszkodásaira rámutat.

Visszakerülve az ezredhez rövidesen újabb kellemetlenségem akadt. A tiszti étkezdében egy nagyhangú, nálam idősebb tiszt vitte a szót: ő, ha egyszer bemegyünk Erdélybe, a román asszonyok hasából is kihasítja a gyereket; ha kommunista megmozdulás lenne, válogatás nélkül, saját kezűleg akasztana fel mindenkit, aki a kezébe kerül. És hasonló fogadkozások. Éles vitára került a sor köztem és közte: nyersen megmondtam, hogy az ilyen gondolkodás nem tiszthez méltó, menjen hóhérnak. Feljelentett „hazafiatlan" nézetek hangoztatásáért, s hogy románokat és kommunistákat vettem védelmembe, leszóltam a tiszti állást. Az ezredparancsnok megindította ellenem életem első és utolsó becsületügyi eljárását. Szerencsémre a becsületügyi választmány elnöke – Szvoboda Károly ezredes, komoly, higgadt és az átlagosnál szélesebb látókörű tiszt – kihallgatásomkor elfogadta védekezésemet, sőt sok tekintetben igazat is adott, az eljárás megszüntetését javasolta. Figyelmeztetést kaptam, hogy kijelentéseimmel a jövőben meggondoltabb legyek, mert szavaim gyakran félreértésekre vezetnek. Feljelentőm kijelentéseit viszont nem kifogásolták.

1920 novemberében azt a zászlóaljat, amelyben szolgáltam, négy hónap időtartamra Budapestre helyezték. Ebben az időben ugyanis Budapesten nem volt állandó helyőrség. Budapestet, a „bűnös várost" alkalmasnak tartották arra, hogy az állandóan itt állomásozó legénységet megfertőzze. A legénységet mégsem lehet huzamosabb ideig a bezárt laktanyákon belül tartani, a városban való tartózkodás alatt pedig érintkezésbe kerülnének a munkásokkal, talán még kommunista agitátorokkal is. Nagyon óvatos volt még a rendszer, és félt. Ezért Budapesten csak állandó csapattest-parancsnoksági törzsek voltak, mint ún. „területen kívüli ez-

redparancsnokságok", az alárendelt csapatokat négy-négy hónapi felváltással az ország különböző vidéki helyőrségeiből vezényelték.

A kommunizmustól való félelem egyébként általános volt. Objektív osztályokok mellett más tényezők is táplálták.

A rendszer adni semmit nem tudott. Az állandósuló gazdasági romlás a csaknem teljes pénzügyi összeomlással párosult. Az állami és magánvállalatok egymással szinte versenyezve „leépítettek", százszámra dobták az utcára máról holnapra a munkásokat. A munkanélküliek tömege nőttön-nőtt. A birtokba visszakerült gyárosok a legalacsonyabb munkabérért is találhattak munkaerőt, mindennel meg kellett alkudnia annak, aki élni akart. A dühöngő infláció következtében a bérből és fizetésből élők nyomorogtak, értelmiségiek és munkások egyaránt. Nyomorogtunk mi, csak fizetésből élő tisztek is. A tiszti étkezde igen szerény ebéd-, vacsoraköltségeinek kifizetése után alig maradt költőpénzünk. Kiadásokkal járó szórakozásra, beleértve még a színházba járást is, nem tellett. A tévesen értelmezett „magyarkodás" is tragikusan megbosszulta magát. A megszállva maradt területekről egyre többen és többen érkeztek a megmaradt ország területére, elsősorban Budapestre. Az volt a jó magyar, aki elhagyta otthonát, nem hódolt be. Aki ott maradt, az „becsehelt", vagy „oláh" lett. Ez a meggondolatlan és értelmetlen „hazafiság" nagyszerűen javította a szomszédos területek nemzetiségi arányát; az idekerültek pedig sem lakáshoz, sem munkaalkalomhoz nem jutván, családostul nyomorogtak a vasútállomások holtvágányain vesztegelő vasúti kocsikban. A munkásproletariátushoz tekintélyes értelmiségi proletariátus csatlakozott. Hasonló volt az agrárproletárok helyzete. A földbirtokosok

és kulákok uzsoraáron dobták piacra az élelmiszer- és nyersanyagkészleteiket, a nincstelenek munkaerejét éhbérrel fizették. Síberek és úri spekulánsok vagyonokat kerestek, és vertek el szemérmetlenül. Ez az állapot az ország lakosságának többségében mélységes elégedetlenségre és az ellenforradalmi rendszerből való kiábrándulásra vezetett. De az elégedetlenség nem tudott robbanásig érlelődni: a szaporodó terrorcselekmények elriasztó hatásúak voltak. Szavakban megnyilvánuló egyéni kitörésekben viszont annál inkább jelentkezett az elégedetlenség. Fékezésére, a saját aljasságok elkendőzésére meghonosodott a lekommunistázás módszere.

Ha valaki bármilyen téren – fizetés, munkabér, bánásmód, drágaság – kritizáló szót emelt: kommunista volt. A terror- és rendészeti alakulatok közegei és besúgói bárhol, bárki részéről hallottak elégedetlenkedő hangot, azt már kommunista állásfoglalásnak minősítették, felnagyították mint politikai veszedelmet. (Ezzel saját fontosságukat, éberségüket is bizonyítani akarták.) Így a rendszer vezetőit még jobban félelembe kényszerítették, a megtorlásokat pedig kiszélesítették politikailag tökéletesen közömbös, ártatlan elemekre is.

Az általános félelem jellemzésére szolgáljon egy apróság.

Egy este rövid szabadságomról érkeztem vissza. Miután nagyobb csomagom volt, a Nyugati pályaudvarnál beültem egy bérkocsiba, és a Hungária úton levő laktanyába hajtattam, ahol lakásom volt. Amint a laktanya elé megérkeztünk, a kocsiból kilépve csomagomat leemeltem, és „őrség"-et kiáltottam, hogy valaki jöjjön, segítsen bevinni a csomagom. Amint a kocsis kiáltásomat meghallotta, teljes erővel rávert lovára, és

vágtatva menekült. Kifizetni sem tudtam. Szomorú tapasztalatai lehettek a tiszt urakkal!

Budapesti szolgálatunk meglehetősen egyhangú volt. Csaknem állandó őrszolgálat, kiképzésre alig maradt idő. Legénységünk sorozott, semmiféle panasz ellene nem volt. Politikai agitációnak csak az előírt, szokványos „erkölcsi oktatások" minősülhettek, ahol a szomszédaink elleni propagandafrázisok domináltak (készülnünk kell a haza visszafoglalására), és természetesen: óvakodjunk a kommunistáktól.

Egy szolgálati epizód: Gyakran vezényeltek bennünket udvarlaki őrségre a Várba. Az őrszoba a Vár oroszlánkapuja melletti épületben volt. Egy esős novemberi napon csuromvizesen érkeztünk. Az őrség parancsnoka idősebb főhadnagy, én a beosztott tiszt. Amint a felváltási parádét befejeztük, javasoltam a főhadnagynak, hogy engedélyezze az őrlegénység egyik felének a levetkezést és vizes ruhájuk megszárítását, majd, ha ezek megszáradtak, a többieknek. Mi is felváltva szárítkozzunk meg. A főhadnagy elfogadta javaslatomat, hiszen ha fegyverbe kell lépni, egyikünk a fele őrséggel felállhat. Így a legénység fele levetkőzött, a főhadnagy is odaült a kályha mellé a tiszti őrszobában, anyaszült meztelenül. Egyszerre állati üvöltés a legénységi őrszobából, és magából kikelten ront be egy testőrszázados. A főhadnagy felugrik, és meztelenül jelentkezik, mint Őfőméltósága udvarlaki őrségének parancsnoka. A testőrtiszt ordít: a legfelsőbb hadúr gyalázatos megsértése, őrszolgálatban kötelességsértés, hadbíróság! A helyzet annyira komikus, hogy alig tudom visszafojtani a nevetést. A testőrség parancsnokánál, aki értelmesebb ember volt, utóbb megúsztuk egy fejmosással.

A Budapesten töltött négy hónap igen nagy jelentőségű volt életemben. Élt itt egy idősebb távoli nőrokonom, írónő, a Világ című napilap munkatársa. Igen művelt, felvilágosult, humanista és demokratikus meggyőződésű asszony. Meglátogattam, és attól kezdve csaknem minden szabad időmet nála töltöttem. Háborúról, forradalmakról, történelemről, filozófusokról, írókról, irodalomról, napi politikai helyzetről beszélt, és engem megdöbbentett az addig hallottakkal szembeni különbség. Ha a véleményemet kérdezte, az kimerült azokban a frázisokban, amelyeknek légkörében éltem. Olvasottságom kaland- és ifjúsági regényeken nem terjedt túl, tudni pedig nem tudtam semmit, a katonaiskolában felszedett kevés is már lassan feledésbe ment. Viszont eléggé nagyképű voltam – mint minden műveletlen fiatalember –, és minden kérdéshez hozzálocsogtam. Végtelen türelemmel hallgatott, szellemi fölényét soha nem éreztette. „Igen, igen, mondasz valamit, de ajánlanám, hogy olvasd el előbb ezt és ezt a könyvet, azután majd ismét beszélünk a dologról." A könyveket mindjárt ide is adta. Új világ nyílt meg előttem. Fokonként döbbentem rá, hogy a kaszárnyakerítésen és a tiszti étkezdék falain kívül van egy más, magasabb rendű világ; hogy művelnem kell magam. Attól kezdve – a mai napig is – magukhoz láncoltak a könyvek. Számtalan szép pillanatát adták az életemnek.

1921 februárjában zászlóaljunkat egy éjjel a Britannia-szálló körülzárására rendelték ki. Az utcákat és a szálló környékét megszálltuk. Parancs szerint a kordonon senkit nem engedhettünk át. Tisztek által vezetett vegyes katonai és rendőrjárőrök érkeztek, és a szállóban lakó különítményeseket igazoltatták, számosat letartóztattak. Örömmel és megelégedéssel néztük ennek a csürhének a felszámolását; botrányos viselkedésük

közismert volt. Egyszer magam is láttam egy ilyen különítményes hőstettét. A Nagykörúton mentünk egyik tiszttársammal. Egy 15–16 éves rikkancsgyerek hangos kiáltozással kínálta a Népszavát, mire egy fantasztikus öltözetű, sastollas, zászlósi rendfokozatot viselő alak nekiugrott, és ütötte-verte. Azonnal közbeléptünk, a zászlóst egy kapu alá parancsoltuk. Felszólítottuk, hogy igazolja magát. Nyeglén, foghegyről, csak egy szóval válaszolt: „Babarci." – Tudtuk, hogy van egy Babarci-különítmény. Társamat elöntötte a harag – idősebb főhadnagy volt –, előkapta revolverét, csövével hasba verte a zászlóst, ráordított, hogy viselkedjék rendesen, mert rögtön beleereszt egyet. Azonnal „vigyázz"-állásba meredt. Átadtuk a városparancsnoknak. Semmiféle értesítést nem kaptunk további sorsáról.

Sajnos tudomásom szerint ekkor még csak a britanniásokat számolták fel, Prónay és Ostenburg „vadászzászlóalj"-nak átkeresztelt alakulatai megmaradtak, sőt újabb elemekkel bővültek. Erőszakoskodásaikkal és terrorcselekményeikkel magát a kormányt is rettegésben tartva, Horthy bizalmát és védelmét továbbra is élvezve.

Budapesti vezénylésünk 1921. március elsején lejárt, zászlóaljunk bevonult Szegedre.

8.

A két háború közötti magyar politikának sarkalatos és egyben tragikus eszméje a revizionizmus volt. A szerencsétlen külpolitikai orientációnak és az ebből következő nagy tragédiáknak alapvetően ez volt az egyik indítéka.

Történelmi jog, mondtuk mi magyarok. Történelmi jog, mondták a szlovákok, románok, horvátok és szerbek. A történelmi jog fogalma csak eldönthetetlen vitáknak szolgáltat alkalmas alapot. A világ térképét a történelem tényei változtatják időről időre, jogosan is, jogtalanul is. A történelmi jognál reálisabbá vált a mi vonatkozásunkban az etnográfiai elv, az etnográfiai tények alapján.

Fájdalmas tény, hogy a kétségtelenül történelmi Magyarországot nem kizárólag magyarok lakták. Miért? Hódítottunk és leigáztunk? Nem. Elvéreztünk. Nem Európa védelmében – színes mesebeszéd ez –, hanem saját országunkat védve és szabadságharcainkban. Gyengültünk feudális főuraink népet kizsigerelő hazafiatlansága folytán, és a nemzetiségeket a mindig „rebellis" magyarság rovására istápoló Habsburg-politika következtében. De ez semmit sem változtatott a tényeken. Azon sem, hogy az első világháború előtti magyar politika Magyarország nemzetiségeit kizárta a nemzetből. Nem gazdasági elnyomás vagy üldözés eszközével, hanem a nemzetiségi gyűlöletet tudatosan szító „divide et impera"-politikára sovén-magyar szemlélettel reagálva, a nemzetet „fajokra" megbontva.

„Patria carcer non est" – a haza nem börtön. Nemzetiségeink annak érezték, szabadulni akartak, önálló életet élni, határainkon túl élő testvéreikhez csatlakozni.

A világháborút elveszítettük. A háborúkezdés ódiumát a központi hatalmaknak kellett viselniök, holott a háború okai sokkal mélyebben feküdtek: az imperialista világhatalmak gazdasági érdekellentéteiben.

Aki elindít egy háborús világkatasztrófát, büntetést érdemel. A személy, vagy a személyek. De nem a népek. Háborúba kényszerített népeket büntetni, egy tollvo-

nással más országokhoz csatolni nem igazságtevés, hanem tipikusan imperialista álláspont: győztünk, a népek nem számítanak, a területszerzés, a gazdasági erőforrások igen. Ez hódítás. A háború hódító jellegét pedig általában tagadták.

1920. január 15-én a francia külügyminisztérium óratermében a magyar békedelegáció átvette a szövetséges és társult hatalmak békefeltételeit, június 4-én a trianoni palotában ezeket elfogadták, és november 13-án a magyar nemzetgyűlés ratifikálta. Nem békeszerződés volt, hanem a győztes parancsa. A magyar békedelegáció vezetője, gróf Apponyi Albert hiába javasolta, hogy a vitás területek hovatartozásáról népszavazás döntsön, Románia, Csehszlovákia, és Jugoszlávia együttes tiltakozásának engedve a Nagyhatalmak Tanácsa ezt nem fogadta el.

A trianoni béke megingathatatlan meggyőződésem szerint igazságtalan volt, ami édeskeveset jelentene, ha nem ugyanennek tartanák neves szovjet, amerikai, angol, francia történészek és politikusok. A trianoni békét a Szovjetunió nem ismerte el. Lenin imperialista, igazságtalan, rablóbékének minősítette a Párizs környéki békéket. Maguk a békediktátum szerzői is érezték, hogy túllőttek a célon, ezért a Millerand-féle kísérőlevélben kilátásba helyezték a megállapított határok későbbi revízióját.

A békeparancs igazságtalan volt, mert minden gazdasági ésszerűség figyelmen kívül hagyásával szétdarabolta az ország területét, szomszédaink területigényét nem vizsgálta, hanem egyszerűen elfogadta. Megszegte a Wilsoni elveket, és hárommillió magyart kényszerített abba a sorsba, amit előzőleg Magyarország nemzetiségeinek vonatkozásában nehezményelt, így az egyik nacionalizmus zsarnokságát csak egy másik nacionalizmus zsarnokságával váltotta fel. A román királyság, a jugoszláv királyság, a beneši Csehszlovákia talán nem volt soviniszta? (S nem ők buktatták-e meg fegyverrel a Duna völgyi internacionalizmus 1919-es úttörőit?) Ezekben az országokban nem uralkodott talán sovinizmus, megkülönböztetés és nemzetiségi elnyomás – éppúgy, mint korábban Magyarországon?

A békeparanccsal alapozták meg a magyar revizionizmust, ami azután elvezetett a német agressziós politikához való csatlakozáshoz, majd a második világháború tragédiájához. A korabeli magyar revizionizmus módszereiben hibás, rossz, bűnös is volt, de indíttatásában indokolt. Az internacionalizmust ugyanúgy elvetette, mint a szomszédai, holott a Duna-medence területi és nemzetiségi problémái nem oldhatók meg csak az internacionalizmus 1945 óta adott útján. És amíg az meg nem valósul, amíg a nacionalizmus él, van, lappang, nem lehet beszélni igazi békéről. S ha az internacionalizmus nehezen, lassan hódít is, nem kételkedhetünk végső győzelmében. Mai európai államokban is élnek, nem szocialista országokban, nemzetek, amelyeknek népcsoportjai már nem is igen tudják, hogy őseik egymás ellenségei voltak, népek és hatalmi csoportok szerint tagozódva – Franciaország, Németország, Olaszország, Görögország –: hogyne valósíthatná meg akkor az internacionalista közösséget a szocialista világrend?

A trianoni béke hatása megrendítő volt. Nem igaz, hogy ezt az ország lakossága közömbösen vette, hogy ez csak az uralkodó osztályt érintette fájdalmasan, mert elvesztette földbirtokait vagy egyéb javait. A nyomorgó népnek csak módja és kedve nem volt arra, hogy fellengzős jelszavakkal hangoskodják, de éppen úgy elítélte a csonkítást, mint más. Hazug ellenforradalmi

állítás volt az, hogy a magyar munkás és nincstelen ember hazafiatlan. A magyar nép egységes volt a trianoni béke elítélésében. És éppen ezt az egységes nemzeti fájdalmat igyekezett tőkésíteni az ellenforradalmi rendszer a saját céljaira. Sikerrel is tette. Nem volt nehéz. Trianon szerencsétlenségét könnyű volt mint okozatot összekapcsolni a haladó mozgalmakkal, forradalmakkal, sikeresen épülhetett fel a rendszer két ideológiai pillére, az antibolsevizmus és a revizionizmus.

Az elkövetkező éveket a forró revizionista áramlat jellemezte. Országsirató beszédek, szép hazafias cikkek, novellák, Trianon átkozása, „Egyszer megyünk, mi diadalmas büszke, nép", operettek és sanzonok, ünnepségek, gyűlések, bankettek. Szóvirágokkal. Gomba módra keletkeztek a legkülönbözőbb elnevezésű irredenta egyesületek, nyíltak és titkosak, reálisak és fantasztikusak. Itt születtek a badarabbnál badarabb tervek; Horthy sem volt távol a fantazmagóriáktól: német, francia, angol kalandorok és zugpolitikusok tárgyalhattak vele, Csehszlovákiába műkommunista agitátorokat akart küldeni, hogy azok ott kommunista forradalmat szítsanak, remélte, hogy akkor a nyugati hatalmak engedélyt adnak Magyarországnak ennek leverésére, így visszaszerezhetjük a Felvidéket. A későbbi frankhamisítás is ennek az irredenta láznak volt a szülötte.

Mert láz volt ez, járvány, amely csak sürgette a szomszédok kisantant-szövetségének létrehozását. A Duna-medence az állandó feszültség állapotába került. A vég nélküli torzsalkodás és kölcsönös merevség azután végül megadta a lehetőséget arra, hogy Hitler is újra egymás ellen játssza ki ezeket az államokat.

*

Nem részletezem a trianoni béke okozta veszteségeket. Csak a hadsereg kérdéseire térek ki.

A trianoni béke határozványai következtében a nemzeti hadsereg eddigi formáját meg kellett változtatni. A hadsereg létszámát 1750 fő hivatásos tisztben, 35 000 fő katonai szolgálatra önként jelentkezett legénységben állapították meg. Megtiltották a vezérkari testület fenntartását, összefüggő harcgyakorlatok tartását. A kiképzés mérvét csupán a belső karhatalmi feladatok elvégzésére való alkalmasságra korlátozták, meghatározták a nehézfegyverek számát és űrméretét, harckocsik és hadi repülőerők tartását nem engedélyezték. Ezekkel az intézkedésekkel tehát egy valóságos hadsereg létesítését és tartását lehetetlenné tették.

A békeszerződés határozványainak végrehajtásában a magyar katonai vezetést két szempont irányította. Egyrészt: megóvni a látszatot, hogy a határozványokat betartják – annál is inkább, mert erre ellenőrző szervet telepítettek az antanthatalmak az országba –, másrészt: utakat és módokat találni a megkötő szabályok kikerülésére, kijátszására.

A hadsereg nyílt szervezési táblázatába a békeszerződésnek megfelelő kötelékek kerültek. Emellett különböző fedőelnevezésekkel rejtett katonai alakulatokat szerveztek: vámőrség, csendőr-tartalék zászlóaljak, rendőr-tartalék – ez utóbbi könnyű harckocsikkal mint a jövőben remélt harckocsi-alakulatok kiképző kerete –, polgári légiforgalmi társaság és hasonlók. Ezeket az antant előtt mint nem hadseregbeli alakulatokat jelölték meg, őket látszólagosan más-más minisztérium – pénzügy-, belügy- stb. – fennhatósága alá rendelték.

A meglevő, fel nem használható hadianyagok és felszerelési cikkek rejtés alá kerültek. Lövegeket és nehézfegyvereket szétszedett állapotban, lőszert, gyalogsági

fegyverzetet, más anyagot kolostorok, középületek, magánházak pincéiben és tanyákban dugtak el, az alakulatoknál rendszeresített „anyagi tisztek" és hozzájuk beosztott közegek gondozására bízva.

A legénység csak önként jelentkezés alapján szolgálhatott. Ezért a meglevőket továbbszolgálatra szólították fel, majd toborzó bizottságok járták a falvakat. Tizenkét évre (kivételesen hat évre) lehetett jelentkezni. A jelentkező „kötelezvényt írt" alá. A toborzáskor számos csábító ígéretet tetettek: a katonai szolgálat alatt mindenki kitanulhat egy általa választott mesterséget, mindenkinek módja lesz a négy polgári iskola (alacsonyabb rendű középiskola) elvégzésére, szolgálati idejének letöltése után végkielégítést kap, földbirtokrendezés alkalmával elsősorban juthat földhöz, a polgári életben való elhelyezkedésénél (állami altiszti és egyéb helyek) előnyben részesül. (Megjegyzem, hogy mindezekből később semit sem tartottak meg.)

A jelentkezett anyag általában gyenge volt. Tizenkét év hosszú idő, egy ember egész fiatalsága. A ruházat, élelmezés és az aránylag magas zsold – közembernél 40 pengő havonta, mai értékben kb. 500–600 forint – sem csábította a valóban értékes fiatalembereket, az ebben az időben általános nyomor ellenére. A jelentkezettek között nagy számban volt analfabéta, cigány, meghasonlott, szerelmében csalódott stb. – a zsoldos hadseregek szokványos emberanyaga. A csapattestek az előírt létszámnak így is csak 70–80 százalékát érték el.

A legénységi „kötelezők" fényképpel ellátott másodpéldányát fel kellett terjeszteni a Honvédelmi Minisztériumba, hogy az antant ellenőrző bizottságok a létszámokat ezeknek alapján ellenőrizhessék a csapatoknál.

A toborzás mellett azonban titokban soroztak is, hat–tizenkét hónapos szolgálati kötelezettséggel. A sorozottak voltak az ellenőrző antantbizottságok előtt letagadott „titkos" emberek, akiket – részlegesen és alaposan kidolgozott tervek szerint – esetleges ellenőrzések alkalmával el kellett tüntetni. Gyakorlat tárgya volt az „antantriadó", amikor ezek gyorsan polgári ruhába öltöztek, és elmentek valahová a helyőrségen kívülre.

Az altiszti karban megtartották a hivatásos altisztek zömét, itt is két csoportot képezve: trianoni létszámút és titkosat.

A tisztek létszámát 1750 főre csökkenteni nehéz feladat, amikor hozzávetőlegesen legalább tízszer annyi van. A még szolgálatot teljesítő tartalékosokat leszerelték, a tényleges tiszteket felszólították, hogy akinek magánvagyona vagy más elhelyezkedési lehetősége van, önként távozzon. Ezek aránylag elég magas végkielégítést kaptak. Ez csábító volt, többen jelentkeztek. Ezek közül igen kevés tudott érvényesülni a polgári életben. Nagyon sokan pár hónap múlva felélték vagy elverték a végkielégítést, mások az akkor divatos üzletelésbe fogtak, hozzá nem értésük következtében hamarosan belebuktak, ismét mások mezőgazdáknak csaptak fel, és tönkrementek. (Amikor azután az ellenőrzés megszűnt, és elérkezett a hadseregfejlesztés korszaka, ezek a sok mindent próbált és katonailag értéktelenné vált emberek visszatömegeltek a hadseregbe. Egyik magyarázata ez annak, hogy a háborús Horthy-hadsereg tisztikarában miért volt olyan sok a katonai ismeretekben elmaradott.)

Az idősebbeket, akiknek a teljes nyugdíjhoz már nem sok idejük hiányzott, kényszernyugdíjazták. A gyengébben minősítetteket, kevés harctéri szolgálattal

rendelkezőket és azokat, akiket a csapat- és magasabb parancsnokok saját megítélésük alapján kijelöltek, ún. „átmeneti viszonyba" helyezték, vagyis kiszelektálták. A szelekciónál – az ilyesmik természetének megfelelően – számos szempont érvényesült károsan: rokonság, összeköttetések, baráti kapcsolatok stb. Megindult a tülekedés a kenyérért, intrikákkal rombolva a tisztikar amúgy is gyenge összhangját.

A szelektálás azonban nem volt olyan nagymérvű, hogy ezzel a meglevő magas tiszti létszám valóban le is csökkenjen a meghatározott 1750 főre. Ezt nem is akarták. Számoltak azzal, hogy rövidesen elérkezik az idő, amikor erősebb hadsereg szervezhető, a tiszteket tehát „átmenteni" igyekeztek. Így keletkezett a rejtett tisztek csoportja. Ezeket elnevezték „rangosztályba sorolt közigazgatási alkalmazottaknak", rövidítve roskáknak. Rendfokozati elnevezésüket nem használhatták, és hivatalosan sem használták, hanem alelőadó, előadó, főelőadó, altanácsnok stb. volt a nevük. Ezeket csapat- és egyéb szolgálatra titkoltan beosztották, egyenruhát azonban csak szolgálatban viselhettek, antant-ellenőrzéskor pedig el kellett tűnniök. Felső vezetőségünk még ravaszkodni sem tudott: az ide került tiszteknek nem lévén pénzük polgári ruhára, a honvédkincstár egyforma polgári ruhával látta el őket, mindenki felismerhette „rejtett" voltukat; Pesten az utcalányok is úgy szólongatták őket: „Gyere be, szép roska."

Rendszeresítettek számukra különböző – csaknem semmi érdemleges munkával nem járó – állásokat: testnevelési előadó, népművelési előadó, lótenyésztési előadó, hadisír-gondozó, nyilvántartó központ, népgondozó kirendeltség stb. Az ide beosztottak zöme falvakra és kisebb vidéki városokba került. Ezek teljesen kiestek a szoros katonai vezetés kezéből. Munkájuk csaknem semmi nem lévén – kedvük pedig még a kevéshez sem –, legtöbbjük a falu vagy kisváros helyi intelligenciájával kártya, ivás, vacsorák útján igyekezett hasznos szolgálatokat tenni az elárvult hazának. Személyükben és gondolkodásmódjukban elkatonátlanodva, önművelésükkel nem törődve, unalmukban minden hozzáértés és felkészültség nélkül politizálgatva, örökös elégedetlenkedéssel irigyelve a sorhadseregben megmaradottakat, drágán tartott heréi voltak az államnak. Ez is figyelemre méltó jelenség; mert évekkel később már ezeket is előszedték, aránylag magas rendfokozatokkal, csapatoknál parancsnokságokhoz juttatták, és úgy számoltak velük, mint képzett tisztekkel. Lehet-e azon csodálkozni, hogy ezek soraiból számosan kerültek ki jelszavakkal politizálgatók és szélsőségesek?

Az egyes magasabb parancsnokságoknál irodai szolgálatot teljesítők létszámát szükségtelenül felemelték. Az ide beosztottak katonai szakismeretei idővel ugyancsak elsorvadtak.

A honvédség felső vezetését – tréfás köznyelven – a „szentháromság" látta el: a honvédelmi miniszter, a honvédség főparancsnoka, a honvéd vezérkar főnöke. Miután a trianoni béke „vezérkar"-t nem engedélyezett, a vezérkar főnökét a „H. M. VI. csoport főnöké"-nek nevezték.

Ez a hármas vezetés már önmagában hordozta, hogy a három fórum és azok beosztottjai számos kérdésben ne értsenek egyet. Az ügykörök pontos szétválasztása és a való életet követő szabályozása nem is lehetséges. Elvileg a honvédelmi miniszter viselte a honvédségért a politikai felelősséget, biztosítania kellett az anyagi szükségleteket, és vezette a katonai közigazgatást. A

honvédség főparancsnoka a honvédség legmagasabb elöljárója, a kiképzés irányítója és felügyelője, a magasabb parancsnokok alkalmasságának elbírálója és a legfelsőbb fegyelmi hatóság. A vezérkar főnöke az ország határai megvédelmezésének felelős tényezője, az erre vonatkozó, valamint a bekövetkezhető háború hadműveleti terveinek előkészítője; a csapatok alkalmazása tekintetében ő dönt, feladata a vezérkari tisztek kiválasztása, kiképzésének irányítása és beosztása. Ezek az ügykörök egymásba nyúlnak, sem személyi, sem tárgyi tekintetben éles választóvonalat húzni a valóságban nem lehet. Egyes osztályainknak egymás közti aktatologatása, megbeszélése, a szülemlő ellentmondó intézkedések, hatásköri beavatkozásokra való érzékenységek megannyi káros tényezői a lényegnek. Személyileg nem voltak egymásnak alárendelve, hanem mellérendelteknek minősültek, akik fölött állt a legfelsőbb hadúr, Horthy.

Mind ezek, mind a honvédség magasabb parancsnokai lelkiismeretes bürokraták voltak, sem a csapatok belső életét, sem azok kiképzési fokát gyakorlatilag nem ismerték, csupán aktákból és referátumokból. Szemléket is ritkán tartottak; sohasem meglepetésszerűen, hanem előre bejelentve, amikor szemkitörlő gyakorlatokat láthattak. Az volt az uralgó álláspont, hogy a magasabb parancsnokok gyakori megjelenése árt a tekintélyüknek, minél ritkábban mutatkoznak, annál nagyobb a respektusuk. Így elveszítették kapcsolatukat a való élettel.

A hadsereg vezetőinek támogatására a vezérkar hivatott. Maga a szó – bár általánosan elfogadott – alapjában véve helytelen. Úgy hangzik, mintha a vezérkar valamiféle olyan testület lenne, amelyik minden kérdésben haditanácsszerűen összeül, és határoz. Holott nem ez a hivatása, hanem az egyes magasabb parancsnokságok törzsszolgálatának vezetése. Ez általában három nagy irányú tevékenységet ölel fel: hadműveleti, helyzetnyilvántartó és anyagi szolgálat, amit a magasabb egység vezérkari főnöke fog össze, aki parancsnokának első munkatársa, tanácsadója, elhatározásainak formálója, majd a kivitelezés, a végrehajtás szervezője. A vezérkari tisztek befolyása és tevékenysége kétségtelenül nagy a hadsereg életében, de nem döntő, mivel véleményük és tanácsuk meghallgatása a felelősséget egymagában viselő parancsnok számára nem kötelező.

A régi Monarchia vezérkari tisztjeinek zöme nem volt magyar származású, aki azonban közülük az új honvédségben szolgálni akart, minden további nélkül helyet kapott. A trianoni béke miatt a „vezérkari tisztek"-et átkeresztelték „vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek"-nek, amivel arra céloztak, hogy nincs külön „vezérkari testület", hanem csak ezt a nélkülözhetetlen szolgálatot elvégző tisztek vannak.

A vezérkari tisztek pótlására a régi bécsi „hadiiskola" mintájára fedőelnevezéssel intézetet létesítettek Budapesten, mint „X. számú szabályzatismertető tanfolyam". (Első parancsnokai: Ferjentsik Ottokár, majd Werth Henrik. Nomen est omen.) A jelentkezett tisztek felvételi vizsgát tettek. A német nyelv ismerete feltétel volt. Ez nagyon sok kitűnő magyar tisztet riasztott vissza a jelentkezéstől. A felvételi vizsga meglehetősen nehéz volt, erre sokat kellett tanulni. Aki nem tudott németül, felkészülését nehezen terhelhette a német nyelv tanulásával is. A K. u. K. katonaiskolát végzettek és a sváb származásúak nagy indulási előnnyel rendelkeztek. Itt van a magja annak, hogy új vezérkari tisztjeink – későbbi tábornokaink – jórészt a K. u. K.

hadsereg bölcsőjében növekedtek vagy sváb származásúak voltak, és érzéseikben ettől a szellemtől a próbatétel óráiban nem tudtak elszakadni.

Közismert, hogy a Monarchia vezérkari tisztjeit jelentős elméleti katonai tudás, magasfokú kötelességérzet, munkabírás, ugyanakkor a csapat nem ismerése, valamint igen nagy adag gőg és nagyképűség jellemezte. Az új vezérkari képzés a régi nyomdokon haladt. Minden az elmélet volt, formák uralkodtak a lényeg felett, a formák fontossága megbénította a szellemet. Jó rajzkészség, jó stílus a parancsok fogalmazásában döntő érdem volt, szabad szellem, találékonyság, új gondolat, önálló vélemény kevésbé érvényesült.

A vezérkari tiszt és csapattiszt ellentéte ősidőktől kezdve megvolt a Monarchiában, és a világháború alatt nőtt nagyra. A vezérkariak gyorsabb előmenetele, állandó kiemeltsége a magasabb parancsnokok közelében, nagyobb hatásköre a csapattiszt irigykedését váltotta ki, amihez vegyük hozzá sok vezérkari tiszt gőgjét és gyakorta megnyilvánuló fölényeskedését, s az ellentét érthetővé válik. Az új hadseregben is megmaradt ez. Ha nem is teljes igazság, de jellemző a csapattisztek körében elterjedt vélemény, amely szerint a vezérkari tiszt megtestesítője a „beképzelt kiképzettségnek és a kiképzett beképzeltségnek".

Az új honvédség tényleges csapattiszti kara szolgálatát általában lelkiismeretesen és pontosan igyekezett ellátni, azonban a régi Monarchia hadseregének öröksége átkerült, magából a rendszerből eredendően, az új hadseregbe. Elsősorban a merev, áttörhetetlen válaszfal tiszt és legénység között. A csapatparancsnok a közemberrel soha vagy nagyon ritkán váltott közvetlenül szót. Vele legfeljebb a kihallgatásoknál érintkezett; dicsért vagy fenyített. Vagy ha volt hozzá szava, akkor fölényes, vállveregető, önérzetes embert bántó. Régen túl voltak már az emberek azon, hogy „Milyen az étkezés?, „Van-e családod?" stb. kérdések kielégítsék őket. Az osztály- és alosztályparancsnokok között is ritka volt, aki közvetlen beszélgetésig „leereszkedett" volna. Alárendeltjeikkel szemben ridegek voltak, hűvösek, szolgálatkövetelők. A tisztek elzárkózása azután tág teret engedett a hatalmukkal visszaélő, basáskodó, legénységet kujonírozó altiszti túlkapásoknak, végső soron a katonai szolgálat megutálásának.

A csapattiszti kar legnagyobb része fizetéséből élt. Igazán szegényesen. Az infláció dühöngött, a drágaság naponta nőtt. 1923-ig a tiszti házassági kaució rendszere el volt törölve, így a gazdagon nősülés eléggé ritka volt. Sok volt a szegény tisztviselő-családokból nősült tiszt, aki fizetéséből nehezen tudott megélni. Ezzel szemben a „tiszti állás követelményeit" azonnal visszaállították. Drága öltözködés, társadalmi élet, előkelő helyek látogatása stb. Aki ezek alól kivonta magát, azt lenézték, sőt nemritkán felelősségre vonták. Eredmény: sok eladósodott tiszt. A különböző kölcsönök felvételére, részletfizetéses vásárlásokra adott lehetőségek arra vezettek, hogy a tiszt a hónap elsejei fizetéskor a levonások után alig kapott valamit kézhez. Aki kívülről látta a csillogó atillában feszítő tisztet, méltán hihette, hogy ragyogó életkörülmények között él. Minden csillogás talmi volt. De a nyomorúság eltitkolása is hozzátartozott az állásszerűséghez, a szegénységről nem illett beszélni.

A hadsereg a külpolitika nyomatéka, végső esetben végrehajtó eszköze. Az államvezetés külpolitikai célkitűzéseinek tehát arányban kell állniuk a hadsereg erejével. S ha itt minden más jelentős ténytől eltekintünk – a győztesek békeparancsától, a háborús erő-

feszítést szinte kizáró gazdasági helyzettől, az ideológiai zűrzavartól –, ha csak az akkori hadsereg általános helyzetét, állapotát nézzük, komoly katonai akciókra való képtelenségét, akkor meg kell kérdeznünk: ugyan miféle alapokon nyugodott az a mértéktelen, egetverően harcias revizionizmus? Üres, alaptalan fecsegés volt.

A hadsereg tisztikara a polgári lakosságnál fokozottabban volt átitatva a revizionizmus gondolatától. Ez érthető is. Nemcsak a már ismertetett nacionalista légkör, hanem a magyar hadsereg egészét ért megalázó korlátozások – amelyek személyüket, hivatásukat, egzisztenciájukat is veszélyeztették – fűtötték ezeket az érzelmeket. Nem emlékszem egyetlen olyan jelentősebb megbeszélésre, összejövetelre, ünnepségre, ahol az irredentizmus, a szomszédainkkal való fegyveres leszámolás ne került volna szóba. Sokkal erősebben, hangsúlyozottabban, mint a forradalom, ezt már inkább csak mellékesen emlegették, mint a megcsonkítás egyik okát. A hangzatos szavak és fogadkozások irrealitását szinte senki sem ismerte fel. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy én igen.

Az országban általánosan elterjedt elégedetlenkedő hangulat megjavítására azonban a revizionista manőver önmagában nem volt elég. A szociális problémákat a forradalmak és haladó irányzatok már annyira aktualizálták, hogy foglalkozni kellett velük. A tömegekben élő követelés azonban a nacionalizmussal párosulva félresiklott, a valódi, az egész népre kiterjedő szociális reformok ügyét eltorzította a szociálsovinizmusra is alkalmas fajvédelem. Ez mindenkor védekező szólamokkal élt, de támadó tendenciával, és célja mindig csak egy volt: elterelni a figyelmet a konkrét osztályviszonyokról, osztály- és csoporterőszakkal

megoldani egyetemes problémákat, faji jelszavakkal a nemzetközieket.

A korabeli magyar fajvédelem jelszavai különösen a fiatalabb értelmiségi generációra voltak hatással. A fiatalság nem ismerte fel, hogy ezek nem a nép, a magyar nemzet megerősödését segítik elő, hanem a szociális reformok ügyének holtvágányra való tolatását. A magyar fajvédő gondolatban emellett embrionális pozitívumok is voltak: követelték a földreformot, az ipar és kereskedelem vámszedőinek megfékezését, szembefordultak a Habsburg-restauráció híveivel, és így a szélsőséges konzervativizmushoz viszonyítva haladóknak tudhatták magukat. De túlfűtött, kerge koponyák túlkapásai és kilengései hamarosan diszkreditálták a pozitívumokat, és a fajvédelem már az ún. konszolidálódás időszakában lényegileg lekerült a nemzet életének napirendjéről, csupán a baljóslatú antiszemitizmust hagyta meg későbbi rémségek csírájának.

Mi fiatal tisztek sem voltunk mentesek a fajvédő áramlattól: nacionalista szellemtől áthatottan magyarkodtunk, fecsegtünk egymás között és embereinknek a magyar faj megerősödésének problémáiról. Ez a „fajvédelem" rendkívül korlátozott volt a hadseregben: a svábok ellen nem lehetett beszélni, hiszen tömve volt velük a tisztikar, szociális problémák feszegetésével könnyen „destruktív elem"-nek minősültünk volna. Így a „fajvédelem" román-, cseh-, szerb-, zsidóellenes szólamokra szűkült.

Szegedi csapatszolgálatomnak kevés az említésre méltó emléke. Több újoncszakaszt és három tiszteskolát képeztem ki, kimagasló eredménnyel. Sokat dolgoztam. Mint kiképzőnek kitűnő nevem volt. Szabad időmben olvastam, a könnyű és könnyelmű tiszti társaságoktól, amennyire csak lehetett, távol marad-

tam. Nem elégítettek ki. (Ez nem azt jelenti, hogy kívülálltam, elzárkóztam. Igen eleven voltam, és mindig jó kedélyű.)

Csapat- és zászlóaljparancsnokaim sűrűn változtak. Adomákat és színes képet tudnék rajzolni egyéniségükről, egyesek korlátoltságáról. Közülük egy sem vitte sokra, a későbbiekben nem játszottak szerepet, csak egyet-kettőt említek. A vezérkari ezredes ezredparancsnok szolgálatban olyan merev volt, hogy beosztott ezredesét is kihallgatásra rendelte öt perc késés miatt. Ő volt viszont az egyetlen egykori csapatparancsnokaim között, aki tisztikarát önművelésre, olvasásra biztatta, és a részegeskedést, mulatozást nem tűrte. A tiszti étkezdében megszüntette a fecsegéseket, egy tisztnek valamilyen könyvről, zenedarabról, műalkotásról kellett beszélnie a leves kanalazása közben, majd az ezredparancsnok irányította tovább a beszélgetést. (El lehet képzelni, hogy mennyire volt népszerű!) Utóda pontosan az ellenkezője. Tele háborús kitüntetésekkel, szellemi javakban annál szűkösebben ékítve. Minden lehető alkalommal leitta magát, és a tisztikart is italozó magatartás szerint értékelte. Nekünk tiszteknek olyan hévvel magyarázta a kötelességteljesítés szentségét, hogy közben – önmagát dicsérve – állandóan ököllel verte a mellét: egy alkalommal olyan erővel, hogy elakadt a lélegzete, a szava. Egy másik ezredparancsnokunk ijesztő külsejével, komikus mimikával rémisztette a legénységet, de ritkán fenyített. Villamosra sohasem ült, Budapesten sem: őt ott a proletárok lökdösik, mondta. Mindenhová gyalog ment.

A tisztek jó része az egyéniség kiformálását nélkülöző nevelés következtében nemcsak engedelmes volt, hanem alkalmazkodó is. Erélyes, nyers, engedékenyebb, liberális, részeges vagy absztinens – parancsnokához igazodva. Ez az alkalmazkodási hajlam és képesség fontos jelenség, mert ugyanilyen alkalmazkodás mutatkozott a későbbi időkben is, politikai magatartások terén is.

A „kommunizmus réme" 1921-től a csapat életében már jelentéktelen volt. Visszatérésének lehetőségével itt nem számolt senki. A laktanyákban agitációnak semmi nyoma, a legénység fegyelme kifogástalan, katonai nyelven: a csapatok kézben vannak tartva. A tisztikar magánbeszélgetéseiben ritka a politikai téma, inkább a hétköznapok kis eseményeiről, helyőrségi pletykákról, háborús élményekről, szerelmi kalandokról beszélnek. Még az évről évre ismétlődő május elsejékkel velejáró „készültséget" is nehezményezik, a kormányzat és magasabb katonai parancsnokság indokolatlan félelmének fogják fel, feleslegesnek tartják.

*

Hónapokon át igen sok éjszaka vezényelnek bennünket anyagrejtési munkálatokra. Viseltes polgári ruhába öltözve vagonokat rakunk ki, magunk által fogatolt és hajtott szekereken fuvarozzuk a rejtőhelyekre, és rendezzük el az anyagot, a legkülönbözőbb fegyverzeti, felszerelési és ruházati cikkeket. Mindenki lelkesedéssel, ellenvetés nélkül dolgozik, senkinek eszébe sem jut, hogy ezért valami külön fizetség vagy mai nyelven „csúsztatás" járna. Az egész éjjeleken át tartó munka után éppen úgy kivonulunk a gyakorlótérre, mint ha átaludtuk volna az éjszakát. Hisszük, hogy ezekkel a munkákkal jó szolgálatot teszünk a magyar jövőnek.

A rejtési munkák és a rejtőhelyek szigorúan titkosak voltak. A Budapesten székelő „antant ellenőrző bizottság" azonban jól kiépített, külön kémhálózattal ren-

delkezett, hozzájuk számos bejelentés érkezett. (Ugyan mit lehetett abban az elmúlt időben Magyarországon titokban tartani?) A bizottságnak joga volt az ország területén bárhova előzetes bejelentés nélkül elmenni, házkutatásokat tartani, személyeket kihallgatni, laktanyákban létszámokat, fegyverzetet ellenőrizni, bármely általuk megnevezett katonai ügyiratba betekinteni.

Ezt az országot szégyenítő jogot a magyar kormány annyiban tudta korlátozni, hogy kieszközölte: ha az ellenőrző bizottság valamely katonai épületbe kíván belépni, előbb köteles a helyőrség parancsnokának ezt bejelenteni, aki kísérő tisztet oszt be hozzá. Ha ez nem így történnék, bármely állam hírszerzőjének meglenne a lehetősége, csak az ellenőrző bizottság egyenruháját kellene az ügynököknek felvenniük. Ezzel a korlátozással már biztosítva volt a „rejtett" emberek eltüntetéséhez szükséges idő. Magánházakba csak a helyi rendőrhatóság írásbeli házkutatási engedélyével léphettek be. Indok: e nélkül a háztulajdonos nemcsak megtagadhatja a belépést, hanem fegyverrel is védekezhet. A rendőrhatóságok vezetőinél ott volt a rejtési helyek nyilvántartása. Ha a bizottság ilyen házba, helyiségbe kért engedélyt, azt szó nélkül kiállították ugyan, de közölték a bizottsággal, hogy az engedély aláírására jogosult vezetőre egy kicsit várakozni kell, mindjárt előkerítik. Ez pedig addig késett, amíg a riadóztatott és erre begyakorolt anyagi közegek át nem rakták az anyagot a tárolási helyek közelében előre kiszemelt és előkészített másik rejtőhelyre. Mire a bizottság megjelent, már nem talált semmit. Amint az ellenőrző bizottság valamely városban megjelent, az anyagi tisztek és közegeik már rejtőhelyeik közelében ácsorogtak polgári ruhában, cselekvésre készen.

Tudtommal az ellenőrző bizottság egész Magyarország területén soha nem tudott jelentős konkrét bizonyítékokhoz jutni. Ennek az is volt az oka – mint később hallottam –, hogy a bizottság egyik tagja legtöbbször megsúgta a hozzájuk beosztott magyar összekötő tisztnek, hogy másnap hová mennek.

Kecskeméten fordult elő a következő eset: a rendőrhatóságnak tévesen jelentettek be egy rejtőhelyet. Mondjuk: „az anyag Széchenyi utca 48. szám alatt van" – holott az valójában a Széchenyi utca 41. alatt volt. A megérkezett bizottság házkutatási engedélyt kért a Széchenyi utca 48-ba, amit minden nehézség nélkül azonnal meg is kapott, nyilvántartás szerint ebben a házban nem lévén semmi. Az utcában ácsorgó anyagi tiszt megrémülve látta, hogy a bizottság autója a 41-es ház előtt áll meg, ahol anyaga van. Közelben volt éppen a hetipiac, tele falusi szerekkel. Odarohant, és ordítozni kezdett: „Itt vannak az oláhok, be akarnak törni Kovácsékhoz, ne hagyjuk, magyarok!" A vásárosok vasvillára kaptak, és a házhoz rohantak. A bizottság alig tudott elmenekülni. Mire órák múlva újból megjelentek, erős rendőri fedezettel, az anyag már régent át volt hordva.

Hogy a bizottság az egyes katonai iratokba való betekintés révén kompromittáló adatokhoz ne juthasson, el volt rendelve a kettős adminisztráció. Minden parancsnokság minden iratról, amelyben olyan intézkedés vagy akár csak egy olyan név is szerepelt, amely az ellenőrző bizottság előtt eltitkolandó, ugyanolyan iratszámmal ellátott fedőpéldányt volt köteles elkészíteni, bemutatható szöveggel. Ha tehát a bizottság – mint számos esetben megtörtént – valahol, mondjuk a 235. sz. „katonai titkos" jelzésű iratot kérte, azt nyugodtan bemutatták, nem volt abban semmi kifo-

gásolható, mert az eredetit az „antantriadó" elrendelésekor azonnal eldugták.

Az ilyen – az újkori történelemben addig szokatlan méretű – ellenőrzés kétségtelenül gyalázatos részlete volt a trianoni békének. A legyőzött rugdosása, csipkedése. Másfelől viszont nagyon kétes volt a rejtegető módszer értéke. Megérte-e azt a mérhetetlen erkölcsi rombolást, amit közvetve eredményezett? Egy ország kormányzatában és katonai hierarchiájában, az államfőtől a legkisebb tisztségviselőkig mindenki hozzászokott a gátlástalan hazudozáshoz és alakoskodáshoz.

9.

1921. március 30-án jelent meg Horthy hadparancsa, amelyben köszönetet mond a hadseregnek, mert: „ezen nehéz napokban is várakozásomnak megfelelően egységesen és hűen megtartotta nekem tett esküjét".

A hadparancsban említett „nehéz napok" a hadsereg zömének csak utólag jutottak tudomására, így módja sem volt arra, hogy esküjét megszegje.

Az történt, hogy március 26-án IV. Károly exkirály megérkezett Szombathelyre és, ezzel az eddig lappangó királykérdés felszínre került. Megfigyeléseim, akkori és későbbi beszélgetéseim, valamint a kérdés alapos tanulmányozása alapján az alábbiakban összefoglalom a királylátogatások előzményeit, indítékait és eseményeit.

1918. november 12-én megjelent Bécsben a Károlyi-kormány küldöttsége. Tagjai az új időkhöz való alkalmazkodást hasznosnak ítélő arisztokraták: báró Wlassics Gyula, herceg Esterházy Miklós és gróf Dessewfy Aurél. Arra kérték Károlyt, hogy a magyar trónról

mondjon le. Károly november 13-i kelettel, saját kezű aláírásával ellátva átadta az „Eckartsaui levél" címen ismert okmányt, amelynek lényege szó szerint: „minden részvételről az államügyek vitelében lemondok, és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövendő államformáját megállapítja".

Nem kétséges, hogy ezek szerint a jövendő magyar államforma köztársaság is lehet. Amennyiben az államforma köztársaság, úgy nem lehet király. A magyar köztársaság lehetőségét Károly eleve elismerte, ez tehát egyenlő a trónról való lemondással, még akkor is, ha ez a nyilatkozatban nincs is kijelentve. A határozott kijelentés hiányára hivatkozott később Károly, és erre építettek hívei, megtoldva azzal a formai hibával, hogy a nyilatkozaton nincs miniszterelnöki ellenjegyzés. Ez alapon érvénytelennek minősítették a nyilatkozatban foglaltakat. Nem kell bizonyítani, hogy ezek az érvek csak üres, szőrszálhasogató akadékoskodások.

Dr. Renner, Német-Ausztria kancellárja 1919 márciusában válaszút elé állította az eckartsaui kastélyban tartózkodó Károlyt: vagy félreérthetetlenül kifejezetten is kinyilatkoztatja az osztrák trónról való lemondást – és akkor megmaradhat Német-Ausztria területén –, vagy azonnal hagyja el az országot. Ha egyiknek sem tesz eleget, úgy törvényen kívül helyezik, és internálják. Így Károly március 24-én elhagyta Ausztriát, és az angol kormány közbenjárására Svájcban kapott letelepedési engedélyt. Előbb Warteggben, az ottani Bourbon-kastélyban lakott, és kötelezőleg tudomásul vette a svájci kormány kikötését: politikai tevékenységével nem hozza kellemetlen helyzetbe az országot. Károly eleinte meg is tartja ígéretét – erre a magyarországi események és az ausztriai állapotok is kényszerítik –, rövidesen azonban, valószínűsíthetően Zita és a

Bourbon hercegek befolyására politikai tevékenységekbe kezd, átköltözik a Genfi-tó partján levő „Villa Prangins”-ba, ahol egyre-másra fogadja a nyíltan és titokban odaérkező magyar és osztrák, király- és császárhű arisztokratákat. A cselekvésre azonban még semmi lehetősége nincs.

A magyar proletárdiktatúra bukása után elérkezettnek látja az időt. Örömmel és bizalommal tölti el, hogy a volt Monarchia területén egyedül Magyarországon megvalósult a régi reakciós uralom, hogy a fegyveres erő megbízható volt császári tiszt kezében van. Tanácsadói azonban még cseppfolyósaknak tartják a magyarországi állapotokat, az azonnali indulásról lebeszélik.

1920. február 2-án a békekonferencia elnöke jegyzéket intézett a magyar külügyminiszterhez, amelyben a szövetséges főhatalmak álláspontját félreérthetetlenül leszögezi: „... Éppen úgy nem áll szándékában a szövetséges főhatalmaknak, mint ahogy nem tekinthető kötelességének sem, hogy Magyarország belügyeibe beavatkozzanak, avagy, hogy ők diktálják a magyar népnek azt a kormányformát és alkotmányt, melyet a maga számára meg akar szabni. Mindemellett azonban a szövetséges főhatalmak nem fogadják el azt, hogy a Habsburg-dinasztia visszahelyezése kizárólag a magyar nemzet belügye, sőt jelen jegyzékükkel kijelentik, hogy ilyenfajta restauráció ellentétben állana magával a béke alapjával, és ők ezt sem el nem ismernék, sem meg nem tűrnék.”

A győztes nagyhatalmak álláspontja tehát világos.

Az 1918-as forradalom a „magyar királyságot” és vele a Habsburg-uralmat megszüntette, köztársasági, majd – a proletárdiktatúra – tanácsköztársasági államformát választott. Ezeket az ellenforradalom nem ismerte el, a forradalmi állapot következményeinek tartotta. Most – 1920. februárban – a nagyhatalmak világos állásfoglalása kizárta a Habsburg-dinasztia visszatérését – amit a béke és a belső nyugalom biztosítása érdekében annál is inkább ésszerű lett volna tudomásul venni, mert ez a kívánság a magyar nép személyében egyáltalán nem minősült sérelmesnek.

A Habsburg-dinasztia kizárása után – ha az ország a királyság államformáját választja, úgy nemzeti király, új dinasztia szükséges.

De Magyarországon nem volt sem család, sem egyetlen olyan személy sem, akit a nemzet a trónra érdemesíthetett volna. Ilyet azok sem tudtak megnevezni, akik a „nemzeti királyság” híveinek vallották magukat, az ún. „szabad királyválasztók” Ha tehát a Habsburgokat kikapcsoljuk – a magyarság igazi érzelmeinek és a külföld akaratának is megfelelően –, nem találván királyi személyt, önmagától következik, hogy a királyság államformáját fel kellett volna számolni. Dehogyis lett volna ez tragédia vagy a magyar múlt megcsúfolása – mint a legitimisták állították.

A nagybirtok és nagytőke urainak osztályérdekeit azonban a trón jobban biztosítja. A személyi és vagyoni tekintélyt biztosabban megőrzi, az osztálykiváltságok megmaradnak. Az egyházi vagyonok sérthetetlenségét a szentkorona biztosítja, a katolicizmus legfőbb őre az apostoli király. A köztársaság fogalma ezekben a körökben a gyalázaté, a republikánus nemzetáruló.

A királyságot mint államformát közjogilag is szükségesnek tartották megindokolni. Erre szolgált az 1920. február 28-án megszavazott 1920. évi I. törvénycikk. Lényege: a király az országon kívül tartózkodik, a főhatalom rendelkezésére a nemzetgyűlésnek van alkotmányos hatásköre. Magyarország királyság, a szentkorona tana szerint – az ország nem egy személy

vagy személyek tulajdona, hanem a koronáé, amely e tekintetben nem tárgy, hanem misztikus szimbólum, eszmeileg benne egyesül a magyarság és királyi hatalom – az államfői hatalmat tehát a király távolléte, ideiglenes akadályoztatása, a trón időleges betöltetlensége idején a szentkorona-ország királyság-jellegének folyamatos érvénye mellett az gyakorolja, akit a nemzetgyűlés megválaszt.

Az egyidejűleg a köztudatba beleerőszakolt „hagyományos királyhűség" – „a magyar léleknek nem felel meg más államforma" – és más szólamok azonban már nem hatottak, főleg a népre, a tömegekre nem. Az „ősi jog" és az „ősi alkotmány" sem: a haladás éppen az „ősi" dolgokban ismeri föl az elavultságot. De kétségtelen, hogy magát a szentkorona tanát se nagyon fogta fel a XX. századi magyar átlagember már realitásokhoz szokott agya. A törvény kezdetleges és erőszakolt osztálytörvény volt, és a királysági államformát választotta, az államfőt ideiglenesnek nevezte: ezzel a Habsburg királynak megadta a visszatérés lehetőségét.

Felmerülhet még az a kérdés, hogy Horthy, kezében lévén a fegyveres hatalom, miért nem törekedett a királyi trónra?

Ismerjük Horthy szegedi indulását. Az ellenforradalom reakciós irányzata a forradalmak előtti állapot visszaállítását akarta. Ehhez tartozik a Habsburg királyság is, a megkoronázott király személyével. Horthy ennek a gondolatnak jegyében indult. Károly királlyal az összeköttetést felvette, őt hűségéről biztosította. Alapjában véve helyesen mérte fel, hogy ő Magyarország arisztokráciájánál mint király semmiféle támogatásra nem találna, messze állott attól, hogy ezek feudális zárt köre őt maga fölé emelje. A magyar alkotmány szerint a király csak katolikus vallású lehet. Ő református. Az egész főpapság és a klerikális körök nagyszabású ellenállásán katolizálása sem segített volna. Az uralkodó osztály élgarnitúrájának szembefordulását erőszakkal megtörni egyet jelentett volna az ellenforradalmi rendszer reakciós alapjainak feladásával. Ezekből a meggondolásokból kiindulva nyilatkozik nyilvánosan 1920. október 17-én Székesfehérvárott, ahol kijelenti, hogy ő mint kormányzó nem élhet vissza a hatalommal, nem nyúlhat a korona után.

Sűrűbbek lesznek tehát Ottrubay vezérkari őrnagy és Révhegyi ezredes útján Károlyhoz küldött levelei, amelyekben türelmet és bizalmat kér a királytól. Károly rendületlenül bízik Horthyban, az arisztokrácia, főpapság és a nagytőkés társadalom pedig, ideiglenesnek tudva, elfogadja így, ebben a formában Horthy személyét, már csak azért is, mert benne látják anyagi érdekeik megvédőjét.

A fentiek alapján Károlynak a magyar trónra való visszatérésre irányuló reményei tehát – saját szemszögéből nézve – jogosak lehettek.

A királykérdés körül kialakult csoportosulások bizonyítják, hogy a királykérdés kizárólag az uralkodó osztály belső harca volt. A magyar nép széles rétegeit ez a kérdés nem érdekelte, még kevésbé izgatta.

A kérdéssel foglalkozó és egymással ez ügyben veszekedő uralkodó osztály megoszlott:

– az arisztokrácia, a nagybirtok, a nagytőke, a hercegprímás, a katolikus főpapság, tehát az ún. felső tízezer zöme a legszélsőségesebb álláspontot képviselte: IV. Károly minden feltétel nélkül, azonnal, semmivel sem törődve, térjen vissza a magyar trónra („karlisták");

– ezután következett az elvben egyetértő, de a módban eltérő állásponton levők, a megfontoltabbak csoportja: részben az előbbiekből, részben a felső tízezerhez dörgölődző, a dzsentri felsőbb rétegéhez tartozókból és a Ferenc József-i liberalizmust visszakívánó nagypolgárságból összetevődött csoport. Ez csak a kellő kül- és belpolitikai előkészítés után kívánta vissza Károlyt, nem azonnal. Ehhez tartozott Horthy, Teleki, Bethlen, a kormány, a nemzetgyűlés legitimista frakciója, a vezető pozíciókban levő, magas rangú katonák túlnyomó többsége és mindaz a kisebb-nagyobb notabilitás, aki a Károly királyhoz való hűséget előkelőnek tartotta. Mindannyian bíztak Horthyban, hozzá igazodtak;

– a legitimistákkal szemben állott a „szabad-királyválasztók" csoportja, a következő tagozódással:

akik kitartottak a Habsburg-ház mellett, de kizárták Károly személyét;

akik magyar származású nemzeti királyt akartak, szabad választás útján – de személy megjelölése nélkül;

akik valamelyik idegen uralkodóház tagját akarták a magyar trónra ültetni: olaszt, angolt vagy bajort.

A szabad-királyválasztók első Habsburg-jelöltje József főherceg. Mint József nádor unokája, mint budapesti lakos, mint a háborúban a többi főhercegnél jobban szereplő „magyar főherceg" főként magasabb katonai körökben szimpátiával rendelkezett. Hívei azt híresztelték, hogy Franciaország örömmel venné Németország egységének megbontását, szívesen támogatna egy magyar–osztrák–bajor államszövetséget vagy perszonáluniót, élén József főherceggel, akinek felesége révén jó bajor kapcsolatai vannak. (Felesége Lipót

bajor herceg és Gizella főhercegnő leánya.) Érdekében Franciaországban tapogatóztak – eredmény nélkül.

József Ferenc – József főherceg fia – népszerűsítése érdekében is erőszakoskodtak, olasz királyi házból való nősülésére spekuláltak, olasz politikai körök támogatását keresték. Ő maga passzív, jelentéktelen ember volt, rosszul sikerült irodalmi kísérletekben és társadalmi egyesületek díszelnökségében élte ki magát.

Albrecht főherceg volt a harmadik jelölt, Frigyes főhercegnek, a semmiféle érdemet elkönyvelni nem tudó világháborús hadsereg-főparancsnoknak a fia. Fiatal, 1920-ban mindössze huszonkét éves, agilis, akarnok egyéniség. Ambícióit főként anyja, Izabella táplálta. Háta mögött a Magyarországon érintetlenül meghagyott hatalmas főhercegi vagyon. Érdeme, presztízse semmi. A forradalmak alatt Bécsben tartózkodott, itt került összeköttetésbe a bécsi ellenforradalmárokkal, akik közvetlensége, jó megjelenése, magyar nyelvtudása, hazafias szólamai és nem utolsósorban hatalmas vagyona miatt körülhemzsegték. Elsősorban Gömbös Gyulával került meghittebb barátságba, és később is vele tartott széles körű politikai kapcsolatokat. Gömbös Károly visszatértét kivihetetlennek tartotta, a magyar nemzeti királyságot Albrechtre alapozta. Nem egészen önzetlenül! Suttogták, hogy jelentős összegeket pumpolt ki a hiú Izabellából fia trónra juttatásának költségeire. Gömbös volt a leghangosabb „szabad-királyválasztó", a magyar fajvédő, a magyar nemzeti gondolat szirénájának búgatója, a Habsburg-restauráció legélesebb ellenzője: a kulisszák mögött tartott Habsburg-fiókával. Valahogyan persze meg kellett magyarosítani ezt a Habsburgot, kisütötték tehát, hogy Albrecht anyja született Croy-Dülmen hercegnő, és mivel ennek a családnak voltak ködös magyar kapcso-

latai, Albrecht tehát anyai ágon Árpád-házi leszármazott. A Habsburg-mivolt kellemetlen zöngéjét Gömbösék még azzal is igyekeztek ellensúlyozni, hogy suttogva terjesztették – elég széles körben sikerrel –, hogy Albrecht apja nem Frigyes főherceg, hanem Prónay Gyula, a terrorista Prónay Pál bátyja. Apja tehát magyar dzsentri, anyja Árpád-házi ivadék. Kell ennél több egy igazán nemzeti magyar királynak?

A „szabad-királyválasztók" másik két csoportja nem kötött ki személyek mellett. Ilyet nem is tudtak találni. A magyar értelmiség középrétege, a régebbi 48-as alapon gondolkodók elvileg álltak a magyar nemzeti királyság megvalósítása mellett, konkrét tartalom nélkül. Csak ellenzői minden Habsburgnak. Egy égből lepottyanó magyar királyra vártak. Az idegen uralkodóházak tagjai felé sandítók kalandor elképzelésekkel saját pecsenyéjüket próbálták megsütni a magyar nemzet háta mögött.

*

Mindenik legitimista frakció számára fontos a hadsereg tisztikarának megnyerése. Nem közömbös, hogy egy kenyértörés idején kit támogat a fegyveres hatalom. A magasabb parancsnoki állásokat betöltők jórészt a K. u. K. hadseregben arra nevelődtek, hogy a császári ház jelenti a hazát. Ők lélekben továbbra is hűségesek, tartják a császári királyra annak idején letett esküjüket, illetve az 1867-es kiegyezés hívei. A magyarság részére biztosítandó bizonyos előnyökkel a koronás király visszatérését kívánják. Bár a szigorúan hangzó tiltó rendelkezések miatt nem foglalnak nyíltan állást, de elég alkalmuk van befolyásuk közvetett úton való érvényesítésére: a régi Monarchia, a régi ezredek, a tisztikar király alatti előnyösebb, megbecsültebb

helyzetének emlegetése és más dicsőítések révén. A fiatalabb tisztek – a magyar származásúak – inkább Horthy mellett vannak. Területileg a dunántúli tisztikarban több a királypárti, az alföldiek jórészt Habsburg-ellenesek. Természetesen itt is az „előkelősködők" – leginkább a huszárok – emlegetik hűségüket a királyhoz. Végeredményben a királykérdéssel foglalkozó politikusok előtt – de Horthy előtt is – mindig kétséges volt, hogy adott esetben a fegyveres erő milyen magatartást tanúsítana. A megoszlás kritikus esetben a belső összecsapás lehetőségére mutatott.

Ugyanakkor az általános európai helyzet tovább bonyolódott. A háborúnyertes imperialista államok között keletkezett érdekellentétek mindinkább terebélyesedtek. A gazdasági versenyben legveszélyesebb ellenfél, Németország le volt győzve, de jövendőbeli veszedelmessége megmaradt. Félő volt, hogy rövidesen újból komoly versenytársként jelenik meg a piacokon, és területigényeivel újabb háborút robbant ki. Ésszerűnek látszott a gazdasági és politikai elszigetelése olyan csoportosulások létrehozásával, amelyek legalábbis egyensúlyozó hatással lennének. A Németországtól való félelemhez csatlakozott a Szovjetuniótól és a bolsevizmustól való félelem is. A Szovjetunió hiába nyilatkoztatta ki ismételten békés szándékait, hiába hangoztatta, hogy ideológiája is kizárja az agressziót, s neki magának békére van szüksége. Attól tartottak, hogy a bolsevizmust fegyveresen akarja rákényszeríteni a kapitalista államokra, területeket akar hódítani, következésképpen, ennek elhárítására, esetleg ennek megelőzésére kell felkészülni. Ehhez a katonai felkészüléshez szükség volt Németországra. Ha egyelőre nem is támadó minőségben, de „Európa védőbástyája"-ként.

Tehát: Németország az egyik oldalról veszedelem, a másik oldalról szükség.

Ez a helyzet tolja előtérbe akkor a Duna menti államok jelentőségét. Ezek mindegyike a Szovjetuniótól és a bolsevizmustól egyformán fél, de egyedül mindegyik gyenge, belső problémákkal terhelt, számos kérdésben egymással szemben áll. Egységükre lenne szükség. A területen élő kis népeket eddig a Habsburg-monarchia fogta össze: ez szétmállott, a régi formában való összefoldozása egyelőre lehetetlennek látszik, bár a nyugati országokban egyre több politikus jelenti ki, hogy a Habsburg-monarchia szétdarabolása nagy hiba volt. A francia politika szívesen venné, ha az ex-császár-király ismét össze tudna tákolni valamilyen egységet. Ezt azonban nyíltan kinyilatkoztatni nem lehet. Sőt hivatalosan tagadni is kell; ellenkező esetben fennáll a veszély, hogy az új államok, féltve önállóságukat, a Szovjetunió felé orientálódnak. Egy „fait accompli"-t azonban a francia politika – kezeit mosva – örömmel tudomásul venne. Dechanel, Millerand, Paleologue fáradoznak a diplomáciában szokásos rejtett utakon a Habsburg-restauráció megvalósításán. Sixtus herceg, Károly király sógora élénk tárgyalásokat folytat Briand-nal, aki félreérthetetlenül sejteti, hogy Franciaország tudomásul venné Károly Magyarországra való visszatérésének befejezett tényét.

Az imperialista világ – szorosabban Európa – politikájának van még egy befolyásos tényezője: a Vatikán. Mondani sem kell, hogy a Szovjetuniónak és a kommunizmusnak kérlelhetetlen ellensége, a Habsburg-ház évszázados támasza és szövetségese, éppen ezért ennek restaurálását rendkívül fontosnak tartotta. Maga a pápa is részt vesz ennek előkészítésében. Károly állandó érintkezésben volt a Vatikánnal. Boroviczényi Aladár, IV. Károly bizalmasa és a magyar külügyminisztérium tisztviselője – aki mintegy állandó összekötőként szerepelt Károly és a magyar kormány között – jelentette a pápa egyik nyilatkozatát, amely szerint az „szíve egész melegével csügg Károly király sorsán, és tőle várja Európa gyógyulását; Magyarországon tenni kell valamit a királyért, ami nemcsak platonikus és titkos megnyilvánulása a lojalitásnak – mert ez nem elég".

Csak ennek a kül- és belpolitikai helyzetképnek ismeretében érthetjük meg, hogy Károly – megszegve a svájci kormánynak adott szavát – 1921. március 26-án este fél 11 tájban egyedül megérkezett Szombathelyre, gróf Mikes püspök palotájába.

*

Károly megérkezésekor a püspöki palota tele volt vendégekkel, akik a húsvéti lelkigyakorlatok címén tartózkodtak ott. A későbbiek során mindenki azt állította, hogy véletlenül. Ilyen véletlenül tartózkodott ott Vass József prelátus, közoktatásügyi miniszter is, aki azonnal felajánlotta szolgálatait Károlynak. A véletlenül ugyancsak a közelben – Iváncon tartózkodó Teleki Pál gróf miniszterelnök és a legitimisták legjelentősebb személye, gróf Sigray Antal is hamarosan megjelentek Szombathelyen. Károly tájékoztatta őket külföldi támogatóiról és további terveiről: azonnal Budapestre utazik, és Horthyt a hatalom átadására szólítja fel. Semmi kétség, hogy engedni fog – hiszen eddigi leveleiben hűségéről biztosította. Teleki ebben és a szomszédos országok beleegyezésében kételkedett, felajánlotta, hogy Vass miniszterrel együtt gépkocsin előreutazik, és Horthyt előkészíti. Nem érkeztek meg Budapestre, mert útközben a gépkocsi elromlott. Szegény miniszterek képtelenek voltak továbbutazni. Vagy a

két politikus útközben jobban átgondolta a helyzetet. Ha a király trónra jutása bármilyen okból nem sikerül – aminek jócskán megvan a lehetősége –, akkor őket mint a kísérlet tevőleges részeseit súlyos felelősség terheli, ha meg sikerül, az ő szolgálatkészségük érdeme megmarad – ki tehet arról, hogy defektet kapott a kocsi?

Sokan állították és állítják a királypuccsal foglalkozó – meglehetősen szűkös – irodalomban, hogy Horthy is előre tudott Károly megérkezéséről. Közvetlen környezetéből szerzett információim szerint ez nem felel meg a valóságnak.

Károly március 27-én a déli órákban érkezett meg a budai Várba. Kíséretében gróf Sigray és Jármi ezredes voltak. Megérkezéskor úgy határoztak, hogy Károly és Sigray a gépkocsiban maradnak, Jármi ezredes pedig jelenti Horthynak, hogy megérkezett a király. Arra számítottak, hogy Horthy mint fegyelmezett és királyhű katona azonnal kijön a Várból, és katonásan jelentkezni fog uralkodójánál. Gondolták: a forma és fellépés már fél siker. Jármi előbb Magasházy szárnysegédnél jelentkezett, aki nem ismerte az ezredest. Jármi elmondta, hogy őfelsége a Vár bejárata előtt egy gépkocsiban a kormányzó jelentkezését várja. Magasházy gyanús szemekkel nézte Jármit, őrültnek tartotta, betessékelte egy szobába azzal a szándékkal, hogy orvossal csendben eltávolíttatja. Károly és Sigray türelmetlenül várták Jármit, majd Sigray maga kereste fel Magasházyt, aki most már látta, hogy a látogatás valóság. Horthy ebédnél ült, Magasházy azt jelentette, hogy „itt van a király”, és azonnal beszélni akar vele. Horthy dühösen válaszolt: „Mit akar olyan sürgősen a Király, várja meg, amíg megebédelek.” Magasházy erre megmagyarázta, hogy nem a Király nevű gödöllői vadász-

mester van itt, hanem őfelsége. Horthy Magasházynak parancsot adott, hogy Károlyt vezesse a kormányzói irodába.

Horthy és Károly beszélgetése négyszemközt történt. Részletei nem ismeretesek, illetve mindkét részről nyilvánvalóan elferdítetten ismeretesek. Tény az, hogy siralmas alkudozások voltak. Károly hercegi címet, hadseregparancsnoki állást, Mária Terézia-rendet, Aranygyapjas-rendet ajánlott fel Hortynak. Egyes leírások azt állítják, hogy Horthy maga kérte volna ezeket Károlytól, és miután az nem volt hajlandó a kívánságokat teljesíteni, nem adta át a hatalmat. Ez valószínűtlen, és ellenkezik a józan logikával. Károly az említetteket minden nehézség nélkül megígérhette, és szívesen meg is adta volna. Utóvégre a magyar királyságról és továbbmenőleg a Habsburg-monarchia restaurálásáról volt szó, aminek áraként a fentiek igazán csekélységek. Címeknél és fityegőknél nagyobb jelentőségű volt a kérdés Károly számára. A hadsereg-főparancsnokokat pedig egy „elbocsátó szép üzenettel” később mindig el lehet küldeni.

Horthy mereven elutasította a trónfoglalást, vázolta a kül- és belpolitikai nehézségeket, és Károlyt az ország azonnali elhagyására kérte. Egyben biztosította arról, hogy továbbra is rendületlenül híve marad, és amikor megérik a helyzet, ő maga fogja értesíteni és felkérni a visszatérésre. Károly engedni kényszerült.

Ha mérlegeljük Horthy magatartását, csak helyeselni lehet azt, hogy nem engedett Károly kívánságának. Annál inkább elítélhető őszinteségének hiánya. A kétségtelenül fennállott kül- és belpolitikai akadályokat Horthy tisztán látta – ezekről most Károlyt is sikerült meggyőznie –, és mégsem mondta meg őszintén, hogy nem a magyar nép, hanem csak egy szűk felső réteg kí-

vánja a restaurációt, és a tényeken már nem lehet változtatni. Bár pontosan tudta, hogy a szomszédos országok nemcsak most, de a jövőben sem tűrnék meg a trónfoglalást, a nagyhatalmak nyílt, konkrét és főként fegyveres támogatására pedig Károlynak nem lehet reménye, mégsem jelentette ki, hogy véglegesen hagyjon fel a kísérletezésekkel. Azzal, hogy Horthy továbbra is biztosította hűségéről Károlyt, és csupán elodázandónak tartotta a trónra visszatérését, a nemzet sorsával való további felelőtlen játékhoz ő maga adta meg az alapokat, lehetővé téve a második királypuccsot. Ha Károly távozása után intézkedett volna a detronizáció kimondása iránt, a Habsburg-probléma véglegesen megoldódott volna.

Károly a Horthyval való találkozás után visszament Szombathelyre. Ott levő hívei – elsősorban báró Lehár ezredes – azonban ellenezték visszatérését Svájcba. Azt tanácsolták, hogy maradjon Szombathelyen, ahonnan majd kellő katonai és politikai előkészítés után újból visszatérhet Budapestre. Károly megbetegedett – vagy betegséget színlelt –, és ottmaradt.

Tartózkodása a külföld előtt nem maradt titok. Március 28-án Anglia és Franciaország főmegbízottai Horthynál tiltakoztak a restauráció ellen; ugyanezen a napon az olasz ügyvivő jegyzéket adott át a külügyminiszternek: az olasz politika sarkalatos elvei közé tartozik a Habsburgok visszatérésének megakadályozása, kormánya adott esetben ennek megfelelően járna el; március 29-én a román követ jelentette tiltakozását; Fouchet francia főmegbízott is tiltakozott, és visszautasította kormánya nevében azt az elterjedt állítást, hogy Briand francia miniszterelnök támogatja a Habsburg-visszatérést. Egyidejűleg a jugoszláv követ bejelentette, hogy a Habsburg-trón visszaállítása casus belli Jugo-

szlávia számára; a csehszlovák kormány éles hangú jegyzékben tudatta, hogy kényszerrendszabályoktól sem riad vissza; az osztrák nemzetgyűlés április 1-én megállapította, hogy egy magyarországi Habsburg-restauráció fenyegetné Ausztria békéjét; a Nagykövetek Tanácsa április 1-én szigorú hangú jegyzéket intézett a magyar kormányhoz: határozottan követelték, hogy Károly azonnal hagyja el Magyarország területét, ellenkező esetben a magyar kormányt terhel minden felelősség. Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia csapatösszevonásokat rendelt el a magyar határok mentén.

Így tehát Károlynak teljesen lehetetlen volt Magyarországon maradnia. Horthy egyre-másra küldözgette az elutazást sürgető üzeneteit; Teleki Pál és Gratz Gusztáv személyesen is igyekeztek rávenni Károlyt a távozásra, bár mindannyian továbbra is csupán az időpont alkalmatlanságát hangoztatták. Ez idő alatt a magyar kormány lázasan tevékenykedett, hogy Svájc fogadja vissza Károlyt, mert ott szószegését nagyon szigorúan ítélték meg, visszatéréséhez nem járultak hozzá. A kisantant-államok is tiltakoztak a svájci visszatérés ellen azzal az indoklással, hogy Svájc közelsége újabb kísérletezésekre adhat lehetőséget.

Végül sikerült – angol közbelépésre – a svájci tartózkodást kieszközölni, és Károly április 5-én elhagyta Magyarországot. Utazása alatt az osztrákok hevesen tüntettek ellene az állomásokon, sőt Bruckban a vonatát is csak a vonatkísérő angol katonák erélyes fellépésére engedték tovább. Lépten-nyomon érezhető volt a népharag, számos alkalommal csak az osztrák népőrség alakulatai tudták megakadályozni az erőszakos föllépéseket. Hol volt a híres osztrák dinasztikus hűség? Csak a „rebellis” magyar uraknál…

Károly távozása után Magyarországon a „szabadkirályválasztók” a sajtóban és a nemzetgyűlésen dicshimnuszokat zengtek Horthyról. A magyar nép az események idején alig vett tudomást a történtekről. A hadsereg szintén.

Horthy hadsereghűséget dicsérő hadparancsának tehát semmi alapja nem volt. Amint visszaemlékszem, az egész királypuccsról nálunk Szegeden, a csapatnál, jóformán szó sem esett. Ellene sem, mellette sem nyilatkozott senki. Úgy ítélem meg, hogy ha Károly Horthy beleegyezésével trónra került volna, a tisztikar minden további nélkül felesküszik. Ez volt a korabeli tiszti mentalitás: van felelős elöljáró, annak a parancsát kell követni. És követték volna még akkor is – kevés kivételtől eltekintve –, ha ez belső meggyőződésükkel ellenkezik, mert a kenyérkérdést sohasem szabad figyelmen kívül hagyni.

A királypuccs után mindenki tagadta, hogy annak előkészítésében részt vett. Senkit felelősségre nem vontak. Teleki Pál miniszterelnök lemondott. Utóda: gróf Bethlen István.

*

Mivel magyarázható a magyar kormány ésszerűtlenül makacs álláspontja? A hatalmas tiltakozóhullám, a szomszédok fegyveres beavatkozásának igen komoly lehetőségei, a magyar népi tömegek Habsburg-ellenes beállítottsága ellenére sem vonja le a következtetéseket, Károlyt továbbra is uralkodásában külső erőszak által akadályozott királyának tekinti.

A trianoni békével ezt nem magyarázhatjuk. A kettő között nincs összefüggés. A békeszerződést mint a vesztett háború következményét el kellett fogadni. Károly visszatérése nem változtatta volna meg a helyzetet. Megmaradt volna a kis Magyarország királyának, vagy békében, vagy terjeszkedő politikát folytatva. Ha békében, abból a magyar népnek mi haszna származott volna? Demokrácia talán? Ez ellen az őt trónra segítő feudális főurak és tartozékaik tiltakoztak volna a legjobban, vagyonukhoz és pozíciójukhoz még jobban ragaszkodva. A magyar nép gazdasági és kulturális fejlődésének semmiféle konkrét kilátásai nem lehettek. Legfeljebb valamivel liberálisabb közállapotok következtek volna, mint a Horthy-rendszer alatt, a liberalizmusból azonban a dolgozó tömegeknek semmi haszna nincs. A királypártiak propagandája azt állította, hogy trónra jutása után a szomszédos országok népei olyan erővel kívánkoztak volna vissza Magyarországhoz – illetve a módosított Monarchiához –, aminek az új államhatalmak nem tudtak volna ellenállni: a horvátok azonnal elszakadnak Jugoszláviától, a szlovákok Csehszlovákiától, Romániában a magyarok és németek felkelnek, Ausztria népei visszakívánják császárukat. Ilyesmit csak ostoba álmodozók vehettek komolyan. Valójában senki sem kívánkozott vissza Magyarországhoz a határon túli magyarokon kívül: a horvátok hajdani Habsburg-hűségét is az táplálta, hogy ne Magyarországhoz tartozzanak, a szlovákok önálló államot akartak, Ausztria és népe pedig ugyan miért változtatta volna meg elutasító álláspontját annak folytán, hogy Károly magyar király lett?

A másik eshetőség, hogy Károly Magyarország trónjának birtokában azonnal, vagy idővel, a régi Monarchia visszaállítására törekszik, az agresszió és területszerzés útjára tér. Ennek volt több valószínűsége! Akkor pedig újból magyar vér omlott volna a Habsburguralomért. Valószínűtlen, hogy kritikus esetben a francia politika exponálta volna magát Károly érdeké-

ben fegyveres beavatkozással vagy nyomatékos diplomáciai fellépésekkel.

A királyhívek erőfeszítéseinek magyarázatát csakis a legönzőbb osztályérdekekben találhatjuk meg. A királyság a nyugati burzsoázia támogatását élvezné. Horthy és a kormány nem engedte vissza Károlyt a trónra, ez azonban nincs ellentétben Horthy és kormányának osztályérdekével: csak az időpont alkalmatlanságát ismerik fel, a kérdést csak elodázzák.

Gömbös és társai „független magyar álláspontja" sem más, mint tiszta önérdek. Ők jobban meg vannak elégedve Horthyval. Károly nem kell. Tisztában vannak azzal, hogy olyan ismeretlenből felbukkant senkikre, mint ők, Károly nem támaszkodna, mert akár hamarjában megmagyarosított osztrák, akár az uralkodóházhoz mindig hűséges magyar arisztokraták bőven állanak rendelkezésre.

*

Az 1921-es évnek még további nevezetes eseményei is voltak. Július 21-én a francia külügyminisztériumban letétbe helyezték a trianoni béke ratifikációs okiratát. Ez azt jelentette, hogy a békeszerződés határozványainak teljes végrehajtását meg kell kezdeni. Ennek értelmében Jugoszláviának ki kellett ürítenie az általa megszállás alatt tartott területeket (baranyai háromszög), Magyarországnak pedig átadnia Nyugat-Magyarország Ausztriának ítélt részét. Jugoszlávia eleget tett vállalt kötelezettségének, Magyarország azonban kibúvókat keresett.

A trianoni béke Nyugat-Magyarországra vonatkozó része valóban nehezen érthető. Ausztria Magyarországgal együtt – mint monarchia – részt vett a háborúban. Közöttük területi vita nem volt, Ausztria erre a

területre igényt soha nem támasztott. Nyugat-Magyarország németajkú lakossága nem nyilvánította Ausztriához való csatlakozási vágyát. Komolytalan állítás, hogy a nagyhatalmak éket akartak verni a volt szövetségesek közé, területi viszályt akartak létesíteni. Etnográfiai elv nem követelte ezt a döntést, miután ezen három ország vonatkozásában is túltették magukat a nagy hatalmak.

A határozat indokait elsősorban Csehszlovákia béketárgyalási tevékenységére vezethetjük vissza. A csehszlovák megbízottak – Jugoszláviával egyetértésben – az észak- és délszlávokat összekötő korridor létesítését kívánták. Idevonatkozó emlékiratukban Moson és Sopron megyét Csehszlovákia, Vas és Zala megyét Jugoszlávia számára követelték. Ezt a kívánságot a négyes nagyhatalmi tanács Olaszország tiltakozása következtében elutasította, azonban egy biztos vasúti összeköttetést kilátásba helyezett Csehszlovákia részére dél felé. Csehszlovákia részére előnyösebbnek ígérkezett, ha a vasútvonal nem Magyarországon, hanem Ausztrián halad át. Ezért kezdeményezték és szorgalmazták Nyugat-Magyarország Ausztriához való csatolását.

Dr. Renner, Ausztria békedelegációjának vezetője visszautasította a nyugat-magyarországi ajándékot. Csak abban az esetben kívánta, ha a terület hovatartozása felől egy ellenőrzött népszavazás Ausztria javára dönt. Csak később, az ultrakonzervatív Magyarországgal szemben, határolta el magát az osztrák kormány, és tartott igényt a neki ítélt területekre.

A nyugat-magyarországi kérdés felvetődésekor Károly Hartensteinben tartózkodott. Várta a kedvező pillanatot – de tisztában volt a területi vita jelentőségével.

Hívei idejében tájékoztatták egy készülő magyar ellenállásról.

A területátadás ügyében Ausztria és Magyarország között megindult tárgyalások nem vezettek eredményre. Végül a Sopronban székelő „Szövetségi Katonai Bizottság" közhírré tette, hogy augusztus 23-án 0 órától 5-én 24 óráig az általuk kibocsátandó rendeletek az elcsatolandó területek összes katonai és polgári hatóságaira kötelező érvényűek. Az átcsatolandó terület felségjogát az antantszervek augusztus hó 29-én 16 óráig átadják Ausztriának.

A magyar kormány odanyilatkozott – amit a Magyar Távirati Iroda is közhírré tett –, hogy a trianoni békeszerződés ez ügyben hozott megállapításait változatlanul teljesíteni fogja.

Ezzel egy időben azonban teljes erővel megindult az illegális nacionalista ellenállás propagandája, amiért a kormány kifelé nem vállalt felelősséget; azzal indokolva, hogy a sajtó szabad, a nemzeti felháborodást viszszafojtani módjában nem áll.

A terület kormánybiztosának gróf Sigray Antalt nevezték ki, mellé pedig Gömbös Gyulát osztották be mint kormánymegbízottat. Így a legitimista Sigray a „szabad-királyválasztó" Gömbös ellenőrzése alá került.

A „MOVE", a „Területvédő Liga", a különböző titkos társaságok teljes apparátussal akcióba léptek. Eredményt elérni igazán nem volt nehéz, hiszen ennél kedvezőbb tényezőkre ritkán építhet a nacionalizmus: a területileg amúgy is alaposan megnyirbált országból a régi társállam is részesedni akar.

A kormány támogatásával szabadcsapatok mentek a területre. Számos tényleges tiszt szabadságot kért – többen hivatalos felszólításra –, és mint felkelők irányították a területet elárasztó szabadcsapatokat. Héjjas Iván Duna–Tisza közi rongyos gárdája, Prónay Pál tiszti különítménye – most már vadászzászlóalj néven –, különböző főiskolai hallgatókból alakult egységek, Ostenburg őrnagy csendőr-tartaléknak elkeresztelt zászlóalja, Maderspach Károly szabadcsapata stb. Egy csomó jóhiszemű, hazafias lelkesedéstől fűtött ember és egy falka minden zavarosban halászni akaró kalandor.

A területen azonban nemcsak a szabadcsapatok és bandákban verődött kalandorok nyüzsögtek, hanem politikusok is. Ezeknek formailag azonos volt a céljuk: megakadályozni a terület átadását. Az egységes cél mögött azonban hamarosan kibontakozott a legitimisták és a „szabad-királyválasztók" közötti ellentét. A legitimisták a királylátogatás óta már kevésbé bíztak Horthyban és a magyar kormányban, a nyugat-magyarországi zavaros helyzetet Károly érdekében szerették volna gyümölcsöztetni; a terület birtokbavételével területi bázist teremteni Károly számára, aki innen kiindulva tehetné meg a további lépéseket a Horthy-uralom alatt levő Magyarország felé. Jelentősen tevékenykedtek ebben az értelemben: gróf Sigray – mint a kinevezett kormánybiztos –, Friedrich István – mint a kormány beleegyezésével működő felkelő vezér –, Ostenburg őrnagy – kb. 2000 főt számláló, főként K. u. K. tényleges és tartalékos tisztekből álló alakulatával –, Lehár ezredes, Rakovszky és mások.

A legitimistákkal szemben ott álltak a Gömbös irányítása alatt álló „szabad-királyválasztó" – vagy találóbban: Horthyhoz hű – alakulatok. Legtekintélyesebb Héjjas Iván csoportja, de ekkor még ide sorolt Prónay zászlóalja is. Így az egymás közti torzsalkodás, féltékenység, vádaskodás, az egyes felkelők túlkapásai,

erőszakoskodásai elrútították az összképet, a nemzeti szempontból megértéssel fogadható vállalkozást.

A Szövetségközi Katonai Bizottság zónákra osztotta az átcsatolandó területet. Amint az első zóna hivatalos kiürítése befejeződött – vagyis a hivatalok, csendőrség stb. a területet elhagyták –, osztrák alakulatok jelentek meg. Ezeket azonban a területen meghúzódott „felkelők" Ágfalvánál, Brennbergnél és más helyeken megtámadták, és kiverték. A Szövetségközi Katonai Bizottság erélyesen tiltakozott, de fegyveres hatalom nélkül. Sigray kormánybiztos azzal védekezett, hogy az osztrák csapatok vörös zászlókkal érkeztek, kommunisták voltak, a lakosság az átélt kommunizmus hatása alatt, vagyonbiztonságának megóvása érdekében fogott fegyvert, és állott ellen. A magyar kormány a terület átadását nem tagadta meg, azt kiürítette, viszont ami ezután történt, azért már nem vállalhat felelősséget.

A Szövetségközi Katonai Bizottság erélyes jegyzékei mégis arra kényszerítették a kormányt, hogy látszatintézkedéseket tegyen: Sigrayt utasították a „lakosság" ellenállásának beszüntetésére; a felkelőket kiparancsolták a kiürítendő zónából, Friedrichet visszarendelték, Prónayt formailag elbocsátották a hadsereg kötelékéből, Héjjas Ivánnak a rongyos gárdát fel kellett oszlatnia, korlátozták a Nyugat-Magyarországra való utazást. Mindezeket a kormány sem vette komolyan, a rendelkezések végrehajtását nem követelte. A felkelésben részt vetteket nemzeti hősöknek tekintették.

A nagyhatalmak a nyugat-magyarországi események idején jóformán hallgattak. A magyarázat egyszerű: Ausztriát félbolsevista államnak tekintették – a magyar kormány sikeresen operált a vörös veszedelem jelszavával –, ezenkívül Ausztria formailag „Német-Ausztria" lett, és bár ténylegesen nem csatlakozott Németországhoz, ennek veszélye fennállt. A magyar kormány azt terjesztette, hogy a terület átcsatolását az osztrák kormányt befolyásoló emigrált magyar kommunisták szorgalmazzák, hogy Magyarország határán kommunista agitációs támpontot létesítsenek.

Ausztria mellett csak Csehszlovákia foglalt állást. Kijelentette, hogy Ausztria igényeit hatalmi eszközökkel is kész támogatni. Ekkor lép közbe Olaszország, és angol–francia jóváhagyással, Csehszlovákia kikapcsolásával, olasz–osztrák–magyar tárgyalások indulnak Velencében, amelynek eredményeként (Velencei szerződés) az átcsatolásra ítélt területek egy részét a magyar kormány felelősséggel, ellenállás nélkül köteles átadni. Sopron, Ágfalva, Bánfalva, Fertőrákos, Harka, Balf, Kopháza, Nagycenk hovatartozandósága felett pedig népszavazás dönt, amelyet nemzetközi szerv – „Commission Centrale du Plebescite" – ellenőriz.

A magyar kormány tehát határozott sikert könyvelhetett el: rést ütött a trianoni béke egyik határozatán. Ezt a sikert azonban nagyban veszélyeztette Prónay Pál önálló akciója, aki a megfélemlített községi jegyzőkkel aláíratott egy függetlenségi nyilatkozatot, kikiáltotta az „önálló Lajta-bánság"-ot, és önmagát a Lajta-bánság fővezérének nevezte ki. Tettét azzal indokolta, hogy a wilsoni elvek szerint a lakosságnak joga van hovatartozandósága fölött dönteni. Miután sem Magyarországhoz, sem Ausztriához nem akarnak tartozni, önálló államot alakítanak. Kitűnő vígjátéktéma: a megvadult huszárkapitány államot alapít! De bármennyire komikus volt is, a magyar kormány számára rendkívül kellemetlen: veszélyeztette a velencei egyezményben elérteket. Prónay azonban nem „könnyű fiú". Elszánt kalandorok, hétpróbás terroristák parancsnoka. Egyre-másra mennek hozzá a kormány felszólításai,

Bethlen terjedelmes rábeszélő levele, Horthy levelei: „Kedves Pali" megszólításokkal. Prónay nem engedelmeskedik. Végül Horthy azzal fenyegeti meg, hogy a nemzeti hadsereg csapataival vereti le. Erre megszűnt a „Lajta-bánság".

A népszavazás Magyarország javára döntött.

Ha ezt az ügyet szemügyre vesszük, meg kell állapítanunk:

– a trianoni békeszerződésen rést lehetett ütni, az tehát nem volt módosíthatatlan, a végrehajtást garantáló nagyhatalmak közömbösek voltak;

– IV. Károly számára is biztató volt az a rés, ami a békeszerződésen az erélyes ellenállás következtében keletkezett.

Végeredményben a nagyhatalmak lenyeltek egy szerződésszegést. Ha tehát ő is erélyesen cselekszik és befejezett tényeket teremt – szükség esetén erőszakkal is –, reménye lehet a sikerre. Ilyen biztatásokkal táplálják hívei is, akik hol személyesen, hol futárok útján állandóan érintkeznek vele. Herceg Windischgraetz, Hunyady, Erdődy, Andrássy, Almásy, Sigray grófok, Szmrecsányi, Beniczky, Rakovszky, Lingauer nemzetgyűlési képviselők, Lehár, Ostenburg és más notabilitások a felső tízezerből. Egyidejűleg megindul érdekében az országot behálózó propaganda, amit a kormány nem fékez, nem torol meg, tűr. Állítólag Horthy katonai irodájának főnöke, Láng Boldizsár is beszervezett ember, feladata Horthyt engedékenységre bírni. Egyes csapatparancsnokokat megkérdeznek a Károly-hívek, hogy milyen magatartást tanúsítanának, ha a király visszatérne. A bécsi osztrák legitimistákkal is kiépítik a kapcsolatokat, császárhű arisztokraták, Seipel püspök, Rothschild stb. készek a magyar trónfoglalást elősegíteni.

Az időszak magyar belpolitikai élete rendkívül mozgalmas. A nemzetgyűlésben egymást érik a kormány elleni nyílt és Horthy személye elleni burkolt támadások. Ezeknek a támadásoknak minden alapjuk megvan, és ha a királykérdéstől elvonatkoztathatók lennének, bátor kiállásoknak is nevezhetnénk őket, csakhogy a támadások célja nem az, hogy az elmaradt, reakciós rendszerből fakadó nyomorúságokon segítsen, törvénytelenségeket, mellékkormányt és egyebeket megszüntessen, hanem minden sérelem, visszásság, panama indokolt feltárása csak arra való, hogy Horthyt és a kormányt Károly érdekében lejárassák. Jogos, éles és megalapozott támadások érik Gömböst, Héjjast, Prónayt, Eckhardot, Kozma Miklóst és más szabad-királyválasztókat, akik viszont a legitimisták semmivel sem kisebb szemétdombján vájkálnak. Undorítóan folynak az egymás elleni kirohanások sajtóban, Országházban, mindkét oldalon az igaz hazafiság unalomig való emlegetésével. Aligha vitatható, hogy ha a királykérdéshez fűződő személyes érdekek és ellenérdekek valami csoda révén hirtelen megszűntek volna, akkor velük szűnt volna meg ezeknél az uraknál minden tisztogató szándék és javítani akarás is, táboruk egyesült volna, mint ahogyan a királykérdés kikényszerített megoldása után ez lényegében be is következett, és Gömbösék később jól megfértek a karlistákkal.

A francia royalisták és a francia burzsoázia, háttérben Briand francia miniszterelnökkel, továbbra is mozgatói maradtak Károly visszatérésének. Egyedüli komoly akadály a kisantant volt. Ezt Károly azzal próbálta elhárítani, hogy francia támogatóinak ígéretet tett: hajlandó trónra kerülése után a kisantanthoz

csatlakozni. Ezzel állítsuk szembe híveinek propagandaanyagát: a koronás király visszatérte hozza meg az integer Magyarországot!

*

1921 szeptemberében a magyar kormány benyújtotta a Népszövetségbe való felvételének kérelmét. Ez a kérelem bizonyos mértékben összefüggött a királykérdéssel. Ne felejtsük: Horthy és a Bethlen-kormány is vissza akarta hozni Károlyt – kellő időben.

A Népszövetségbe való felvétel minden tagállamra nézve azt jelentette, hogy teljes függetlenségét és integritását a Népszövetség ünnepélyesen, egész súlyával garantálja. Így Magyarország, felvétel esetében, királyának visszahozatala miatt elvileg ezután már nem támadható meg, mert ez szöges ellentétben állana a Népszövetség alapokmányával. A kisantant-államok a felvételhez csak a Habsburg-restaurációról való lemondás esetében voltak hajlandók hozzájárulni. A viták során a magyar kormány népszövetségi delegátusa, gróf Apponyi Albert – nem kétséges, hogy a kormány intencióinak megfelelően – azt bizonyítgatta, hogy Magyarországnak joga van a királykérdésben úgy dönteni, ahogyan akar.

Ez Károly számára újabb biztató jel volt.

Elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Híveivel a visszatérés taktikai részében a következőképpen állapodtak meg:

Hartensteinban leplező tevékenységek: nyilatkozatok a sajtónak a közelgő tél gondjairól, és hogy közelesen Spanyolországba szándékozik áttelepülni. További részletek: repülőgépen utazik, közvetlen környezetét sem tájékoztatja; semmiféle előzetes megbeszélést, tárgyalást nem folytat Horthyval, váratlanul utazik Budapestre, és bevonul a Várba. Minden a meglepetésre van alapozva; mindennek legfeljebb egy nappal a megérkezés után el kell intéződnie. Első úticél: Sopron. Csak Ostenburgot és Lehárt értesítik előzetesen, hogy azok a szükséges csapatokat rendelkezésére bocsássák, és a csapatszállításokhoz vasúti kocsikat biztosítsanak. Az Ostenburg-zászlóalj lesz az első csapatszállítmány, ezzel utazik Károly. Biztató volt, hogy a befutott értesülések szerint Budapesten két ezredparancsnok vállalta: ezredével Károly oldalára áll. A dunántúli helyőrségeket meglepetésszerűen felesketik. A Budapestre érkezés után Károly a Várba vezeti csapatait: Horthyt eltávolítják. Arra számítottak, hogy a hirtelen cselekvés nem hagy majd időt a kisantant-beavatkozásra, ha pedig már minden befejeződött, a kész helyzetben a nagyhatalmak útján külpolitikailag hamarosan nyomást lehet gyakoroltatni rájuk.

Érdekes és elgondolkoztató, hogy a magyar kormány semmiféle ellenintézkedést nem tett a várható események elhárítására. Azt még csak fel sem tételezhetjük, hogy a lázas előkészítésről nem szerzett tudomást. A királypárti politikusok és arisztokraták egész nyíltan tevékenykedtek; a budapesti helyőrségek parancsnokaival tárgyalások folytak; Svájcban a szabad királyválasztóknak jól működő figyelőszolgálata működött, és a kormánynak jelentett; a belgrádi Politika című napilap október 19-én megírta, hogy Szombathelyen a király visszatértére az utolsó előkészületek is megtörténtek; Hedry londoni magyar ügyvivő jelentette: október 12-én „egy befolyásos személyiség" odanyilatkozott előtte, hogy IV. Károly egy héten belül visszamegy Magyarországra; a Kolozsvári Keleti Újság október 17-én közölte, hogy Károly a legközelebbi

napokban Budapestre érkezik; Olaszország berni követe figyelmeztette a kisantant-államokat, hogy a Habsburg-restaurációt Magyarországon rövidesen megkísérlik.

A magyar kormány úgy tett, mintha semmiről semmit nem tudna. Vajon ha forradalmi megmozdulásról érkeztek volna hasonló értesülések, akkor is ilyen passzív maradt volna? Vagy az „állami és társadalmi rend" biztonságának veszélyeztetése most nem állott fenn?

A belpolitika berkeiben forrósodott a levegő, Bethlen a „keresztény nemzeti egyesülés" pártjának megalakításával foglalkozik, a kisgazdapárt követeli a királykérdés azonnali végleges rendezését a detronizáció kimondásával: a legitimisták a nemzetgyűlés előtt Károly királyságának szükséges voltát bizonyítgatják, és a kiviteli panamák, korrupciók miatt élesen támadják a kormányt. A nyugat-magyarországi legitimista mozgolódások hatására és a szabad-királyválasztók követelésére Horthy elrendeli az Ostenburg-zászlóalj feloszlatását. A parancs szerint október 20-án Sopronban be kell őket vagonírozni és Budapestre szállítani, állományát a hadsereg más alakulatai között szét kell osztani. Ezt az intézkedést a legitimisták halálos csapásnak érezték, szerintük elodázhatatlanul elérkezett a cselekvés ideje. Erről értesítik Károlyt azzal, hogy Andrássy, Rakovszky, Beniczky, Gratz hajlandók kormányát megalakítani.

Alexy és Fekete repülőszázadosok egy Junkers gépet bérelnek az Ad Astra svájci repülőtársaságtól „Kowno úr és neje" számára. Károly bejelenti a svájci hatóságoknál, hogy tartózkodási helyét elhagyja, mert október 21-én házassági évfordulóját kívánja feleségével

együtt teljes visszavonultságban Einsiedelnben megünnepelni.

A dübendorfi repülőtérről október 20-án 12.14-kor Zimmermann német pilóta által vezetett gépen elhagyják Svájcot, és 16.10-kor Magyarországon, a dénesfai határban egy tarlón, 5 kilométerre Cziráky József gróf kastélyától, földet érnek. Nem várja őket senki.

Amikor később a királyvisszatérés körülményeit vizsgálták, a legitimisták ismét azt hangoztatták, hogy ők nem tudtak semmit Károly érkezéséről. Bizonyság: senki nem várta őket. Gróf Andrássy Gyuláné – aki Károly és Zita érkezésekor Dénesfán tartózkodott – később megírta emlékezéseit, A királynő kíséretében címmel. Ebben idézi első beszélgetését Zitával, aki megérkezése után azt mondta: „A leszállásnál hiába kerestük a tűzjelzéseket. Emiatt sok időt vesztettünk. Nem tudtuk, hol vagyunk, és a leszállás előtt sokat keringtünk a levegőben." Nyilvánvaló tehát, hogy voltak beavatottak, akiknek még a leszállási helyet is jelezni kellett volna. A jelzés csak valakinek a hanyagságából maradhatott el.

Dénesfán népes legitimista társaság tartózkodott ezen a napon: gróf Mikes püspök, gróf Károlyi Gyula, gróf Andrássy Gyula, három Cziráky gróf és mások. Az egyik Cziráky gróf gyermekét keresztelték ezen a napon, a király iránti tiszteletből „Károly" névre. Károlyt és Zitát nem a dénesfai kastélyba vitték. Attól tartottak, hogy a cselédség révén híre megy a vendégek érkezésének. Egy másik Cziráky-kastélyba, Kenyeribe mentek. Alig telt el pár óra, már ott volt Lehár ezredes megbízottja: Oswald százados, és közölte, hogy Lehár a dénesfai erdő egyik lakatlan vadászházában várakozik, oda kéri a továbbiak megbeszélésére gróf Andrássyt. Itt – Lehár kívánságára – elhatározták,

hogy Kenyeriből elviszik Károlyékat Sajtoskálra, Rupprecht képviselő kastélyába, mert a Cziráky-birtok nem biztonságos; ha megtudják megérkezésüket, itt keresnék őket elsősorban. Átvitték őket Sajtoskálra, ott azonban biztonsági okokból ismét helyváltoztatást javasoltak, és október 21-én hajnalban Sopronba mentek, az Ostenburg-zászlóalj laktanyájába.

A magyar kormány hivatalos szervei mintha tökéletesen csődött mondtak volna. A magyar kormány – állítólag – nem kapott semmiféle jelentést, még a Sopronba való megérkezés után sem.

Bethlen István október 20-án Pécsett – a „nemzeti egység" programját hirdette. A kifejezés komikus: a nemzet többsége szemben áll az uralmon levő kormánnyal, az urak pedig a nemzetet nem is érdeklő királykérdésen rágódnak, és veszekednek. Bethlen úgy okoskodott, hogy ha a királykérdés átmeneti elaltatása sikerülne, úgy legalább az urak egysége megteremthető volna. Az urak egységét egyenlőnek tartotta a nemzeti egységgel. A pécsi beszédben Bethlen határozottan hitet tett a királyság államformája és Károly királysága mellett, ezt megfelelő alkotmányos-közjogi csomagolásban tálalva.

Beszéde a legitimisták és szabad-királyválasztók felé egyaránt megnyugtatásnak volt szánva: „Mi sem puccsot, sem detronizációt semmi körülmények között el nem fogadunk, mi tárgyalni akarunk, és csak azután dönthetünk... Ne jöjjenek tehát az egységes kormányzó párt falai közé sem azok, akik a királypuccsot lehetőnek tartják, sem azok, akik detronizáción törik a fejüket." A felelős kormány elnökének, Bethlennek alapjaiban királyhű negnyilatkozásai egészen természetesen csak bizakodással tölthették el Károlyt és híveit.

A trónfoglalás terve szerint a meglepetésen volt a hangsúly. A megérkezés után azonnal indulni kellett volna Budapestre. Ez azonban nem történt meg. Ostenburgék nem tudták a vasúti kocsikat biztosítani. Az azonnali indulás helyett nagy királyparádét rendeztek Sopronban. Ünnepelt a város, köszöntők, virágok, előléptetések, ünnepélyes eskütétel a helyőrség csapatainál – élén Hegedüs Pál altábornagy katonai körzetparancsnokkal, aki mellesleg megjegyezve most esküdött fel másodszor Károlyra, mert Sopronba érkezésekor, mindjárt az első találkozásnál, külön is felesküdött. Károly olvadozott ennyi hűség láttán. Kormányalakítás és a szomszédos helyőrségek feleskǫtése következett. Hol maradt a hűség Horthyhoz? Mindenhol engedelmeskedtek a király parancsának, ellenállás, megtagadás sehol sem volt. Az új miniszterelnök: Rakovszky István – a kormány többi tagja: Andrássy, Beniczky, Gratz, Apponyi, a hadügyminiszter Lehár, tábornokká előléptetve. Sigrayt Károly Nyugat-Magyarország kormányzójává nevezte ki. A kormánytagok és katonai parancsnokok biztosították és lelkesítették Károlyt: az ország harminc helyőrsége az ő oldalán áll, Budapesten négy gyalogezred és két főiskolai tiszti zászlóalj azonnal csatlakozik hozzá. Egyes kisebb helyőrségekben a felesketési parancsot vivő futárok – ahol szükségesnek látták – úgy tájékoztatták a parancsnokokat, hogy Budapesten a kommunisták átvették a hatalmat, Horthyt letartóztatták, megérkezett a király, a csapatok az ő vezetésével mennek a rendet helyreállítani. Máshol kitüntetéseket osztogattak: az ingadozó Baur ezredesnek külön gépkocsi vitte Károly nevében az arany vitézségi érmet. Ezt Hegedüs altábornagy is megkapta.

Héjjas és „rongyos gárdája" még ott tartózkodott a környéken. Tudták, hogy Héjjas Gömbös és a szabadkirályválasztók embere, feltétlen Horthyhoz hű, tehát felajánlják neki „Nyugat-Magyarország fővezére"címét, ha legalább semleges marad. Héjjas ezt nem fogadta el.

Az eskü később sok vitára adott okot. A legitimisták szerint Károly nem mentette fel a tisztikart a neki tett eskü alól, tehát az most is érvényes. Horthyék ezt tagadták. Szerintük a Horthynak tett eskü volt érvényes. Vajon az Úristen, akire az esküt ételnél hivatkozni szoktak, milyen álláspontot foglalt el ebben a kérdésben? Mert esküdött már az a tisztikar Károly császár-királyra, Károlyi Mihály köztársaságára, közben fogadalmat tett a Tanácsköztársasághoz való hűségre, felesküdött Horthy kormányzóra, most Károly királyra, ennek bukása után újból Horthyra – mindig azzal fejezve be, hogy: „Isten minket úgy segéljen." Egymás után szegtek esküt, az események nagy sodrása szerint. Felesleges volt minden vita.

Így kezdődött október 20-án Károly újabb „királyi" szereplése. Az emberi nagyságot még akkor is bizonyos csodálat illeti, ha az „emberi nagyság" cselekményei vétkesek. De törpe egyéniségnek nincs jussa semmilyen csodálatra. Károly pedig törpe volt. Törpe mint ember, és törpe mint király. Felesége, környezete, hívei befolyásának, idegenek félszavas ígéreteinek engedve, hazudozásokkal, egyéni becsületét is csorbítva, adott szavát megszegve, elrepült Svájcból Magyarországra, ahol hagyta magát tologatni: Dénesfáról Kenyeribe, Kenyeriből Sajtoskálra, Sajtoskálról Sopronba, ahol egy kaszárnyaszobában tétlenkedve álmodozott, és élvezte a talpnyalók hízelgését, hitegetését, biztatását, az ünnepélyeket, a kormányalakítósdit, katonai parádét, asszonyok-lányok virágos hódolatát. Nincs egy akaratmegnyilvánulás, egy kemény, férfias szó vagy ütés, nincs fellépés, csak ellépés a díszbe öltözött alakulatok előtt. Nincs semmi nagyság, csak Habsburg-enerváltság. Nincs napóleoni visszatérés Elba szigetéről, csak egy kreatúra dibdáb mocorgása. És nincsenek Ney marsallok sem, csak karriert vadászó opportunisták, helyezkedő katonák.

Csak október 21-én 23.45 órakor ülhettek vonatra, Ostenburg csapatainak védelme alatt. Egy karbolszagú, kiszuperált kórházvagonban helyezkedtek el. A vonat csak 22-én reggel 4 órakor indult el Sopronból.

A budapesti kormány – későbbi állítása szerint – csak október 21-én, a délutáni órákban kapott először jelentést a Sopronban történtekről. Alig képzelhető el, hogy ez így igaz. Az első órákban a kormánykörök fejetlensége teljes. Nem annyira a nyugtalanító hírek miatt, hogy a helyőrségek Károly oldalára álltak, mint azért, mert komoly nagyhatalmi garanciák is lehetnek Károly tarsolyában. Akkor pedig az ellenállók alól nemcsak a bársonyszék csúszik ki, hanem egyéb veszedelmek is lehetségesek.

Október 22-én korán reggel minisztertanács volt. Itt mégis úgy határoztak, és ezt a Magyar Távirati Iroda útján közhírré is tették, hogy Károly az 1920. évi I. tc. értelmében „jelenleg" az uralkodói jogok gyakorlását át nem veheti, és ismét el kell hagynia az ország területét.

Kételkednünk kell abban, hogy a minisztertanács határozata ebben az időpontban a komoly ellenállás szándékát jelezte. Sokkal valószínűbb, hogy a szomszédos országok megnyugtatására szánták. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy Horthy október hó 22-én kiadott „hadparancsa" – amelyben leszögezi, hogy a

„nemzeti hadsereg az én kezembe tette le az esküt, tehát az én parancsomat tartozik követni" – még a budapesti csapatokhoz, sőt magába a Honvédelmi Minisztériumba is csak október 23-án, a déli órákban érkezett meg, vagyis akkor, amikor a külföld tiltakozása már teljes mértékben kibontakozott.

Október 22-én Sigray gróf – mint „Őfelsége által kinevezett kormánybiztos" – rendeletet adott ki, amely szerint a felesketett csapatok és csendőrség kötelesek a „legfelsőbb rendelkezéseket" végrehajtani.

Az ország területének nagy részét nem érintette közvetlenül a király megérkezése, a kényes helyzet csak a Dunántúl nyugati részén és Budapesten következett be. Az itt hivatalt viselők, katonai parancsnokok tépelődhettek, hogy kinek engedelmeskedjenek. Az ilyen válaszutaknál az átlagembert kevésbé a meggyőződések, inkább az érdekek irányítják.

Károly megérkezésének hírére már október 22-én a kora reggeli órákban megindult a külföld igen erélyes tiltakozása: a szövetséges nagyhatalmak képviselői, a kisantant követei személyesen adták át a magyar Külügyminisztériumban jegyzékeiket, amelyben félreérthetetlenül kinyilatkoztatták, hogy nem tűrik meg a restaurációt, és ennek megakadályozására minden eszköz igénybevételével el vannak határozva. Követeléseik, hogy a kormány tegye meg a szükséges intézkedéseket az exkirály késedelem nélküli eltávolítására. Egyidejűleg a magyar kormány híreket kapott, hogy a kisantant-államok október 22-től beszüntették a vasúti és hajóforgalmat Magyarország felé, a jugoszláv I. és IV. hadsereget a magyar határ mentén készültségbe helyezték, Csehszlovákia a magyar határt megerősítette, és mozgósítást rendelt el. A magyar külképviseleti hatóságok jelentései szerint a szomszédos országok fegyveres beavatkozása feltétlen bekövetkezik.

Mindezek hatására Horthy és Bethlen lázasan intézkedtek. Csakhogy nem lehetett biztosan tudni, hogy a hadsereg vezetői közül kiben lehet megbízni. Willerding Rudolf gyalogsági tábornok – öreg K. u. K. tiszt, a honvédség főparancsnoka – nem vállalta az ellenállás vezetését, kijelentette, hogy „a koronás király ellen nem használja kardját". Helyébe Nagy Pál altábornagyot nevezték ki. Feladata: Budapesten és a közelben állomásozó csapatokkal megakadályozni Károly Budapestre való érkezését. Nagy Pál a pilisvörösvári, királyhidai, érdi vasútvonalak megszakítását elrendelte.

Ha baj van az ellenforradalmi rendszerrel – elő kell venni Gömbös Gyulát, ő mindenre kapható. Elvégre ő a szabad-királyválasztók vezére. Azonnal akcióba is lépett. Mozgósította a „MOVE"- és más fajvédő alakulatokat, a főiskolai hallgatókból századokat alakított, azokat felfegyverezte.

A nemzeti és fajvédő eszmékkel telített ifjúság lelkesen vállalkozott, különösen annak a híresztelésnek hatására, hogy Károly osztrák, cseh és morva seregek élén jön.

Közben október 22-én Károly vonata közeledett Budapest felé. A győri helyőrség Bozó Pál ezredes vezetésével azonnal felesküdött. Itt kapták meg a budapesti kormány táviratát, amely közölte, hogy a szomszédos országok bevonulással fenyegetődznek, ezért a kormány el van határozva Károly vonatának feltartóztatására és a fegyveres ellenállásra. Győrszentivánnál értesültek, hogy a komáromi helyőrség csapatai Ácsnál felszedték a síneket. Ostenburg utászai ezt hamarosan rendbe hozták, Lehár parancsot adott a

további előnyomulásra, Rakovszky Ácsról telefonon beszélt Bethlennel. Magabiztos és erélyes hangot használt. Figyelmeztette Bethlent, hogy ha nem intézkedik a kormánycsapatok azonnali visszavonására, Károly csapatai támadni fognak, a vérontásért Bethlen lesz a felelős, és felakasztatja. Bethlen igyekezett meggyőzni Rakovszkyt a fegyveres hac kilátástalanságáról, következményeiről, és közölte, hogy Vass miniszter, valamint Ottrubay vezérkari őrnagy útban vannak Horthy levelével. Ajánlotta: Károly jöjjön egyedül Budapestre; személyes biztonságát garantálják, tárgyaljon Horthyval. Rakovszky az ajánlatot visszautasította.

A vonat este 9 órakor érkezett meg Komáromba. Díszszázad, zene, virágok, generálmars, a helyőrség felesküdött, a helyzet biztató volt. Itt érkezett meg Horthy levele. A levél siralmas. Kunyeráló. „Ha Felséged fegyveres erővel vonul Budapest felé, elkerülhetetlen a végzet, és néhány nap múlva az ország maradéka is idegen kézre kerül." Horthy azt nem írta meg, hogy az ország érdekében minden rendelkezésre álló fegyveres erőt is kész alkalmazni a kísérlet megakadályozására. Még most, a döntő órában sem mondta meg nyíltan és erélyesen, hogy Magyarországnak nem kell a Habsburg-restauráció, hanem egyetlen akadályként a külhatalmak tiltakozását hangoztatta. Személyes állásfoglalásának szelleme: „Én, Horthy, mosom kezeimet." Levelének nem is volt semmi hatása. Károly nem is fogadta személyesen a küldötteket, csak Rakovszky tárgyalt velük.

Rakovszky biztos tényként adta elő Anglia és Franciaország támogatását. Vass miniszter közbevetette: „Mi lesz akkor, ha minden számítás ellenére a kisantant csapatai betörnek az országba?" Rakovszky

cinikusan válaszolt: „Akkor még mindig lesz ideje őfelségének elmenekülni." Felesleges ezt a megjegyzést méltatni. (Horthy emlékirataiban azt állítja, hogy levelét Rakovszky meg sem mutatta Károlynak, néhány nappal az események után felbontatlanul vette elő zsebéből gróf Andrássy, gróf Eszterházy és báró Fiáth jelenlétében.)

Károlyék folytatták útjukat Budapest felé. A vonat éjfél után érkezett Tatára. A helyőrség itt is Károly mellé állott és felesküdött. Reggel 5 órakor Biatorbágyra érkeztek. A vonaton a hangulat lelkes és bizakodó: a helyőrségek sehol sem fejtettek ki ellenállást, húsz percen belül elérhető Budapest, készülődhetnek.

Budapesten Horthy és a kormány ekkor kritikus pillanatokat élt át. Az erőviszonyok Károly számára voltak kedvezőbbek. Nagy Pál főparancsnoknak csak hat gyalogszázada, két ütege, egy lovas százada és hat-nyolcszáz, Gömbös által felriasztott embere volt. Ezzel szemben Károly oldalán: az Ostenburg-zászlóalj – jól kiképzett, fegyelmezett, csaknem kétezer ember –, ezenkívül három gyalogzászlóalj, három üteg, és hamarosan bevethető Komárom és Tata helyőrsége. A kormánycsapatok megerősödése a számítások szerint 23-a folyamán csak fokozatosan volt várható. Reggel 5 óráig csak egy zászlóalj érkezett meg Ceglédről. Legjobb esetben 23-án éjfélre vártak még tíz-tizenkét zászlóaljat és három üteget. De ha Károly hamarabb eléri Budapestet, nagy kérdés, hogy a beérkezett csapatok parancsnokai milyen magatartást fognak tanúsítani.

A válságos órákban Horthy és a kormány bizalma Gömbös Gyulára összpontosul. Kinevezik Nagy Pál főparancsnok mellé a „miniszterelnök megbízottja és összekötő tiszt a honvéd főparancsnok és a magyar

kormány között" címmel és teljes felhatalmazással. Nem árt egy kis politikai ellenőrzés. Katonákról most soha nem lehet tudni, merre fordulnak.

A meglevő erőkből harccsoportokat alakítanak. A legerősebbeket Kurcz ezredes parancsnoksága alatt Budaörsre rendelik. A harccsoportok feladata védelmi állásokban elzárni a Budapestre vezető utakat, és biztosítani a később beérkező csapatok gyülekezését. Kurcz ezredes azonban – éppen a legfontosabb irányt elzáró csapatok parancsnoka – szabotálja a kapott parancsot, nem indul el a kelenföldi laktanyából. Erről még idejében jelentést kapnak, Kurczot leváltják – azonnal átszökik Károly oldalára –, és a parancsnokságot Shvoy István vezérkari ezredes veszi át. Shvoy csoportja reggel 8 óra körül megszállja a budaörsi utat uraló, Törökugrató nevű magaslatot és a környező dombokat. Ereje: 5 század gyalogság egy géppuskás századdal, egy üteg és az egyetemi hallgatók.

Ostenburg egy felderítő különítményt küldött előre A völgyben előőrsként felállított egyetemi hallgatók tüzet nyitottak rájuk, a honvédcsapatok a magaslatokon védőállásokban voltak. Az Ostenburg-csapatok rávetették magukat az egyetemistákra, azokat pillanatok alatt szétszórták. „Úgy hullottak a tűzben, mint a tekebábok" – mondta később egy Ostenburg-tiszt. A kezükbe esett fiatalokat ütik, verik, rugdossák.

Az előrenyomuló Ostenburg-csapatokat és a vasúti szerelvényeket a kormánycsapatok tüzérsége tűz alá vette, de a támadást ezzel megtörni nem tudták. A kormánycsapatok már csak a Törökugrató magaslatát tudták megtartani. Ezt Ostenburgék egyszerűen megkerülték, és Budaörsöt elfoglalták. Nagy Pál a Ceglédről beérkezett zászlóaljat Budaörs visszafoglalására rendelte. A zászlóalj támadását Ostenburgék visszaverték, és a Kelenföldi pályaudvartól nyugatra eső területeket elfoglalták. A helyzet tehát Károly javára alakult.

Amíg Budaörs környékén a harcok folytak, Károly és környezete a visszamaradt vonatrészekkel a biatorbágyi állomáson vesztegelt. Károly misét akart hallgatni, és gyónni akart. Előkerítették a torbágyi papot, aki misét celebrált. Károly és Zita a vasúti sínekre térdeltek, körülöttük félkörben a katonaság és a falu bámészkodó népe. Lehár dühöngött. Minden rendelkezésre álló erővel tovább akart támadni. Talán felesleges is megjegyezni, hogy az ájtatosság nem mutat férfias akaratra és erélyre. A küzdő fegyverek ropogása mellett celebráltatott misével nem lehet trónra kerülni.

A Károly hűségére kétszer is felesküdött Hegedüs altábornagy – aki most már a Károly-csapatok főparancsnoka – egy mozdonyon előrement Kelenföldre, onnan telefonon felhívta Nagy Pál altábornagyot. Erélyes hangon követelte, hogy az ellenállást azonnal szüntesse be, mert ha kell, súlyosabb harcok árán is bevonulnak Budapestre. Nagy Pál lehűtötte Hegedüst: az átmeneti sikerek nem tarthatnak sokáig, a vidéki csapatok egyre-másra érkeznek, Károly csapatainak harca kilátástalan, Horthy és a kormány a végsőkig elszánt. Meghívta Hegedüst Budapestre, győződjék meg személyesen a helyzetről. Hegedüs rádöbbent, hogy „rossz lóra tett". Visszamenvén jelentkezett Károlynál, és sajnálkozott a testvérharc miatt. Felajánlotta, hogy bármilyen veszedelmet vállalva hajlandó Budapestre menni. Beszélne a szemben álló csapatok parancsnokaival, magával Nagy Pállal is, talán sikerülne őket rávenni az ellenállás beszüntetésére. Károly örömmel fogadta az ajánlatot – tény, hogy nem volt

vérengző természet –: „Menjen, menjen, kedves Hegedüs, örök hálára kötelez."

Hegedüs, anélkül hogy a szembenálló parancsnokok valamelyikével is tárgyalt volna, egyenesen Budapestre ment. Itt először Bethlen fogadta Mr. Hohlernek, Anglia budapesti nagykövetének jelenlétében. Felvilágosították a külhatalmak ellenállásáról, a kormány elhatározottságáról, közölték, hogy semmiféle megalkuvásról nem lehet szó.

Hegedüs nyomban ígéretet tett, hogy Károlyt ráveszi a fegyverletételre. Bethlen után jelentkezett Horthynál, „mosakodott és visszaesküdött". Visszatérve Biatorbágyra, jelentette Károlynak, hogy a kormánycsapatok állandó erősödése következtében nincs remény a sikerre. Horthy kijelentette, mindenre el van szánva. Károly meglepődött: „Ön beszélt Horthyval? Nem ez volt a feladata."

Hegedüs azzal védekezett, hogy ő mindent meg akart próbálni az egyezkedés érdekében, azért kereste fel Horthyt is. Károly gyanús szemmel nézegette főparancsnokát – csak nem lett áruló a hűségesküt letett és arany vitézségi éremmel dekorált tábornok?

Közben megerősödtek a kormánycsapatok. A Kelenföldi pályaudvart egy megerősített zászlóaljjal visszafoglalták. Gömbös újabb polgári önkénteseket toborozott, vidékről is érkeztek újabb erők. Délután fél 2 órakor újabb támadást indítottak, visszafoglalták Budaörsöt, a Károly-csapatok visszavonultak. Délután 5 órakor Nagykanizsa, Veszprém, Hajmáskér helyőrségének Horthyhoz hű csapatai is megérkeztek. Ezeket Diósd környékén készenlétbe helyezték.

Károly hézagos magyar történelemtudásából emlékezhetett arra a legendára, hogy III. Béla király halála után Imre és Endre fiai torzsalkodtak a koronáért, és a

megkoronázott Imre egy bottal átment az Endre híveiből álló fegyveres táborba, „Hadd látom, ki meri felemelni kezét koronás királya ellen" szavakkal. Károly is azt hitte, hogy személyes megjelenésének varázsára a kormánycsapatok beszüntetik az ellentámadást. Parancsára előkészítettek számára egy mozdonyt. A mozdonyvezető sehogyan sem akart menni – majd bolond lesz lelövetni magát, neki semmi köze ehhez a komédiához. Hosszasan kellett rábeszélni. Károly, Zita, Andrássy, Rakovszky, Hegedüs elhelyezkedtek a mozdonyon, amelyre elöl egy nagy fehér lepedőt kötöttek. Kelenföldön Károly magához hívatta Shvoy ezredest, a Horthy-csapatok parancsnokát. Szemrehányás és kérlelés hiábavaló volt. Végül is abban állapodtak meg, hogy Károly politikai és katonai tanácsadói találkozzanak a kormány kiküldötteivel az ellenséges vonalakon kívül eső helyen, és beszéljék meg a továbbiakat. Addig a harcok szüneteljenek. A találkozás október 24-én 8 órakor Törökbálinttól északra, a Csiki-majorban legyen. Hegedüs és Shvoy egyetértőleg állapítsák meg a csapatok éjjelezési körletét. Ezután Károly és a kíséret többi tagjai visszamentek Biatorbágyra.

Hegedüs a Shvoyjal való tárgyalásnál ismertette a Károly-csapatok erejét, összeállítását, helyzetét, és hajlandó volt az éjjelezési állomásokat úgy megállapítani, hogy azokat a kormánycsapatok az éjszaka folyamán körülkeríthessék.

Egyben kérte „alázatos üdvözletének" átadását Nagy Pál altábornagynak. Visszatérve Biatorbágyra, jelentette Károlynak – elhallgatva az elhallgatandókat – tárgyalásainak eredményét. Lehár sem a csapatok tervezett éjjelezési állomásaival, sem a fegyvernyugvással nem értett egyet, az éjszaka folyamán támadni akart, a kormánycsapatokat megkerülve, hajnalra elérhető-

nek vélte Budapestet. Károly ezt nem engedélyezte, meg akarta várni a másnapi tárgyalások eredményét.

Az éjszaka folyamán Kaposvárról 2 újabb Horthyhoz hű zászlóalj, Pécsről 3 zászlóalj, ezenkívül még 5 üteg érkezett meg. Héjjas rongyos gárdája is felnyomult Győrig. A győri helyőrség tisztikara tiszti gyűlésen kinyilatkoztatta, hogy a Károlynak tett esküt érvénytelennek tartja – becsapták –, visszaesküdött Horthyra. A körmendi zászlóalj is visszaesküdött. Szombathelyen Guilleaume tábornok elfogatta a legitimista tiszteket, a helyőrség visszatért Horthy hűségére. A Károlyra felesküdött tatai zászlóalj – új, Horthyhoz hű parancsnokkal – Szár községig előnyomult, készen Lehár alakulatainak megtámadására.

A „királyhűség" álma szétfoszlott. Most, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Horthy oldalán van a nagyobb erő, a tisztek egyre-másra igyekeztek jóvá tenni, amit további karrierjük ellen vétettek. Tulajdonképpen már csak az Ostenburg-zászlóalj maradt meg a királyhűségben. A magasabb parancsnokok közül egyedül Lehár maradt még hűséges. A politikusok kitartása nem ért semmit, jelentőségük kevesebb volt, mint egy bakazászlóaljé.

23-ról 24-re virradó éjjel a kormánycsapatok hátába kerültek Ostenburgéknak, bekerítették őket. Mire a Csiki-majornál a tárgyalások megindultak, kisebb verekedésektől eltekintve a fegyveres harc eldőlt. A Csiki-majorban – ahol a megbeszéléseket Kánya Kálmán mint meghatalmazott miniszter vezette – már nem volt alkudozásoknak helye. Kánya azzal kezdte: vagy elfogadják változtatások nélkül a kormány rendelkezéseit, vagy nem. „Ha nem – úgy is jó", és máris távozni készült. Gratz és Lehár számára nem maradt más, mint aláírni a kormány rendelkezéseit: a feltétlen

fegyverletételt, Károly önkéntes lemondását a magyar trónról.

A kormány amnesztiát ígért a felbujtók és vezetők kivételével mindenkinek. Akiket felelősségre vonnak, rendes magyar bíróság elé kerülnek. Károly tartózkodási helyét a nagyhatalmakkal való tárgyalások után állapítják meg.

Károly az előnyomuló kormánycsapatok elől Tatára menekült, és az Eszterházy-kastélyban szállt meg. Még a nap folyamán jelentkezett nála Hegedüs altábornagy – most már mint a kormány megbízottja – és Siménfalvy vezérkari ezredes. Felszólították a lemondó nyilatkozat aláírására. Károly erre nem volt hajlandó. Az éjszaka folyamán valamilyen szabadcsapat tagjai – később sem lehetett megállapítani, hogy hova tartoznak – benyomultak a kastélyba. Károlyt keresték, és meg akarták gyilkolni. Az őrséget adó Ostenburg-tisztekkel verekedtek. Siménfalvy ezredes közbelépése akadályozta meg a merényletet. (Prónay Pál naplója szerint a szabadcsapat parancsnoka, bizonyos Kővári főhadnagy, Horthy egyik szárnysegédjétől kapott volna parancsot a merénylet végrehajtására. Ha Prónay állítása meg is felel – esetleg – a valóságnak, az valószínűtlen, hogy ez Horthy tudtával történt. Tény azonban, hogy a szabadcsapat tagjait a kastélyból eltávolító Siménfalvy nem szereltette le, és később sem állapították meg kilétüket, az ügyben semmiféle eljárás nem indult.)

A tatai tartózkodást a magyar kormány esetleg kihívónak tartotta – közel a csehszlovák határ, és Beneš Károly azonnali eltávolítását követelte –, ezért átszállították környezetével együtt Tihanyba, és az apátság épületében szállásolták el, fogolyként kezelve őket.

Lehár és Ostenburg elmenekültek. Ostenburgot később megtalálták és elfogták.

Tihanyban előbb Kánya Kálmán, Csáky István és Sós tábornok igyekeztek Károlyt a trónlemondási nyilatkozat aláírására rábeszélni. Károly nem volt hajlandó lemondani. A hercegprímás is beszélt vele: Bozó Pál ezredes – kedves emlékű volt zászlóaljparancsnokom a soproni katonaiskolában, kiváló katona –, akit Károly Győrben tábornokká léptetett elő, megírta a királypuccs alatti szerepe emlékeit, s ezek között erről is ír. A puccs után beszélt a hercegprímással, aki azt mondta, hogy eleget tett ugyan Horthy kívánságának, és beszélt Károllyal, de hogy mit mondott Károlynak, „az már az ő titka". (Bozó ezredes kéziratát a Történelemtudományi Intézet őrzi.)

A kisantant-államok – elsősorban Csehszlovákia – a történtek után sem hagyták abba katonai készülődéseiket. Csapataik felvonultak a magyar határok mentén. A kormány kétségbeesetten kérte a kisantant-államok megfékezését, a nagyhatalmak budapesti képviselői jegyzéket intéztek a magyar kormányhoz, és követelték az exkirály trónvesztésének haladéktalan proklamálását, Károly a magyar területet a szövetséges hatalmak által megállapított feltételek mellett azonnal hagyja el, tartózkodási helyét ők állapítják meg. Amennyiben a magyar kormány nem alkalmazkodnék a jegyzékben foglaltakhoz, úgy ők elhárítanak minden felelősséget a Magyarországgal szomszédos államok közbelépéséért és az ebből származó következményekért.

A kormány kénytelen volt a feltételeket elfogadni.

Október 31-én vasúton Bajára, onnan a Glowworm nevű angol hajóval Galacra szállították Károlyt, angol felügyelettel. A magyar kíséretet engedélyezték. Galacnál a Cardiff nevű angol hadihajó vitte tovább az exkirályt Funchalba, kijelölt tartózkodási helyére, ahol 1922. április 1-én tüdőgyulladásban meghalt.

A királypuccs utózöngéi igen érdekesek: A nemzetgyűlés november 4-én kezdte meg a detronizációs törvényjavaslat tárgyalását. A törvényjavaslat kijelölt előadója, Rubinek István képviselő beszédében kihangsúlyozta: „a súlyos külső és belső komplikációk tették időszerűvé, hogy a kormány kénytelen volt a törvényjavaslattal a nemzetgyűlés elé jönni". A törvényjavaslat indoklása szerint tehát csak a kényszernek kellett engedelmeskedni. Bethlen István: „Ez a javaslat nem a normális alkotmányos életünk fejlődésének következménye, hanem elkerülhetetlenné tették a két utolsó hét fejleményei." Gróf Apponyi Albert – a kényszernek engedve – csak formailag fogadta el a törvényjavaslatot, de eleve kijelentette, hogy a kényszer nem lehet kötelező érvényű, és jogilag hatálytalan. A tárgyalás napjára országos gyászt rendeltek el, amit aztán – az észlelhető felháborodás miatt – a Budaörsnél elesettekre való emlékezésnek tüntettek fel. A detronizációs törvényt nagy nehezen, királysirató beszédek után, megszavazták. Elítélték Károly „könnyelmű kísérletét", aminek „áldozatává vált a dinasztia." A legitimista képviselők „lángoló tiltakozásukat" jelentették be a magyar belügyekbe való beavatkozás és a magyar koronás király idegen hatalomnak való kiszolgáltatása miatt.

Ez a „nemzeti Magyarország"? Ez a Habsburg-hűség? De a történtek szereplőinek felelősségre vonása is elmaradt. Lázadás címén letartóztatták Rakovszkyt, Andrássyt, Sigrayt, Beniczkyt, Ostenburgot, több tábornokot és törzstisztet. Letartóztatásuk formai volt, hősökként, szabadon tetszeleghettek az ősi magyar alkotmány, a legitim törvényesség, a hagyományos királyhűség, a koronás magyar király mártírjainak pózában. Érdekük-

ben és védelmükben minden lehető eszköz igénybevételével sorompóba léptek a felső tízezer tagjai. Néhány látszatpert is indítottak, nagy dobszóval és a cselekményekkel arányban nem álló enyhe ítéletekkel – ez a külföld felé volt szükséges –, a büntetéseket egy hónap elteltével amnesztiával elengedték. Ostenburg például összesen csak három hónapig volt letartóztatásban, amiből másfél hónapot „megrongált egészségére való tekintettel" egy szanatóriumban töltött. Szabadulása után teljes ezredesi nyugdíjat élvezett. (Azokban az években tömegével hoztak súlyos ítéleteket kommunisták ellen – akik közül egy sem fenyegette akasztással a magyar miniszterelnököt, mint Rakovszky tette.)

*

A szegedi helyőrséget nem érintették a királypuccs eseményei. Ezredünkből egy zászlóaljat Polareczky Pál alezredes parancsnoksága alatt elszállítottak Budapestre, de mire megérkeztek, a fegyveres harc már véget ért. Mint érdekességet említem, hogy később a zászlóalj egyik századparancsnoka elmondta nekem, hogy Budapestre érkeztükkor Gömbös magához hívatta, és megbízta: tartsa szemmel a zászlóalj parancsnokát, ha az a kapott parancsok teljesítésében ingadoznék, tartóztassa le, és vegye át a parancsnokságot. A királylátogatásokkal kapcsolatban személyes élményeim nem voltak. Mégis szükségesnek véltem a kísérletezésekkel és magával a királykérdéssel részletesebben foglalkozni. Történetírásunk eddig részletesen nem ismertette ezeket az eseményeket. A Horthy-korszakban nem lehetett foglalkozni vele, hiszen Horthy szerepét, a nemzet sorsával való felelőtlen játékát éppen úgy nem lehetett volna elhallgatni, mint azt, hogy a „király nélküli királyság" adta meg a lehetőséget az uralkodó osztály

élgarnitúrájának öncélú kísérletezéséhez. A felszabadulás után pedig más problémák kerültek előtérbe. Hol-ott az ellenforradalmi korszak kezdeti időszakának ez tanulságos része. Itt mutatkozott meg a nemzeti jelszavakba burkolt reakciós szellem igazi arca, itt jelentkeztek olyan jellemek, akiknek tevékenysége és magatartása a későbbi időszakokban formálta, irányította sorsunkat.

A legitizmus és Habsburg-restauráció híveinek tevékenysége tulajdonképpen csak 1945 után szűnt meg. Addig éltek és szerepeltek, függetlenítvén magukat a magyar nép tömegeitől, a trónörökös „Ottó örökös király" eljövendő királyságára készülve, a mindenkori magyar kormány és Horthy szemet hunyó tudtával. A felszabadulás után Magyarországról kiszorultak, de megkapaszkodtak Nyugaton, ahol egy ideig felelőtlen – vagy felelős – politikusok semmit érő biztatásaival álmodoztak tovább.

Még néhány dologra kell kitérnem:

A legitimisták „tragédiának" nevezték Károly sorsát. Nem volt tragédia.

II. Vilmos német császárt nemcsak a győztes hatalmak, hanem szinte az egész világ bűnösnek tartotta a világháború kirobbantásában. Pökhendi színészkedése, erőszakossága miatt személye is általánosan ellenszenves volt. Károlyt a háború felidézésében senki nem tartotta bűnösnek – nem is volt az –, egyéniségében pedig volt a háború alatt szimpátiát keltő vonás. Vilmost a versailles-i szerződés 227–230-ig terjedő szakaszában, kilencszáz más német személlyel együtt, háborús bűnösnek minősítették. Károlyt nem.

Vilmos, miután lemondásra kényszerítették, Hollandiába, Doornba menekült. Hollandia nem adta ki a nagyhatalmaknak. A német reakciós körök, Hinden-

burg, a junkerek, Vilmost is rá akarták beszélni a visszatérésre, de ő nem engedett a csábításnak. Kertet ápolt, és aprófát hasogatott, így elfelejtették, békén élhetett. Ezzel szemben Károly – parlagiasan kifejezve – nem fért a bőrében, a történelmi változásokat meg nem értve fészkelődött, ugrabugrált – sorsát tehát önmaga erőszakolta. Ha leül a fenekére, nincs „királytragédia".

A hitleri idők alatt többször beszélgettem prominens legitimistákkal, akik a német orientációnak és a nemzetiszocializmusnak ellenségei voltak. Ezek hibáztatták Horthyt, amiért 1921-ben a restaurációt megakadályozta. (Nem ő akadályozta meg.) Szerintük, ha Károly trónra került volna, Magyarország nem csatlakozik a tengelyhez, és a kisantant-államokkal előbb-utóbb megegyezésre jutva, a Duna-medencében egy Hitler-ellenes koalíció keletkezik. Ez a beállítás – aminek értelmiségi körökben elég sok hívője volt – téves. A kisantanttal való megegyezés a területi problémák miatt kizárt volt, a revizionizmus feltétlen megmaradt volna. Kétségtelen az is, hogy Károly Magyarországának Horthyéhoz hasonló antibolsevista politikája lett volna.

A legitimisták álláspontja nem volt más, mint a változott viszonyokhoz alkalmazkodó restaurációs propaganda.

10.

1922-ben lettem főhadnagy. 1923-ban megnősültem. Apósom vagyontalan nyugdíjas vármegyei köztisztviselő volt. Az előírt kauciót a már semmit nem érő hadikölcsön-kötvényben elfogadták.

Nagyon szerényen, csak fizetésemre utalva éltünk. Külön lakásunk nem volt, feleségem szüleinél laktunk.

Betegeskedő szüleimre hivatkozva áthelyezésemet kértem Debrecenbe. 1924. június 1-vel a debreceni 11. gyalogezredhez kerültem, amely később a „Hajdúezred" nevet kapta. Az ezredben kilenc évig szolgáltam.

Ez alatt az idő alatt – 1924–1933 – nagy megrázkódtatásokkal járó események nem voltak az országban. A háború, a forradalmak, megszállás, a trianoni béke, királykérdés hullámai lassan elcsitultak, és megindult a konszolidáció. Az ellenforradalmi rendszer megerősödött. A forradalmi remények elhalványultak, de meghalkult a revizionizmus harcias lármája is. Az ország népe beállott a taposómalomba, viselte a hétköznapok terhét. Az általános gazdasági helyzet igen lassan javult; a külföldi kölcsön, a pengő-stabilizáció, a tőkeérdekeltségek megmozdulása révén több lett a munkaalkalom, de a munkanélküliség nem szűnt meg, és a munkabérek alacsonyak maradtak. Az előző évekhez képest több áru volt a piacokon, a módosabb parasztság a termékek árának emelkedése következtében jobban élt. Az agrárproletariátus helyzete továbbra is siralmas maradt. Belpolitikailag annyiban javult a helyzet, hogy a látványos politikai üldözések csökkentek, vagy legalábbis látszat-törvényes formák közé szorultak, antiszemita kilengések, felelőtlen elemek garázdálkodásai megszűntek, a hadsereg is mindinkább hivatásának kereteibe rendeződött. Mindez nem jelentette az ellenforradalmi rendszer fellazulását. Csak szélsőségeit, nyílt brutalitását tompította az idő. A sok kalandor helyét politikailag iskolázottabb és gondolkodóbb fők vették át. A Bethlen–Peyer-paktum – munkásmozgalmi szempontból kétségtelen megalkuvás – a Horthy-rendszer konszolidációját segítette elő. A Szociáldemokrata Párt baloldalához tartozó kommunisták, később az illegalitásban működő kommunista párt tömegbefolyása

csekély volt; tevékenységüket nemcsak a rendőrterror fékezte, hanem az is, hogy a kapitalizmus Közép-Európában általánosságban megerősödött, a hazafias és kommunistaellenes jelszavak a gazdasági konszolidáció légkörében le nem becsülhetően hatásosak voltak. A fel-felbukkanó tömegmegmozdulások, sztrájkok jellegét konkrét gazdasági követelések határozták meg: a harc csak a nagyobb darab kenyérért folyt, a betegségnek csak tüneti kezelését követelte.

A konszolidációs korszak eseményeit a felszabadulás utáni történelmi és párttörténeti irodalom feldolgozta és értékelte. Csak egyéni meglátásomat tehetem az értékelések mellé.

*

Az előzőekben vázoltam, hogy Horthyt indulásakor és az ellenforradalmi korszak kezdeti időszakában politikához semmit nem értő, felelőtlen, kalandor hajlamú, szűk látókörű, kapitányi nívón álló „különítményes" katonai klikk befolyásolta, amelynek vad handabandázásával ő maga is egyetértett, féktelenségeit fedezte, szinte reájuk építve az egész rendszer megszilárdítását és egyéni hatalmát. E kül- és belpolitikailag mérhetetlen károkat okozó garnitúra visszaszorításának feladata Bethlen Istvánra várt. Fölényes eszével, lépésről lépésre, fékezte Horthy kis kaliberű nekilendüléseit, nemegyszer éles viták közepette. Horthy – igen gyakran – a katonai klikk sugalmazására intézkedett, fecsegett, ígért, fenyegetett, külföldiekkel paktált – a kormány fejének tudta és megkérdezése nélkül. Bethlen ezt nem volt hajlandó eltűrni. Ennek következtében a szélsőséges katonai klikk befolyása valamelyest csökkent, már nem jelentette a mindent irányítani akaró hatalmat.

A bethleni mérsékeltebb irányzat kiváltotta a katonai körök elégedetlenségét. Gyakran hallottam magam is olyan megjegyzéseket, hogy Horthy „lefeküdt" megalkuvó politikusoknak, feladta intranzigens álláspontját, alárendelte magát Bethlen „liberális", „zsidóbarát", „szabadkőműves" irányzatának. Emlegették, hogy „bezárkózott a Várba", és utánozza Ferenc József legfelsőbb hadúri magatartását. Már nem viseli eléggé szívén a tisztikar érdekeit sem. Bizonyos fokú elhidegülés volt érezhető a tisztek körében.

Bethlennek közismerten kevés volt az emberismerete, kormányában és vezető állami funkciókban szerencsétlen kézzel alkalmazott olyan egyéneket, akiknek erkölcsi tisztaságához sok jogos szó férhetett. Ez azután évek folyamán személyének és garnitúrájának országos tekintélyét alaposan le is járatta; az ismétlődő panamák, visszaélések, vesztegethetőségek szinte alátámasztották a liberalizmusával szemben álló körök támadásait. (Kiviteli panamák, kijárások, Vass miniszter panamái, az Esküdt-ügy, a Honvédelmi Minisztérium lószőrmatrac- és lótáp-panamái, építkezések körüli visszaélések és más egyebek.)

Nagy hullámokat vert fel 1925-ben a frankhamisítási botrány. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a frankhamisítás tényét csak a haladó gondolkodásúak és a valóban magasabb etikai álláspontön állók ítélték el. A szélsőséges nacionalizmus hívei – nem jelentéktelen csoport – helyeselték, és csak azt sajnálták, hogy nem sikerült. Széltében-hosszában hangoztatták, hogy a trianoni békéért nagymértékben felelős Franciaországnak kárt okozni, ártani hazafias cselekedet, a frankhamisítással csak a súlyos jóvátételi kötelezettségeken akartak enyhíteni. Hivatkoztak arra, hogy Napóleon is hamisíttatta csaknem minden vele ellenséges állam pénzét. A

kényszerből elítélt tetteseket valóságos nemzeti hősöknek – áldozatoknak – tekintették. Ennek a hangulatnak a jellemzésére említem, hogy 1928-ban volt tízéves találkozónk a Ludovika Akadémián, ahol megjelent volt tereptantanárunk is, Hajts Lajos tábornok. Ő volt az, aki a Térképészeti Intézetben a hamis frankokat rajzolta, és a gyártását irányította. Ezért kétévi börtönbüntetésre ítélték, amit 1928-ig már letöltött. Rendfokozatát a nyugállományban maghagyták, teljes nyugdíjat kapott. A találkozó-ünnepség kezdetekor volt akadémiaparancsnokunk felköszöntötte Hajts tábornokot, aki „hazafias cselekedetéért szenvedett". Áldozatosságát követendő példaként állította elénk. A jubilánsok tapsolták és éljenezték Hajtsot, a volt akadémiaparancsnok pedig kifejtette, hogy ez az ünneplés bizonysága az évfolyam valódi hazafias érzelmeinek. (A tárgyilagosság érdekében meg kell említenem, hogy Hajts tábornok igen egyszerű, rendkívül szerény ember volt, kitűnő térképész. Biztos, hogy minden egyéni előnynek még a gondolata is távol állott tőle, és csupán nagyobb urak – herceg Windischgraetz, Nádosy, Bethlen, sőt talán Horthy – akaratának volt – bár valószínűleg egyetértő – végrehajtója.)

A Bethlen-korszakban hangzatos ígéreteket tettek a földreformra. Nem volt földreform, csak szemfényvesztés. Néhány ezer szegényparaszt kapott ugyan pár holdat, anélkül hogy a nagy latifundiumok állagát ezzel megbolygatták volna. A földreformmal kapcsolatban meg kell emlékezni a „Vitézi Rend"-ről, mert a kettő sok tekintetben összefügg.

Hogy a háborúkban derekasan helytállottakat valamiképpen meg kell különböztetni, és meg kell jutalmazni, azt csak helyeseltem. A világháborúban részt vett minden nemzet vezetői elhitették, hogy az ő oldalukon van

az igazság. Ezt a magyar katonák is így hitték, azt pedig, hogy háború legyen, éppen úgy nem ők döntötték el, mint ahogy annak megítéléséhez sem volt módjuk, hogy a háború valóban igazságos-e, vagy nem. Mindaddig, amíg történelmi alapokon nyugvó, felvilágosító békemozgalom és a háborúkat kizáró világméretű gazdasági-társadalmi rendszerátalakulás nem győz, valóban igazságos, honvédő háborúk is lehetségesek, és a támadókkal szemben az egyes ember őszintén hiheti, ahogy a múltban is hihette, hogy férfias erényeit a legjobb ügyért mozgósítja, népéért hoz áldozatot. Megdöbbentően egyoldalú, aki mai történelmi ismeret birtokában az első világháborús hősi emlékművön felsorolt nevekről azt mondja, hogy viselőik megbélyegzendők, mert imperialista célokért haltak meg. Vajon az a szegény kiskunmajsai parasztgyerek, aki végül a Doberdó kövei alatt maradt, mennyiben volt tudatában annak, hogy ő imperialista célokért harcolt? A hősi halottak, a bátrak és helytállottak sokasága nem hibás, hanem áldozat volt, tiszteletet érdemel.

Helyesnek tartottam tehát az érdemesek jutalmazását. A megvalósítás azonban, a „Vitézi Szék": hamis. Mert politikai testületet alapítottak vele, árat szabtak, politikai elkötelezettséget kívántak a juttatásért. És nemcsak háborús helytállást, hanem ellenforradalmi érdemeket is jutalmaztak, keresztény származást, névmagyarosítást kívántak, és szembefordulást a haladó irányzatokkal, rendíthetetlen hűséget a vitézek főkapitányához, Horthyhoz. (Azt, hogy a testület ebben a tekintetben mennyit ért, az idő bizonyította: 1944. október 15-én a vitézek bizony nem állottak a vitézi főkapitány mellé. A fegyverszünet előkészítése során nem is számoltak velük.)

A vitézek földhöz juttatása szemfényvesztően leplez-

te, hogy a rendszer nem akar földreformot. A nagybirtokok a Vitézi Rend céljaira leghasználhatatlanabb területeiket ajánlották fel, nagydobra ütve a hősök iránti áldozatkészségüket. A földhöz juttatott vitéz azután ott állott a silány földdarabbal, több gonddal, mint haszonnal. A tiszti vitézek – ha azt igényelték – 50–60–100 holdas birtokot kaptak. Olyanok is, akik életükben eddig még egy cserép virágot sem gondoztak. Ha önmaguk gazdálkodtak, belebuktak. Ha bérbe adták, átvedlettek katonából spekulánssá. Egyébként a Vitézi Rendbe való felvétel és a vitézibirtok-adományozás nem volt mentes a protekcionizmustól és egyéb anomáliáktól. Az intézmény tekintélye mindvégig mondvacsinált, mesterkélt volt.

Felszabadulás utáni irodalmunk a bethleni konszolidációs korszakot is „fasisztá"-nak nevezi. Ezt nem mondanám. Véleményem szerint nem volt az fasizmus, csak a fasizmusba való átmenet, a fasizálódást lehetővé tevő kapitalista rendszer. Ha egy történelmi fogalmat szubjektíven tágítunk, és a Bethlen-korszakot fasisztának nevezzük, minek nevezzük az Imrédy-, Bárdossy-Sztójay-, Szálasi-kormány korszakát? Bethlen politikája ellenforradalmi volt, elvetette a későbbi tragédia magját, az egészséges bel- és külpolitikai fejlődést konzervativizmusa, szovjetellenessége és revizionizmusa gátolta.

1924-ben az európai országok már elismerték a Szovjetuniót, és felvették vele a diplomáciai kapcsolatokat. Magyarország nem, holott erre gazdasági okokból is nagy szükség lett volna (orosz nyersanyag, orosz piac). Létesült ugyan egy szovjet–magyar gazdasági szerződés: Bethlen maga felismerte ennek szükségességét, a jobboldali politikai erők nyomása következtében azonban a szerződés ratifikációját keresztülvinni már nem tudta.

Viszonylagos nyugalmi helyzetbe kerültem Debrecenbe. Mindig különös elfogultsággal gondolok erre a városra! Nemcsak azért, mert itt születtem – tehát nem vagyok mentes némi lokálpatriotizmustól –, hanem azért is, mert ennek a városnak tiszta magyar szelleme elkísért egész életemben. Ennek a városnak és közvetlen környékének a lakói – zsíros cívisek és alacsony termetű, karikalábú, kérges kezű, kizsigerelt, nincstelen parasztok, cselédek – ösztönösen, összeszorított foggal védekeztek minden elnyomás és idegen behatás ellen, s nem eredménytelenül. A történelem bizonyítja. Itt nem tudott talajra találni, hódítani „a teuton Wotan tata kései unokáinak" szelleme sem.

Szeretettel mentem oda – hazamentem –, és szeretettel fogadtak.

A 11. ezred szelleme egészen más volt, mint a szegedi ezredé. Az ezredparancsnok idős honvéd ezredes, nyugodt, emberséges, közszeretetben álló. A tisztek – hat kivételével – szintén mind volt honvédek. Nem lármásak, nem rongyrázók, mind szegények, tisztességesen végezték szorosan vett katonai kötelességüket. A legénység és tisztek közötti viszony patriarkálisabb volt, a fegyelem mégis kifogástalan.

Magánhelyzetem eleinte nehéz. Lakást nagyon drágán lehetne kapni, csak nehezen jutottam hozzá egy, a város szélén felhagyott kaszárnyaépületben (Salétrom-laktanya) két kis szobához. Társadalmi életet nem élünk, de soha senki részéről nem érzek semmiféle lenézést vagy megkülönböztetést, inkább segítőkész bajtársiasságot.

Szakaszparancsnok vagyok. Végzem a dolgom, és miután szórakozásokra nem telik, minden szabad időmben olvasok és tanulok. Most jelennek meg egyre-más-

ra az új szabályzatok, hadtörténelmi leírások, ezeket búvom. Tagadhatatlanul van ebben a tanulási vágyban egy kis hiúság is. Szeretnék többet tudni társaimnál.

A görög hitrege szerint párkák fonják sorsunkat.

1925 elején szemlét tart a dandárparancsnok. Mérges, veszekedő kis ember. Pattog egész délelőtt, mindenbe beleköt, mindent kifogásol. A szemle végén megbeszélést tart a gyakorlótéren az ezred tisztjeivel. A „megbeszélés" katonai műnyelven annyit jelentett, hogy mindig csak a rangban legidősebb – a szemlélő – beszélt, más hallgatott. A dandárparancsnok összefoglalja mindazt, amit a délelőtt folyamán rossznak talált. Kifogásait – rossz szokásból eredően – „vagy nem?" kérdésekkel toldja meg. Valamilyen harcmozzanat hibás végrehajtását kifogásolva, dühtől pulykavörösen így fejezi be mondatát: „A gyakorlati szabályzat is így írja elő! Vagy nem?" Önkéntelenül, jó hangosan elkiáltottam magam: „Nem!" Mindenki megdermed, az ezredparancsnok elsápad. Pillanatnyi csend. „Ki mondta ezt?" – kérdezi a generális. Jelentkeztem. „Hát ha a főhadnagy úr jobban tudja, mint én, mondja meg, mit ír elő maga szerint a gyakorlati szabályzat." Elmondom. „Azonnal ide a szabályzatot! Tessék, bizonyítsa be az állítását!" Felolvasom: szó szerint úgy van, ahogy én mondtam. „Gratulálok a főhadnagy úrnak, maga merész ember."

Másnap reggel hívat az ezredparancsnok, és maga mellé vesz második ezredsegédtisztnek, ami századosok részére rendszeresített hely.

Kiemelkedtem a szürkeségből.

Kötelességemnek éreztem erre a kitüntetésre és bizalomra minél nagyobb szorgalommal és odaadással érdemesnek mutatkozni. Sokat dolgoztam. Pár hónap

múlva az első ezredsegédtisztet kilenc hónapig tartó törzstiszti tanfolyamra vezényelték, így ezt a beosztást mint helyettes én láttam el. Közben a jó ezredparancsnokot áthelyezték, utódja egy vezérkari ezredes lett.

Gorombaságáról nagy hírű ember volt. Ludovikás koromban tanárom. Mint vezérkari – aki most került egy csapattest élére – mindenáron nagyot, elődjénél különbet akart produkálni. Ezzel az ezred eddigi nyugodt légkörét teljesen felkavarta. Az első ezredsegédtiszt feladatai csapatviszonylatban hasonlítottak a magasabb egységek vezérkari főnökéhez, ezenkívül – ha jól fogta fel a hivatását – a beosztott csapattisztek és alegységek érdekeit képviselte a parancsnoknál, a parancsnok célkitűzéseit pedig a tisztikarnál és alegységeknél. Az ideges és goromba parancsnokkal igen nehéz helyzetbe kerültem. Töméntelen gondot okozott az egyes tisztek és legénység védelme vele szemben. Dührohamainak fékezésére és valamiféle tűrhető légkör kiformálására igyekeztem. A tisztek hat ízben emeltek ellene jogosan panaszt sértegetéseiért, de soha nem lett semmi baja. Ilyen esetekben engem is mindig kihallgatott a panaszkivizsgáló bizottság; kénytelen voltam az igazságnak megfelelően ellene vallani. Érdekes volt – és ezt előnyére könyveltem el –, hogy egyetlenegyszer sem tett még szemrehányást sem ellene szólott vallomásaimért. Sőt: felterjesztést tett, hogy véglegesítsenek beosztásomban. Így mint fiatal főhadnagy – az országban egyedül – törzstiszti beosztásba kerültem. Az igaz, hogy jóformán csak aludni jártam haza, annyi dolgom volt, mert kíméletlenül pontos, precíz munkát követelt. El kell ismernem, hogy ez igen nagy hasznomra vált. Az ezred tisztjei méltányolták helyzetemet, többször – amikor már elkeseredetten felváltásomat akartam kér-

ni – kérleltek, hogy maradjak, mert „ezzel a bolonddal senki más nem tudna bánni".

Ezekben az években a hadsereg csapatainál egyre jobban háttérbe szorult a hangoskodó politizáló fecsegés, és helyébe lépett a valóságos hadsereg feladataira való felkészülés. Úgy is fogalmazhatom, hogy a korszak vezető eszméi – nacionalizmus, revizionizmus, antibolsevizmus – megerősödtek, jelentősebb ellenzéki megnyilatkozások nem voltak, így a politikum frazeológiai szokássá zsugorodott, alkalomadtán használt, kötelező szólammá.

A hadsereg valódi hivatására – tehát a harcra – való felkészülés azonban igen-igen messze elmaradt a korszerűségtől. Ez a még meglevő objektív okokkal, a trianoni béke korlátozásaival is csak nagyon kis részben menthető.

A csapatkiképzés általános jellemzője a túlhajtott forma volt. A zártrendű gyakorlatok lélekölő és unalmas egyformasága. Új fogalomként jelentkezett a „sulykolás"; mindent háttérbe szorító jelentőségűvé emelkedett a drill, ami az embert dróton rángatott bábbá süllyeszti. Az egységek kiképzési fokának megítélésében a feszes fellépés, mozdulatok és fegyverfogások szabályossága, a gépszerűség lett a döntő. A magas vezetők tántoríthatatlanul hittek abban, hogy csak a német mintájú drill a fegyelem alapja. Érdekes volt, amikor ennek a cáfolatát tapasztalhattam. A háború befejeztekor megfigyeltem egy amerikai gyalogos zászlóalj embereinek magatartását. A mi drillünknek nyoma sem volt. Egyszer egy gépkocsiban ülő ezredes magához intett egy őrmestert. Ez égő cigarettával a szájában, lanyha kézmozdulattal tisztelgett, a kocsiba bekönyökölve beszélt az ezredessel, majd „oké" szóval búcsúzott. Egy németül beszélő amerikai tisztnek elmondtam, hogy nálunk az ilyen magatartás lehetetlen volna. Nevetve válaszolt: „Látja, ez a különbség katonaság és militarizmus között. Maguknál az emberek csapkodják a sarkukat, combjukat, ha elöljáróval beszélnek, de az nem biztos, hogy teljesítik is a parancsot, amit kapnak. Legyen meggyőződve, hogy az őrmester azt a parancsot, amit az ezredestől kapott, feltétlen teljesíteni fogja." (Az utolsó mondathoz mégis tennék egy kérdőjelet.)

Később a szovjet hadsereg katonáinak megfigyelése során ugyancsak azt tapasztaltam, hogy ott sem volt a mi hadseregünket jellemző merevség, sarokcsapkodás, túlhajtott drill, a fegyelem pedig, ami mellőzhetetlen kelléke minden sikeres harcnak, mégis akkora volt, hogy Berlinig kergették a drillírozott német hadsereget.

A harckiképzés ugyancsak formai gyakorlatokon alapult. Gyakorlatokat írtak elő, amiket „típusgyakorlatoknak" neveztek. Minden ténykedésre volt „típus", a találkozó harctól a védelemben levő ellenség megtámadásáig, ahol minden embernek éppen úgy megvolt a meghatározott szerepe, mint a színielőadásnál. Sem az alparancsnoknak, sem a katonának semmi önálló szerepe nem volt, csak be kellett tartani a rendezői utasításokat. Szabad elhatározású felekkel, viszonyossággal végrehajtott gyakorlatok igen ritkán voltak. A megszokott gyakorlótereken minden terepidom és bokor felhasználását az emberek hamarosan megismerték, így a kiképzés tisztnek, legénységnek egyaránt végtelenül unalmassá vált.

Az anyaghiányt tréfának is beillő találékonysággal pótolták az íróasztalok mellől kiképzést irányító szervek közegei.

Vaktöltény hiányában a küzdő csatárok „pu-pu" kiáltással voltak kötelesek jelezni, hogy tüzelnek, és ha a parancsnok „élénken tüzelni" vezényszót adott, minden ember gyors egymásutánban ordította: „pu-pu-pu". A géppuska tüzét vásári kereplők helyettesítették. Mindenféle, rudakra erősített jelzőkorongokat rendszeresítettek, „tűziránymutatókat". Ha ilyenekkel a védők rámutattak a támadókra, azoknak úgy kellett viselkedni, mintha tüzet kaptak volna. Külön volt golyószóró-, géppuska-, aknavető-, tüzérségi tüzet jelző korong. Ezek használata egész tudománnyá nőtt. Könyv alakban kiadott utasítás szabályozta a korongok színét, formáját, hordmódját, alkalmazását. Az én ezredparancsnokom még találékonyabb volt. Lécekből harckocsi alakú tákolmányokat eszkábáltatott össze, ezeket terepszínűre festett lepedőkkel letakartatta. A lepedők alatt négy baka vitte fogantyúkon a harckocsit. Egy gyakorlatnál a beállítás szerint az erdőszélről „előre kellett törni" a harckocsitámadásnak. Ez az adott jelre meg is indult, de hamarosan megállott. Az ezredparancsnok vágtában odaküld: „Miért akadt el a támadás?" A harckocsik belsejéből egy ijedt hang jelenti: „Nagyon meleg volt itt a sátor alatt, főhadnagy úr, lehúztuk a bakancsot; amikor megindultunk, szúrta a lábunkat a tarló, indultunk mi, kérem, mindjárt."

Nincs egyetlen felső elöljáró, aki felismerné az efféle komolytalanságát, értelmetlenségét, pedig csak egyetlen reggel kellene megnéznie egy kivonuló alakulatot: minden második ember vállán különböző színű jelzőzászlók, tárcsás rudak és egyéb színpadi kellékek.

A drága pénzen tartott toborzott katonák kiképzése nemcsak a vázoltak miatt volt igen alacsony fokú, hanem azért is, mert a létszám tekintélyes részét más célokra vették igénybe. Vezénylések különböző parancsnokságok irodáiba, küldönc, lóápoló stb. címen, valójában az egyes osztályvezetők tisztiszolgájának. Vezénylések a legkülönbözőbb csapaton kívüli tanfolyamokra, amelyek a csapattesten belül is megszervezhetők lehettek volna. Naponta nagy létszámot igénybe vevő, értelmetlen őrszolgálat, amely nemritkán százpengős értékeket őrzött ezrekért. Ezredünktől naponta egy teljes zászlóalj ment őrségre. Az egyes századoknál ilyenkor öt-hat ember maradt, akit a századparancsnok „eladott" krumplit hámozni, raktárt rendezni, udvart tisztogatni stb. Így számos olyan ember szolgált, aki négy-öt évi katonai szolgálat alatt jó, ha egy-kétszer lőtt éles töltennyel, és vett részt gyakorlaton.

Ha már toborzott hadsereget kellett tartani, az lett volna az ésszerű, ha minden egyes embert úgy képeznek ki, hogy rajparancsnoknak is alkalmas legyen.

Ne felejtsük el, hogy ez a hadsereg képezte az alapját a későbbinek, amelyet a második világháborúban harckocsikkal és modern fegyverekkel ellátott, kitűnően kiképzett szovjet erők ellen parancsoltak.

Időnként más-más kiképzési jelszavak uralkodtak. Volt egy „roham"-korszak. A rohamot, az embernek ember elleni harcát tartották akkor a hadi sikerek biztos zálogának. Rohamtanfolyamokat állítottak fel tiszteknek, legénységnek. A rohamkiképzés legfőbb irányító generálisát „rohampápa" címmel tiszteltük meg. A rohamtanfolyamon a leveseskondér mellé szalmabábu volt állítva, és a baka csak akkor kapta meg ebédjét, ha előzőleg a szalmabábunak „Rajta, az anyád!" kiáltással nekirontott. Lévén keresztény kurzus, vaskosabb kifejezések használatát mégsem merték rendszeresíteni. Olyan parancsnok is volt, aki megkövetelte, hogy a rohamozó harapja meg a szalmabábu

nyakát – elvégre katonanemzet vagyunk! Ez nem túlzás: tény.

Volt „lövész"-korszak. „Minden siker titka a jó lövészek nevelése." De hát, szegényes lévén az éles-lőszer-kiszabat, csak az elméleti lőkiképzésen és a lőkiképzés segédeszközeinek használatán volt a hangsúly. Hibaháromszögelés, célzási gyakorlat, célpontáthelyezés. Sok helyütt a kondér mellé gyutacslövő berendezés került: most ebéd előtt mindenki leadott öt lövést. Volt „sport"-korszak. „A sport teszi ellenállóvá a katonát a hadi fáradalmakkal szemben." Megélénkültek a laktanyaudvarok, a legénység gatyában szaladgált körbe-körbe, vagy atlétikázott, kezdetleges eszközökkel. Volt „szellemi továbbképzés"-korszak. „A katona általános műveltségét kell emelni, akkor fejlődik öntudata, akkor érti meg hazafias feladatait." Tanítottak földrajzot, történelmet, számtant stb. Hadnagyok és őrmesterek. Ekkor a szemléken elsősorban a „szellemi fejlődést" ellenőrizték. A vegyesdandárparancsnok altábornagy nálunk is ezt szemlélte az egyik századnál. „Ki tudja megmondani, mit ünneplünk október 6-án?" Izeg-mozog egy kis fekete bajuszos közhonvéd, azután jelentkezik. Az altábornagy megelégedéssel: „Na, mondjad!" „Alázatosan jelentem, október 6-án azt ünnepeljük, hogy akkor akasztották fel az összes tábornokokat!" Századparancsnokát nem dicsérték meg különösebben.

„Ápolni kell minden eszközzel a katonaság és polgárság közötti jó viszonyt" – hangzott egy utasítás. Ennek a Monarchia világában volt értelme, amikor az osztrák, cseh stb. tisztek a magyar helyőrségekben elkülönültek a polgári lakosságtól. Ez már idejét múlta. Színmagyar legénységünk miért ne lett volna jóban a lakossággal? A tisztek – egy bizonyos kasztszellem

megtartása mellett – ugyancsak jó kapcsolatokat tartottak a polgári lakossággal, ismerőseik, barátaik voltak, és velük szemben ellenséges hangulat nem volt.

Persze akadt kivétel, aki valamiféle magasabbrendűséget vindikált személyének és személyében a hadseregnek. Ilyen volt akkori ezredparancsnokom is.

1925 nyarán az ezredet gyakorlatra kihelyezték négy hétre Hajdúhadházra. Az indulás előtt átiratot szerkesztetett velem Hajdúhadház elöljáróságának, a következő szöveggel: „A Kormányzó úr Őfőméltósága, Legfelsőbb Hadurunk jóváhagyásával ezredem élén f. hó X-én 11 h-kor fogok Hajdúhadházra ünnepélyesen bevonulni." Magamban előre nevettem: nem ismeri a hajdú népet.

Amikor az ezred megérkezett Hajdúhadház határához, egy réten nagy ruhakefélést, cipőtisztítást, szerelvény-rendbehozatalt rendelt el, hogy a várható ünnepélyes fogadtatásnak megfeleljünk. Elöl ment az ezredzene, szakadásig játszotta az indulókat. Amint odaértünk a város széléhez, ott csak az előreküldött szálláscsinálók vártak. „Hol van az elöljáróság?" – kérdezte az ezredes a szálláscsinálók parancsnokától. Mire ez, jó debreceni kiejtéssel: „Kimentek, kérem, a disznóvásárba." Dühroham. „Majd megmutatom én ezeknek a büdös parasztoknak, ki vagyok." Bizony nem mutatott meg semmit, az elöljáróság és a lakosság egyszerűen tudomásul vette, hogy ott vagyunk, egyébként fütyült ránk. Láttak ők már katonát eleget.

A toborzott legénység számára a rideg, egyhangú, örömtelen, végtelenül unalmas katonaélet évről évre nehezebbé vált. Ennek az lett a következménye, hogy a hadseregben országosan szinte járványszerűen terjedt az öngyilkosság. A sorozott katona sorsa nem volt kilátástalan. Az a bizonyos „még száz kis nap"

éltette. Számolta a hátralevő időt. De a toborzott előtt tizenkét év volt, abból átkínlódott négy-öt évet, és még mindig maga előtt érzett hét-nyolcat. Elkeseredett. Lelkéhez senki nem igyekezett egy-egy melegebb szóval sem közelebb férkőzni. Minden év, hónap, nap egyforma. Barátságtalan, télen hideg kaszárnyaszoba, a maga túlhajtott rendjével, lépcsőkön, folyosókon, ablakpárkányokon elfogyasztott ebéd, örökös fegyelmezés és sikanéria felmorzsolták az embert: fegyveréhez nyúlt. Voltak ezredek, ahol évenként tíz-tizenöt öngyilkossági eset fordult elő. Ez a felsőbb vezetést is gondolkodóba ejtette, de az orvosságot nem a lényeg ellen kereste. Ostobábbnál ostobább parancsok jöttek: az öngyilkosoknak nem szabad az előírt katonatemetést megadni, mert a katonazene, gyászkíséret, dísztűz vonzó hatással van az emberekre – és hasonlók.

A mi ezredünkben is gyakran ismétlődtek öngyilkossági esetek. Ezredparancsnokom drasztikus ellenszert alkalmazott. Az egyik eset után ezredkihallgatásra rendelte az öngyilkos ágyszomszédjait, raj-, szakasz-, század- és zászlóaljparancsnokát. Mindegyiket megfenyítette, az alacsonyabb rangúakat – mint az öngyilkossal közelebbi kapcsolatban állókat – szigorított fogdafenyítéssel. Azzal indokolta, hogy az emberben az öngyilkosság gondolata csak lassan érlelődik, előbb visszahúzódó, merengő, szomorú, és ha a bajtársak és parancsnokok helyükön vannak, felismerik ezt, az ilyen emberrel többet törődnek, foglalkoznak vele. Amelyik egységnél ez nincs meg, ott a század- és zászlóaljparancsnok ennek hiányáért felelős.

Ez az eljárás sem alapult ugyan az alapvető hiba – a katonanevelési rendszer hibáinak – felismerésén, mégis eredményes volt. Az emberek jobban vigyáztak egymásra, alparancsnokok az emberekre, éles lőszerre. Az öngyilkossági esetek megszűntek.

A trianoni béke alapján korlátozott tiszti létszám következtében tartalékos tisztképzés nem lehetett. A tervezett jövőbeni hadseregfejlesztés miatt azonban erre szükség volt. Az eddigi „egyéves önkéntes" megjelölést eltörölték, valóban helyesen, mert ezek azelőtt is önkéntelen önkéntesek voltak, helyette „karpaszomány viselésére jogosult egyének"-nek nevezték a megfelelő középiskolai végzettséggel rendelkező és titokban egy évre besorozottakat. A tartalékos tisztképzést az antant ellenőrző bizottság elől eltitkolták. A kiképzés a világháború előtti szabályokon alapult: három hónap újonckiképzés, hat hónap tiszti iskola, három hónap csapatszolgálat.

A Monarchia idejében volt a tartalékos tisztképzésnek egy ostoba ferdesége, amit az új honvédségbe is átvettek. A kiképzendőkkel még durvábban bántak, mint a közönséges katonákkal. Újonckiképzésüknél, fegyelmezés címén, megengedték, hogy kiképző tiszteseik és altisztjeik komiszkodjanak velük. Ezek nagy élvezettel igyekeztek is a náluknál magasabb értelmiségűeket minden lehető alkalommal megalázni. A tisztek nem tekintették őket leendő tiszttársaiknak, elzárkóztak tőlük, szolgálaton kívül nem közeledtek hozzájuk, így megutáltatták magukat és a katonai szolgálatot. A lovas fegyvernemeknél jobb volt a helyzet, ott a tisztek magánérintkezés terén közvetlenebbek voltak, barátkoztak a karpaszományosokkal, de a szolgálatban itt is meglehetősen nyersen kezelték őket. Ma sem tudom megérteni, hogy ennek a bánásmódnak mi volt az indoka. Hiszen az első világháborúból közismert volt, hogy a háborús hadsereg alantos-tisztjeinek zöme tartalékos. Azt viszont megértem, hogy tartalékos tisztjeink legnagyobb részének nincsenek jó emlékei az első katonai kiképzésről és a tényleges tisztjeikről.

Ezredparancsnokom állandóan erőszakolta, hogy jelentkezzem vezérkari kiképzésre. Én szerettem a csapatszolgálatot, az emberek közelségét, a velük való foglalkozást. A katonai pályán nagyon kevés az önállóság, a szolgálat roppant alkalmazkodás a parancsnokhoz, akár tetszik az, akár nem. A csapattisztnek mint egy egység parancsnokának, mégis némileg szabadabb a keze. Korlátozásokkal ugyan, de az ő akarata érvényesül egységénél, így egyéniségéből többet megtarthat. A vezérkari szolgálat fokozott szolgaság; odaláncoltság egy parancsnokhoz, egyéni akarat ritka kivételtől eltekintve nem érvényesül. Nagyobb hatáskör a parancsnok egyéniségén múlik, csak annak árnyékában lehetséges. A gyorsabb előléptetés nem éri meg mindazt, amit évek hosszú során át a szolgálatban le kell nyelni. Nem volt kedvem a vezérkarisághoz, nem jelentkeztem. Ma is bánom, hogy később meginogtam.

1926 őszén ezredparancsnokom összekülönbözött a debreceni Vitézi Szék egyik beosztottjával, amiből súlyosabb panaszügy keletkezett, az eljárás során bebizonyosodtak a valóságnak meg nem felelő állításai, ezért fegyelmi fenyítés után felváltották. Fellélegeztünk.

Utóda Dobó István ezredes lett. Ő is vezérkari tiszt volt. Csendes, nagyon szerény, teljes ellentéte elődjének. Kitűnően tudtunk együtt dolgozni. Megfontolt, képzett és becsületes katona. Az ezredben rend, fegyelem, nyugalom. Emlékezetemben ma is úgy él, mint mintája a jó csapatparancsnoknak. Nagyon sokat törődött a legénységgel, a tiszteket is erre nevelte. Gyakorlatoknál – amikor a tiszteknek a legénységi konyháról kellett étkezni – csak akkor mehettek a tisztek, éspedig személyesen, csajkával az étkezés kiosztásához, ha már minden ember megkapta adagját. Ő maga, velem együtt, utolsónak. Nem színészkedésből. Mint ezredparancsnok mindennap kint volt a gyakorlótéren: ezt addig egyetlen ezredparancsnoktól sem láttam. A helyszínen jóformán soha nem kifogásolt, hanem mindig utólag, átgondoltan, a tiszti gyűléseken. Azt hiszem alig volt akkor a honvédségnek nyugodtabb, rendesebb, jobb közszellemű és a korszak szerinti értelemben jobban kiképzett ezrede.

A kiképzési évek végén a Nyírségbe jártunk több hetes gyakorlatokra. Így ezt a területet csaknem teljesen megismertem. Nagyon lesújtó tapasztalatokat szereztem. Közelről szemlélhettem a kis nyírségi falvak szegényparasztjainak nyomorúságos életét. Sok rongyos, éhes gyermek, sovány, korán vénült asszony, agyondolgozott, toprongyos ember. És milyen otthonok! A nyomorúság és szegénység áporodott szaga, szomorú, fáradt, örömtelen arcok. Soha nem felejtem el Penészlek községet. Már a neve sem biztató. Micsoda elmaradottság, micsoda nyomor! A sok mezítlábas, kidülledt szemű, vízhasú gyermek naponta ott settenkedett a katonák kondérja körül, és ha kapott, mohón habzsolta a levest, a húsdarabokat. Másfelől a kastélyok, a pár száz holdas homoki birtokok urai, hátaslovakkal, istállókkal, fogatokkal, gőggel. És Máriapócs, a könnyező Szűz Mária-kép.

Elmegyek, megnézem. Intelligens arcú fiatal pap beszél a csodáról. Mikor, hogyan indultak meg a könnyei annak a szinte felismerhetetlen reprodukciónak, amelynek eredetije Bécsben van. Nézem a papot. Lehetetlen, hogy higgye, amit beszél. Nem lenne szebb azt mondani, hogy ilyen legenda él a nép száján? A Mária-napi búcsú napján újból elmegyek. Előtte való nap megélénkülnek az országutak. Csapatok mennek, szentképekkel, zsolozsmákat énekelve, papokkal,

vagy afféle vezetőemberekkel az élükön. Az útszéli kereszteknél térdepelnek, imádkoznak. Csupa szegényes ünneplőbe öltözött ember, közöttük sok nyomorék, magát vonszoló béna meg koldus. A máriapócsi templom előtt, kis erdő szélén letáboroznak a puszta földön. Semmiféle egészségügyi berendezés nincs. Becslésem szerint 10–12 ezer ember verődik össze. A templom előtti téren árusítóbódék, sátrak tömege egymás mellett, a sátrakban este, gyertyák fényében kaftános, pajeszos zsidók árulják a szentképeket, olvasókat, „Máriapócsi emlék"-eket, filléres bazárárut, mézest, lacipecsenyét és kolbászt. Lárma és visongás. Másnap kora hajnalban kezdődnek az ünnepi misék. Váltott papokkal késő estig tartanak. Csoportonként mennek az emberek a felvirágozott, égő gyertyákkal teletűzdelt, fojtó tömjénfüstös templomba. Az arcokon meghatott áhítat. Orgonaszó, ének. A Mária-képreprodukció kerete csupa virág, egy falépcső egyik felén lehet megközelíteni, mindenki megcsókolja az üveget, a sebesek, az emberroncsok, a jobban öltözöttek, a vánszorgó koldusok. A falépcső másik felén lemennek, ott egy fehér terítővel leterített asztal áll: arra kell tenni az ajándékot Mária számára. Mindenki ad. Pénzt, olcsó kis ékszert, bazárárut, élelmiszerkosarat. A vallásos meggyőződést nem becsülöm le, de az ott a gazdasági igazságtalanság vetülete volt, a nyomorúság, a szegénység vigaszkeresése.

Debrecen közelében van a Fancsika nevű erdő. Egy gyakorlaton jól bent az erdőben éjjeleztünk. Itt tanyáznak a vákáncsosok. A vákáncsos olyan nincstelen erdei munkás, aki bér fejében gallyat gyűjthet, fatönköt áshat ki, eladhatja. Fillérekért. Földbe ásott vermekben élnek, kis erdei tisztásokon termelnek valamicske krumplit. Némelyiknek van egy sovány tehene

is. Leírhatatlan nyomor, szinte ókori nép. Megetettük őket. Nem panaszkodtak, már a panaszkodáshoz szükséges energia sem volt meg. Nem messze fénylett a város; számukra elérhetetlen világ. Gyermekeik analfabéták, iskola nincs. Szomorúbb, mint amit Illyés Gyula megírt a Puszták népében. Vajon tudták-e ezt azok, akik akkoriban a magyarság Duna-medencei vezető szerepéről írtak és beszéltek?

Az éjszakát átbeszélgettük, mi tisztek. Nagy felháborodás: nem jól van ez. De hát a mi számunkra van-e lehetőség tenni valamit? Meddig ér el a mi szavunk? Ahová elér, onnan csak az a válasz jöhet, hogy mi közünk hozzá? Politizálunk? Igen. A magyar népet féltjük, az országvezetők bűnét ismerjük fel. Csakhogy ez semmit sem ér. Szavak, szavak. Csak katonák vagyunk. Parancsnokunk, Dobó ezredes egyike a leginkább felháborodottaknak. Vele latolgattuk, merre lenne a kivezető út. Nem tudtuk.

Az ország más vidékein járva vagy a kaszárnyakapukban várakozó hozzátartozókkal elbeszélgetve ugyanez volt a tapasztalatom: sorvadt, pusztult a jobb sorsra érdemes magyarság. Magyarság, mondom, mert az a nincstelen szegényparasztság a magyar nemzet legnagyobb tömege volt.

Többet láttam és többet figyeltem meg akkoriban a szegény nép életéből, mint sok ún. ellenzéki képviselő és újságíró. Az ordító konkrétumokhoz nem kellett falukutatás sem, csak nyitott szem. Utcákon, falusi udvarokon leplezetlenül megmutatkoztak a tények. A valóság láttán rá kellett döbbennem, hogy a nacionalista szólamok és szemlélet nem a nemzetmegerősítő akarat hangjai, humanitás nincs mögöttük. S hogy a fennálló törvényes rend védelme, hivatásom ütközik a tényleges közállapotokból levont következtetésekkel: a

törvényes rendben hiba van. Zárt körben mozgó, kötelességteljesítésre nevelt katona mivoltom összeütközött a körömön kívüli bajok és teendők felismerésével. De a pálya megalkuvásra tanít: nem katona dolga ez, nem feladata, nem az ő felelőssége. Nem tellett többre, mint hogy a saját, nagyon is szűk területemen ember maradjak.

1928-ban lettem százados. Előtte elvégeztem a „szabályzatismertető tanfolyam"-ot. Ludovikás koromban csak jó közepes tanuló voltam, részben azért, mert a gyakorlati jelentőségű tárgyakon kívül mást elhanyagoltam, részben azért, mert igen nagy örömömet leltem csintalanságokban, tanáraim kifigurázásában és kitervelt bosszantásában. Most nagyon komolyan tanultam. Tíz katonai tantárgy volt. A legjobb tanulmányi eredményt 8 egységgel osztályozták. Maximális eredményt, 80 egységet értem el.

Sokat sportoltam, egészségesen, szenvedélyektől mentesen éltem. Biztos, hogy ennek köszönhetően álltam ki később nehéz éveket következmények nélkül. Éveken át kora tavasztól az első hóig minden reggel 6-tól 8-ig nagy tempóban lovagoltam a felejthetetlen Nagyerdő, Apafa-erdő akácos útjain. Minden délután vívtam a helyi vívóklubban. Ennek rövidesen főtitkára és csapatkapitánya lettem. A klubtagok között sok volt a fiatal egyetemi hallgató. Itt ismerkedtem meg az ő problémáikkal. Sok volt közülük elégedetlen, sok élt nehéz anyagi körülmények között. Minden szociális problémával szemben rendkívül fogékonyak voltak, de ha visszagondolok: politikailag túlnyomólag ugyanolyan iskolázatlanok voltak, mint mi. Soha nem tapasztaltam viszont elfogultságot a haladó eszmékkel szemben.

1929-ben Gömbös Gyula lett a honvédelmi miniszter. A hadsereg tisztikarában – főként a magasabb rendfokozatúaknál – igen jelentős volt a befolyása. A régi bécsi hadiiskolát végzett vezérkari társai már a honvédség jelentősebb beosztásaiban voltak, ezekkel állandó és szoros kapcsolatokat tartott. Presztízsének alapjai: a magyar érzelmű tisztek felnagyítva ismerték bécsi szereplését, azt, hogy a Hadiiskolában mint hallgató nyíltan állást foglalt az önálló magyar hadsereg szükségessége és a magyar vezényleti nyelv mellett, s hogy 1918-ban, a Károlyi-forradalom alatt a Honvédelmi Minisztérium előtt tüntető katonatömegnek odakiáltotta: „Menjetek a határokat megvédeni!" (Nagy bátorság – kiszínezve terjesztették ezt, miközben valószínű, hogy a közvetlen mellette állókon kívül senki sem hallotta.) Ellenforradalom alatti szerepét a köztudat átszőtte romantikával; a királypuccs alatti Habsburg-ellenes magatartását intranzigens magyar magatartásnak minősítette. Honvédelmi államtitkársága alatt önmaga és közvetlen hívei által széles körben terjesztett reklámszólamai is hatottak: célja a hadsereg fejlesztése, az anyagi és kiképzési elmaradottság megszüntetése, a tisztikar leromlott anyagi helyzetének megjavítása, a Honvédelmi Minisztériumban ismétlődő felsőbb szintű panamák felszámolása.

Egy ízben ezredünk gyakorlatról hazatérőben pihenőt tartott. Az országúton egyszer csak megállt egy gépkocsi, kiszállt Gömbös Gyula – még mint honvédelmi államtitkár –, odajött a tisztek csoportjához, megölelte az ezredparancsnokot, majd a törzstisztekkel leült beszélgetni. Én is ott voltam mint ezredsegédtiszt. Bizalmas hangon kezdte: „Vigyázzatok, fiúk (!), a kíséretemben levő tiszt Csáky embere, ne nyilatkozzatok előtte." Tudta, hogy Csáky altábornagy hon-

védelmi miniszter nem örvend valami nagy szimpátiának a tisztek körében. Népszerűséget hajhászó modor volt ez, de az egyszerű csapattisztek nem ismerték fel a célját, nagyra értékelték. Bizonyos, hogy Gömbös más esetekben is élt hasonló eszközökkel. A beszélgetés alatt gátlástalanul ócsárolta a honvédség akkori vezetését, a kormány politikáját, kikelt a panamák ellen, kérdezősködött a tisztek anyagi helyzetéről, adósságaik összegéről, és ígérgetett: „Bízzatok bennem, hamarosan megváltozik minden."

Amikor honvédelmi miniszter lett, örömmel és bizakodással néztünk működése elé. Hamarosan csalódást okozott, mert alig változott valami.

Az antant-ellenőrzés időközben teljesen ellanyhult, majd véglegesen megszűnt. A honvédség hadrendjében azonban mélyreható változások nem történtek, egészen jelentéktelen szervezési módosításoktól eltekintve. A „rejtett alakulatok" egy része nyílttá lett, a magasabb beosztásokban néhány személycsere történt, elsősorban Gömbös baráti körének javára.

A toborzott legénységet kíméletlenül leszerelték. A „kötelező"-ben megígért juttatásokból az emberek nem kaptak meg semmit. Ha ez a toborzott legénység nem is jelentett nagy katonai értéket, az idők folyamán számos igen derék ember szolgált közöttük, sokan megérdemelték volna, hogy valami segítséget kapjanak az államtól. A szószegő mód, ahogy az eltöltött évek figyelembevétele nélkül embertelenül utcára dobták őket, erkölcstelen volt. Az intézkedés a csapattisztek körében éles ellenkezést váltott ki, de éles hangú tiltakozó felterjesztések is válasz nélkül maradtak.

A tisztikar fizetésrendezése megtörtént: nem hozott sokat. Addig a tiszt évenként természetben ruhaanyagot és ruhacsináltatási költségeket kapott, valamint különböző címen pótlékokat, segélyeket. Gömbös ezeket megszüntette, a külön juttatásokat összevonta, a tisztviselőstátusoknak megfelelő fizetési osztályokba való besorolást rendelte el, és rendszeresítette a tényleges szolgálattal járó „honvédségi pótlék"-ot. Mindezekkel a tiszti fizetések a valóságban alig emelkedtek az előző évekhez viszonyítva. A megígért „adósságrendezés" pedig elmaradt. Igen jellemzően intézte el Gömbös ezt a a kérdést. Elrendelte, hogy minden tiszt, zárt borítékban, név nélkül, becsületszóra jelentse be, mennyi az adóssága, hogy ennek alapján a pénzügyi megoldás kidolgozható legyen. Csaknem mindenki jelentett. Egyesek valószínűleg egy kicsit meg is toldották a valóságot, gondolva, hogy úgyis kurtább lesz az alap. A jelentések alapján az a válasz érkezett, hogy a bejelentett adósságok összege horribilis, a kérdéssel foglalkozni sem lehet.

Gömbös meg akarta változtatni a tisztikarba jelentkezők származási arányát. Az arisztokraták gyermekei addig nem jelentkeztek a katonaiskolákba. Gömbös egyénenkénti felhívást intézett a szülőkhöz: adják fiaikat tiszti pályára. Kezdtek is szórványosan arisztokrata és vagyonosabb szülők gyermekei jelentkezni. Ugyancsak meghirdette, hogy az addiginál nagyobb számban kell felvenni a tényleges tisztikarba népi származásúakat. „Népi" származáson kisgazda-származást értettek, semmi esetre sem munkást vagy agrárproletárt. Ez magától is adódott: a Ludovika-felvételhez érettségi kellett, érettségit pedig a népből leginkább csak némi anyagiakkal is rendelkezők tettek. Ennek az intézkedésnek a gyakorlatban igen kevés volt az eredménye, viszont alkalmas szólam volt a fajvédő elemek megnyerésére: a tisztikar ne csupán köztisztviselők, hivatalno-

kok, „nadrágos emberek" fiaiból álljon, hanem a „nép gyermekei"-ből is.

Gömbös kezdte követelni a tisztek névmagyarosítását is. Az idegen hangzású nevek viselőit felszólították, hogy változtassák meg nevüket. A magyarkodás tipikus példája, hiszen a megkövetelt névváltozástól nem változik az ember. Lavinaszerűen elindult a névmagyarosítás, egyesek térkép fölé hajolva keresgélték eldugott falvak neveit, amelyekhez „i"-t vagy „y"-t függgesztve jogot formálhassanak a piros-fehér-zöld hálóing viseléséhez. Paraszti neveket senki nem választott. Gömbös erőszakoskodott, idegen nevűeknek nem akart parancsnokságot adni, magához rendelte őket, rábeszélt, kérlelt. (Beszélték, hogy az egyik magasabb rangú, nyakas, német nevű tiszt sehogy sem akart kötélnek állni, csak harmadszorra jelentette ki, hogy hajlandó magyarosítani. Gömbös örömmel kérdezte, milyen nevet választ. „Bömbös" – felelte a tiszt.)

Gömbös befolyására felerősödtek a nacionalista jelszavak, fokozódott a kisantant elleni és revíziós propaganda. Legszembetűnőbb változást a vezérkariak szellemében észleltünk. Gömbös maga élete végéig nem tudott szabadulni a K. u. K. vezérkari tiszteket jellemző önteltségtől. Hadiiskolai végzettségét minden elképzelhető képzettség fölött állónak tartotta. Szerinte a vezérkari tisztnek nemcsak katonai, hanem minden téren meg kell állnia a helyét, hiszen a hadiiskola mindenhez megadta az alapot. Ezt a szellemet igyekezett Gömbös az új magyar hadiiskola hallgatóiban is elültetni. Ő maga gyakran ellátogatott a hadiiskolába, és ott államvezetési, politikai, gazdasági megbeszéléseket tartott a hallgatókkal. A vezérkariakat az államvezetés legfontosabb funkcionáriusainak minősítette, akikre a jövőben nagy feladatok várnak. Ezekkel tanulmányo-

kat írattak: „Hogyan képzeli el az ország földbirtokpolitikáját?", „Ipar és kereskedelem átszervezésére vonatkozó javaslatok s a pénzügyi stabilitás biztosítására szükséges rendszabályok", „Milyen legyen az ország legideálisabb politikai berendezettsége?" – és hasonlók. Ezeknek a minden előképzettség nélküli firkálmányoknak az lett az eredménye, hogy a vezérkariak közül többen letértek a hivatásuk síkjáról, és azt képzelték, hogy az ország vezetésében hivatottak kulcspozíciók betöltésére. Olyan cikkek és brosúrák jelentek meg, mint például „A világ válsága és a jövő kiépítésének útjai"; vezérkari tiszt szerzője a fogyasztóképesség csökkenésének okairól, a pénzválságról, a szükséges pénzügyi rendszabályokról és hasonlókról írt. Egy vezérkari százados mondta nekem, hogy felszólították: lépjen politikai pályára. „Nem mentem, mert egy vezérkari százados részére legalábbis államtitkári helyet kell biztosítani."

A vezérkar tagjainak többségét Gömbös megnyerte magának. Nevek kerültek forgalomba, mint olyanok, akik az elkövetkezendő idők vezetésére hivatottak. Elsősorban Rátz Jenőé, aki köré a fiatalabbak felsorakoztak, vele politizáltak. Kialakult egy klikk, amelynek tagjai egymás támogatásával kézbe vették a hadsereg jelentősebb beosztásait. Szinte föléje nőttek az akkori magasabb parancsnokoknak, Rőder Vilmos vezérkari főnöknek, Janky Kocsárd főparancsnoknak. Ettől a Rátz-csoporttól indult ki a tisztikar jobboldali politizálása, hogy aztán a katonai hivatástudatot második vonalba szorítsa. Ezt a katonailag egészségtelen szellemet nem fékezte le senki, a szájasokat senki nem pofozta vissza eredeti hivatásukhoz, a honvéd főparancsnok, a vezérkari főnök inkább bürokrata, tehetetlen vagy önhibájából tájékozatlan, a „legfelsőbb hadúr"

pedig a Várban, a való élettől távol tartva magát reprezentál, és nem látja, hogy hadseregében katonailag veszélyes irányzat alakult meg, amelyik azután később a fejére nőtt.

Gömbös mint honvédelmi miniszter nem sokat változtatott a honvédség katonai értékén. Egy hadsereg katonai értékéhez nagyon is száraz reális tényezők szükségesek. Frázisok és színpadi reflektorok villantásai elámíthatják azokat, akik álmodozásra hajlamosak. Gömbös elrendelte, hogy az egyes csapattestek válaszszanak történelmi neveket; a történelmi név kifejleszti a „csapatszellemet", a csapattest minden tagja büszke lesz névadójára, így fokozódik az együvé tartozás érzete. A csapattestek jó szellemének fejlesztésére azonban ez édeskevés. Hiába viselik a legnagyobb neveket, ha minden objektív kellék hiányzik.

Gömbös eredetileg gyalogsági tiszt volt. Saját maga is tapasztalhatta, és a világháború is azt bizonyította, hogy a gyalogság mostoha fegyvernem volt, bár a gyalogsági szabályzat ékes szava „a fegyvernemek királynőjé"-nek titulálta. Tisztjei általában egyszerűbb származásúak és szegényebbek voltak, mint a tüzér-, lovas-, páncélos-, repülőtisztek; a gyalogság volt a tömeg, a plebs. Gömbös „gyalogsági szellemet" teremtve akart segíteni. Ezek a szellemteremtő törekvések a világháború tapasztalatai után már nem voltak korszerűek. Nem elkülönítő fejlesztésre lett volna szükség – tüzérszellem, lovasszellem, gyalogsági szellem –, hanem egységesítésre, az összes „szellemek" kiküszöbölésére. A többi fegyvernemeknek védőszentje is volt, most tehát – hogy a baka se menjen szentek segítsége nélkül rohamra – ide is rendszeresített egy miniszteri rendelet szentet, Szent László személyében. Üres külsőségek, lényeget nem érintő látszatintézkedések követték egymást. Gömbös honvédelmi miniszteri tevékenységét a tisztek közül többen már az első évek után kellőleg értékelték, csalódtak nagyhangú ígéreteiben, és mivel külső megjelenésében, pózaiban, hangsúlyában utánozni igyekezett Mussolinit, a köznyelv hamarosan megtalálta igazán kifejező gúnynevét: „Bömbölini" vagy „Gömbölini".

Debreceni csapatszolgálatom alatt ismertem meg egy jelentős személyt: Keresztes-Fischer Lajost, akkor vezérkari ezredest, aki később a kormányfő főhadsegéde lett.

Meglepetésünkre kinevezték vegyesdandár gyalogsági parancsnoknak, ami a régi rendes szervezési elnevezésben gyalogdandár-parancsnoknak felelt meg. (Két gyalogezred felett parancsnokló magasabb parancsnok.) Rangban fiatalabb volt, mint az én ezredparancsnokom, akit a honvéd főparancsnok magához rendelt, és közölte vele: ne érezze sértve magát, hogy rangban fiatalabbnak rendelték alá, Keresztes-Fischerrel nagy tervek vannak, mielőtt ez végrehajtódnék, egy évig magasabb parancsnoknak kell lennie. Figyelmeztette Keresztes-Fischert is, hogy mint parancsnok a legnagyobb tapintattal kezelje az ezredparancsnokot. Így is történt. Keresztes-Fischer soha nem intézkedett közvetlenül az ezredparancsnokkal, hanem mindig velem tárgyalt, velem üzent. Végletekig udvarias hangot használt, mindig az volt a benyomásom, hogy nyálkás ember, udvaronc, simulékony, alkalmazkodó és képmutató. Amikor megvált a parancsnokságtól, különkihallgatásra rendelt, nagyon megdicsért, és kifejezte, hogy súrlódásmentes szolgálatát elsősorban az én tapintatomnak köszönheti, amit nem fog elfelejteni; ha valamire szükségem lesz, mindenkor bizalommal forduljak hozzá.

Soha nem kértem tőle semmit. Néhány év múlva – amikor már Budapesten szolgáltam – többször találkoztam vele. Egyetlenegyszer sem kérdezett annyit sem: „Hogy vagy?" Elnézett felettem, mintha soha nem látott volna. Ekkor már ő volt a kormányzó főhadsegéde. Apróság az ilyesmi, de adalék a jelleméhez. Később Keresztes-Fischernek a tisztikarban nem volt megbecsült neve. Neki tulajdonították – nem is minden alap nélkül –, hogy Horthyt elkülönítette a tisztikartól, féltékenyen védte Horthyra gyakorolt befolyását, intrikált magasabb parancsnokok ellen. Politikailag is kétszínűséggel vádolták, mert a legszélsőbb jobboldal felé is nagy megértést mutatott, és Horthy háta mögött kapcsolatokat tartott velük.

*

1929 után következett be a kapitalista államok általános gazdasági krízise. A válság Magyarországot is súlyosan érintette. Elbocsátások, munkabércsökkentések következtek. A munkanélküliek száma megnőtt. Mezőgazdasági termékeink felvevő piaca csökkent. Forradalmi feszültség is keletkezett – ismétlődő sztrájkokkal és a rendszerrel nyíltan szembehelyezkedő mozgalmakkal. A munkásosztály azonban nem volt egységes, a földalatti kommunista pártnak most sem volt meg a kellő összefogó ereje – erre nem is volt lehetősége –, így az elégedetlenségek nem tudtak forradalmi tettekké érni. De akivel csak beszélt az ember, abból ömlött a panasz, lehetett az munkás, paraszt, kisiparos, kisbirtokos, fixfizetéses tisztviselő. Az elégedetlenek számát jelentősen növelték a hadikölcsön-tulajdonosok, akiknek kártalanítása elmaradt. A háború alatt erőszakolták a kölcsönjegyzést, visszafizetését garantálva. Sokan és sokat jegyeztek, a földbirtokosok és nagytőkések

mértékletesen, annál többet a kistőkés polgárok és az egyszerű emberek, a magas kamat által is sarkallva. Az ellenforradalmi rendszer erősbödésekor tettek is ígéreteket a kártalanításra, de nem teljesítették. A nagyszámú károsult a jogfolytonosságát hangoztató kormánynak ellenségévé lett.

A közállapotokról a tisztikarban is bőségesen esett szó.

1929 őszén bejött irodámba egy civil ruhás férfi. Határozott fellépésű, első benyomásra is rátarti embertípus. „Szálasi Ferenc vezérkari százados vagyok, most jöttem Párizsból, be vagyok osztva csapatszolgálatra."

Azt hiszem, egész élettörténete bőségesen ismert. De talán nem érdektelen, ha személyével részletesebben foglalkozom. A magyar történelem egyik legszégyenteljesebb figurája.

1915-ben végezte a wiener-neustadti K. u. K. katonai akadémiát. A világháborúban vadászzászlóaljnál szolgált, és mint főhadnagyot a Vaskoronarend III. osztályával tüntették ki. Ezt a kitüntetést csak egészen kimagasló fegyvertényért adták alacsonyabb rangú tiszteknek, általában törzstiszteknek ítélték oda. Nem kérte a Vitézi Rendbe való felvételét, a Vitézi Rendet lebecsülte. Apja katonai építésügyi tisztviselő volt, Militär-Baurechnungsoffizier a cs. és kir. nagyszebeni 12. hadtest kötelékében, ami a századosi rendfokozatnak felel meg. Szász–örmény-származék. (A név feltehetően török eredetű, Erdélyben magyarosított és örményesített formában egyaránt föllelhető: Szálas, Szálás – Szállási, Szálasjan. Apja az 1898-as K. u. K. sematizmusban – tiszti névkönyv – „Szálasi" néven szerepel.) A Horthy-korszakbeli hadiiskolát elvégezte, kitűnő eredménnyel. Csapatszolgálata alatt mint századparancsnok szolgált ezredünkben. Mint ilyen kifogástalanul viselkedett,

sőt kitűnt a többi századparancsnok közül. Embereivel törődött, közvetlenségével átlépett a tiszt és legénység közötti, megszokottan merev választóvonalon. Kivonulásoknál gyalog menetelt a század soraiban, pihenők alatt emberei közé ült, érdeklődött otthoni, családi körülményeik iránt. Alárendeltjei érdekében szókimondóan kiállt az elöljáróknál. Legénysége határozottan szerette.

Ezek dicséretes katonai vonások. Egyéni magatartása mégis valósággal visszataszító volt. Elsősorban mérhetetlen, kóros önteltsége. Mindenkinél mindent jobban akart tudni, nemcsak katonai, hanem minden más téren is. Tudálékos volt, fölényes és nagyképű, minden ellenvéleményt személyes sértésnek fogott fel, semmiféle tekintélyt, tudást nem volt hajlandó elismerni. Önteltsége szokatlanul nagy és nem titkolt hatalomvágygyal párosult. Mi akkor ezeket a tulajdonságokat csupán önimádatnak fogtuk fel. Egy pszichiáter azonban felismerhette volna, hogy ez az ember a szkizofrénia paranoid formájának kezdeti stádiumán már túljutott.

Egyszer parancs ellenére fekete szalonnadrágban vonult ki harcszerű éleslövészetre. A jelenlevő dandárparancsnok ezért kihallgatásra rendelte. Utána Szálasi alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelenlétében magából kikelve jelentette ki: „Ennek a fráternek kitöröm a nyakát, ha az én időm eljön." Gyakori szavajárása volt: „Ha majd eljön az én időm." Egy fiatal vezérkari tiszt szájából elhangzó „az én időm"-ön nem érthettünk mást, mint azt, hogy valamilyen magasabb központi beosztásba kerülve akar majd ártani a tábornoknak, ha alkalma nyílik. Később láttuk, hogy nem így gondolta!

Az akkori századparancsnokok nem szakadtak meg a munkában. A délutánjaik általában szabadok voltak. Szálasi elkezdett – megfigyelésem szerint itt, ekkor kezd

– politikával foglalkozni. Válogatás, irányítás és alapismeretek nélkül összeolvas mindent, ami a kezébe akad. Történelmi ismereteit is most kezdi bővíteni, e téren szinte bibliája H. G. Wells Világtörténelme. Különböző nemzetgazdasági könyveket olvas, elmélkedik a Kapitalban foglaltakon, prototípusává válik a felületes, rendszerezésre képtelen, mindenbe belebeszélő, de valójában semmit nem tudó, félművelt embernek. Olvasmányaiból neki megtetszett részeket magyaráz tiszttársainak, akik ilyesmiket nem olvastak, tehát tudóst, csodát, kiemelkedő tehetséget látnak benne.

Az előzőekben vázolt nyomorúságos gazdasági és szociális helyzetet Szálasi érzékenyen felmérte – embereitől, azok hozzátartozóitól sokat hallott, a nép nyomoráról sokat tudott –, és mint a fennálló rendszer éles hangú bírálója, a rendszer szinte nyílt ellenségeként lépett fel. Laza összevisszaságban keverte a német nemzeti szocializmus már hozzánk is elszivárgott elveit, a magyar sovén-nacionalizmus általánosan ismert szólamait, hol innen, hol onnan felcsípve valamit. Egyszer hangoztatni kezdte, hogy neki nem elég a katonai pálya, ő született forradalmár, aki arra van hivatva, hogy megdöntse a poltronok, trehányok, panamisták, begyöpösödött fejűek uralmát. „Népemnek boldogulást fogok hozni." Már érezhető volt, hogy zavaros fejű ember, tulajdonképpen maga sem tudja konkretizálni, hogy mit akar, csak egy világos: hatalomra akar jutni, mindenki fölébe kerülni. S felvetődik a kérdés: hol voltak a katonai elöljárók? Nem tudtak erről, holott Szálasi nem titokban, hanem egészen nyíltan beszélt és izgatott? Az ezredparancsnok, Dobó ezredes – aki, mint említettem, egyébként kitűnő katona volt – teljesen Szálasi hatása alá került. Dobó is élesen kifakadt olykor a rendszer ellen – főként a szociális nyomorúság

miatt –, és most Szálasiban látta a jövő energikus és fanatikus emberét. (Később mint nyugdíjas altábornagy egyik vezéregyénisége volt a Szálasi-pártnak, híveket toborzott, agitált.)

Személyes kapcsolatom Szálasival elég hamar megromlott. Nekem is volt némi olvasottságom, így nem fogadtam olyan szótlan bámulattal „ismeretterjesztő" és politikai előadásait. Sokat vitatkoztunk, ő minden ellenvéleményt az idegbetegeket jellemző türelmetlenséggel, ingerülten fogadott. Különösen akkor, ha nemzetmentő terveinek frázisára „hogyan" kérdéssel feleltem. A „kell" szó ugyanis egyszerű, hogy mi kell, azt mindenki tudhatja, csizmadiamestertől miniszterelnökig, de a „hogyan" a kérdés. Még sokkal inkább ingerelték Szálasit józan intéseim: „Mi katonák vagyunk, be kell látnunk, hogy nem sokat értünk ezekhez a kérdésekhez, ismereteink hiányosak, jobb megmaradni a hivatás mellett." Sokszor mondtam neki, hogy kitűnő katonának tartom, képességeit inkább a pályán maradva használja. Csaknem ellenségesen váltunk el. Miután elment az ezredtől, soha nem beszéltünk többé egymással.

Az ezredben volt egy szűkebb baráti köre. Ezeknek egy-egy ezüst cigarettatárcát ajándékozott, amikor elment – „Viszontlátásra a barikádokon" felírással. (Érdekes, hogy ezek közül egyik sem lett nyilas később.) Távozásakor – a szokásoknak megfelelően – búcsúvacsora volt a tiszti étkezdében. Szálasi beszédet mondott, szánalmasan dadogva – beszélni soha nem tudott – a következőket mondta: „Én most olyan útra térek, amelyik a csillagokba visz, és ha felérek, nem fogok megfeledkezni rólatok." Az öreg baka csapattisztek jóságos arccal hallgatták ezt a hülyeséget, és az volt a

véleményük: „Ez egy kerge vezérkari, meglátjuk, mi lesz belőle."

Szálasi az ezredtől Budapestre a VKF/2. osztály nyilvántartó alosztályához került, és az ezrednél levő barátaival időnként levelezett. Egyik levelében azt írta, hogy valamilyen ügyben a honvédelmi miniszter előszobájában járt, amikor belépett Gömbös Gyula, és azt kérdezte tőle: „Hát te ki vagy?" Idézem levelét: „Én akkor jó keményen a szemébe néztem, és hangosan azt mondtam: Szálasi Ferenc. Most már Gömbös tudja, hogy vagyok, rövidesen többet is fog tudni rólam."

Rövid idő múlva saját költségén kinyomatta röpiratát: Út és cél címmel, „Írta Szálasi Ferenc vk. szds." Minden nevesebb politikusnak és minden magasabb katonai parancsnoknak elküldte. Ez az értelmetlen zagyvaság volt az első szellemi terméke. Akkori szabályzataink szerint a tényleges tiszt mindenféle nyilvános irodalmi tevékenysége csak miniszteri engedéllyel volt lehetséges. Gömböst minden oldalról támadták: vezérkari százados politikai röpiratot ír és terjeszt, az ő beleegyezésével történt-e ez? Gömbös magához rendelte Szálasit, ahelyett azonban, hogy elbánt volna vele, alkudozott. Igyekezett lebeszélni a politizálásról, felajánlotta, hogy kiküldi Párizsba katonai attasénak. Szálasi ezt nem fogadta el, barátaihoz írt levele szerint megmondta Gömbösnek: ő nagyon szerény igényű ember, kiszámította, mennyi nyugdíj illeti meg, ebből ő megél, és még mindig marad pénze tintára és papírra, amivel küzdeni fog ellene. Gömbös dühös lett: „Talán az én helyemre pályázik a százados úr? Jegyezze meg, hogy csak egyszer volt lehetséges vezérkari századosból egyszerre miniszternek lenni!" Szálasit ezek után kizárták a vezérkari testületből, Egerbe került csapatszolgálatra. Itt – amint hallottam – ivásnak adta magát,

majd hamarosan nyugdíjazását kérte, és kilépett a hadseregből. Budapesten előbb a Szociáldemokrata Pártba jelentkezett. Féktelen hatalmi megszállottságában azonnal vezető szerepet kívánt magának, de az öreg szocdemek leintették: örülnek, hogy már volt vezérkari tiszt is jelentkezik pártjukba, de náluk nem lehet egyszeribe vezér valaki, csak közkatona. Szálasi megsértődött. Kétszobás lakást bérelt a Nap utcában, és megalakította a „Nemzeti Akarat Pártjá"-t (NAP) néhány kótyagos kalandorral. Innen indult a hungarista mozgalom.

Felmerül a kérdés: nem a németek irányították-e Szálasit már induláskor? Benyomásom szerint nem. A német nemzetiszocializmusnak ekkor csupán csodálója volt, alkalmazottja aligha. Az ezrednél való tartózkodása alatt nem volt polgári baráti köre, társaságba nem járt. Vidéki városban az emberek általában ismerik egymás életét. A német irányítás és pénz későbbi keletű.

Szálasi, már mint civil és politikai embrió, továbbra is szoros kapcsolatokat tartott fenn az ismerős vezérkari tisztekkel, főként korosztályához és ahhoz közel álló évfolyamokhoz tartozókkal. Ezekbe a beképzeltségtől áthatott emberekbe préseli különböző ígéretekkel fűszerezett honmentő ideáit. Állásokat osztogat, és ígér, részben a hadseregen belül – ha ő átveszi a hatalmat, ha pártja győz –, részben a katonai vezérkar „államvezérkar"-rá való átszervezését ígérve. Szoros baráti klikk alakul körülötte, amelyet a honvédség felső vezetői nem vesznek észre, vagy nem akarnak észrevenni. Pedig ezt idejekorán látni lehetett: a baráti kör nem fukarkodik a Szálasi-propagandával. Tiszti étkezdék és bajtársi összejövetelek gyakori témája: Szálasié a jövő.

Az olaszok nemzeti törekvései, sovinizmustól átfűtött és hatásos nacionalizmusa, Mussolini agyontömjénezett személye, erőszakos és nagyhangú magatartása iránt fokozódott a szimpátia a magyar vezető rétegben. A Hitler uralomra jutása előtti Németország iránt sem közömbös a hangulat, de a német orientáció ekkor még korántsem volt politikailag annyira kiművelt, mint az olasz. A tisztek nagy része viszont még ekkor is jobban vonzódott Németországhoz. A német hadsereg világháborús teljesítményeit személyes élmények és a katonai irodalom hatása alatt túl nagyra értékelték, szemben az olaszokkal, akiknek katonai erejében mindig kételkedtek.

A német nemzetiszocializmus országosan kezdte a hatását éreztetni. Véleményem szerint ennek okai ez időben és később a következők voltak:

1. A Hitler vezette német nemzetiszocializmus támadta a békeszerződést, annak határozványaival szembefordult. A revizionista magyar közszellemnek és nacionalista vezető rétegnek ez tetszett és imponált. A legyőzött Németország igazságot követel, szembeszáll a nagyhatalmakkal: a magyar nacionalizmus is ezt akarja, jobban mondva ezt szeretné, de kis ország lévén, egymagában gyenge. A németek sorstársak, velük együtt magvalósulhatnak a nemzeti álmok.

2. A német öncélúságot akarták utánozni magyar öncélúsággal: Magyarország legyen a Duna-medence vezető állama. Történelmi múlt, államalkotó képesség, nemzeti kiválóság, kulturális fölény jogot adnak ehhez. Ez a magyar nemzeti sovinizmus hangja. A német jelszó majmolásával: német élettér – magyar élettér. Német önteltség mintájára magyar önteltség.

3. A német nemzetiszocializmus eszméket lopott a marxizmusból. Ezeket vulgarizálta és hangoztatta,

sikerrel: sokan elhitték, hogy a szociális reformokat és a kapitalizmus felszámolását komolyan veszik és megvalósítják. Ez különösen tetszett azoknak, akik a nyugati demokráciáktól is messze lemaradt magyar ellenforradalmi rendszerben jogosan elégedetlenkedtek. Sok embert nem a németbarátság vezet, sem a sovinizmus, hanem a jobb, egészségesebb rend kívánsága, amitől az egyéni sors javulását reméli. Miután a kommunizmust befeketítette a propaganda, eszméje tiltott és üldözött, a nemzetiszocializmus álforradalmi maszlagára kapnak rá sokan. Hitler és bandája viselt dolgairól fogalma sincs a tömegnek. A lopott szocialista elemek tetszetőssége magyarázza, hogy számos egzisztenciátlan kisember – munkás is, de főleg majdnem nyomorgó kispolgár, kisiparos, kishivatalnok – rokonszenvezni kezdett a nemzetiszocializmussal. Jellemző, hogy magyar változatát „zöld bolsevizmus-"nak is nevezték kezdetben.

4. Hitler szájából 1939-ig egyebet sem hallani, mint azt, hogy nem akar háborút. Biztosítani kell a békét, mondja, de a tartós békének alapja az igazságtétel. A nyugati hatalmak pedig megértést mutatnak a német revíziós igénnyel szemben, sőt tűrik és kielégítik. Ez számos jó szándékú magyarban kelti azt a reményt, hogy Hitler oldalára állva a Párizs környéki békék trianoni határozványai is megmásíthatók tárgyalások útján.

5. A hitleri demagóg politika végletesen kihasználta az antiszemitizmust, a vallási, faji obskurantizmusnak ezt az évezredes izgatószerét. Ezt is sokan átvették. A világháború előtti, mérsékelt magyar antiszemitizmus az ellenforradalom első éveiben már brutálisan fellángolt, a saját vereség felelősségét a zsidóságra kenték, és mert a zsidóság túlnyomórészt polgárosult volt, szép

számban tehetős, az „El kell venni a zsidóvagyonokat" jelszóval a nyomorgókat is meg lehetett nyerni, most a gazdasági válság felelősségét kenik a zsidóságra, nem a zsidó nagytőkésre, hanem a fajtára egyetemlegesen.

6. A „kommunista veszedelem" hitleri jelszavai ugyancsak megértésre találtak. Mindazoknál, akiknek rossz emlékei vannak az 1919-es tanácskormány idejéből, és azoknál, akiket a féktelen antibolsevista propaganda megdolgozott.

A felsoroltak természetesen nem összességükben hatottak, hanem ezek egyike-másika szolgált arra, hogy sokan szimpatizáljanak a németországi nácizmus-áramlattal.

A hadsereg felső vezetésében domináló sváb származásúak egy része fenntartás nélkül terjesztette a német faj emelkedésének, erejének, felsőbbrendűségének hírét; mások a hivatalos gömbösi német orientációhoz igazodtak, annak szólamait szajkózva. Vonzó volt, hogy Hitler (a békepolitikus!) az erős hadsereg felépítését, a hadsereg tekintélyének emelését állandóan hangsúlyozta, így a katona elsősorban saját egyéni érvényesülésének szemszögéből mérte le a német eseményeket. Abban bízott, hogy hasonló irányzat Magyarországon is megteremtene egy nagy hadsereget. Mélyebb mérlegelése nélkül fogalommá nőtt a „német katonai géniusz" mint követendő példa. A messzebb nézni nem tudó katonatiszt a „magyar katonagéniusz" újjászületését egy német nemzetiszocializmushoz hasonló politikai irányzattól várta.

Nagy, formátlan ideológiai összevisszaságban éltünk tehát, amiben – mondhatjuk, osztálykülönbség nélkül – a pallérozott elmék sem tudtak eligazodni. A hatalom és pénz birtokosai – a nemzet kisebbsége – elégedett, lármázza a magyar fejlődést, élni akarást, megújulást,

régi dicsőséget, revíziót, „Nem vagyunk kis nép”-et, a nemzet többsége rádöbbenve látja, és saját bőrén érzi, hogy az ellenforradalmi rendszer hibás, beteg, nemzetsorvasztó. Elégedetlen, és új utakat kíván. A kommunizmustól elriasztották, megfélemlítették, a nemzetiszocializmus változásokat ígér; a jobboldali politikusok termékeny talajba hintik el a későbbi tragédia magvait.

Szembe kell néznem azzal a kérdéssel: mit vallottam a legkülönbözőbb irányzatok között akkor én magam? A fennálló rendszer okozta hibákat, elsősorban a magyarságsorvasztó, szociális nyomorúságokat élesen láttam és elítéltem. A Szálasi-féle zavaros bolondériákból semmit sem hittem el, kótyagosságoktól semmit nem vártam. A német nemzetiszocializmus nemzeti felemelkedést, nemzeti megerősödést, tisztultabb erkölcsi világot hirdető szólamait én is elhittem, de a faji megkülönböztetéseket, az antiszemitizmust, a német terjeszkedési tendenciákat, a terrorizmust, az egyre hangosabb német nagyképűséget, hazai svábjaink kezdődő szemtelenségét elítéltem. A magyar revíziót én is kívántam, igazságosnak tartottam, ezért az erős magyar hadsereg megteremtését nemzeti szükségességnek hittem. A kommunizmussal szemben gyanakvó voltam, de sem a munkásosztályt, sem a parasztságot soha le nem becsültem; népem tömege volt, jobb sorsát, felemeltetését kívántam.

*

1931-ben új ezredparancsnokot kaptunk. Az ezred akkoriban kapta a „Bocskay István 11. hajdúezred” nevet. Az ezredparancsnok – aki mellesleg katolikus volt – rákapcsolt a protestánsok nagy emberének kultuszára. A kálvinista Rómában ez csak előnyös lehet.

Elrendelte, hogy a kivonuló csapatok parancsnoka fővetést vezényeljen tiszteletadásként Bocskay szobrának, és az egyes arra járó katonák is kötelesek a szobornak tisztelegni. Tisztek és legénység egyaránt bajuszt növesszen: emlékezésül az ezred hajdú-őseire. Az eddig szépen borotvált tiszti arcok egyszeriben megváltoztak: a jobb minősítés megér egy bajuszt. Az álmosdi csata emlékére rendezett ezredünnepélyre Móricz Zsigmondot is meghívta parancsnokunk, és Zsiga bácsi a díszebéd közben a hajdú-ősök vitézségének követésére biztató, igencsak hazafias beszédet mondott; felállva percekig ünnepeltük.

Később – amikor már nem voltam az ezrednél – az ezredparancsnok „Bocskay-napot” rendezett, ő maga Bocskaynak maszkíroztatta magát, szakállal, korszerű öltözetben, kezében buzogánnyal vezette végig a városon ezredét, ahol egy hajdú-osztag menetelt az élen, kosztümözve, néhányan mezítláb, jelezvén a hajdúság egykori ágrólszakadt voltát. Az ezredest nem zárták a bolondokházába.

A magyarkodás országosan is kezdett aggasztó méreteket ölteni. A turulmadár magasra repült a magyar égen – hogy néhány év múlva viszont leszálljon a földre, és csodaszarvassá váljon. Divattá lett a turánkodás, már ősvallásra való visszatérést, fehérló-áldozást is emlegettek. Gyengébb idegzetű hazafiaknak agyára ment ez az ősmagyar álom. A kormányzó testőrtisztje, Máth-Török alezredes mindennap 10-től 12-ig eltűnt szolgálati helyéről, és amikor a testőrség parancsnoka – Igmándy-Hegyessy tábornok – kérdőre vonta, dührohamot kapott, és azt jelentette, hogy nem tűr korlátozást, a tábornok vegye tudomásul: ő táltos, és ebben az időben áldozni jár a Naphegyre. Emellett versekkel, cikkekkel, az ifjúsághoz intézett felhívások-

kal biztatta a nemzetet az Árpád-korhoz való visszatérésre. Mint idegbeteget kellett nyugdíjazni. Tisztek cikkei jelentek meg a Magyar Katonai Szemlében, fejtegették, hogy az eddigi harcászati elvek nem felelnek meg a magyarság adottságainak. „Turáni harcászat" elnevezéssel új szabályok szükségesek. „Félvilággal szembe-szembeszállva harcol a hős magyar" – szólott a lelkesítő dal, és beszélték, hogy amikor egy dunántúli válogatott leventecsoport Rómában járt – megmutatni az olaszoknak a magyar ifjúság katonai nevelését –, s elvitték pápai fogadásra is, a csoportot vezető alezredes a pápai áldás után elordította magát: „Fiúk! Háromszoros huj-huj-hajrá Őszentségére!"

Ezredparancsnokom egyébként Bocskay István-imádata mellett szívesen poharazgatott, nyersebben: gyakran volt részeg. Nem volt zugivó. A bajtársiasság ápolása címén szinte kényszerítette a tiszteket vacsorákra, sörözésekre, és akik itt megállták helyüket, nagyban javítottak minősítvényi táblázatuk „össz-egyénisége" című rovatának tartalmán. Ilyen vacsorákon soha nem hiányzott az ezredparancsnoki pohárköszöntő, a Kárpátok ormaira feltűzendő zászló jegyében. Most láttam, hogy mennyire igaz a régi katonai szentencia: „Amilyen a parancsnok, olyan az egész." Az a józan, kötelességteljesítő, komoly tisztikar hónapok alatt kaméleon módjára alkalmazkodott parancsnokához: a lelógó bajusztól a borospoharig.

Ebben az időben igen kellemetlen helyzetbe keveredtem. Az ezredparancsnoksági irodában volt egy beosztottam, szakaszvezető, gépírói munkakörben. Felvidékről származott, hat gimnáziumot végzett. Igen szolgálatkész, szorgalmas, pontos munkaerő volt, évekig dolgozott már mellettem, és teljes bizalommal voltam hozzá. Egyik éjjel a vegyesdandár kémelhárító

osztályának vezetője telefonhoz hívott, és utasított, hogy a lakásom közelében reám várakozó oldalkocsis motorkerékpárra üljek fel, és jelentkezzem nála. A motorkerékpár-vezető a vasútállomás mellett levő épületbe vitt, ahol egy szobában Budapestről érkezett kémelhárítási tisztek vártak. Szakaszvezetőmről faggattak: mit tudok róla, milyen ember, milyenek a magánkörülményei, mi a munkaköre stb. Közölték, hogy súlyos kémgyanú alatt áll. Kihallgatásom után elmentünk a szakaszvezető lakására, ahol a házkutatás során jócskán találtak kémtevékenységhez szükséges dolgokat, vegytintákat, előhívókat, rádiót stb. A szakaszvezetőt letartóztatták. Kihallgatásakor beismerte, hogy hosszabb idő óta a csehek szolgálatában áll. Egy volt kassai diáktársa szervezte be, aki többször meghívta vacsorára, majd rávette, hogy ezred-napiparancsokat adjon át neki. Ezek nem voltak titkos iratok, nyíltan hevertek az irodákban. Az átadott parancsokat órákon belül visszakapta, mindig bőséges pénzjutalommal. Amikor már tíz-tizenkét ilyen ezredparancsot átadott, társa meghatározott más anyagot is követelt. Feljelentéssel fenyegetőzött, és megmutatta, hogy le van fényképezve, amikor iratot ad át, és amikor pénzt vesz fel. A szerencsétlen így egyre jobban elmerült a kémtevékenységben. Szabadsága alatt Kassára csempészték, ahol kiképezték, szerekkel ellátták. Részemre azért volt veszedelmes az ügy, mert bizony olyan dolgokat is adtam át neki gépelésre, amik szigorúan titkosak voltak, mozgósítási ügyeket is. Hozzájutott hanyagságomból egy titkosan kezelendő szolgálati könyvhöz is. Szerencsémre a kémelhárító vezetője nagy jóakarattal volt irányomban, jelentésében nem tett említést felelősségemről. Ha ez megtörténik, súlyos következményekkel járt volna, mert az ilyen jellegű lazaságokat igen szigorúan bün-

tették. Amíg a szakaszvezetőt el nem ítélték, mindig nyugtalan voltam. Tizenöt évet kapott.

Egy éjjeli gyakorlat után – amikor ezredparancsnokom a mikepércsi jegyző lakásán reggelig dalolta cigány mellett a szívbe markoló magyar műdalokat, mialatt a legénység kint feküdt a puszta földön – lemondtam az ezredsegédtisztségről. Sajnálkozást színlelve, örömmel vette tudomásul. Néhány hónapos együttműködésünk alatt sokat súrlódtunk: nem növesztettem bajuszt, nem ittam, nem engedtem a legénységi étkezési pénzből ezredparancsnoki szobaberendezést venni stb.

Századparancsnok lettem.

Hatáskörömben a jobbat akartam és kerestem. Szerettem az embereimet. Nem nyálkás szeretettel, nem népszerűséget keresve. Bizony odavágtam a rendelkezésemre álló fegyelmi eszközök teljes igénybevételével, ha szükségét láttam. Ellensége voltam viszont minden ridegségnek. Ezért a körletben étkezdét és társalgót rendeztettem be: legyen az embereknek egy helyük, ahol egy kicsit otthonra találnak. A szobarend ostobaságait enyhítettem, az altisztek gorombáskodását megtoroltam, az emberekkel sokat beszélgettem. Nagy elégtételemre szolgált, hogy amikor már Budapesten szolgáltam, és már egy év elmúlt a századparancsnokságom óta, két katonám télen, kölcsönkért biciklin utánam jött, hogy valamilyen ügyes-bajos dolgukon segítsek. És még sokáig kaptam leveleket volt alárendeltjeimtől. Ezekre büszkébb vagyok, mint sok dicsérő elismerésre, azért említem.

Egy téli napon hívatott az ezredparancsnok. Közölte, hogy egy vonatcsapatbeli (trén) zsidó karpaszományos közkatona, egyenruhában, elment meghallgatni Kassák Lajos Debrecenben tartott irodalmi előadását.

Az előadáson jelen volt nyomozók feljelentették. Az illetőt az állomásparancsnok 21 nap szigorított fogdával fenyítette meg, és büntetésből áthelyezték a gyalogsághoz. Az én századomhoz osztja be, gondoskodjam a kiszabott fenyítés végrehajtásáról. És elvárja, hogy a legrövidebb időn belül okot találok arra, hogy ez a „zsidókölyök" haditörvényszék elé kerüljön. A parancsra nem tettem megjegyzést. Mit értem volna el vele? Legfeljebb egy másik századhoz osztotta volna be.

Jóvágású, feltűnően intelligens, nyílt tekintetű, igen erős testalkatú fiatalember vonult be. Közöltem vele, hogy fenyítését le kell töltenie, ezen én változtatni nem tudok, más szabta ki. Elvárom, hogy a századnál rendesen fog viselkedni. Elkövetett „bűnére" semmiféle megjegyzést nem tettem. Pár nap múlva meglátogattam a fogdahelyiségben. Szokatlanul hideg volt, a fogda fűtetlen. Fenyítését azonnal felfüggesztettem azzal, hogy ha jobb lesz az idő, folytatja. Egyben közöltem vele: addig, amíg le nem tölti büntetését, nem mehet ki a városba, mert ebből nekem lenne kellemetlenségem. Három nap elteltével jelentkezett kihallgatáson, és takarodó utáni kimaradást kért. Elöntött a méreg: ez már szemtelenség volt. Lehordtam, és visszaküldtem a fogdába. Amikor letöltötte a fenyítését, lakásomra érkezett ajánlott levele: belátja, hogy visszaélt jóakaratommal, bocsánatot kér. Ezt a módot azért választotta, mert a kihallgatáson mindezt elmondani nem látta célszerűnek.

Behívattam az irodába. Leültettem, és megismerkedtem vele. A dolog szolgálati részét három szóval elintéztem. Az ember érdekelt. És még sokszor hívattam négyszemközti beszélgetésre, sok érdekeset hallottam – sőt tanultam – tőle.

Cionista volt. Ismertette velem a cionizmus egész történetét, állapotát, céljait. Kifejtette, hogy megveti az asszimilálódó zsidóságot. A zsidóság faj: miért tagadja ezt ahelyett, hogy büszke lenne rá, évezredes történelmi múltjára, szenvedéseire, erejére, értékeire. Nincs magyar, német, orosz stb. zsidó, ezt csak gerinctelenek, alakoskodással megélni akarók mondják. Nekik is joguk van a földön egy országhoz, nem lehetnek örökké más nemzetek megtűrt vagy üldözött páriái. A zsidóságot fel kell rázni, öntudatra ébreszteni, követelje ki az őt is megillető emberi jogokat. Lesz Júdea, és a világ legelső, legkulturáltabb országává fog emelkedni.

Ez bizony szabályszerű fajvédő álláspont és program volt. Ugyanolyan fajvédő, mint a mi szélsőségeseinké.

A kapitalizmust halálra ítélt társadalmi rendszernek tartotta. A magyar társadalmi, kulturális, gazdasági, szociális állapotokat lebecsülte, elmaradottságunkat bizonyította. Rendkívül éles eszű, jó vitakészségű, nagy irodalmi műveltségű ember volt. Megalkudtunk: ő amíg katona, eszméiről, nézeteiről senkivel nem beszél, szolgálatát kifogástalanul ellátja – én pedig nem veszek tudomást arról, hogy ő milyen meggyőződéseket táplál önmagában.

Soha nem volt ellene kifogásom. Bármire volt szükség, önként jelentkezett: nyert járőrversenyt, távgyalogló versenyt, lövészversenyt. Egy ízben megkérdeztem tőle: milyen magatartást tanúsítana, ha a századot karhatalomként kirendelnék, és tüzelési parancsot kapna? Használná-e fegyverét? Sokáig gondolkozott a válaszon: „A százados urat hónapok óta ismerem, figyelem. Senki másnak a parancsára nem tüzelnék, bármilyen következményekkel járna is. A százados úréra

igen, mert azt hiszem, hogy mielőtt a parancsot kiadná, alaposan meggondolná, hogy elkerülhetetlenül szükség van-e rá." Nem hiszem, hogy hízelgett. Különb dolgokra is nyers őszinteséggel válaszolt. Ezért szavait némi büszkeséggel említem.

Egy idő múlva hívatott az ezredparancsnok: kifogásolta, hogy emberemet még nem juttattam a hadbírók kezébe; indokaimra fanyalogva közölte, hogy csalódott bennem.

Nem tudom, túlélte-e ez az ember a következő időket, de ha igen, lehet, hogy ma Izraelben emlékszik katonakorára.

Két évig voltam századparancsnok. Sok örömmel, sok apró katonai sikerrel, sok meg nem értéssel egyes parancsnokok részéről. Begyökeresedett szokásokat, nézeteket mindig nehéz áttörni, még nehezebb megértetni, hogy az embert, amikor a megszokottaktól eltér, nem extravaganciák vezetik, hanem a tökéletesebbre való törekvés.

Hangsúlyoznom kell még: minden hadsereg harcra készül – azért van –, a várható ellenfélnek azonban ebben az időben sohasem a Szovjetunió számított, hanem a szomszédok. Gyakorlatok, hadijátékok, harcászati megbeszélések mindig a szomszédok elleni fellépés feltételezéséből indultak ki, a feltételezett ellenség sohasem volt a Szovjetunió.

*

1933-ban felhívás jelent meg a Honvédségi Közlönyben. A Ludovika Akadémiára lehetett önként jelentkezni kiképző tisztnek, tanárnak. A tisztnevelés problémái mindig érdekeltek, jó pedagógiai érzéket is éreztem magamban, az ezred megváltozott légkörét is meguntam. Jelentkeztem.

Kérvényemet minden indoklás nélkül elutasították. Hallomásom szerint ezredparancsnokom tiszthiányára való hivatkozással ellenezte. Nyáron Balatonbogláron töltöttem szabadságomat. Egy délelőtt telefonhoz hívtak. A Ludovika segédtisztje kérdezte: fenntartom-e még jelentkezésemet. Gondolkodás nélkül igent mondtam.

Az ember egész sorsát néhány „igen" és néhány „nem" dönti el.

Az 1933–34-es tanév kezdetétől áthelyeztek a Ludovikára.

11.

Napjaink olyan szépirodalmi munkái, amelyek volt katonatiszteket szerepeltetnek, a Ludovikát végzetteket túlnyomórészt becsmérlőleg említik. Olyan színben tüntetik fel őket, mint az ország gazembereit, tele negatív tulajdonságokkal: gyávaság, erőszakoskodás, kegyetlenség, haszonlesés, mulatozás, erkölcstelenség stb. Olyan intézmény volt-e a Ludovika, ahonnan csak ilyen semmi-emberek kerültek ki?

A Ludovika Akadémiát mi honvédtisztek mindig nagyra becsültük mint egyetlen magyar katonai főiskolát. Múltjában a küzdelmet: amikor a Habsburg-monarchia idején minden önálló és független magyar állami életet gátló politika érvényesült, óriási vívmány volt, hogy az 1808. évi országgyűlés egy magyar tisztképző intézmény létesítését kivívta. Működését azonban még ezután is sokáig mindenféle indokkal akadályozták, a magyar tisztképzés sehogyan sem volt ínyére az osztrák ármádiának. Hiába állott az intézet épülete már 1836-ban, csak 1872-ben kezdődhetett el benne a

tanítás. Csehországban 1624 óta, Wiener-Neustadtban 1725 óta folyt a császári tisztek kiképzése.

A ludovikai magyar honvédtisztképzés a világháború előtt – a lehetőségekhez mérten és a dualizmus korának szelleméhez igazodva – mégiscsak közelebb állott a magyar nemzethez, és mégiscsak jelentősen különbözött azoktól a katonai iskoláktól, ahol a leendő tiszteket a K. u. K. összmonarchia egyedül boldogító tudatára nevelték, kiölve lelkükből a nemzethez tartozás érzését.

Kétségtelen, hogy a Horthy-korszak Ludovikája nacionalista és irredenta szellemben nevelt. Furcsa is lett volna ez másként akkor, amikor ez dominált az ország vezetésében. Sehol sem lehetséges egy katonatisztképző intézetben más irányzat, mint az uralgó rendszeré. Ilyet semmiféle államhatalom nem tűr el.

Az új Ludovikán az általános műveltség fejlesztésére is sokkal nagyobb gondot fordítottak, mint a múltban. A hallgatók mind érettségizettek voltak, az alapműveltség tehát ugyanolyan volt, mint minden más főiskolán, egyetemen. Igen jól működő önképzőkör is volt – Leventekör címmel – a következő alosztályokkal: hadtudományi, műszaki, repülő, irodalmi, képzőművészeti, zene és ének, fényképészeti, német–francia–angol–olasz nyelvi, gyorsíró és gépíró. Hol volt ilyesmi a régi katonai iskolákban? Minden hallgató önként választhatta valamelyik csoportot, vagy több csoportnak is tagja lehetett. Igen fejlett sportkör is működött, a sportok minden ágában nem egy országos hírű sportoló került ki innen. A tanulmányi idő négy évre történt felemelésével a szakmai színvonal is emelkedett a múlthoz képest. Nem volt a Ludovika semmivel sem alábbvaló intézet, mint bármely más, korabeli magyar

főiskola, más országok tisztképző intézeteinél sem rosszabb.

Természetes dolog, hogy egy iskola elvégzése után az egyénen múlik, hogyan fejlődik tovább, hogy állja meg helyét az életben. Nincsen olyan testület, intézmény, társadalmi osztály, politikai párt, ahol minden ember gáncstalan, kiváló egyéniség. A Ludovikát végzettek között is volt hitvány. Szép számmal. De azért az, hogy rossz, nem magyar célokért harcoltak, nem kizárólag az ő hibájuk.

Új beosztásomba őszinte örömmel és ambícióval vonultam be. Szép kötelességemnek éreztem a fiatal magyar tiszti sarjadéknak átadni azt a sok tapasztalatot, amit a csapatszolgálatom ideje alatt szereztem – kiképzésben, erkölcsi magatartásban, emberekkel való bánásmód terén –, hogy hozzájárulhassak az érzőbb, alárendelteket megbecsülő „csak Magyarországért" harcolni kész fiatal tisztek neveléséhez.

Osztálytiszt lettem, ami kb. az osztályfőnöknek felel meg a polgári iskolákban, továbbá a tüzérakadémiások gyalogsági kiképzője. Eddig a dolog rendben is volt, megfelelt nekem. Hanem a tanári beosztásom sehogyan sem tetszett. Minden tiltakozásom ellenére „gyalogsági lövéstan"-tanárnak osztottak be. Ez volt az a tantárgy, amihez nem értettem, amit nem szerettem.

Verejtékezve készültem óráról órára, és amit a könyvekből megérteni nem tudtam – aknavető, páncéltörő, gránátvető, gyalogsági ágyú stb., általam soha nem kezelt fegyverekről –, azt délutánonként az akadémia öreg fegyvermester altisztjétől titokban vett különórákon tanultam meg, mert szégyelltem a tantárgyat más osztályokban tanító, tudálékos tiszttársaimtól megkérdezni. A ballisztika számtani részével meg különösen hadilábon álltam.

Az akadémia parancsnoka Jány Gusztáv volt, akkor vezérkari ezredes, később a tragikus sorsú doni 2. hadsereg parancsnoka. Dicstelen történelmi szerepe miatt szükséges részletesebben jellemeznem. Tehetem, mert később, két és fél évig mint közvetlen beosztottjának, bőségesen volt alkalmam mindennapos érintkezések alapján megismernem.

Határozottan erős egyéniség volt, de önmaga megszállottja, gőgös, emberekre magas toronyból lenéző, bár sértő magatartása szavakban nem nyilvánult meg. Zárkózott, kimért, csak annyit beszél, amennyit szükséges. Nyílt tekintetű, férfias, rendkívül katonás megjelenésű, ruganyos, kisportolt testalkatú. Erőszakos, véleményében szinte megingathatatlan, még akkor is, ha kézzelfoghatóan bebizonyítják, hogy nincsen igaza. Adott szavának feltétlen ura. Puritán, mélyen vallásos, nem káromkodik, szalonképtelen kifejezést soha nem használ, trágár beszéd vagy kétértelmű, pikáns vicc hallatára megjegyzés nélkül elfordul, miután megvetően végigmérte a mesélőt. Antialkoholista, társaságban is csak málnaszörpöt iszik. A családi élettel kapcsolatban semmiféle lazaságot nem ismer el és nem ért meg. Általános emberi gyengeségekkel szemben sem megértő. Gyors felfogású és józan eszű, különösebb képességek nélkül. Irodalom, művészet kevésbé érdekli, elsősorban katona – „csak katona". Az első világháborúból mint félelmet nem ismerő, igen kemény, alárendeltjeitől végleges erőfeszítéseket megkövetelő tisztet ismerik.

Az ilyen típusú elöljárótól mindenki tart. Úgy vannak vele, mint Petőfi a Kárpátokkal: „Csodállak, ámde nem szeretlek." Az általa megszabott három lépés távolságot senki nem lépi át. Nincs leereszkedés, nincs bizalmaskodás. A kötelességteljesítésben elöl jár, ebben

a tekintetben semmi kényelmet nem enged meg magának sem. A Hadiiskolán évekig volt a harcászat tanára, a hallgatók „Nurmi"-nak keresztelték el, mert a terepmegbeszéléseken olyan tempóban gyalogoltatta meg őket, hogy alig bírták utolérni.

Politikai ízű megjegyzéseket soha nem hallottam tőle. Parancsnoksága idejében szélsőjobboldali politizálgatásoknak, németbarát propagandának nincs helye. Az igen ritka alkalmakkor mondott beszédeiben a szokványos frazeológiát használta: visszaszerezni a történelmi Magyarországot. A végzett hallgatók előtt évenként tartott felavatási beszédet önmaga szerkesztette, patetikusan variálva azt az ezer szót, amivel a rendszer szellemét ki lehetett fejezni. „A ti feladatotok véretek omlásával is kitűzni a magyar zászlót a Kárpátok ormára, a ti feladatotok küzdeni az ellen, hogy megismétlődjék hazánkban 1919; legyen a becsületetek olyan tiszta, mint a kardotok acélja." Ehhez a megfelelő többi szó, a garnírung.

Mint konzervatív katona kitűnő. A parancsok teljesítésének, az eskü megtartásának, a szolgált rendszerhez való hűségnek a megtestesítője. Szociális problémákról soha egyetlen szava nincs. A fennálló rendszerrel szemben álló vagy azt bíráló megnyilatkozása nincsen, jelenlétében ilyesmi egyenesen kizárt.

Egyszerű családból származott. A Ludovika Akadémiát 1905-ben végezte, a honvédségnél szolgált. Eredeti neve: Hautzinger Gusztáv. Sváb voltát gyakran emlegetik. Parancsnoksága idején sohasem tapasztaltam részéről németimádatot. A német felsőbbrendűséget még katonai vonatkozásban sem említette, ami pedig szokásos volt. Egyszer meglátogatta a Ludovikát a wiener-neustadti osztrák katonai akadémia egyik évfolyama, tanáraival együtt. Jány a Ludovika épülete

előtt, néhány tisztünkkel, velem is, fogadta őket. A szokásos kölcsönös üdvözlések után Jány, nagy meglepetésünkre, magyarul kezdte ismertetni a Ludovika történetét. Az osztrákok értetlenül hallgattak. Odamentem Jányhoz, és súgva kérdeztem, miért nem beszél németül. A tőle már megszokott fölényességgel válaszolt: „Ha én elmegyek Wiener-Neustadtba, engem sem magyarul fognak tájékoztatni. Ha akarjátok, fordítsátok, amit mondok." Csak később, már a társas érintkezés során beszélt a vendégekkel németül. Természetesen beszélte a nyelvet, hiszen a bécsi K. u. K. hadiiskolán tanult, de magasabb fokon nem uralta. Egyszer maga fogalmazott egy német levelet; azzal adta át nekem letisztázásra, hogy előbb mutassam meg egy „német-tudósnak", hátha változtatni kell a stíluson. Az intézet egyik német nyelvtanárának mutattam meg, aki az egész levelet átírta, mondván, hogy nemcsak néhány kisebb hiba van benne, hanem a mondatok szerkezete is hibás.

Mint akadémiaparancsnok mindennap eljárt tanórákat látogatni. Csaknem minden hallgatót személyesen ismert: nem a velük való beszélgetések révén, hanem a tanórákon tett megfigyelései alapján. A tanárok előadásmódját, a tanulmányi eredményeket szigorúan megbírálta.

Az én tanóráimra is gyakran ellátogatott. Sem nem kifogásolt, sem nem dicsért. 1934 januárjában magához rendelt, közölte, hogy figyelemmel kísérte eddigi működésemet, meg van elégedve, okmányaimból látta, hogy mint „kiváló" ezredsegédtiszt voltam minősítve, ezért azonnali hatállyal beoszt maga mellé tanulmányi segédtisztnek. Félévig elődömmel együtt dolgozom, hogy beletanuljak ebbe a különleges szolgálatba, osz-

tálytiszti teendőim és a kiképzési munka alól felment, tantárgyamat az év végéig tanítom.

Semmi kérdés: akarom-e ezt a beosztást, vagy nem. Így kerültem közvetlen alárendeltségébe.

A tanulmányi segédtiszt intézte – mint a parancsnok referense – a hallgatók felvételével, elbocsátásával, kinevezésével, fegyelmi, kiképzési, tanulmányi ügyeivel kapcsolatos összes ügyeket és a tanterv, tananyag, órarend, tiszti és tanári beosztások, tiszti személyi ügyek, tanulmányi eredmények adminisztrációját. Egyszóval mindent, ami nem tartozott kifejezetten az akadémia általános igazgatási teendőinek ügyköréhez. Beosztásom az idevonatkozó rendeletek és szabályok tömegének alapos tanulmányozását és ismeretét kívánta meg. Nagyon sok munkát igényelt.

Az 1930-as évek után nagyon kapós volt a tiszti pálya. A felvételre jelentkezettek száma gyakran meghaladta a 200–300 főt, az 50–60–80 szabad helyre. (A katonai középiskolákat végzettek automatikusan kerültek az akadémiára, ezért volt csak ilyen kevés hely a polgári iskolákat végzettek számára.) Az általános elhelyezkedési lehetőségek az érettségizett fiatalemberek számára nagyon korlátozottak voltak az országban, a továbbtanuláshoz is alig-alig voltak meg az anyagi lehetőségek, így az ún. magyar középosztály gyermekei szinte tódultak a tiszti pályára, ahol négyévi ingyenes tanítás után tisztességes fizetésre volt kilátásuk. Nagy volt a tülekedés, a jelentkezettek hozzátartozói minden elképzelhető összeköttetést, protekciót igénybe vettek a felvétel érdekében. Horthy, katonai irodájának útján, személyesen is kívánta egyesek felvételét, miniszterek, magas állású közfunkcionáriusok, honvéd főparancsnok, a vezérkar főnöke, főhercegek ugyancsak pártfogoltak.

A felvételek időpontjában igen sok magas állású emberrel volt alkalmam megismerkedni, vagy a parancsnokhoz intézett, hízelgő frázisoktól zsúfolt leveleiket olvasni. Ez a mérhetetlen protekcióhajsza azonban végeredményben gyengítette a protekciók érvényesülését. Előjegyzést vezettem, amelybe minden jelentkezett neve mellé felírtam, kik hogyan pártfogolták az illetőt. Egyeseket tíz-tizenöten is, egyiknél is volt jelentős, nagy név, a másiknál is, ezek egymást igen sok esetben közömbösítették.

Az összes jelentkezettek kérvényeit az előzetesen megtartott sport- és orvosi vizsga után a Honvédelmi Minisztériumba (9. osztály) terjesztettük fel. Ez határozta meg, hogy kiket rendelhetünk be az elméleti felvételi vizsgára, a rendelkezésre álló helyek kétszeres kiméretében. A vizsga alapján tehát a vizsgázók 50 százalékát lehetett felvenni.

Gömbös Gyula mint honvédelmi miniszter küldött olyan utasításokat az akadémia parancsnokságának, hogy az addiginál nagyobb számban kerüljenek be magyar népi származású fiatalok, ebből azonban gyakorlatilag alig valósult meg valami. A felvételi vizsgára bocsáthatók ügyét intéző minisztériumi osztályvezetőt, a tisztképzés felügyelőjét, az akadémia parancsnokát Horthy több ízben figyelmeztette, hogy a tiszti utánpótlást elsősorban „úri gyerekekből" akarja, és nem szívesen látja az „alacsonyabb származásúakat". Jellemzésül az alábbi eset:

Egyik évben pályázott egy igen szegény sorsú hadiárva. (Hadiárvák a kiadott rendelkezések értelmében pályázhattak államköltséges helyekre.) Az illetőnek tiszta jeles érettségi bizonyítványa volt, szoborszép teste, a sportvizsgán ő volt a legjobb, egyénisége rendkívül megnyerő. Az előzetes vizsgálatok után felkeresett

engem, és bár addig nem ismert, teljes bizalommal volt hozzám. Elmondta nehéz családi körülményeit, küzdelmes tanulóéveit. „Én tudom, kérem, hogy ide nem veszik fel a magamfajtájúakat, de én annyira szeretnék katona lenni, tessék segíteni, hogy legalább hivatásos altiszt lehessek." A beszélgetést jelentettem Jánynak azzal, hogy ilyen emberekre van szüksége a honvédség tisztikarának; kértem, álljon a fiatalember pártjára. Jány megbízott, szerkesszek külön leírást kérvényéhez, ő nemcsak javasolja, hanem kéri is, hogy a fiatalembert okvetlenül jelölje a Honvédelmi Minisztérium az elméleti felvételi vizsgára bocsátandók közé. Magam vittem el az írást az illetékes minisztériumi osztályvezetőnek, még azzal is megtoldtam, hogy személyes ismerősöm a fiatalember, tekintsék az én kérelmemnek is. Mindent megígértek, semmit nem tettek. A hivatásos altiszti pályáról eltanácsoltam a fiatalembert, hiszen képességei messze meghaladták annak az igényét.

Végeredményben az akadémia akkori hallgatóinak származási keresztmetszete: nagy többségben vagyontalan államhivatalnokok, katonatisztek, köztisztviselők, egyéb értelmiségiek gyermekei; 5–10 százaléka vagyonosabb, földbirtokos, arisztokrata, tőkés szülők gyermeke; 1–2 százaléka egészen egyszerű családból való. Munkás- vagy szegényparaszti származású egy sem. Zsidó felvételéről nem lehetett szó, kikeresztelkedett szülők gyermekei elvétve akadtak. Az első világháború előtt és alatt a származás szerinti válogatás sokkal liberálisabb volt, nagyobb százalékban voltak egyszerűbb származásúak, sőt az én ludovikás évfolyamomban kikeresztelkedetlen zsidó is végzett. Nagy túlzás azonban, hogy a Horthy-korszak Ludovikáján kizárólag dzsentri, földbirtokos, előkelő családok gyermekei nevelkedtek. Sok volt a polgári elem, csak munkások és parasztok gyermekei nem kerülhettek be.

A katonai szaktárgyakat tanító tanároknak nem volt semmiféle pedagógiai képzettségük. Kiválónak minősített tisztek voltak, de ez még nem jelenti azt, hogy jó tanárok is. Így egyéni módszerek alakultak ki, kinekkinek vele született érzéke szerint, avagy minden érzék nélkül. Ennek következménye volt az, hogy túlzott követelményekkel, lazaságokkal és egyéni bolondériákkal lehetett találkozni az akadémia tanári karában.

Az akadémia egész tanmenetét a túlzott elméleti képzés jellemezte. Alig vették figyelembe, hogy számos olyan katonai tárgy van, amihez aránylag kevés elméleti ismeret szükséges, és csak a gyakorlati tudás értékes.

Az akadémia hallgatói szigorú fegyelem alatt éltek. Kevés szabad idejük volt, kevés kimenőjük a városba. A nevelés határozottan arra törekedett, hogy puritán egyéniségeket, minden könnyelműségtől és káros szenvedélytől mentes embereket formáljon.

Erkölcsi botlásokat azonnali elbocsátással büntettek. Erős nemzeti érzésre igyekeztek nevelni – a korszerűségnek megfelelően –, előtérbe helyezve az uralgó „magyar fajszeretet" szólamait. A kommunizmus ellenében főként nacionalista érveket hangoztattak, az ideológia megismerését ezzel eleve kizárták. Hiányoztak most is – éppen úgy, mint amikor én ludovikás voltam – a korszerű politikai ismereteket adó tájékoztatások. Pedig a kinti életben már hullámzottak a politikai áramlatok, és napról napra erősebben tarajlott a szenny. Lenin szerint: „A politikában az emberek mindig együgyű áldozatai voltak és mindig együgyű áldozatai lesznek az ámításnak és önámításnak, amíg

meg nem tanulják, hogy akármely erkölcsi, vallási, politikai és szociális frázis, nyilatkozat, ígéret mögött a különböző osztályok érdekeit kell keresni."

*

Németországban uralomra jutott Hitler. A weimari köztársaságból a gazdasági válság következtében kiábrándult, óriási tömegeket hódítottak el a hangzatos politikai jelszavak, és a legkülönbözőbb rétegek a náci pártban vélték felismerni egyéni, illetve osztályérdekeik képviselőjét.

Gömbös lett a miniszterelnök. A hatalomra jutott Hitlert már 1933-ban meglátogatta, és tárgyalt vele, minden más állam kormányfőjét megelőzve. Hitler elismerte a magyar revízió jogosságát, csupán arra intette Gömböst, hogy Magyarország ne egyszerre lépjen fel területi követelésekkel a három kisantant-állammal szemben, hanem csak fokozatosan, és Csehszlovákián kezdje. Hitler már ekkor jelzi Ausztria bekebelezésére vonatkozó szándékát, amit Gömbös fenntartásokkal fogad ugyan, de nem ellenez. Magyarország külpolitikája ebben az időben még inkább az olasz orientáción nyugodott, és ismeretes a kezdeti német–olasz ellentét is; Olaszország egy osztrák–magyar–olasz szövetség létrehozásán fáradozott. Gömbös a német–olasz megegyezés szükségességét hangoztatja, így méltán nevezhetjük a „Tengely" bábájának. 1936 augusztusában Horthy kereste fel Hitlert Salzburgban, teljesen egyetértve Gömbös politikájával és Magyarország politikájának az általános német politikába való beillesztésével. Ez év októberében megalakult a Berlin–Róma tengely.

Gömbös tehát bizonyos mértékben fokozatosan lazított az Olaszországhoz fűződő, egészen szoros kapcsolaton, és a magyar külpolitikát áttolta az erősebb, aktívabb, érdesebb fasizmus útjára, mindenben igazodva Hitlerhez. Ezt ugyan nyíltan nem mondta ki, sőt imitt-amott találkozunk jelentős ellenállásokkal is a német kívánságokkal szemben. A „magyar öncélúság" hangoztatása, az ország boldogítására kiizzadott 95 ponttal együtt, jól leplezte a lényeget.

Nagyon kevesen ismerték fel ebben az időben az osztályérdekeket szolgáló politikai áramlatot. Még az akkor jelentős erőt képviselő Német Kommunista Párt sem ismerte fel a taktikailag helyes utat: azt, hogy a fasizmus kibontakozásának időszakában, annak ellensúlyozására egyelőre a polgári demokratikus jogok védelmére kell összpontosítani minden erőt: ezt a tömegek megértették volna. A magyar földalatti kommunista párt hangja ekkoriban elvész, alig jut el néhány emberhez, a magyar munkásság megosztottságát megszüntetni nem tudja, a szociáldemokrata vezetőktől részben elzárkózik, részben azok állanak élesen szemben vele. A magyar polgári ellenzék – a demokratikusabb jogokért és a jobb szociális helyzetért vívott harca mellett – a legtöbb kérdésben egyetért a kormánnyal: revízió, nacionalizmus, antibolsevizmus. Legfeljebb még a „magyar függetlenség" megóvásáról szónokol, amit nagyon könnyű a fasizmus felé forduló kormányhatalomnak tompítania: a revízió önerőből lehetetlen, a magyar nacionalizmus csak erős szövetségesekre támaszkodva valósíthatja meg céljait. A magyar függetlenséget pedig a hatalom, úgymond, ugyanolyan erővel képviseli.

Vajon ebben a helyzetben a minden politikai iskolázottságot nélkülöző tisztek közül kinek lett volna lehetősége, felkészültsége, tudása, alkalma arra, hogy

egy katonai akadémia fiatalembereit a rendszerrel ellenkező szellemben nevelje?

Mennyit érzékelt egy tiszt? Gömbös fejleszteni akarja a hadsereget, nagyobbodunk, erősödünk, a megalázó trianoni béke kötöttségei már nem számítanak.

Gömbös mint miniszterelnök többször meglátogatta az akadémiát. Beszélt a tisztikarhoz, nagyon pózolva, nagyon magyarosan, nagyon katonás, nagyon buzdító modorban: a tiszt feladata az engedelmesség, és az, hogy harcoljon a történelmi Magyarországért, ha annak üt az órája. Minden más az ő gondja.

Jugoszláviának nagy problémája volt a nemzetiségi kérdés, különösen a régi Horvátország területén volt jelentős a függetlenséget követelő usztasa mozgalom. A magyar revíziós törekvéseknek érdekében állott a szomszédos államok bomlasztása, ezért az usztasa és minden más jugoszláv államellenes mozgalmat titokban támogatott a magyar kormány, katonai szervek és személyek közreműködésével. Menedékjogot biztosított mindazoknak, akik a jugoszláv törvényes megtorló intézkedések elől menekültek.

A menedékjog megadása nem ütközik a nemzetközi törvényekbe, de az már igen, hogy a menekülteket államuk elleni cselekedetekre biztassák, vagy ebből a célból fegyveres kiképzésben részesítsék. A magyar kormány még most sem tudta függetleníteni magát a különböző kalandor elképzelésektől, különösen nem Gömbös Gyula. Jankapusztán a Jugoszláviából menekültek részére, katonai felügyelet és irányítás mellett, menekülttábort létesítettek. Később alkalmam volt olyan tisztekkel beszélni, akik aktív szerepet játszottak a jugoszláv államellenes akciók támogatásában, és irányították Jankapusztán a kiképzést. Itt a menekültek rendszeres lőkiképzésben részesültek, nyilván nem

azért, hogy galamblövő versenyeken díjazást érjenek el, kézigránát és robbantóeszközök használatát tanulták, és hírszerző tevékenységre szervezték be őket.

1934. októberben Marseille-ben usztasa terroristák meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt és Barthout. A gyilkosság megtervezésével Magyarországot vádolták, a jugoszlávok komoly háborús előkészületeket tettek. Ez a magyar katonai vezetést nagyon megijesztette, hiszen a magyar hadsereg harcértéke igen alacsony fokon állott, a jugoszláv támadást elhárítani nem tudta volna. Központban dolgozó vezérkari ismerőseimtől hallottam, hogy még a lőszerhelyzet is katasztrofális volt: az egész magyar hadseregre vonatkoztatott lőszermennyiség kb. két csatanapra volt meg.

Főként az olasz támogatásnak köszönhető, hogy a súlyos krízist sikerült – magyarán mondva – megúszni.

*

1935-ben jelentkeztem az 1937-re kitűzött vezérkari törzstiszti vizsgára. Erre a vizsgára minden vezérkari százados kötelezve volt, ha a vezérkarban a törzstiszti rendfokozatot el akarta érni, és jelentkezhettek azok a csapattisztek is, akiket elöljáró parancsnokaik javasoltak, mindig kiválóan voltak minősítve, és fegyelmi fenyítésük nem volt.

A vizsgán köztudomásúlag igen sokat követeltek. (Jónevű vezérkari tisztekkel is előfordult, hogy gyengén szerepeltek, vagy nem kapták meg a vezérkarban való megmaradáshoz szükséges minősítést.) Elkezdtem a rendszeres készülést, ami egyébként is elég terhes napi teendőim mellett nagy akaraterőt és kitartást kívánt. Két évig minden szabad időmet lefoglalta.

1936-tól kezdve a Ludovikára vezényelt tisztek és tanárok között mind sűrűbben találkoztam olyanok-

kal, akik a nyilas eszméket hangoztatták magánbeszélgetések alkalmával, és a hallgatókat is ilyen irányban befolyásolták. Bár bizonyítani nem lehet, hogy ezeket valamilyen szerv (Honvédelmi Minisztérium 8. osztály, Személyi ügyek?) vagy valamely személy irányította oda – jól megfontolt szándékkal –, már akkor is élt bennem a gyanú, hogy nem véletlenül kerültek ezek az akadémiára. A lábra kapott „politizálást" azonban ekkor még nem lehetett olyan káros jelenségnek minősíteni, ami ellen a parancsnokságnak fel kell lépnie. Mert lényegében nem hangoztattak mást, mint a kormányzat, csak élesebb formában. A felfokozott nacionalizmust vagy a németbarátságot milyen alapon lehetett volna kifogásolni? Még a „zsidózás" sem állott szemben a kormány „keresztény" irányzatával. Így a nyilas tanárok agitációs tevékenységét alig-alig lehetett felismerni.

Az akadémián kívüli tisztikar jelentős része is rálépett a szélsőségesebb jobboldali, illetve nyilasmozgalmi útra. Különösen, amikor Rátz Jenő lett a vezérkar főnöke, aki nemcsak eltűrte, hanem maga is támogatta és élesztgette ezt a szellemet. Szálasi neve ekkor már közszájon forog mint a jövő várt emberéé!

A tisztikar egyes tagjainál tért hódító fasiszta meggyőződés jellemzésére szolgáljon az alábbi példa.

Mussolini 1935 végén megtámadta Etiópiát. Győzelmét Magyarországon nagy harsonaszó és sok négusvicc kísérte. Magyar katonai részről megfigyelőként az olasz hadsereghez vezényelték Németh József vezérkari ezredest. A hadjárat befejezte után Németh ezredes az Országos Tiszti Kaszinó nagytermében, vezérkari tisztek és tábornokok előtt beszámolt a tapasztalatairól. A beszámoló előtt minden biztonsági intézkedést megtettek, hogy illetéktelen ne hallgathassa meg,

a jelenlevőket a szigorú titoktartásra figyelmeztették. Németh ezredes előadásában lesújtó kritikát mondott az olasz hadseregről. Stratégiai és taktikai hibákra mutatott rá, példákkal alátámasztva bírálta az olasz hadsereg harckészségét, elmondta, hogy csak az alig felfegyverzett etióp csapatokkal szemben tudtak eredményt elérni, ahol komolyabb ellenállás volt, megszaladtak.

Az előadást követő napon a vezérkar főnökénél megjelent az olasz katonai attasé. Erélyes tiltakozását fejezte ki az olasz hadsereg durva megsértése miatt, idézve egyes részleteket. Huszonnégy órán belül tehát valamelyik „hazafi" már informálta nagy barátunk itteni közegét a becsmérlésről. Soha nem tudták megállapítani, hogy ki volt az illető. Németh ezredest kötelezték, hogy a Magyar Katonai Szemle című folyóiratban az olasz hadsereg fegyvertényeit feldicsérő cikkeket írjon.

Úgy emlékszem, 1936 elején egy német altábornagy látogatott el a Ludovikára. Szokás volt, hogy más hadseregek magas rangú tisztjei megnézték az akadémiát. A tiszteletére adott vacsorán érdekes beszélgetés alakult ki. Valaki megkérdezte tőle: a német hadsereg régi tisztjei hogyan viszonyulnak a nemzetiszocializmushoz mint politikai irányzathoz. Kb. a következő választ adta: a régi tisztek továbbra is azon az állásponton vannak, hogy a hadsereg ne politizáljon, hivatása független a politikai irányzatoktól. Hitler személye és a nemzetiszocializmus igen sok vonatkozásban kritika alá vehető – de mert világosan felismerhető, hogy Hitler és a náci párt a német nép nagysága és boldogulása érdekében dolgozik, a régi német tisztikar is teljes odaadással kész támogatni. Véleményem szerint ez az álláspont jellemzi a német hadsereg – Wehrmacht –

magas rangú katonáit, szemben azokkal a háború utáni állításokkal, amelyek szerint a német tábornokok és vezető vezérkari állást betöltők mindig szemben állottak Hitlerrel és a nácizmussal.

Az 1936-os tanév végével Jányt – már mint tábornokot – kinevezték a szombathelyi III. hadtest parancsnokává. Utóda: Szombathelyi Ferenc, akkor vezérkari ezredes.

A felváltó rendelet szerint Szombathelyi két hónappal Jány távozása előtt bevonult a Ludovikára, hogy az intézményt megismerje. Eleinte viszonyuk barátságos volt, később összekülönböztek, és ennek nyomai a későbbi időkben is megmaradtak, amikor Jány a doni 2. hadsereg parancsnoka volt, Szombathelyi pedig a vezérkar főnöke: együttműködésük nem volt zavartalan, éles hangon kritizálták egymás intézkedéseit, és – mint ahogyan ilyen esetekben mindig lenni szokott – ennek a csapatok látták kárát.

A közöttük levő ellentét egyrészt abból adódott, hogy Szombathelyi inkább a gyakorlatiasság embere volt, emellett határozottan kritikus egyéniség. Nem tetszett neki csaknem semmi, amit az akadémián látott: kiképzés, hallgatókkal való bánásmód, belrend stb. (Szavai szerint: „Majd adok én ezeknek az elnevelt kölyköknek alma mater helyett alma patert.") Véleményét Jánynak is unos-untalan megmondta. Természetes, hogy Jány, aki majdnem öt évig volt az akadémia parancsnoka, és rangban is idősebb, ezeket a kritikákat igen rossz néven vette. Szombathelyi kritikája nem is volt tárgyilagos. Ő hadapródiskolát végzett 1906-ban, szeme előtt az akkori 14–18 éves növendékekkel való bánásmód lebegett, és ekkor még nem vette figyelembe, hogy a ludovikások 18–22 évesek voltak, kész fiatalemberek. A másik ok: a Ludovika-parancsnoknak az épületben parancsnoki lakása volt. Jányék egy ideig nem akartak kiköltözni, Szombathelyiék azonnal be akartak költözni. Mindkettőjük felesége járatos volt anyanyelvünk érdesebb használatában, a két asszony alaposan összeveszett. Mind a két férj nagymértékben felesége befolyása alatt állott, így hamarosan megutálták egymást. Végül már annyira, hogy – például – Szombathelyi bejött szobámba – amelyik a parancsnoki szoba mellett volt –, és ujjával Jány ajtajára mutatva kérdezte: „Ez bent van?" „Igenis"-válaszomra becsapta az ajtót, és aznap már nem láttam.

Szombathelyi átvette a parancsnokságot. Nagy lendülettel kezdte. Mindjárt felmerült személyemet érintő kérdés is. Az akadémia közigazgatási segédtisztje nem akart Szombathelyi mellett megmaradni, felváltását kérte. Az én álláspontom az volt, hogy én nem vagyok személyek szolgája, nekem mindegy, ki a parancsnok, majd csak ha nem értjük meg egymást, akkor megyek el. Valószínű, hogy ezt Jány nem vette jó néven, mert ezután soha többé, bármikor találkoztunk, szinte sértően, szóba sem állt velem. Szombathelyi eleinte rendkívül tartózkodóan kezelt, majd közölte, hogy új közigazgatási segédtisztet nevez ki, és annak alárendel. Ezt nem vállaltam, és most már kértem a felváltásomat. „Téged nem nélkülözhetlek, mert a tanulmányi ügyeket más nem ismeri" – válaszolta Szombathelyi. „Ilyen körülmények között azonban én nem tudok dolgozni" – feleltem, és kitartottam felváltási kérelmem mellett. Vitatkozásaink után abban állapodtunk meg, hogy én ellátom mind a két ügykört, ő pedig beoszt hozzám egy általam választott tisztet, aki helyettem az egyszerűbb adminisztrációs munkákat utasításaim szerint elvégzi. Ez különösebb nehézséget nem okozott, nagyon

gyorsan tudtam dolgozni, tárgyismeretem pedig csaknem hézagmentes volt.

Így kezdődött ismeretségünk.

Szombathelyi az akadémia tanmenetét korszerűtlennek, túlzottan elméletinek tartotta – amiben sok tekintetben igaza is volt. Kiadott egy parancsot: minden tiszt és tanár tegye meg javaslatát az általa jónak vélt változásokra. Az eredmény szomorú volt: mindenki több tanórát kért, még több tanítani való anyagot javasolt, formák, osztályozás és hasonlók szerepeltek a javaslatokban. Az én javaslatom az volt: átcsoportosítani a tantárgyakat, csak tanteremben tanítható, csak terepen tanítható, és részben terepen, részben tanteremben tanítható tárgyakra. Ennek megfelelően alakuljanak a tanórák: télen, március 15-ig sok tanterem, elméleti tantárgyak, azután ki a terepre, ahol most pótolható az az óraszám, amely a téli időszak alatt elmaradt a gyakorlati ismereteket kívánó tantárgyaknál. Ezt teljes részletességgel kidolgoztam. A javaslatot Szombathelyi előadta a tisztképzés szemlélőjének, aki igen megdicsérte érte. A dicséretből nekem is kijutott. Számos egyéb javaslatom is volt: a felvételi vizsgák rendszerének megváltoztatása, osztályozások, tanárok ellenőrzése, gyakorlati kiképzés korszerűsítése stb. Szombathelyi javaslataimat mindig nagy elismeréssel fogadta, és így rövidesen kitűnő volt a kapcsolat közöttünk.

Lakásomon nem tudtam a vezérkari törzstiszti vizsgára készülni. Nagy asztalt igénylő, hatalmas térképeken kellett dolgozni, ezért az akadémia egyik szobájában tanultam minden este, vacsora után. Egyszer benyitott Szombathelyi, és kérdezte, mit csinálok. Mondtam, hogy a vizsgára készülök. Ezt addig nem említettem neki.

Attól kezdve számos alkalommal felkeresett. Évekig volt a hadiiskolán hadtörténelem- és hadászattanár. Néha fél éjszakákon át magyarázott, tanított; jegyzeteit átadta, katonai szakirodalmat ismertetett. Igen sokat tanultam tőle. Nagyon tudott! Sem előtte, sem utána nem találkoztam még csak megközelítőleg is annyira alapos katonai elméleti és hadtörténelmi ismeretekkel rendelkező tiszttel.

Általános műveltsége is meglepett. Széles körű világirodalmi ismeretei voltak, a közösen olvasottakról gyakran elbeszélgettünk. A klasszikus zenének nagy barátja és ismerője, a művészetek más ágai iránt is érdeklődő és fogékony. A magyaróvári gazdasági akadémián is tanult, és a mezőgazdasági problémákhoz is értett. Mindezek mellett fanatikus katona, aki a katonai hivatást mindenek fölé helyezte, a múlt hadvezéreinek – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – minden sikerét, balsikerét órákon keresztül, részletekbe menően képes volt boncolgatni, indokolni. Sokat meditáló típus, felmerült kérdéseket sok oldalról elemző. Igen gyakran jutott viszont egymással merőben ellentétes megállapításokra, és mindenik megállapítását, pillanatnyi hangulata szerint, késhegyig menően, nagy vitakészséggel védelmezte. Összegyéniségének ellentmondásossága gyakran sodorta szubjektív zűrzavarba, amiből későbbi magas állásában annyi súlyos kár származott. De kétségtelenül ellentéte volt Jánynak, emberibb általános tulajdonságokkal, hibákkal, botlásokkal, erényekkel, megértéssel is. Hirtelen természet, ilyenkor szembe goromba, nemcsak lefelé, hanem felfelé is, soha nem számolva azzal, hogy kijelentései ártalmára lehetnek. Közvetlen, szívesen adomázó, beszédes. Szeret jól enni, inni, megnézi a csinos nőket.

Parancsnoksága idején történt, hogy az egyik IV. évfolyambeli akadémikus a lőtéren elveszítette puskáját, csak sokára, hosszú kereséssel lehetett megtalálni. A bűnöst kihallgatásra rendelte, és előttem fogadkozott: senki sem tudja megakadályozni, hogy ezt a haszontalan, katonátlan kölyköt eltávolítsa az akadémiáról; nem lehet tiszt, aki ennyire nem becsüli fegyverét. Próbáltam védeni a gyereket: gorombán leintett. Másnap reggel – szép májusi nap volt – azzal lépett be az irodámba: „Gondolkoztam azon, amit mondtál. Eszembe jutott, hogy amikor én a bécsi hadiiskolában voltam, a vén Krausz Alfréd altábornagy, a hadiiskola parancsnoka folyton a kötelességről szavalt. Kötelesség, kötelesség, mondtam magamban: volnál te, vén szamár, 24 éves, élnél Bécsben, majd megtudnád, mi itt a kötelesség! Ha ez a kölyök a mai kihallgatáson azt mondja, hogy szerelmes volt, nem bántom." A kihallgatás előtt kioktattam a gyereket. Nem fenyítette meg. Diadalmasan mondta nekem utóbb: „Meg kell érteni a fiatalokat. Tudtam, hogy szerelmes."

Egyszer elbeszélte, hogy amikor mint vezérkari ezredes Szombathelyen vegyesdandár vezérkari főnök volt, egy előkelő bálban, éjfél után azt látta, hogy egy fiatal százados, láthatólag ittasan egy lány előtt térdepel, és szerelmet vall, a lány mellett ülő mamák nagy nevetése közepette. A századost elhívta, nagy nehezen taxival a lakására vitte, levetkőztette, lefektette, és mint aki eleget tett a bajtársi kötelességének, szép lassan visszasétált a bálterembe. „Hát képzeld, amikor beléptem, a büdös kölyök már megint ott térdepelt a lány előtt. Amint elmentem, felöltözött, és visszaszaladt." Az illető százados, alezredes korában, maga is elmesélte nekem az esetet.

Azért említem meg ezeket, hogy nyílt, naiv emberi vonásait is jellemezzem. Ilyesmi a zord Jánynál elképzelhetetlen volt.

Politikai nézeteit tekintve: nacionalista meggyőződésű volt. Revíziót kívánt, azt mint katona csak fegyveres harc árán tartotta megvalósíthatónak, sőt hangsúlyozta: nem lenne jó harc nélkül területeket visszakapni, mert az ajándék nem érték. Sokat beszélt 1919-ről. Szolgált a vörös hadseregben. Elmondta: akkor nagyon gondolkozott azon, ne lépjen-e be a kommunista pártba. Csak azért nem tette, mert úgy látta, hogy az 1919-es magyar kommunizmus félresikerült kísérlet, az ügy nincs arra érett vezetők kezében. Stromfeldet, Tombort nagy tehetségű embernek tartotta, róluk mindig elismeréssel beszélt. Ilyen értelmű megnyilatkozásait azonban csak bizalmasainak tartotta fenn. Tele volt gúnnyal az „urak" felé. Az arisztokratákat, dzsentriket, nagytőkéseket leszólta. Mindig büszkén emlegette alacsony származását: apja kisiparos volt. „Mit jelent az, hogy ki milyen ágyban született?" – mondta, vagy: „Az én édesanyám nagyon egyszerű asszony volt, de előkelőbben és nemesebben gondolkozott, mint egy grófnő." Egy ízben megjelent nála a Honvédelmi Minisztérium nevelésügyi osztályának vezetője, és közölte, hogy a kormányzó az akadémiára kerülők származásának gondos vizsgálatát óhajtja. Sápadt dühvel, szótlanul hallgatta. Amikor elment, kitört: „Azt hiszi a kormányzó úr, hogy azokból lesz a legjobb katona, akik a farukon hordják a kamarási jelvényt. Hát én mi vagyok? Én nem vagyok jó neki, mert szegény ember fia vagyok." Szálasit csak mint „kerge barmot" emlegette, a nyilaskeresztes mozgalmat mint a honvédtisztikarból erélyes eszközökkel kiirtandó bajt.

Ezzel szemben a német katonát egyenesen istenítette, csodálta. Ugyanígy magasztalta a német nemzetet, a német faj kiváló tulajdonságait. Európa egyetlen nagy jövőjű országának Németországot tartotta (Jánynak – mint említettem – ilyen megnyilatkozásai nem voltak): mi magyarok tele vagyunk hibával – tunyaság, felületesség, szalmaláng –, nyomukba sem léphetünk a németeknek. Ezért kell a magyarból a némethez hasonló, valódi katonanemzetet nevelni, mert csak a német katonás tulajdonságok elsajátításával állhatunk meg földrajzi helyünkön az európai tülekedésben. A Szovjetunióról alkotot véleménye azonos volt az akkor uralgóval: zavaros, kiforratlan rendszernek, kísérletnek látta, potemkinizmussal és sok ismeretlennel. Nagy hatással volt rá André Gide akkoriban megjelent könyve, amelyben a Szovjetunióról nem éppen hízelgő megállapítások voltak. A szovjet elleni háborúról ebben az időpontban sem esett szó, mindig a szomszédainkkal való összecsapással számoltak.

A németeket nagyra becsülve sem tartotta magát Szombathelyi – eredeti neve Knausz – német származásúnak. Tagadta azt a szólást, amely szerint „nem a pendely nemesít, hanem a gatya", vagyis hogy a nemesség csakis az apa révén öröklődik, és ugyanígy a nemzetiség: német apa és magyar anya gyermeke német származásúnak minősül. Szombathelyi anyja ugyanis tiszta magyar volt: Szombathelyi Anna. Keserűséggel emlegette, hogy svábnak tartják, nevekkel példázta, hogy hány tábornokot tartanak viszont magyarnak, holott az anyjuk sváb volt.

Persze sem név, sem apa vagy anya nem határozta meg aztán, ki a magyar.

*

Sajnos ekkortájt már az akadémia hallgatói között is egyre jobban, észlelhetően jelentkezik a „korszerű politizálás" – értsd: a nyilas eszmék hódítása. Terjesztői a már említett, újabban odakerült tisztek, akik előadásaikba beleszőtték politikai mondanivalóikat, odavetett és a fogékony fiatalokra hatással levő megjegyzésekkel szították a zsidógyűlöletet, propagálták a német nemzetiszocializmus sikereit. Jelentést kaptunk, hogy este, vacsora után, a hallgatók egy része a kaszinóhelyiségben gyülekezik, és ott közülük kikerülő szónokok szélsőjobboldali politikai beszédeket tartanak. Szombathelyivel együtt meglepetésszerűen elmentünk, és végighallgattuk a szónokot. Összehordta mindazt a zöldséget, ami a nyilas propagandából közismert volt. Az előadás után Szombathelyi keményen lehordta őket, szigorúan megtiltotta az ilyen összejöveteleket: egy katonaiskola hallgatói beszéljenek katonai témákról. A katonaerényeket hangsúlyozta, mint minden lehető alkalommal, köztük említette a katona kitartását is a harcban. Másnap véletlenül találkoztam az egyik fiú apjával. „Nagyszerű ember ez a Szombathelyi – mondta. – Hallom, hogy milyen keményen lehordta tegnap a gyerekeket, persze nem is tehetett mást. De a végén azt is mondta: kitartás. Ebből mindent megérthettek." Elámult, amikor elmondtam neki a valóságot. „Szóval ti csakugyan nem vagytok Szálasi hívei?"

A jobboldali érzelmű tisztek és tanárok kiélezték a kérdést: „Mi az, az akadémián tilos a hazafias nevelés?"

Társaságban voltam, amikor a rádióban a kormányzó beszélt. „Politikusok, el a kezekkel a honvédség tisztikarától" – mondta, és ezt akkor a nyilas politikusoknak a tisztikarra irányuló és erősbödő tevékenységére értette. Az egyik jelenlevő vezérkari tiszt felugrott:

„Nem hallgatom tovább ezt a vén marhát." Élesen vitatkoztam vele: lehet levetni az egyenruhát, lehet politikai pártba lépni, mondtam, de az egyenruha védelme alatt szembeszegülni azzal, akinek esküt tett, mégsem korrekt dolog. Nem értettük meg egymást. Az igen rosszul értelmezett hazafiassággal és a fogalommal visszaélő hazafias szórengeteggel már nem lehetett megbirkózni – az ember hamar lett „zsidóbarát" és „hazaáruló".

Mennyi megtörtént eseménynek ismerjük ma a hátterét, mennyit tudunk tisztábban értékelni, amikor a történtek következményeit is megértük – és a puszta tényeken kívül milyen keveset tudtunk abban az időben! Azon nem lehet csodálkozni, hogy már az addigi Hitler-sikerek is káprázatosaknak minősültek abban az országban, amelynek rendszere ellenforradalmi volt, revíziót akart, és rendszerének ideológiáját a köztudatba belepréselte. 1935-ben a németek megszállták a Saar-vidéket – a Népszövetség engedélyével –, Németország egyoldalúlag felmondta a versailles-i békeszerződés katonai cikkelyeit, nyíltan bevezette az általános védkötelezettséget, félelmetes tempóban fegyverkezett; az angol kormány tárgyalt és egyezkedett Hitlerrel, angol–német flottaegyezmény létesült, a németek növelték hadiflottájukat. Az angol és francia kormány elismerte Olaszország jogát Abesszíniára. 1936-ban a németek minden ellenállás nélkül megszállták a demilitarizált rajnai övezetet; a Berlin–Róma-tengely nem is titkolta agresszív céljait. Németország és Japán megkötötték az antikomintern-paktumot; Franco vezetésével ellenforradalmi lázadás tört ki Spanyolországban, az olasz és német közreműködést a nagyhatalmak eltűrték.

Hol maradtak a nagyhatalmak cselekvő ellenakciói? Alkudozások, erőtlen diplomáciai tiltakozások, kölcsönös segélynyújtási egyezmények – ez minden. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa felismerte a világra zúdulni készülő veszedelmet. Elvi állásfoglalásában leszögezte a béke megvédésének egyetlen lehetséges útját. Ennek azonban világviszonylatban nem volt döntő eredménye. A Szovjetunió elleni rágalmak özöne, a kapitalista államok jól szervezett kommunistaellenes akciói és a tőke félelme a kommunizmustól még azokat az erőket is bénítólag befolyásuk alatt tartották, amelyek egyébként magának a békének őszinte hívei voltak. Pusztába kiáltott szó: „Vigyázzatok! Hitler a háborút jelenti!"

A németországi belső állapotokról Magyarország lakossága nem kapott tájékoztatást, illetve csak felnagyított pozitívumokat. Németországban a nemzetiszocialista diktatúra markában tartotta a hírközlő szerveket, az emberek szájára lakat került, beszélni, nyilatkozni nem mertek. Az utca pedig Hitlert ünnepelte. Az emigránsoknak alig hitt bárki. Minden embertelenségről, üldözésről, terrorról szóló hír cáfolata: ellenséges, tendenciózus propaganda.

Milyen nagyon, nagyon kevés ember volt, aki akkor tisztán látott! Még a józanabbak is helyeselték és dicsérték a német expanziót, a német külpolitikát, legfeljebb a diktatórikus módszerek ellen emeltek egy-egy lanyha szót. Volt egy másik, ugyancsak káros álláspont is: a németek és Hitler lebecsülése. Ilyenekkel is elég gyakran találkoztam. Csak egyet említek: Tartsay Vilmost, a később mártírhalált halt vezérkari századost. Többször együtt lovagoltam vele, és sokat beszélgettünk a helyzetről. Azt tartotta, hogy a németeknek az egész hadi készülődése blöff, tankjaik inkább színpadi kellé-

kek, mint fegyverek. Nincs mit tartani tőlük; Hitler egy senki, szájas néptribun, hamarosan megbukik, a világ rájön a németek gyengeségére. Anyagi alapjuk sincs egy háborúhoz stb. Lajos Iván hasonló szellemben megírt könyve is lökést adott az ilyesféle ítéleteknek. Akik hangoztatták, nem ismerték fel, hogy ezzel közvetett úton mekkora szolgálatokat tettek a náciknak: antinácizmusuk ilyen formája elősegítette a valóságos náci törekvések leplezését. Bizony, a németeket ebben az időben már nagyon is komolyan kellett venni, a veszedelmeket idejében felismerni, nem lebecsülni!

Ludovikai szolgálatom alatt – mint már említettem – sokféle emberrel ismerkedtem meg. Politikusok, földbirtokosok, tőkések, magasabb rangú katonák, vidéki potentátok, különböző köztisztviselők – gazdagabbak, szegényebbek –, szabad pályán levő értelmiségiek. Ezek mindegyikének volt az akadémián hozzátartozója vagy pártfogoltja. A protekciózás lélektanához tartozik, hogy nemcsak a vezetővel kell érintkezni; közvetlen környezetével barátkozni is előnyös. Bár ilyen beszélgetésekkor nem politikai kérdések voltak előtérben, megnyilatkozásaikban gyakran kitértek ilyesmikre is. Nem hallottam én soha senkitől, hogy a német orientáció magyar tragédiába torkollhat. Inkább azt, hogy az hozza meg a magyar feltámadást.

1936. októberben meghalt Gömbös Gyula. Temetésén ott voltam a Ludovika tiszti küldöttségében. Néhány lépésre állt tőlem Göring. Nézegettem a puffadt, kitüntetésekkel teleaggatott hústömeget. Figyeltem az arcát. Minden vonásán ott ült a „Wer bin ich". Fölényesen, visszataszítóan viselkedett az egész szertartás alatt; olyan volt, mint egy falusi műkedvelő előadás hiú hősszerelmese. Ösztönös utálatot ébresztett bennem. És néhány társam is ezen a véleményen volt. Állítólag nehezményezte, hogy igaz barátját nem ágyútalpon vitték az örök világosság birodalmába.

Gömbös halála még a jobboldali körökben sem váltott ki nagyobb emóciókat. Túlságosan megjátszotta magát, túl sok volt a póz, túl sok az imitáció. Halála után megalakult a „Gömbös Gyula-barátok köre" – azokból, akiket ő tett naggyá. A „felfedezettjeiből". Ezek gyűjtöttek a szobrára – sikerrel –, csak: a szoborból nem lett történelmi műemlék.

A spanyol háborúban a katonaiskolások napokig védték az Alcazar épületét a forradalmi erők ellen. Szombathelyi – mint a mindenféle „hősi életszemlélet" megszállottja – megragadta ezt az alkalmat, hogy a Ludovikások elé példaként állítsa az alcazari kadétokat, annál is inkább, mert az újságok tele voltak a cselekmény dicsőítésével. Valami egyszerűbb emléktáblát csináltatott, amit házi ünnepség keretében, hősi helytállást magasztaló beszédek kíséretében helyeztek el az intézet egyik folyosóján. Napok múltával Szombathelyi egy nevére szóló dörgedelmet kapott a honvédelmi minisztertől: kifogásolta a Ludovikán tartott ünnepséget, ez nem kívánatos politikai állásfoglalás, hasonló eset ne ismétlődjék. Az akkori politikai irányzat mellett ez a kifogás teljesen érthetetlen volt. Ma sem tudom, mi lehetett ennek a hirtelen fellobbant sugárnak az indítéka. Az biztosan nem, hogy a kormány bal felé kacsingatott.

1937 májusában közeledett a vezérkari törzstiszti vizsga ideje. Szombathelyi szabadságra küldött: pihenjek, és rendezzem gondolataimat. Szabadságom második napján berendelt: jön az olasz király, a Ludovika részt vesz a díszkivonuláson, és miután nekem nagy a csapattapasztalatom, kéri, hogy a próbákon és a díszel-

gésen vegyek részt, tanácsaimmal segítsem. Naponta reggel 3-kor indultunk a Városligetbe próbákra.

A díszszemle napján előttünk lovagolt el az olasz király egy idomított behemót lovon, hogy parányi termete meg ne hökkentse a magyarokat. Gúnyoltuk magunk között. Bal szája szélét orra felé magasan felhúzva lovagolt el az arcvonal előtt, mint aki valami rossz szagot érez. Horthy impozáns jelenség volt mellette. Az elutazása utáni napon kezdődött a vizsga.

A 8 napos, napi 10 órás írásbeli vizsgán nagyon nyugodt voltam, különösebb nehézségek nélkül oldottam meg a hadászati, harcászati, hadtörténelmi, hadműveleti anyagi kérdéseket. Az Egerben és tőle északra fekvő területen megtartott több napos szóbeli vizsgán is jól szerepeltem. A képességvizsgán sem okoztak nehézséget a kérdések. Csak a nyelvvizsgám volt gyenge. Német kiejtésemen és mondatszerkesztésemen a debreceni Nagyerdő levegője érződött, franciából szánalmasan dadogtam.

Az eredményt csak hónapok múlva közölték, mert a fedőnevekkel ellátott írásbeli dolgozatokat öt erre külön kijelölt vezérkari ezredes bírálta el, és egymástól függetlenül osztályozta. Vizsgaeredményem „kiváló" volt.

Azonnal beosztottak harcászattanárnak az akadémián. Ezt a tantárgyat csak vezérkari tiszt taníthatta akkor, fontossága azzal is kifejezésre jutott, hogy háromszorosan értékelődtek az eredmények. A többi tantárgynál 5 egység volt a legtöbb, a harcászat 5 egysége megszorozva 15 egységet jelentett.

Ehhez a tanárságomhoz nagyon sok szép emlékem fűződik. A többi, harcászatot tanító vezérkari társam meglehetős nagyképűséggel tanítottak. Egyesek még a mosolygást sem tűrték meg az órák alatt, mondván,

hogy ez csökkentené a tantárgy komoly értékelését. Nagyon szigorúak voltak. Én is megköveteltem azt, amit elméletileg meg kellett tanulni, de már az alkalmazó példákon mindenki teljesen szabadon elmondhatta véleményét, szabad volt vitatkozni, szabályzattól eltérő megoldásokat választani. Soha senki véleményét le nem becsültem. Nem volt noteszem, előttük nem osztályoztam. A terepmegbeszéléseken a gyakorlati, a csapattiszt lehetőségeihez mért feladatokkal foglalkoztam. Ilyenkor szabad volt a tréfa, magam jártam elöl jó példával. Egykettőre éreztem, hogy helyes úton járok, a hallgatók szeretnek, bizalommal vannak, és a tantárgy iránti érdeklődést elértem. Szemlék után nagy dicséreteket kaptam, különösen Szombathelyi volt megelégedve eredményeimmel – úgy tekintett, mint saját neveltjét.

*

1937 őszén napirendre került Ausztria kérdése. Már szinte országszerte beszélték, hogy Németország hamarosan bekebelezi. Az osztrák náci mozgalom megerősödéséről, Anschluss-kívánságokról érkeztek hírek, és a jobboldali újságok is félreérthetetlen célzásokat tettek erre. Az akadémiára ismét látogatóba érkezett a wiener-neustadti osztrák katonai akadémia hallgatóinak egy csoportja. A hallgatókkal és kísérő tanáraikkal sokat beszélgettünk. Voltak köztük a németekkel való egyesülés hívei: „Egy nyelv, egy nemzet." De többen voltak, akik gyűlölettel beszéltek Hitlerről, Németországról. Nem hiányzott a fogadkozó hazafias hang sem: „Mi, igazi osztrákok, meghalunk, ha kell, függetlenségünk védelmében." Nem haltak meg.

1938. március 13-án az ismert előzmények után Hitler megszállta Ausztriát. A nagyhatalmak tűrték. Auszt-

ria lakossága – a biztosan meglevő, de az összlakossághoz viszonyítottan kisebbségben levő ellenzéktől eltekintve – örült és ünnepelt. Többekkel beszéltem, akik szemtanúi voltak Hitler bécsi bevonulásának. Egyértelműleg mondták, és a híradófilmek is bizonyították, hogy micsoda ünneplésben volt része. Virágeső, a német katonákat csókolgató nép. Hitler nyitott gépkocsin állva vonult be Bécsbe, az ünneplő sokaság éljenzése mellett. (Bezzeg később, Prágában, már csak egy második emeleti ablakból merte végignézni csapatai díszmenetét.) Kimutatta-e az osztrák nép, hűvösséggel, visszahúzódással, valamiféle ellenállással tiltakozását az erőszak ellen? Hol állottak le a gyárak, hol bénult meg az élet? Később, a hitleri diadalok idején, Ausztria népe úszott a boldogságban, és versenyzett az érdemek hajszolásában. Az osztrák SS-csapatok igyekeztek különbnek lenni a német SS-eknél. A sikerek idején a világuralomról álmodó germán isten hűséges hívei voltak, büszkék az isten osztrák születésére, és arra, hogy ők is a felsőbbrendű faj gyermekei.

Nem szabad elfelejteni, hogy Ausztriában mindig volt egy több-kevesebb lelket számláló réteg, amelyik a Németországgal való egyesülésnek és a német faj egyesítésének híve volt. Nagy erőre kapott ez az irányzat már 1871-ben, felbuzdulva Bismarck sikerein. Követői nem is titkolták, hogy a Habsburgoktól el akarnak szakadni. A német politika titokban támogatta ezeket a törekvéseket. Már Grillparzernek az volt a véleménye, hogy: „Bismarck kinyújtja kezét minden olyan ország után, ahol csak egy szót is beszélnek németül." A nagynémet irányzat sok gondot okozott a császári Ausztriának. Vilmos császár korszaka – szövetség ellenére – ugyancsak ébren tartotta, és titokban támogatta ezt az irányzatot. A Monarchia összeomlása után nem

véletlen az állam „Német-Ausztria"-neve: szinte kacérkodik a német egyesüléssel. Hitler hatalomra jutása után nem volt nehéz személyeket találni az „ötödik hadoszlop" számára, akik befolyásukkal, propagandájukkal fertőzték Ausztria népét. A nagy, ugyanazt a nyelvet beszélő testvérnéppel történt egyesülés aztán 1938-ban nem volt olyan idegen, ellenszenves, mint amilyennek a nagy testvér csúfos bukása után visszapillantva látszott.

Ausztria megszállása Magyarországon minden gondolkodó és minden igazán magyar embert megdöbbentett. Nemcsak a veszedelmes szomszédság, hanem a megvalósítás módja és a fogadtatás is. Újból küszöbünkön állt a német veszedelem, mint annyiszor történelmünk folyamán. Még az akkori kormánykörökből is az szivárgott ki, hogy a tényeket kedvetlenül vették tudomásul, és csak alakoskodva vágtak hozzájuk jó arcot. Nem így a magyar szélsőjobboldal. Erőre kapott, lármázott, követelt. Az utcák reggelenként tele voltak röpcédulákkal. „1938 a miénk", „Szálasi jön". A „mozgalom" a zsidóellenességet is felszította, mindenki zsidó lett, akinek egy kicsit is mérsékeltebb volt a hangja, vagy legalább zsidóbérenc. Horthy is megkapta a magáét: „Rebeka, ki a Várból", állott a röpcédulán, azt terjesztették, hogy Horthyné zsidó származású. És hallatszott, hogy Magyarország évszázadokon át együtt élt Ausztriával, vele együtt nagyhatalom volt, s most, hogy Ausztria egy még hatalmasabb szomszédhoz csatlakozott, azzal kell egyesülnünk: Európa leghatalmasabb konglomerátumának leszünk tagja. A magyarországi svábok sokasága elkezdte a hazaáruló fészkelődést.

A tisztikar egy része tovább haladt a politizálás útján. Most már nemcsak fecsegés, hanem szervezkedés

formájában is. Többen lettek a nyilas párt titkos tagjai, összejöveteleket tartottak, ahol – mi máshoz is értettek volna a politika terén – személyi kérdéseket vitattak meg: ki liberális, ki megbízhatatlan, kinek vannak zsidó kapcsolatai, kit hogyan kell beosztásából eltávolítani, kit kell helyére ültetni azok közül, akik „hozzánk tartoznak".

1938. május táján bizalmasan közölte velem Németh Miklós százados, hogy előző este egy társaságban volt, ahol Vörös János akkori vezérkari ezredes és a vezérkari főnökség 7/ö (híradó) osztály vezetője adta meg a hangot, és ontotta a szélsőjobboldali frázisokat, elsősorban a zsidóság ellen beszélve. Valahogyan szóba került az én nevem is. Vörös azt mondta: „Nagyon tehetséges, meglepően jól vizsgázott, de zsidó az anyja." Németh figyelmeztetett: vigyázzak, a Ludovikán levő jobboldali klikk ellenem van – magánbeszélgetésekben tett nyilatkozataim miatt. Vörös Jánossal szembenéztem: elvittem hozzá anyám keresztlevelét, és megmondtam, mit hallottam. Vörös csöpögött az udvariasságtól: igazán örül, hogy a hír nem igaz, de hát beláthatom, hogy nekik óvatosnak kell lenniük, a honvédség tisztikarát meg kell tisztítani a zsidó beütésű tisztektől, nagy feladatok várnak ránk, csak „jó magyarokkal" lehet őket megoldani. Vörös János szolgálati hatáskörébe egyébként nem tartoztak személyi ügyek. Ez már a kamarilla tevékenysége volt.

Fellépésem Vörös Jánosnál – „származási igazolásom" – nem szüntette meg a ludovikai tanári kar egy részének suttogását. Többeken éreztem, hogy magatartásuk megváltozott velem szemben, hangsúlyozott zsidóellenes jelszavak estek jelenlétemben. Egyszer aztán a véletlen felfedte a forrást: egy Frank nevű százados volt a nyilas származáskutató. Nemcsak én voltam

„zsidó", hanem még nyolc tiszt az akadémián, mind olyan, aki legalábbis visszahúzódott, vagy ellentmondott az „eszmének", és kicsit magyarabb szemmel nézte a világot. (Megjegyzem, hogy később, amikor a származási igazolásokat elrendelték, a zsidónak híresztteltek közül egyetlenegy sem bizonyult zsidó származásúnak.)

Ez a piszkálódás rosszul esett. Ha valóban zsidó lettem volna, nem szégyelltem volna; ki tehet arról, hogy hová születik? De felháborított, hogy annyi tanulás, küszködés, munka után ilyesmivel akarnak elgáncsolni. Vadul nekimentem a svábnak. Dadogott, mentegetőzött, intrikáját ostobasággal kendőzve. Látta anyakönyvi lapomat, anyám neve Fülöp Róza, innen gondolta, hogy zsidó. Alapos, tudós névelemző, akit még ráadásul Franknak is hívtak! Igen szerettem volna ennek a hazafinak néhány nyilaskeresztet vágni a képére karddal; elég jól vívtam, a szokásokhoz híven provokáltam is. Az előírások szerint azonban párbajhoz a parancsnok engedélye kellett, és Szombathelyi ezt megtagadta. Nem tűrhet meg ilyen botrányt az akadémián, párbajok sorozata indulna meg, okosabbnak tart annál, hogy ilyen szamárság miatt indulatoskodjam stb. Frank századost kihallgatásra rendelte, megfenyítette, az esetet tiszti gyűlésen ismertette. A zsidózás egyelőre elcsitult.

*

1938 tavaszán Darányi Kálmán miniszterelnök a képviselőházban megszavaztatta az első zsidótörvényt. Engedett a németek ez irányú állandó követeléseinek és a jelentős magyar jobboldal lármájának. A törvényt a Bethlen István köré csoportosuló, nyugati orientációkat kereső náciellenes politikusok, arisztokraták, nagytőkések ellenezték, a felsőház sem fogadta el egyhangú-

-an. Természetesen a Szociáldemokrata Párt és a munkásmozgalom tagjai, valamint a polgári demokraták és más, a nácizmussal és nyilassággal szemben állók ugyancsak ellenezték, és elítélték a törvényt. Csakhogy ezeknek abban az időben kevés befolyásuk volt a kormány politikájára, és közvéleményünket is erősen inficiálta a németbarátság. A szélsőjobboldal a törvényt még kevesellte is, nem tartotta eléggé radikálisnak.

Az év nyarán Balatonbogláron (Jankovich-telep) nyaraltam. Ugyanott vendégeskedett egy ismerős családnál Bartha Károly, akkor a Honvédelmi Minisztérium főcsoportfőnöke, akit ekkor már leendő honvédelmi miniszterként emlegettek. A Balaton-parton sétálgatva szóba került a zsidókérdés. Annál is inkább, mert az egész Balaton-parton hallani lehetett a Szálasinótát: „Száz zsidó egy sorba..." stb., refrén: „Éljen Szálasi!" Bartha – aki nagy antiszemita volt – elmondta, hogy súlyos gondja: mi legyen a zsidókkal a hadseregben? Az én véleményem az volt, hogy a zsidókérdést a hadseregben nem szabad felvetni, mert aki katona, az katona. Bartha indignálódva kérdezte, csak nem gondolom, hogy a zsidók megmaradhatnak a tényleges hadseregben, hiszen ha háború lesz, ki kellene tüntetni azokat, akik jól harcolnak, és előnyökben részesíteni. Amikor ezt természetesnek tartottam, Bartha lezárta a vitát: „Szó sem lehet róla. A zsidókat külön alakulatokba, munkaszolgálatra kell összevonni."

Szerintem ő szorgalmazta elsőnek a később olyan szörnyű és szégyenletes zsidó munkaszolgálat bevezetését.

1938-ban hirdette meg Darányi Kálmán a fegyverkezési programot. A hadseregfejlesztés ugyan már meghirdetés nélkül is régen folyamatban volt. A nyílt kiállás csak a „nagy német barát" tetteinek utánzását jelen-

tette. A nagyobb tempójú fejlesztés azonban inkább szélességben mutatkozott meg, kevésbé mélységben. Ezen azt értem, hogy több hadrendi alakulatot állítottak fel, törzsekkel és személyi állománnyal – ahelyett, hogy előbb a már meglevő erők jobb fegyverkezéséről, felszereléséről, kiképzéséről gondoskodtak volna. Ezért a szélességi fejlesztésért később nagy árat fizettünk. A hadsereg belügyeit egyáltalán nem ismerő, illetve félretájékoztatott politikusokat a honvédség hadrendjében szereplő alakulatok száma feltüzelte, holott ezek csak léteztek, de komoly katonai érték, ütőképesség nélkül.

A fejlesztés következtében tiszthiány jelentkezett. Úgy hidalták át, hogy mindenféle, évek óta különleges, csapaton kívüli beosztásokban, átmeneti viszonyban lebzselő, immár katonának is alig tekinthető tiszteket vettek vissza a tényleges csapatállományba. A fiatal tisztek pótlására „próbaszolgálatos", „továbbszolgálatos" (psz., tsz.) tartalékos tiszteket alkalmaztak, a ténylegesítés ígéretével. Ezek részére gyorstalpaló tanfolyamokat rendeztek; a Ludovikán is több ilyen tanfolyamot indítottak, egyéves időtartammal. (Ezek később „Ludovikát végzett tiszteknek tüntették fel magukat.) Jelentkező bőven volt, csak minőségben gyenge. Sok olyan fiatalember jött abban az időben, aki érettségi után nem tudott máshol elhelyezkedni; nem hivatástudata hozta, hanem a könnyű kenyérkereset vonzotta. Ha már egyszer a nagyobb hadsereget határozták el, sokkal jobb lett volna, ha derék fiatal altisztjeink előtt nyitották volna meg az alsóbb tiszti rendfokozatokat. Nem ezt tették, ez „megbontotta volna a tisztikar egységét", más szóval a tisztikar osztályhelyzetét. Inkább legyen tehát gyengébb – sok alapjában véve katonailag értéktelen – alantos-tiszt, mint kevert származású, népi eredetű jobb.

A Szudéta-vidéken közben megkezdődött a német izgatás. Henlein a „Karlsbadi felhívás”-ban önkormányzatot követelt. Terjedt a reménység, hogy a németek felszámolják Csehszlovákiát, a magyar revíziós törekvések is megvalósulhatnak. Tehát: még erősebbre fűzni a német kapcsolatokat!

Májusban Imrédy Béla lett a magyar miniszterelnök. A kezdeti időkben az volt a híre, hogy inkább angolbarát beállítású, és nem hajlandó a németek feltétlen kiszolgálására. Erre hamarosan rácáfolt!

*

1938 őszére kifejlődött a háborús hangulat. A csehszlovák események ismertek, csak néhány személyes élményre óhajtok kitérni.

Amint a háborús feszültség jelentkezni kezdett, a honvéd vezérkari főnöki tisztségre Werth Henrik vezérezredest nevezték ki nyugállományból.

Közismert volt feltétlen németbarátsága. Torontáli sváb, állítólag a „Volksbund” titkos tagja. Hosszú ideig volt a hadiiskola parancsnoka, a fiatalabb vezérkari generáció nagy tudású, nagy munkaképességű, erélyes katonának ismerte. Szombathelyi szerint: az elméletek, formák embere, szűk látókörű, aprólékos. Szombathelyi az ő parancsnoksága alatt volt a hadiiskolán a hadászat tanára. Állandó ellentétek voltak közöttük. Werth megtámadta, hogy tévtanokat tanít, Szombathelyi: „Az lehet, hogy én tévtanokat tanítok, de azok még akkor is tanok maradnak, a tábornok úr nézetei pedig csak formák.” Werth a közöttük levő ellentéttől függetlenül felmentette Szombathelyit az akadémia parancsnoksága alól, és a vezérkari főnökség hadműveleti csoportfőnökének neveztette ki: őt tartotta alkalmasnak esetleges hadműveletek tervezésére.

Szombathelyi, aki mint Ludovika-parancsnok a hadsereg fejlesztését nem tudhatta kellőleg áttekinteni, azzal az elhatározással indult új beosztásába, hogy befolyását latbaveti Csehszlovákia fegyveres megtámadásának érdekében. Beszélgettem vele. Magából kikelten említette, hogy húsz éve jár Magyarország szája – revízió, harc, hősiesség, áldozatvállalás –, most, hogy ütött az óra, és a németekkel együtt támadhatnánk, a kormány és a kormányzó, a nagyhangú hazafiak gyáván visszahúzódnak. Néhány hét múlva újból találkoztunk: rendkívül levert volt. Elmondta, hogy miután új beosztásában mindenről tájékozódott, teljesen feladta előbbi álláspontját. „Hiszen nekünk nincs hadseregünk! Kétségbeejtően néz ki minden. Nem fejlődött itt semmi! Lőszerhelyzetünk siralmas, fegyverzetünk gyenge. Ezzel a rosszul kiképzett, rosszul felfegyverzett hadsereggel háborút kezdeni bűn volna.” És most úgy látja, nemcsak arról van szó, hogy a németek oldalán a csehekkel háborúzzunk, hanem hogy a háborúból más háborúk is keletkeznek, s akkor azokból sem maradhatunk ki. Katonai helyzetünk csak semlegességet enged meg: „Jó lesz, ha ti is befogjátok a szátokat, mondd meg a többieknek is, csendben kell maradni.” Elmondta, hogy a kormány szándéka: felkészülve várni, de semmi szín alatt sem támadni. Ez időben beszélgettem néhány vezérkari ismerősömmel, akik a vezérkari főnökségen – tehát a jobban értesült központban – szolgáltak. Szavaik szerint „hullarablásra” kell berendezkedni, a nagy események zűrzavarában akkor is juthat számunkra valami, ha nem exponáljuk magunkat. Csak a szélsőjobboldalnak volt követelődző, uszító a hangja: rágalmak özönét zúdította a kormányra.

A kismértékű részleges mozgósítás és felvonulás a cseh határ mentén szembeállította csapatainkat a cse-

hekkel. Harcra nem került sor. Egy Felméri(?) nevű alezredes zászlóaljparancsnok volt az egyetlen, aki minden parancs nélkül támadott, ezt visszarendelték. Állítólag Hitler példaképpen emlegette ezt az akciót akkor, amikor elégedetlenségét fejezte ki a magyarok tétlensége és az esetleges háború kockázatának nem vállalása miatt. Hitler ugyanis tudvalevőleg erősen számított a magyarok fegyveres segítségére, ha háborúra kerülne sor, sőt pontosan magyar provokációval szerette volna elkezdeni. A magyar kormány – bár revíziós céljait mindenképpen szerette volna megvalósítani – ez alkalommal még nem szolgálta ki Hitlert. A magyar hadsereg felkészületlenségére, a jugoszlávok és románok esetleges támadására hivatkozva kitért a fegyveres beavatkozás elől.

Mint tudjuk, Hitlernek sikerült harc nélkül elérni célját.

1938. november 2. az első bécsi döntés: folytatása, illetve következménye a szeptember 29-i müncheni egyezménynek. A nyugati hatalmak Münchenben a szó szoros értelmében behódoltak Hitlernek. A Szovjetuniót a nyugati politika teljesen kikapcsolta, Csehszlovákia pedig nem vállalta a fegyveres harcot, és nem igényelte a Szovjetunió segítségét. Így a Szovjetunió nem avatkozhatott be; a fennálló szerződések szerint erre csak akkor vállalt kötelezettséget, ha Franciaország is beavatkozik. Franciaország erre nem volt hajlandó.

Magyarország megmámorosodott. Ki nem örült akkor annak, hogy a magyarlakta területek visszakerültek? Ki tartotta ezt akkor igazságtalannak, területrablásnak?

A terület-ajándékot kétféleképpen értékelte a megnyilatkozni tudó közvélemény. Egyrészt hálával, bámulattal Hitler iránt – akinek „magyarszerető szíve"

még úgy is „juttatott", hogy erre „magatartásunkkal nem szolgáltunk rá", mert nem állottunk mellette a krízis óráiban. Most már tanuljunk belőle: szorosabb kapcsolatot, nemzetiszocializmust, zsidótlanítást, „Schulter an Schulter"-t minden fenntartás nélkül. Pedig tudjuk, hogy Hitler nem akart ekkora területet Magyarországnak átengedni. A magyar területi követeléseket legerőteljesebben Ciano támogatta, még Ribbentroppal szemben is. Másrészt: sokan csalódtak Hitlerben: kevés, amit kaptunk. Hol maradt Pozsony? Hol maradt Szlovákia, Kárpátalja; miért nem „mindent vissza"? Ezek voltak a hangok. A kormány által terjesztett indoklás pedig: meg kell elégedni ennyivel, első sikernek elég, következik a többi, követeljük Kárpát-Ukrajnát, a közös lengyel–magyar határt.

A Ludovika új parancsnokot kapott: kisbarnaki Farkas Ferencet. Kitűnő megjelenés. Nagy szóbőség. Tudtam róla, hogy a szélsőjobboldali tiszti csoporthoz tartozik, ezt azonban álcázza: mindig csak nacionalista szempontokat hangoztat, ebbe csomagolja „reformkívánságait", a magyarság érdekét, nyilas zafttal. Híre szerint szervezőzseni. A cserkészmozgalom egyik kiemelkedő vezetője. Nekem nem volt szimpatikus. Valami ösztönös ellenszenvet éreztem iránta néhány előző találkozásaim alkalmával is. Nem tartottam őszinte embernek.

Az ő parancsnoksága idején erőre kaptak a tisztikar nyilas elemei, akik Szombathelyi idejében még tartottak némi mértéket. Nekem újból igazolnom kellett, hogy nem vagyok zsidó származású. Igazoltam, mégis éreztem, hogy bizonyos lenézéssel kezel, de arra, hogy ártson, nem szolgáltattam okot. Sok cirkuszt rendezett: műkedvelő előadásokat, látványos színházasdit, meg-

hívott polgári előkelőségek, papok stb. jelenlétében. Erős önreklám-íze volt mindennek. A jobboldali tisztek nagy udvart képeztek körülötte, magasztalták.

*

1938 novemberében, a bécsi döntés után megindult a politikai harc Kárpát-Ukrajna megszerzéséért. A közös lengyel–magyar határ ügyét az olasz és a lengyel kormány is szorgalmazta. Németország ellenezte, mert ebben bizonyos németellenes tendenciákat vélt felfedezni (Róma–Budapest–Varsó tengely). Ma már tudjuk, hogy Kárpát-Ukrajna területére a németek azért tartottak igényt, mert stratégiai bázisnak szánták, az ekkor már elhatározott lengyel, majd a későbbi, Szovjetunió elleni háborúhoz. Ezt az adott időpontban sem a magyar, sem a lengyel kormány nem ismerte fel, mert a németek Lengyelországot baráti államnak híresztelték. Az olasz diplomácia – mindaddig, amíg a német erélyes tiltakozásokról meg nem győződött – támogatta a közös lengyel–magyar törekvéseket, azt hitte, hogy az elképzelt tengely némileg ellensúlyozná a németek délkelet-európai befolyását. Lényegében a nyugati hatalmak is erre gondoltak, ezért jóindulattal nézték a magyar kívánságokat, mit sem törődve azzal, hogy a müncheni egyezmény garantálta a megmaradt Csehszlovákia határait. A magyar kormány igyekezett az újabb területszerzéshez Hitler beleegyezését kieszközölni, bizonyítgatta, hogy a közös határra a bolsevistaellenes koalíció megerősítése miatt van szükség; felajánlotta, hogy csatlakozik az antikomintern-paktumhoz, és kilép a Népszövetségből. A németek nem engedték.

A magyar kormány – Mussoliniban bízva – diplomáciai erőfeszítéseket és Lengyelországgal egyetértőleg

katonai intézkedéseket tett. Kárpát-Ukrajna határán egy mozgósított hadtestet vonultatott fel, és Kisvárda környékére ún. szabadcsapatokat összpontosított. Tudomásom szerint ezek a katonai intézkedések Werth Henrik vezérkari főnök kezdeményezésére és erőszakoskodására történtek – természetesen Horthy és a kormány beleegyezésével. Werth elképzelése szerint a szabadcsapatok a határon átszivárogva szabotázsakciókat hajtsanak végre, fejtsenek ki bomlasztó propagandát, a lakosságot buzdítsák felkelésre, és a bekövetkezett felfordulásban, a magyar lakosság megvédése címén, foglalják el a reguláris csapatok meglepetésszerűen a területet, a németeket ezzel kész helyzet elé állítva.

Ez az elképzelés ismét kimeríti a lekiismeretlen kalandorság fogalmát. Eltekintve Hitlerék hozzánk viszonyított katonai és politikai túlsúlyától, amellyel a „kész helyzet" előtt nem hajoltak volna meg, Románia várható reagálásától, a magyar hadsereg szinte teljes anyagi készületlenségétől, magának az akciónak az erkölcstelenségétől – tökéletes lebecsülése volt a szomszédos ország hadseregének és belső biztonságát védeni hivatott szerveinek. Az ilyen, egymástól elszigetelten működni kényszerült bandák felszámolása csak akkor nehéz, ha a megtámadott ország lakosságának zöme velük érez, és támogatja őket. Erre azonban, józan mérlegeléssel, már csak a lakosság nemzetiségi összetétele miatt sem lett volna szabad számítani. Néhány ottani szájas és hazudozó kalandor „hazafiaskodása" félrevezethette azokat a magyar katonai és politikai köröket, akiket lelkiismeretesség és felelősségtudat helyett egyéni dicsőségszomj és a „Mindent vissza" frázis vezetett. A kalandvágy, a hazafias jelszavak, az ígéretek egyaránt csábították az embereket a szabadcsapatokba. Héjjas Iván „rongyos gárdá"-ja és más, annak idején

Nyugat-Magyarországon szereplő illegális alakulatok tagjai tömörültek Kozma Miklós főparancsnoksága és a Vezérkari Főnökség 5. osztályának irányítása mellett. Minden „parancsnokság" és irányító szerv ideát maradt, kisebb csoportokat dobtak át a határon. Az történt, ami előre látható volt: egykettőre lefegyverezték őket, felszámolták, bebörtönözték, és bizony nem bántak velük kesztyűs kézzel.

A szabadcsapatokhoz – a nyugat-magyarországi „felkeléshez" hasonlóan – számos tényleges tisztet is beosztottak, polgári ruhában. A Ludovikáról is ment néhány tiszt. A határon azonban egyikük sem ment át. „Irányított."

Amikor a cseh rádió magyar nyelvű adásaiban közölte az egyes felkelő csoportok megsemmisülését, aggodalommal és neheztelésseI említettem ezt Major Jenő akkori vezérkari ezredesnek – aki a Ludovikán elöljáróm volt mint tanulmányvezető, jelentős központi összeköttetésekkel –, és ajánlottam, hogy javasolni kellene: azonnal rendeljenek vissza mindenkit, mert mind ott pusztulnak. Jellemző, hogy válaszul komoly szemrehányást kaptam: ilyesmiket nem mondhat magyar ember, cseh rádiót hallgatni hazafiatlanság. A következő tiszti gyűlésen Farkas dicsőítő beszédet mondott azokról a hősökről, akik életüket áldozták a hazáért az ellenség előtt. Hallottam, hogy a Kisvárdán és környékén maradt és az ellenségtől csak tisztes távolban álló hősök az ottani zsidó lakosság üldözésében vezették le harciasságukat.

November 21-én a németek és olaszok éles hangú jegyzékben követelték a magyar hadi készülődések azonnali beszüntetését. A támadás elmaradt. Kunyerálni kellett az elfogott szabadcsapatok életéért – még a római pápa közbenjárását is kérve.

A Werth-féle hetvenkedés ez alkalommal elbukott.

A bécsi döntéssel visszakerült területek magyar lakossága lelkesedéssel, örömmel fogadta a bevonuló csapatokat, a visszatérést a házához. Sajnos, az ünnepi hangulatot hamarosan csökkentették a hétköznapok. A visszakapott területeken katonai közigazgatást vezettek be. Erre a feladatra minden előkészítés nélkül idős, főként már nyugdíjban élő tiszteket osztottak be. Az addig jól elzárt kripták köveit felemelte a történelem, a boldogító nyugalmat és gondtalanságot biztosító szenilitásba révült hadfiak újból felvették immáron nyakban bő egyenruhájukat. Olyan hatáskört kaptak, amihez semmi tudásuk nem volt, melléjük pedig odaszabadították az anyaország leggyengébb, addig gyakran állástalan, protekciós, léhűtő intelligenciáját. Ezek ott tetszelegtek, pózoltak, fircogtak a hódítók pózában, háttérbe szorítva azokat a magyarokat, akik a cseh impérium alatt tettekkel bizonyították magyarságukat. A Csehszlovákiában élő, hozzánk képest lényegesen demokratikusabb életformákhoz szokott lakosság viszszatetszéssel tapasztalta a pökhendi uraskodást. Ostoba intézkedések sorozata rontotta a közhangulatot és rokonszenvet az új uralom iránt. Ilyen volt a cseh idők alatti magatartás felrovása: sokan voltak, akiket felelőssé tettek azért, mert korábbi államuk törvényeit betartották, vagy az ország elismert politikai pártjainak tagjai voltak, vagy állami szolgálatban állottak. Az új igazgatás nem a megértés és megszerettetés eszközeit használta, hanem egyéni bosszúk, besúgások, denunciálások révén akart megerősödni. A Csehszlovákiában élő zsidók közül például számosan vallották magukat magyarnak akkor, amikor ezért nem járt előny, ez nem volt érdem. Az ottani magyarság ezeket a zsidókat

igen becsülte, velük közösségben élt, s most az anyaországból jöttek becsmérelni, üldözni kezdték őket.

A bevonuló magyar hadsereg tagjai beözönlő anyaországbeliekkel és a „látogatókkal" együtt rávetették magukat az üzletekre: ott olcsóbb iparcikkeket nagy tételekben vásároltak, és szállítottak haza. Ólomkristály, cipő, fehérnemű özönlött el, a felvásárlók, spekulánsok hadát nem fékezte meg senki, egyesek vagyonokat szereztek. „Életünket és vérünket Nagy-Magyarországért."

1939. januárban alkalmam volt beutazni a megkapott területeket, egy harcászati tanulmányút keretében, ludovikás osztályommal. Utam alatt minden szabad időmet arra használtam, hogy minél több, lehetőleg minden rendű és rangú emberrel elbeszélgessek. Rendkívül érdekelt a hangulat. Egy érsekújvári magyar cipőgyári munkás panaszolta: „Mindaddig, amíg a magyarok be nem jöttek (már így!), jók voltunk az uraknak. Magyar összetartozásról beszéltek nekünk, jóformán nem éreztünk semmi megkülönböztetést. Most már szóba sem állnak velünk. Amikor a bevonulás után nagy ünnepi lakomák voltak, mi már közel sem mehettünk." Egy losonci kereskedő nem akarta elhinni, hogy az üzletében felpróbált csizmát nem veszem meg, mert a lábamra kicsi: „Uram, maga az első magyar tiszt, aki nálam saját magának akar lábbelit venni. A bevonulás után a magyar urak százával vásárolták a női és férficipőket, mert Magyarországon sokkal drágább. Már üres az üzletem, pedig nagy raktáram volt." A kassai szálloda alkalmazottai ijedten kérdezték, hogy méltóságos úr vagyok-e, vagy nagyságos, mert a hibás megszólítások miatt már sok kellemetlenségük volt. Bőségesen folytathatnám arcpirító tapasztalataimat.

A katona szemével nézve említem még, hogy megítélésem szerint milyen következményekkel járt volna, ha az akkori magyar hadsereg a müncheni döntés előtt Csehszlovákiával szemben támadó feladatokat vállal.

A csehek felénk telepített „kiserőd"-rendszere rossz volt. Az erődök nem voltak rejtve és álcázva a terepen, hanem láthatóan meredeztek a magaslati vonulatok oldalán. Az egyes kiserődök közötti tereprészek nem voltak műszakilag berendezve. Ezeket a hézagokat a kiserődök tüzével gondolták lezárhatónak. Az akadályvonal tehát harcászatilag eléggé gyengének minősíthető. De ennek áttörése is csak akkor lehetséges, ha a támadónak fölényes a tűzereje, főként nehéztüzérségben, valamint számos, legalább közepes harckocsiegységgel rendelkezik. Az ilyen hosszú erődövek áttörési technikája az, hogy a támadó egy aránylag szűk betörési területre öszpontosítja romboló fegyvereit, tüzének túlsúlyával itt nyit utat harckocsialakulatainak és csapatainak. Ezek a fegyverek és fegyernemek a honvédségben olyan szegényesen és olyan csekély számban voltak meg, hogy a feladatot nem lehetett volna megoldani. Maradt volna tehát a nekirohanás, a kíméletlen emberáldozat és a sikertelenség – amiből legfeljebb egy német támadás húzott volna ki bennünket.

*

1939. februárban Magyarország hivatalosan is csatlakozott az antikomintern-paktumhoz. Fizetni kezdett az ajándékért! A Szovjetunió megszakította Magyarországgal a közvetlen diplomáciai kapcsolatokat. Erről később részleteket ismertetett velem Arnóthy-Jungerth volt moszkvai követ. Litvinovval el akarták hitetni, hogy az antikomintern-paktumhoz való csatlakozás nem jelenti egyben azt is, hogy Magyarország a né-

met agressziós külpolitikához csatlakozik. A kísérlet eredménytelen volt: Litvinov kijelentette, hogy Magyarországot a Szovjetunió nem tekinti többé független országnak, s egy vazallusállammal nincs értelme diplomáciai kapcsolatot fenntartani. Ekkor diplomáciai segítségért fordultak a német, olasz, japán kormányokhoz: tiltakozzanak a Szovjetunió eljárása ellen, de egyik sem volt hajlandó Magyarország érdekében szót emelni. Okulni lehetett volna belőle!

1939. február 16-án gróf Teleki Pál lett a miniszterelnök. Imrédy távozását Horthy emlékirataiban azzal magyarázza, hogy Imrédy egyre jobban behódolt a nyilasok szélsőséges követeléseinek, és feladta addigi mérsékelt, a nyugati hatalmakhoz is igazodó politikáját, fenntartások nélkül teljesítette a német kívánságokat. Ezért már el akarta küldeni, jókor jöttek számára Imrédy zsidó őseinek dokumentumai; ezeket megmutatta Imrédynek, s az lemondott. Csakhogy Horthy addig is – menet közben – pontosan ismerte Imrédy politikáját, mégsem lépett idejében közbe, és közvetlenül Imrédy távozása után sem változott a magyar kül- és belpolitika. Horthy ez időben ugyancsak a németbarátságnak volt híve, és teljesen egyetértett a zsidóság háttérbe szorítására vonatkozó intézkedésekkel is. Ezért állíthatjuk, hogy Imrédy elbocsátásának oka inkább a származása volt. Az időben ezt mindenki így tudta magasabb politikai körökben is. Igaz, hogy később, amikor a német dicsőség lehanyatlóban volt, és Imrédy még mindig a legszélsőségesebb nácibarátság híve és propagálója maradt, Horthy most már valóban ezért gyűlölte mélységesen.

1939. február végén híre járt annak, hogy Hitler a müncheni egyezményben foglaltak ellenére rövidesen végleg felszámolja Csehszlovákiát. Teleki – elődje politikáját folytatva – erőszakolta a németeknél Kárpát-Ukrajna megszállását, gazdaságföldrajzi indokokkal is (Kárpát-Ukrajna vízmennyisége az ottani erdők kiirtása következtében a Nagy-Alföld felé zúdul, és azt elmocsarasítja). A németek továbbra sem engedélyeztek önálló magyar akciót. Szlovákia március 10-én kimondta függetlenségét, Kárpát-Ukrajnában önálló kormány alakult, Teleki pedig a minisztertanácson olyan határozatot fogadtatott el, amely szerint Kárpát-Ukrajnát abban az esetben is megszállja Magyarország, ha a németek nem járulnak hozzá. Ez a határozat bizonyos olasz támogatásban bízva született. De közben Hitler végleg döntött Csehszlovákia megszállása felől, és megadta az engedélyt a magyar akcióhoz. Március 15-én bevonult Prágába, a magyar csapatok pedig átlépték Kárpát-Ukrajna határát.

Általánosan el volt terjedve akkor a hír, hogy a német engedély váratlanul érte a magyar kormányt. Emlékszem, hogy a Ludovikán szolgáló Farkas Antal vezérkari százados – akinek jó nyilas összeköttetései voltak – magánbeszélgetésben már március 5–6-a körül közölte velem: március 15-én megindul a támadás Kárpát-Ukrajna ellen. Tehát nem általánosságban nyilatkozott, hanem konkrétan megjelölte a napot is. Még arra is emlékszem, hogy megjegyeztem: ha ilyen katonai titkot tud, miért nem tartja meg magának, miért híreszteli?

A Kárpát-Ukrajna elleni magyar „hadművelet" lényegében vértelen volt. Csehszlovákia magára hagyottan nem tudott volna a németeknek ellenállni, a kilátástalanság bénítóan hatott Kárpát-Ukrajnában levő csapataira is. Tudomásom szerint csupán Ungvártól északra, Perecsénynél volt kisebb ellenállás, aminek megtörése bizony nem valami dicsőséges fegyverténye a

magyar honvédségnek. A Perecsénynél levő várrom magaslata uralja az észak felé vezető műutat. A magaslatot a csehek néhány géppuskával megerősített kb. századnyi erővel szállották meg. Ez az erő egy magyar dandárt csaknem két napig tartóztatott fel az előnyomulásban, mert a dandárparancsnok állandóan az arctámadást erőltette. Huszt környékén volt még egy kis ellenállás, ebben azonban inkább ukrán gyerekek vettek részt, ezt hamar felszámolták. A „Szics-gárda" tagjai is csak kisebb partizántevékenységet fejtettek ki egyes helyeken. (A Szics-gárda német fegyverekkel volt felszerelve, és a mozgalmat a németek támogatták.) A magyar megszállók a menekülő Szics-tagokra formális hajtóvadászatot rendeztek, azokat pedig, akik Lengyelország területére léptek, a lengyelek kivégezték.

Kárpát-Ukrajna – akkor „Kárpátalja" – elfoglalása ugyancsak örömmel töltötte el az anyaországot. Nagy volt a diadalittas lárma: újból gyarapodtunk, piros-fehér-zöld lobogó a Kárpátok ormán! Pedig a foglalást ismét csak a német érdekek szülte helyzet tette lehetővé. Hitler kielégítette a magyar követeléseket, mert szüksége volt arra, hogy Magyarországot minél erősebben magához láncolja további keleti agressziós tervei érdekében. Földrajzi és gazdasági okok késztették erre. (Kárpát-Ukrajna gazdasági jelentőségét felmérette, és a jelentések alapján nem minősítette különösebb értéknek.) Célját el is érte: Horthy közölte vele, hogy Magyarországra mindig sziklaszilárdan számíthat; a magyar kormány vállalta a területen bármikor szükséges német szállítások zavartalan biztosítását, és könnyítette a Volksbund tevékenységét.

A megszállás után a terület megemésztése még nehezebb volt, mint a Felvidéké! Itt a lakosság jelentős része nem magyar. Nyelvét sem értették az új magyar hatalom képviselői, akik ugyanolyan összetételűek voltak, mint előbb jellemeztem. Ezt a lakosságot sem megismerni, sem megérteni nem akaró vezető réteget nem fogadták szívesen, az idegenséget nem pótolhatták a hangoztatott üres szavak, a Rákóczi népére való hivatkozás, a kuruc idők álreminiszcenciái. A magyar lakosság remélte csak természetesen a magyar uralomtól, hogy személyi érvényesüléséhez nagyobb lehetőségeket fog kapni.

A honvédség szereplését mint valami dicsőséges hadműveletet könyvelték el itthon. Minden jelentéktelen csetepatét felnagyítottak, hősi teljesítményekről zengedeztek az újságok. Íme: honvédségünk ereje, kiválósága, küzdőképessége bebizonyosodott. Garmadával hullottak a hadi kitüntetések az ellenség előtti vitéz magatartásért. Hadseregnevelés szempontjából ennél ostobább dolgot nem is csinálhattak volna! Vakító, görögtüzes dicsőítés, abba a hitbe ringató, hogy egy, a német szövetséges oldalán viselt háború is ilyen egyszerű, veszedelemmentes lesz. Hallgattak arról, hogy nem harcos ellenséggel állottak szemben, hanem egy, valójában már felbomlásban levő országba masíroztak be. Jelentős ez: később láttuk a következményeit.

Az új „önálló" Szlovákia és Magyarország között feszült viszony alakult ki, pedig mindkét állam a német politika járszalagján futott. Ez végig meg is maradt, Magyarország állandóan kacsingatott Szlovákia felé, nem számolt azzal, hogy a szlovákok semmi szimpátiát nem éreznek, önállóságnak hitt állapotuk feladására nem hajlandók.

1939. május közepén találkoztam Beregfy-Berger tábornokkal. Ekkor kaptam meg „mozgósítás esetére szóló" beosztásomat. Az egyik hadtest anyagi vezérkari osztály vezetőjének voltam kijelölve. Miután ennek a

szolgálatnak számos részletét megítélésem szerint elégé hiányosnak ismertem, elmentem a hadiiskolára érdeklődni az újabb elvek iránt. Beregfy, a hadiiskola parancsnoka, akinek előadtam kérésemet, igen hűvösen fogadott, le sem ültetett. Azt kérdezte: „Tulajdonképpen honnan is ismerjük egymást?" Dehogynem tudta! „Szegedről" – feleltem, „Igen, igen, Szeged. Nagyon rosszak az emlékeim, azzal vádoltak, hogy kommunista voltam" – s gyanakvólag, laposakat pislantva nézett rám. „Én akkor olyan fiatal tiszt voltam, hogy erre már nem is emlékszem" – válaszoltam. Nincs az a színész, aki pillanatok alatt jobban tudná megjátszani az átmenetet a komorságból szívélyességbe: kezet rázott, leültetett, kérdezte: miről van szó? Agyba-főbe dicsért, ezt a lelkiismeretességet, ezt a kötelességtudást! Minden rendelkezésemre áll: utasítani fogja a hadiiskola illetékes tanárát, kívánságaimat teljesítse. És ezek után a lényeg: nagy háború küszöbén vagyunk, rendületlenül a németek oldalán kell állnunk, Európa bolsevizálódásának megakadályozása történelmi feladatunk, ezt csak úgy teljesíthetjük, ha a nemzetiszocializmus eszméit maradéktalanul magunkévá tesszük. Ezt tudatosítja ő a fiatal vk. generációban. És így tovább.

Rövidesen megkaptam a Ludovikáról való áthelyezésemre vonatkozó parancsot: a tanév befejezte után a pécsi IV. hadtestparancsnoksághoz. Egy másik velem egyrangú vezérkari Debrecenbe került. Pécsre szeretett volna menni. Én meg Debrecenbe. A cserének látszólag semmi akadálya sem volt: mindketten felmentünk a személyi csoportfőnökhöz, együttesen kértük a cserét. Majd döntenek. Nem változtatták meg. Gondolkoztam az okán, s csak egy megállapításra jutottam. A IV. hadtest parancsnoka Ruszkay Jenő altábornagy, vezérkari főnöke: Grassy József vezérkari ezredes volt.

Mindkettő közismerten a legvadabb jobboldali. Ezért kell tehát odakerülnöm: ott majd kitörik a nyakamat.

Május végén elutaztam Pécsre, bemutatkozni. Grassy másfél óráig várakoztatott előszobájában. Amikor bementem, nem adott kezet – nincs előírva, ezen megsértődni nem szabad –, végighallgatta jelentkezésemet, biccentett, mint egy fejedelem. Nincs tovább, mehetek. Amikor már az ajtónál voltam, utánam szólt: „Valamit mondani szeretnék az őrnagy úrnak! Sokat hallottam magáról. Vegye tudomásul, hogy nagyon rossz szolgálatot tesz önmagának, ha mindenáron ide Pécsre akar kerülni közénk. Végeztem." Ezt már megsokalltam. Fegyelem ide, fegyelem oda, most már mindegy! „Ezredes úr, ezt a fogadtatást kikérem magamnak. Tessék tudomásul venni, hogy én nem a magam akaratából jöttem Pécsre, hanem a vezérkar főnökének rendeletére. Ezek után pedig sem Pécsett, sem máshol nem akarok ilyen körülmények között a vezérkarban tovább szolgálni. Ezt a vezérkar főnökének jelenteni fogom." Nagyon emelt hangon beszéltem. Grassy meghökkent: „Gyere csak vissza, ülj le. Nézd, én annyi rosszat hallottam rólad. Azt mondják, te nem vagy jobboldali érzelmű, nálunk a hadtestben pedig ez a szellem. Magadnak ártanál, ha nem tudnál beilleszkedni. Nem lenne jobb, ha máshová kérnéd a beosztásodat?" Azt válaszoltam, hogy én mint katona nem vagyok hajlandó elismerni a különböző politikai oldalakhoz való tartozást, engem a katonai szabályzatok köteleznek, azokat én nem szegem meg. Hiszem, hogy ezek a IV. hadtest vezetői számára is érvényesek. Köszönettel veszem, ha befolyását latba veti, hogy Debrecenbe kerüljek: én hiába kértem. Grassy megértőleg bólogat: „Most menj be jelentkezni Ruszkay kegyelmes úrhoz." „Kérem előbb őnagyméltóságát az általam mondot-

takról tájékoztatni, nem szeretném, ha hasonló jelenetre kerülne sor." Grassy kb. tíz percig beszélt Ruszkayval, mielőtt bementem. Ruszkay másként fogadott: egyetlen szó nincs politikáról. Katonai múltamat, tanulmányaimat kérdi. Reméli, jó egyetértésben fogunk együtt dolgozni.

Nagyon keserű szájízzel hagytam el Pécset. Az első „ütközetet" látszólag megnyertem, de hát éreztem, hogy itt még nagyon sok harc vár rám.

*

Szomorúan, de a tényeknek megfelelően kell megállapítanom, hogy akkortájt a tisztek és a polgári értelmiség körében egyaránt szinte uralgó beszédtéma a zsidókérdés lett. Ez most már elnyomott minden egyebet. Önkéntes és hivatalos származáskutatások, pletykák, egyik név a másik után bedobva a közvéleménybe, az enyhének tartott zsidótörvények kritizálása – mintha a magyar égen nem gyülekeztek volna közeli vihar felhői, mintha ez lett volna Magyarország egyetlen problémája. Nehéz ma ezt a széles rétegeket – sokszor osztálykülönbség nélkül – átható áramlatot érzékeltetni. Nehéz ma: amikor még azok is tagadják, akik ennek az áramlatnak hangos képviselői voltak. Kissé előrenyúlok: 1944-ben, a Sztójay-kormány alatt, egyik ismerősöm beszélt Endre Lászlóval, és figyelmeztette, hogy nem fog jóra vezetni a zsidókkal szembeni kíméletlenség. Endre ezt válaszolta: „Csodálkozom azon, amit mondasz, hiszen az egész magyar középosztály tapsol az én intézkedéseimnek." Endre Lászlónak ebben a mondatában elszomorítóan sok az igazság, ha nem is áll kivétel nélkül az egész magyar középosztályra és kispolgárságra.

1939 júliusában Werth Henrik, a vezérkar főnöke Budapesten egy hadijátékot vezetett. A végmegbeszélésen kereste Grassy ezredest. Nem volt ott. Megállapították, hogy szállodai szobájában fekszik tökrészegen. Werth azonnal kitette a vezérkari testületből, a hadtest vezérkari főnökségéből leváltották, és kinevezték a kecskeméti gyalogezred parancsnokává. Mindenki tudta róla, hogy alkoholista, gyomorbeteg, idegroncs, erkölcsileg gyenge karakter. Mégsem távolították el végleg.

Én mindenesetre jól jártam. Leendő pécsi szolgálatom egyik terhétől szabadultam.

1939 júliusában vezettem kinevezésre váró ludovikás osztályomat a szokásos harcászati tanulmányútra. Tehergépkocsikon bejártuk az egész országot, útközben harcászati feladatokat beszéltem meg. Bejártuk Kárpát-Ukrajna területét is. A lakosság hangulatáról még rosszabb benyomást szereztem, mint a Felvidéken. A magyarul nem, vagy csak törve beszélő ukránok megfélemlítettek, bizalmatlanok voltak.

Az Uzsoki-hágónál álltunk, a lengyel határ mentén. A hallgatóknak az 1914-es uzsoki harcok lefolyását ismertettem. Láttam, nem figyelnek, Lengyelország felé tekingetnek. Kérdeztem: mit néznek? „Odaát az erdőben lányok vannak, szeretnénk megismerkedni velük." Mindig együtt tudtam érezni a fiatalokkal: „Menjetek." Gondoltam, majd hallanak még az uzsoki harcokról. Kis idő múlva karjukon egy-egy lánnyal tértek vissza, élénk kézmozdulatokkal értetve meg magukat. A turkai leányiskola kirándulói voltak a lányok, egy tanár és egy tanárnő kíséretében; átjöttek a magyar területre. Az uzsoki menedékházban tánc, én együtt üldögéltem a tanerőkkel. A férfi beszélt németül, tartalékos lengyel tiszt volt. Azt mondta, amikor már

megivott egy-két pohár bort: „Mi lengyelek nagyon szeretjük a magyarokat, és őszintén sajnáljuk, hogy kiszolgálják a németeket. Háború lesz! Mi lengyelek elsöpörjük Hitleréket." Vitatkoztam: „Nagyon erősek." „Maga nem ismeri a lengyel hadsereget – mondta –, a lengyel elszántságot, a németek gyűlöletét." Az, hogy Berlinig meg sem állnak, a legkevesebb volt. A németgyűlölettől eltekintve ugyanúgy beszélt, mint a magyar önteltek: hősiesség, fölényes erkölcsi erő, dicső lengyel múlt, naiv nagyképűség, akár a mieink. Baráti nemzet! „Mi van az oroszokkal?" – kérdeztem. „Áh, az oroszok! Semmit sem jelentenek, félnek tőlünk. A nép elégedetlen, nem mernek azok háborúzni; azonnal ellenforradalom lenne. Hadseregük nem ér semmit. Örülni fognak, ha mi elverjük a németeket."

Biztosan nem állott egyedül a nézeteivel. S kár lett volna olyan emberrel vitatkoznom, aki ilyen meggyőzhetetlen: ittunk a lengyelek győzelmére a németek felett, amelyik majd minket is megszabadít, és akkor zavartalan lesz a magyar–lengyel barátság.

A harcászati úttal véget ért hatéves ludovikás szolgálatom. Sok szép emlékével, tanári sikereimmel, az utolsó év keserűségeivel.

12.

A Ludovika Akadémiáról megbántottan távoztam. Általánosan szokásos volt a honvédségben, hogy ha valaki hosszabb időt töltött valamilyen beosztásban, távozásakor napiparancsban néhány sablonos szóval elbúcsúztatták. Az ilyen „búcsúparancsok" dicsérő, sajnálkozó, szerencsét kívánó szavainak nem volt különösebb értékük, de csak azokról nem szoktak megemlékezni, akiket beosztásukból büntetésképpen mozdítottak el. Az akadémián jelentős beosztásokban szolgáltam hat éven át, még szóbeli kifogásokat sem kaptam, számos alkalommal dicséreteket. A többi, velem egy időben áthelyezettekről megemlékeztek, rólam nem. Nem volt nehéz megérteni az okot: az akadémiaparancsnok és az őt körülvevő szélsőséges jobboldali tisztek örültek, hogy elkerültem.

Pécsre, az előzmények után, nem szívesen mentem. Az ottani tisztikarból nem ismertem senkit, éreztem, hogy nehéz küzdelmek előtt állok.

Ruszkay altábornagy hűvösen, de kifogástalanul fogadott. A hadtest vezérkari főnöke, Grassy vezérkari ezredes utódaként, Lengyel Béla vezérkari alezredes – megelőzően varsói katonai attasé – volt. Vele hamarosan szívélyes viszonyba kerültem. Az átlagnál szélesebb látókörű, a szélsőséges jobboldali klikkhez nem tartozó, eleven, éles eszű egyéniség volt. Új munkaköröm: a hadtest kiképzési ügyeinek irányítása és intézése (kiképzési osztályvezető). Tapasztalataim szerint az ember csak akkor teremthet új munkaterületén megfelelő légkört, megbecsülést a maga számára, ha végzett munkájával érdemli ki. A tisztességes munkát, szorgalmat rövidesen még azok is kénytelenek elismerni, akik bármilyen okból ferdén nézik. Tehát: dolgozni, dolgozni – egyelőre semmi mással nem törődni.

Munkakörömet értettem. A felmerülő kérdésekben gyorsan tudtam tájékozódni, mégis rövidesen láttam: minden hiába. Összes fogalmazványaimat, javaslataimat, ügyintézéseimet – amiket a hadtest vezérkari főnöke is jóváhagyott – Ruszkay kötekedő megjegyzéseivel, átjavításaival kaptam vissza. Ruszkay soha nem állt szóba velem – egyszerűen levegőnek nézett. Észrevettem azt is, hogy a hadtesttörzs tisztjei feltűnően

szidalmazzák előttem a zsidókat, a liberálisokat, a baloldali angolbarátokat, dicsőítik a nemzetiszocializmus eszméit. Egyeseknek Hitler nevének említésekor még arckifejezése is megváltozik, olyan átszellemült lesz, mint a fagylaltot nyaldosó gyermeké. Az egyik vezérkari alezredes naponta felkeres irodámban, édeskésen mosolyog, nézeteim felől próbál tájékozódni, és beszélgetés közben eregeti belém a fullánkjait. Annyit hamar megtudtam róla, hogy Ruszkay megbízottja, aki a hadtesttörzs tisztjeinek mentalitásáról számol be: ő a jobboldali szellem őre. Nem vitatkoztam vele, nem adtam a sértődöttet sem. Nyeltem.

Rövidesen egy Balaton melletti fürdőhelyre rendeltek ki egy ott nyaraló, hadtesttörzsbeli ezredes halálának kivizsgálására kirendelt bizottság elnökeként. A szükséges teendők elvégzése után átmentem a szomszédos fürdőhelyre, ahol ismerőseim nyaraltak. Itt hallottam meg véletlenül, hogy a hadtest jobboldali szellemének őre Budapesten, a Vezérkari Főnökség személyügyi osztályában ajánlotta, hogy pótlásomról mielőbb gondoskodjanak, mert Ruszkay zsidó származásom miatt a legrövidebb idő alatt kitöri a nyakamat. Ismerőseim tanácsolták, hogy tegyek valamit a pletykák ellen. Amiről azt hittem, hogy az eddigi többszörös igazolás után lekerült a napirendről, újból felbukkant.

Elkeseredtem, és számvetést csináltam magamban. Úgy éreztem, hogy a honvédségben nincs értelme a tisztességes munkának, odaadásnak, ha az embert nem aszerint ítélik meg, hanem pletykák és denunciálások alapján. Szerettem a hivatásomat, de annak általam idealizált tisztaságát most olyan sötét árnyak uralták, amelyekkel nem volt kedvem céltalanul tovább birkózni.

Elhatároztam, hogy elbocsátásomat kérem a honvédség kötelékéből.

Kérvényem beadása előtt levelet írtam egy régi ismerősömnek – idős nyugalmazott altábornagynak –, aki mindig nagy szeretettel figyelte katonai pályámat. Tudtam, hogy a honvédelmi miniszterrel, Bartha Károllyal jó viszonyban van, vadásztársa. Ebben a levélben alaposan megmondtam véleményemet a tisztikar szelleméről, vázoltam pécsi helyzetemet, és közöltem, hogy kilépek a szolgálatból. Kértem, hogy levelemet mutassa meg Bartha Károlynak, mert hivatalos kérvényemben mindezeket nem mondhatom el, viszont célszerűnek látom, hogy a honvédelmi miniszter némi betekintést nyerjen a tisztikarban uralgó állapotokról.

Levelemre Bartha Károly azonnal személyesen válaszolt. Levelében megírta, rövidesen minden tisztet arra fog kötelezni, hogy igazolja származását, tehát ez a kérdés rendeződik, a tisztikarban ez alapon meglevő széthúzó tendenciák megszűnnek. A kérdés általam felvetett erkölcsi vonatkozásaira természetesen nem reagált. Ma is birtokomban levő levele ezzel záródik: „Igen sajnálnám tehát, ha ez okból értékes és, azt hiszem, eddig a megérdemelt módon el is ismert munkásságodat és pályádat, mely most határozottan felfelé ívelő tendenciát mutat, feladnád, és magadat ok nélkül a pályaválasztás bizonytalanságának kiszolgáltatnád. Azon reményben, hogy fenti, bajtársi érzésből fakadó szavaim elhatározásodat talán kevésbé szélsőséges irányba terelik, maradok, stb."

Ugyanilyen értelemben beszéltek nagy élettapasztalatokkal rendelkező nyugdíjas öregkatona-ismerőseim is: meg kell értenem, hogy most nemcsak a tisztikarban, hanem az egész országban, sőt egész Közép-Európában is ez az áramlat kerekedett felül, ezen ugyan

semmit nem változtat egy ember vagy néhány ember enyémhez hasonló lépése. Miután a honvédelmi miniszter szerint igazoló eljárást vezetnek be, és akkor az ellenem irányuló gyanúsítások amúgy is elhallgatnak, semmi értelme annak, hogy otthagyjam a pályámat. Ha most az igazolások előtt kilépek a hadseregből, ezzel csak tápot adok az eddigi híreszteléseknek: azért mentem el, hogy elkerüljem az igazoltatást. Ezzel járna az is, hogy nagyon nehezen kaphatnék valami megfelelő polgári állást – minden képzettség nélkül. Tanácsolták, hogy ne törődjek a dologgal, hanem kezdjem meg az igazoláshoz szükséges okmányok beszerzését, és amikor a rendelet megjön, azonnal adjam be őket.

Hallgattam ezekre a tanácsokra. Még az igazoltatási rendelet megjelenése előtt beszereztem magam és feleségem összes okmányait, nem is nagyszülőkig, hanem dédszülőkig bezárólag. Nem volt könnyű, mert Erdélyből és a Bánátból kellett az okmányokat sok levelezéssel és költségekkel megszerezni. Bízhattam viszont most már a haza jó sorsában, elvégre papírjaim szerint nem veszélyeztette a honvédség jövőbeni helytállását valamelyik régen a föld alatt porladó ősöm romboló kisugárzása...

Valószínűnek tartom, hogy a honvédelmi miniszter Ruszkayval is beszélt, mert ettől kedzve másképp kezelt. Előttem továbbra sem tett ugyan semmiféle politikai nyilatkozatot, de már néha szóba állott velem, munkámat kitűnőnek minősítette, és Lengyel Bélának úgy nyilatkozott, hogy nem is hitte volna, milyen jó képességű vezérkari tiszt vagyok.

Helyzetem ezzel normalizálódott.

*

1939 augusztusára már nagyon kiéleződött a német–lengyel viszony. Állandó lengyel provokációkról olvashattunk, természetesen semmit nem tudva a hírek hazug voltáról. Ki is írhatott volna akkor ilyet? Az emberek túlnyomó részének politikai és a világeseményekre vonatkozó tájékozottsága túlnyomólag a hazai sajtón és hazai rádión alapult. Ezek pedig a német állításokat nem cáfolhatták. Tagadhatatlan volt a jobboldali politikai erők tömegeket befolyásoló aktivitása is, hiszen az 1939. május végén megtartott országgyűlési választásokon a nyilaskeresztes pártok 900 000 szavazattal 40 mandátumot szereztek, és erőben közvetlenül a kormányzó párt mögött állottak. Így a hitleri követelések – amelyek párosultak a német–lengyel jó viszony kívánságának állandó hangoztatásával – ésszerűeknek látszottak: a danzigi korridor és autóút a korridoron keresztül, aminek ellenértékeként Hitler garantálja a lengyel határokat. Az elszigetelődött Lengyelország ellenállása (Csehszlovákia feldarabolása, a Memel-vidék annexiója, a Romániával kötött német szerződés után) érthetetlennek tűnt. A francia–lengyel és az angol–lengyel megállapodások gyakorlati jelentősége reálisan mérlegelve csekélynek minősült, és mint ahogyan az események bizonyították, értéktelen is volt. A lengyeleknek csak egy útjuk lehetett volna: a Szovjetunióra támaszkodni. Ettől azonban éppen úgy irtóztak és elzárkóztak, mint minden más kapitalista állam. A lengyel–német helyzetet nálunk megítélő közhangulat – megfigyelésem szerint – a következő volt: a lengyel–magyar barátságnak érzelmi alapon igen nagy számban voltak hívei. Ezek nagy sajnálkozással látták, hogy a német–lengyel megegyezésre kevés a kilátás. De inkább a lengyel politika ügyetlenségét és merevségét

emlegették, és persze ezek sem abban a vonatkozásban, hogy a Szovjetunió felé keressen kiutat, hanem úgy, hogy értelmetlenség nem engednie Hitlernek. Magát a lényeget, az újabb agresszió tényét sem fel nem mérték, sem el nem ítélték. A szélsőséges jobboldali körök német hatásra jóval élesebb hangot használtak: nincs magyar–lengyel barátság, nincs érzelmi politika, aki ellenáll Hitlernek, a nemzetiszocializmusnak, az európai területrendezésnek, az pusztuljon.

1939. augusztus 23-án megkötötték a szovjet–német megnemtámadási szerződést. Ez bizony bombaként hatott!

Ma már tudom mindazt, amit erről a legújabb kor történelmével foglalkozó irodalmunk ismertet, a tények alapján bizonyít és megmagyaráz. De akkor ez a szerződés teljesen érthetetlen volt. Nemcsak nekünk, a világpolitika kulisszái mögé nem látó átlagembereknek: hanem a politikusok egy részének is, akik Németország antibolsevista politikáját és szovjetellenességét sziklaszilárdnak tudták. De érthetetlennek tartották szovjet átlagemberek, sőt párttagok is. (Így mondja Ilja Ehrenburg is Emberek, évek, életem című könyvében.) Mivel lehetett megmagyarázni akkor, hogy a kommunistagyűlöletét szüntelenül, élesen hangoztató, a kommunistákkal országában és az általa már leigázott országokban véres kegyetlenséggel leszámoló hitleri Németország abban a feszült pillanatban utat talált a Szovjetunió felé? És mivel lehetett megmagyarázni, hogy a Szovjetunió feladta az egész emberiség érdekét szolgáló álláspontját, s ha következetesen elítélte az agressziót, az embertelenséget, a faji üldözéseket, miért kötött szerződést a rablóval, a hazuggal, a csalóval, akit nálánál jobban talán senki nem ismert akkor? Ki érthette meg ezt? Megírta és köztudásra

hozta-e akkor valaki, hogy ez a megállapodás egyik fél részéről sem az egyetértés jele, és megingathatatlanul komoly? Németországnak csak azért volt szüksége rá, hogy biztosítsa a hátát abban az esetben, ha Lengyelországért mégis fegyverhez nyúlnának a nyugatiak, vagy ha agresszióját nyugaton kezdené el, tehát sem most, sem később ne keveredjék két arcvonalas háborúba, amit Hitler annyira elítélt a Mein Kampfban. A Szovjetuniónak pedig azért volt rá szüksége, mert előre látta, hogy az agresszió ellene is hamarosan bekövetkezik, tehát időre és térre volt szüksége, annál is inkább, mert a nyugati hatalmak antifasizmusában joggal nem bízhatott: a Moszkvában tárgyaló angol–francia katonai bizottsággal garanciális szerződéseket nem tudott kötni. Így Hitler is, Sztálin is – különböző nézőpontokból ugyan – egyformán zseniális politikai manővernek tekinthették a megnemtámadási szerződést. De a kor átlagembere akkor még nem értette a szerződés létrejöttének indokai különbözőségét: Hitler támadó terveinek, Sztálin pedig országa védelmének érdekében kötötte meg a szerződést. Az emberek nem értették, hogy az óriási ideológiai ellentétek hogyan férhetnek meg egymás mellett. Erre akkor nem tudtak válaszolni a világ más részén élő kommunisták sem, soraikat, egységüket a szerződés megzavarta. Magyarországon is megindult a találgatások, magyarázkodások lavinája. A két nagyhatalom kezében van a világ sorsa, még természetesebb tehát, hogy a magyar politikát teljesen a német érdekekhez kell igazítani, és nem a távoli, impotens nyugati államokhoz.

Körülbelül ebbe a hitbe ringatták bele magukat a dicsőséges magyar jövő álmodói. Horthynak és a magyar kormánynak – élén Telekivel – azonban aggályai voltak a Szovjetunióval kapcsolatban. Bizonyítja a

Hitleréknek küldött számos nyilatkozat, amelyben a bolsevista veszedelmet kitartóan hangoztatják. A megnemtámadási szerződést aggályosnak tartották ugyan, de annak sem tartósságában, sem őszinteségében nem hittek. Az antibolsevizmus és a Szovjetunióval való szembenállás politikájában semmi nem változott, csupán az eddigi becsmérlés lett mérsékeltebb.

*

Augusztus végén tábornokok és vezérkari tisztek számára Esztergom-táborban több napig tartó gyakorlatot mutattak be az oda összevont csapatokkal. Szeptember 1-én reggel, amikor megkezdődött a gyakorlat, láttuk, hogy egy parancsőrtiszt érkezett gépkocsin Budapestről, és jelentett valamit a jelenlevő honvédelmi miniszternek és a vezérkar főnökének. A gyakorlatot azonnal beszüntették, parancsot kaptunk, hogy mindenki a lehető legrövidebb úton azonnal vonuljon be beosztásába.

Kitört a német–lengyel háború.

Ma már részletesen ismerjük a Hitler rendezte provokációkat, azoknak minden aljasságát, ismerjük a ritka szemérmetlen hazugságokat: „Parancsot adtam a német csapatoknak, hogy ma reggel 4 órától viszonozzák a lengyelek tüzét." Elgondolkozhatunk Lengyelország Szovjetuniótól elzárkózott, minden realitást nélkülözött politikáján, távol eső nyugati szövetségeseik akciók nélküli látszatfellépésén, sajnálkozhatunk naivul beképzelt önbizalmuk miatt, csodálattal említhetjük a lengyel hadsereg igazán hősi, de korszerűtlen fegyverekkel vezetett ellenállását, megdöbbenhetünk a német harckocsik elleni lovasrohamokon. De a hadtörténelem tényét is tudomásul kell vennünk: a német „Blitzkrieg" sikerült.

A siker nemcsak hadműveleti siker volt. És Hitler sikerét az is növelte, hogy a nyugati hatalmak hadat üzentek ugyan, de nem csináltak semmit. Ma már tudjuk – a nürnbergi perben Jodl, a német vezérkar főnöke és Keitel, a német hadsereg főparancsnoka vallották –, a németeket meglepte, hogy Franciaország nem indított támadást a lengyel hadjárat megindulásakor. Csak 25 gyenge német hadosztály állott nyugaton, ezzel a franciák támadását nem tudták volna feltartóztatni.

Tárgyilagosan meg kell említeni, hogy a magyar kormány akkor még nem hódolt be a németeknek és a németek feltétlen kiszolgálását kívánó szélsőjobboldali és katonai köröknek. Az, hogy nem üzent hadat, nem engedte meg Kárpát-Ukrajna területének felhasználását, nem engedett német csapatátvonulásokat Magyarország területén, és még anyagszállító vasútvonal biztosítására irányuló kívánságuknak is ellenállott, pozitív magatartás. Bizonyság, hogy akkor még volt józan megfontolás, az ország külpolitikájában még nem lett úrrá a szolgai alázat, és arra is bizonyság, hogy igenis volt lehetőség a németek kiszolgálását megtagadni. Hiszem, hogy később is lett volna!

A lengyel háború kitörésekor nálunk is történtek bizonyos katonai intézkedések.

Újonnan kiadott mozgósítási beosztásom ekkor a IV. hadtest 11. hadosztályának (akkori elnevezés szerint „önálló dandár") vezérkari főnöke. A hadtestből ezt az egy hadosztályt mozgósították. Tervezett alkalmazásunkról semmiféle tájékoztatást nem kaptunk. Kb. két hétig voltunk mozgósított állapotban a békehelyőrségekben.

Hadosztályparancsnokomat korábbról nem ismertem. Tudtam róla, hogy hosszú éveken át a miniszté-

riumban valamilyen anyagi osztályvezető volt – csapatgyakorlata semmi. Jóindulatú, mindent hosszú lére eresztő fecsegő (ami igénybe veszi az ember idegeit), határozatlan: már az első napokban láttam, hogy nem lesz könnyű dolgom vele. De ennél sokkal nagyobb bajok is voltak!

A mozgósítás befejeztével a csapatok állandóan gyakorlatoztak. A hadosztály hadi használhatóságáról hamarosan lesújtó véleményt alkottam: nincs megfelelő páncélelhárító fegyver, a kiképzési fok egészen alacsony, a zászlóaljparancsnokok közül többeknek nincs elég csapatszolgálata, zászlóaljuk harcvezetésében gyakorlatlanok, a harcszerű éleslövészeteknél alig van találat, a tüzérségi lőgyakorlatoknál a szórásterület feltűnően nagy, a parancsnokok nehezen tájékozódnak a terepen. A századparancsnokok zöme egészen fiatal tiszt, az alantos-tisztek csaknem kivétel nélkül tartalékosok. A legénység fásult, kedvetlen. Javaslatomra egyszer nagyobb gyakorlatot tartottunk, és utána az egész hadosztályt elmeneteltettük a parancsnokság előtt. Lesújtó látvány volt az a honvéd hadosztály mindenestül! A csapatok után összevissza málházottan menetelő szekerek tömege, különböző színű és gyártmányú bevonultatott személygépkocsik, rozoga teherautók. Ez volt a valóság, és nem a szervezési táblázatokba berajzolt, egységeket feltüntető csapatjelzés. Hadosztályunkat úgy ítéltem meg, hogy két, alacsonyan támadó repülőgép a világ minden tája felé szétszórná, az ország összes tábori csendőre sem szedné össze többé! Két évvel voltunk a Szovjetunió elleni háború előtt!

Minden gondolkodó katona velem együtt lélegzett fel, amikor semmiféle alkalmazásunkra nem került sor.

Tapasztalatainkról jelentés ment a honvéd vezérkar főnökének. Válasz nem érkezett.

A lengyel háború kitörését követő napokban érdekes beszélgetésem volt a hadtest vezérkari főnökkel, Lengyel Bélával. Bizalmasan elmondta, mennyire gyűlöli a németeket és hadtestparancsnokunkat, Ruszkayt, aki teljesen elkötelezte magát a németimádatnak, jobboldali politizálásnak. Ő mint volt varsói katonai attasé őszinte barátja a lengyeleknek, tőlük Báthori-díszkardot is kapott, s most, hogy a németek megtámadták őket, kötelességének érzi segítségükre lenni, kérni akarja elbocsátását a honvédségtől, és harcolni akar a lengyelek oldalán. Véleményem az volt, hogy mint magyar katonatiszt ezt nem teheti meg, ránk Magyarországnak van szüksége, bármennyire is együtt érzünk a lengyelekkel. Lengyel Béla rövid vitatkozás után feladta tervét, de táviratozni akart a lengyel hadsereg vezérkari főnökének – aki személyes jó barátja –, hogy velük érez, és sok hadi sikert kíván. Mondtam, hogy táviratát biztosan közölnék a lengyel lapok, ezzel nemcsak magának, hanem még a honvédségnek is ártana, a németek felhasználnák ellenünk, haszna pedig ebből a táviratból a lengyeleknek nem volna. Szándékától elállott.

Ruszkay és csatlósai bezzeg kitörő örömmel vették tudomásul a németek sikerét. Szálltak a hírek: zseniális hadvezetés, a németek legyőzhetetlenek, a Szovjetunió és Németország barátsága elmélyült, a szovjet kiapadhatatlan erőforrásainak rendelkezésre bocsátásával Németország ura lesz egész Európának, a magyarság jövője, az álmodott Nagy-Magyarország csak a németek oldalán valósulhat meg. Az ezeket még csak tompító hang is átkos defetizmusnak, angol- és zsidóbarátságnak minősült.

A lengyel háború véget ért. Anglia és Franciaország Németország elleni hadüzenetét szinte senki nem vette komolyan. Az általános vélemény az volt, hogy ha mégis fegyveres összecsapásra kerül sor, a német győzelemhez kétség sem fér.

*

Területünkön megkezdődött a rendes, hétköznapi élet. A fő probléma azonban tüstént nem a hadsereg tökéletesítése, nem a háború, hanem újból a származáskutatás. Ez időben érkezett meg ugyanis a honvédelmi miniszter rendelete a származások igazolására, amely a honvédségnél szigorúbb követelményeket tartalmazott, mint a polgári életben. Minden tiszt és tisztfeleség igazolni tartozott, hogy nagyszülőkig bezárólag tiszta keresztény származású – eredeti keresztlevelekkel, anyakönyvi kivonatokkal. Ruszkay egész hadműveleti tervet dolgoz ki – saját kezűleg – az igazoló eljárás lefolytatására. Az egésznek vezetésével és irányításával egy vezérkari törzstisztet bíz meg. Van egy bizottság, amelyik csak azt bírálja el, hogy a benyújtott okmányok hitelesek-e. Kvarclámpával mindeniket átvilágítják, a gyanúsak után közvetlenül hivatalból érdeklődnek a kiállító hatóságnál. Az igazolásra alkalmasnak talált okmányokat átadják egy másik bizottságnak, amelyik véleményezi. Minden származásigazolás megadásában Ruszkay személyesen dönt. De országosan is hasonló az alaposság – a zsidó nagymamák hatásának kikapcsolása pótolja a harckocsik hiányát. Hihetetlenül aljas, gyerekes, férfiatlan pletykálkodás kezdődik a tisztikarban, az eddigieket messze felülmúló mértékben. Amerre csak jár az ember az országban, akivel csak beszél, mindenütt, mindenkitől azt hallja: kiről, vagy kinek a feleségéről sült ki, hogy zsidó vér van

benne. És tovább: kinek a nagyapja volt földműves vagy iparos.

Szomorú, hogy egy nagy, érezhetően közeledő vihar előtt ilyen hitványságokkal gyengítették a nemzetet, és a legelső sorokban üvöltözött, agitált, uszított egy olyan réteg, amelynek a férfiasság, a lovagiasság, a becsület mintaképének kellett volna lennie. Valamikor arra tanítottak, hogy a fehér kesztyű – amit a tiszt visel – a tisztaságot szimbolizálja; most ez a fehér kesztyű a legmocskosabb latrinában vájkált, a Horthy-hadsereg tisztjei sokaságának örök szégyenére.

A „zsidó beütéssel fertőzöttek" közül többen nem tudták elviselni a „szégyent", öngyilkosok lettek. Például Borsody László honvéd fővívómester, aki a magyar vívógenerációnak egyik leghíresebb nevelője volt, akit a régi honvéd tisztikar szinte osztatlanul szeretett. Többen hamis okmányokkal igyekeztek nem létező bűnüket eltakarni, erre a szoros ellenőrzés révén rájöttek: rangvesztéssel, súlyos büntetésekkel járt; voltak, kik nem tiszta keresztény származású feleségüktől hosszú házasélet után elváltak, voltak olyanok, akik az igazoltatások előtt igen hangos antiszemiták voltak – maguk sem tudtak zsidó őseikről –, s most rajtuk csattant az ostor. Igen értékes egyéniségek váltak meg önként a szolgálattól, mély tüskével és bosszúszomjjal a lelkükben. Ismertem olyan, kiváló képességű vezérkari őrnagyot, akit kitettek a vezérkarból, mert felesége nagyszülei között egy zsidó volt. Elkeseredésében később önként jelentkezett csapatfrontszolgálatra, rögtön el is esett. Nagy sajnálattal emlékezem rá. Nem tudtam elhatározásától eltéríteni. Azt mondta, a fronton úgy akar helytállni, hogy származását érdemei miatt elnézzék. A „zsidó beütésűeket" – mert hiszen valóban zsidó vallású tiszt nem is volt –, ha közel

állottak a nyugdíjhatárhoz, elküldték, akik megmaradtak, nem léphettek elő, nem kaphattak parancsnokságot, csak alacsonyabb, alárendeltebb irodai szolgálatot teljesíthettek.

Persze, ezek a tragédiák még messze állottak attól, amit a zsidóságnak később el kellett viselnie – de már alapozták a nagy tragédiát. A honvédség vonatkozásában Bartha Károly honvédelmi minisztert és Werth Henriket, a vezérkar főnökét tartom főbűnösnek: kéjelegve irányították a tisztikar „megtisztítását", túlmenve az országos zsidótörvények határain. A minisztériumban és a Vezérkari Főnökségen még külön felülvizsgáló intézmény is működött, amelynek közegei még további megállapításokat is eszközöltek az alsóbb szervek gyanúsnak tartott igazolásainak ügyében.

Mindezeknél sokkal szégyenletesebb volt a zsidó munkaszolgálatos századok megalakítása. Az általános zsidótörvények megalkotói nem hivatkozhatnak jogosan a német nyomásra, mert ebben az időben ez még nem volt olyan erős, mint később. Német kívánalom volt csupán, amit állandóan hangoztattak ugyan, de ezt kényszernek nem lehet minősíteni. A zsidótörvények önálló magyar alkotások voltak, behódolás a magyar szélsőséges jobboldalnak. Még kevésbé lehet hivatkozni német kényszerre a munkaszolgálat bevezetésénél. A munkaszolgálat olyan megalázó, megszégyenítő és a későbbi időben szörnyű tragédiákhoz vezető intézmény lett, ami páratlanul áll a magyar történelemben. A hadseregfejlesztés következtében beállott tiszthiány miatt ezekhez az alakulatokhoz használható tényleges tiszt nem került parancsnoknak, sőt tartalékos tiszt is inkább csak olyan, aki másra nem volt jó. A szervezést irányítók emellett gondoskodtak

arról, hogy megbízhatóan jobboldali érzelmű antiszemiták kerüljenek itt parancsnoki beosztásba.

1940 tavaszán láttam egy ilyen zsidó munkaszolgálatos századot. Akkori hadtestparancsnokommal – Horváth László tábornokkal – egy csapatszemléről tértünk vissza, amikor egy réten gyakorlatozó zsidó munkaszolgálatosokat láttunk. Odamentünk. A foglalkozás az volt, hogy az emberek ásóval kezükben fegyverfogásokat gyakoroltak, és zártrendet. A parancsnokló tartalékos főhadnagy harsány hangon „Ásóval tisztelegj!"-et vezényelt, és jelentett. Az alakulat embereit kérdezve megtudtuk, hogy kereskedők, ügyvédek, más intelligens emberek vannak közöttük. A bánásmód ekkor még nem volt brutális, csak a józan értelemnek olyan kirívó megcsúfolása, amire csak egy kificamodott szellemű hatalom képes.

A zsidóság kezelésének kezdeti enyhébb időszakát sokan elkülönítik a háború alatti, majd az 1944-es német megszállás után és a Szálasi-uralom alatt bekövetkezett barbarizmustól. Ez az elkülönítés csak látszólagosan indokolt, mert a barbarizmus elvetett magból és jól megápolt palántákból nőtt nagyra.

*

Itt térek ki bővebben az annyiszor említett Ruszkay altábornagy személyére. Eredeti neve: Ranczenberger. Előbb K. u. K. tüzértiszt, a bécsi hadiiskola elvégzése után, az első világháborúban már vezérkari tiszt, az ellenforradalom alatt nagy szerepet játszó, erőszakos, szélsőséges különítményes, később hosszú ideig különböző helyeken katonai attasé, majd VKF–2. osztályvezető. Ez utóbbi beosztásában kíméletlenség és féktelenség jellemezte. Vezetése alatt formálódott ki a VKF–2. osztály terrorizmusa. Ő volt az, aki az osz-

tályba „csendőrnyomozó alosztály"-t és külön hadbírót épített be, és a politikai üldözés terére tolta át az osztály szolgálatát, amit csak jóval később, belügyminiszteri követelésre szüntettek meg. Ruszkay honosította meg azt a felfogást a defenzív szolgálatban, hogy aki kommunista, az egyben kém is, mert kapcsolatai révén híreket szolgáltat vagy szolgáltathat a Szovjetunió részére. A legszélsőségesebb németbarát volt, fajgyűlölő, kegyetlen, kíméletlen alaptermészetű, telve kalandorhajlamokkal. Neve a németbarát és nyilas tisztek körében fogalom volt, felé tekintettek a szemek: Ruszkay, a megalkuvást nem ismerő, a merész, a tehetség.

Mint hadtestparancsnok teljesen beállítottságának megfelelően vezetett és irányított. Talán egy hadtestnél sem volt olyan tábora a nyilas érzelmű tiszteknek, mint Pécsett, az ő parancsnoksága idején. Mérhetetlenül öntelt volt, önimádó, monoklis, előkelősködő, nagyképű. Alárendeltekkel szemben fennhéjázó, fölényes, elöljárókkal szemben kihívó. Anyagi tekintetben saját előnyét erőszakosan biztosító. Összegezve: komisz jellem és hitvány katona.

Werth Henrikkel, a vezérkar főnökével is hadilábon állt. A két németbarát sváb nem bírta egymást. Ruszkay Werthet megalkuvónak, elégtelenül nemzetiszocialistának tartotta, Werth pedig – mint minden németbarátsága mellett is rendkívül egyszerű és puritán egyéniség – utálta ezt a gőgös, vele is feleselő, előkelősködő tábornokot. Ennek az ellentétnek komikus következményeit is tapasztalhattam. Werth kicsinyesen kötekedett Ruszkayval. Írásbeli felterjesztéseket adott vissza, azzal az indoklással, hogy Ruszkay aláíráskor az „altbgy" rövidítés után nem tett pontot, holott ezt az ügyviteli szabályzat előírja. Kifogásolta, hogy az egyik

felterjesztés „nem az előírt nagyságú papíron tétetett meg" stb. Ruszkay ilyenkor gorombán válaszolt, írásban. Szóval, magasrangú generálisaink e történelmi órákban „korszerűen" készültek a nemzeti helytállásra.

1940 februárjában Budapesten tábornoki és vezérkari megbeszélés volt az erődrendszerek áttörésének tüzérségi technikája tárgyában. A megbeszélés kezdete előtt bejött a terembe Werth Henrik parancsőrtisztje azzal, hogy Werth hívatja Ruszkayt. Ruszkay kiment, és nem jött vissza. A megbeszélés szünetében hallottam, hogy Ruszkayt nyugdíjazták.

Visszaérkezve Pécsre, Ruszkay tiszti gyűlést rendelt el. Itt nagy búcsúbeszédet tartott egészen fiatal tisztek jelenlétében. Szidalmazta Werthet, aki katasztrófába viszi a honvédséget: neki azért kell nyugdíjba mennie, mert jó nemzetiszocialista, mert ő jobban látja a jövőt, mint a betokosodott, gyáva, cselekedni nem merő államvezetők – akik spekulálnak, nem akarnak fenntartások nélkül együtt haladni a németekkel –, de eljön az idő, amelyik neki fog elégtételt szolgáltatni. Nyugdíjazása után azonnal Szálasihoz ment, és belépett pártjába. Nagy ismeretségi körében agitált, kormány, kormányzó, vezérkari főnök ellen. Ezért altábornagyi rendfokozatától hamarosan megfosztották, „honvéd nyugdíjas" lett, ami annyit jelentett, hogy altábornagyi nyugdíját megkapta, de egyenruhát nem viselhetett, rendfokozati elnevezését és címeit nem használhatta. Szálasi és Ruszkay természetesen nem fértek meg egymással – mindkettő „vezéregyéniség" –, összevesztek; Ruszkay külön utakra tért, ellenségek maradtak. Ruszkay a németek felderítő szolgálatába lépett, kémkedett, tiszt barátaitól minden adatot megkapott, és továbbította a németeknek, a megszállás után ő volt a Gestapo

főinformátora, sugalmazója, tanácsadója; 1944. október 15-e után „Köszöntlek, Szálasi" címmel újságcikket írt, kibékültek. Ruszkay lett a magyar SS főparancsnoka. A háború után felakasztották.

*

1940 elején tovább szélesedett a német agresszió. Megszállták Dániát, Norvégiát, májusban megindították az offenzívát nyugaton. Lerohanták Hollandiát, szétszórták a belga hadsereget, Dünkirchennél úgy megverték az angol hadsereget, hogy csak az embereket lehetett igen nagy nehézségek árán, minden hadianyagot otthagyva hazamenteni. Franciaországban elképesztően rövid idő alatt győztek, június 14-én már elfoglalták Párizst.

Lehet-e csodálkozni azon, hogy ekkor, a hitleri sikerek láttán, Magyarországon a németek hűségén maradást tartották sokan egyedül üdvözítőnek? Hol volt a jel, amely arra mutatott, hogy Hitlernek nem sikerül minden? A Szovjetunióból csak olyan hírek jöttek (például Molotov beszédeiről), hogy semlegességét megőrzi, óvakodik a nagyhatalmak háborújában részt venni, gazdaságilag együttműködik Németországgal, német gazdasági szakembereket, technikusokat alkalmaznak, a szovjet–német megnemtámadási szerződést megtartja stb. stb. Nem látszott ezek mögött és akkor a németellenes, antifasiszta irányzat tevékenysége.

A francia hadsereget nálunk komoly katonai körökben soha nem becsülték le. Első világháborús teljesítményei nagyon is ismeretesek voltak. A francia nép hazaszeretete, fanatizmusa, boche-gyűlölete ugyancsak közismert volt. A Maginot-vonalat a kor legtökéletesebb műszaki akadályának tartották. Franciaország azonban az első világháború győzelmes befejezte után

mámoros önbizalomba esett. Katonai vezetői, Pétain marsall elmaradott katonai doktrínáinak hatására áttörhetetlennek hitték az erődítéseket, a demokratikusnak nevezett tőkésuralom, az egyéni spekulációk, a vagyonszerzések dekadenciába sodorták a nemzetet. A francia nagytőkések és a francia „petite bourgeoisie" kisebb ellenséget látott a nemzetiszocializmusban, mint a kommunizmusban. A kommunistákat üldözték. Nem ismerték fel a hazájukat fenyegető német veszedelem nagyságát, hittek és bíztak abban, hogy a hitleri agresszió végül a gyűlölt és tőkéjüket veszélyeztető bolsevista ideológia, a Szovjetunió ellen fog fordulni. Miért lelkesedjenek egy olyan harcért, amelyben az ellenség végső soron szintén a tőke uralmát szolgálja? Miért ne lehetne azzal keresni a megegyezés útját, és ha mégis támadna, miért ne lehetne a harcot defenzív elgondolások alapján vezetni, időt nyerni, és politikai ügyeskedésekkel a Hitler által régen hirdetett, kívánatos irányba terelni a háborút? A katonák feladták a hadászati támadás gondolatát, visszakanyarodtak a régi városostromokra emlékeztető taktikához – elárulták a hazaszerető francia népet. A megalázó vereséget elősegítették.

Most már a második nagy hadjáratot fejezte be győzelmesen hihetetlen rövid idő alatt a német hadsereg.

Ezen a hadseregen még van mit gondolkoznia a történetírásnak.

Sokfélét olvashattunk a német hadseregről. Gyakran hozzá nem értő és lebecsülő megállapításokat. Az ilyenek írói arról is megfeledkeznek, hogy állításukkal a végül győzedelmes szovjet hadsereg hősi harcainak értékét szállítják le. Egy rosszul vezetett, gyenge minőségű hadsereggel szemben ugyanis nem nagy dicsőség győzni. A Szovjetunió győzelme éppen azért volt a világtörténelemben szinte egyedülállóan nagy, mert egy

nagyon kemény, szívós, hihetetlenül küzdőképes hadsereget tudott megverni. És egyedül csak ő tudta megverni. Ha a Szovjetunió megtámadása előtti harcokat nézzük: a lengyel, norvég, holland, belga, francia–angol, afrikai, a tengeri csaták rendre német győzelmeket hoztak, szinte kétségbe ejtve a nyugati hatalmakat. Ezek csak akkor lélegzenek fel, amikor Hitler a Szovjetunió ellen támad, és ezzel bekövetkezik a második világháború fordulata.

A német hadsereg bizony nagyon kemény, félelmetes ellenfél volt. Embertelenül kíméletlen. Vezetése, felszerelése, kiképzése és harcos szelleme egyaránt kitűnő. Valamit azonban nehéz megérteni. Ugyanis: a felszerelés és kiképzés nem rejtély; anyagi tény, és érthető, egyszerű katonai rutinmunka. Egy olyan állam vezetői, akiket áthat az agresszió, a háborús politika, anyagi áldozatot nem sajnálva, korszerűen felszerelik és kiképzik a hadsereget. Ami nem érthető, az a küzdőképesség. Még a legjobban felszerelt és kiképzett hadsereg sem képes olyan harcokra, mint amilyeneket a német hadsereg megvívott, ha a hadseregnek nincs szellemi motorja, olyan eszméje, amiért az emberek fenntartás nélkül odadobják az életüket. A német hadsereg katonatömegeit is kisemberek, munkások, parasztok adták, nem harcias junkerek meg zsoldosok. A tömegben ott volt az a rengeteg baloldali ember is, aki Hitler előtt szervezett munkás volt, százezrével tagja egy történelmi kommunista pártnak is, bár tízezreket öltek meg, zártak koncentrációs táborba. Mi fokozta fel hát és tartotta meg a névtelen katonatömeg küzdőképességét és kitartását? A vasfegyelem, a terror? Az első világháborúban a csehek a terror ellenére sem harcoltak, és a cári hadsereg orosz katonája is megelégelte végül a terrort. (Ugyanaz a nép mint szovjet katona mire volt képes a második világháborúban, fölismerve a harc értelmét!) A terror nem minden, a propaganda sem, a „német élettér” szuggesztiója sem, az antibolsevista „keresztes hadjáraté” sem. Világuralmi törekvések nem serkentenek végsőkig való kitartásra közkatonákat. A németek pedig hadjáratok sorozatát vállalták, életüket sem kímélték, és barbár, embertelen parancsokat is engedelmesen végrehajtottak. Még Berlin előtt is igen keményen harcoltak, holott a vereség már nem volt vitás. A szovjet katonai írók mind elismerik ezt, a berlini csatát sem tüntetik fel úgy, mintha könnyű harc lett volna. Sztálin 1944-ben – a második front megnyitását sürgetve – azt mondta: „a németek úgy harcolnak, mint az ördögök”.

A német hadvezérek, vezetők kitartásának egyszerű a magyarázata. A német hadsereg tömegeinek kitartását még mindig érthetetlennek lehet tekinteni. Mindaddig, amíg a kitartásnak történelmi okszövevényét objektíven föl nem tárja a történetírás, a valóban nagy ellenség erejének lebecsülését mellőzve, a kínálkozó általánosításokat, vulgarizáló megbélyegzéseket kerülni kell.

Compiègne-ben aláírták a német–francia fegyverszüneti szerződést. Ezt Magyarországon eléggé széles körben kárörömmel vették tudomásul. Francia politikusoknak volt köszönhető Trianon. A francia tragédia igen kevés sajnálatot ébresztett.

13.

Nálunk, a IV. hadtestben Ruszkay távozása után több személyi változás következett be. Az új hadtestparancsnok Horváth László altábornagy, az új vezérkari főnök Futó József vezérkari ezredes lett, ennek helyettese,

egyben a hadtest vezérkari osztályának vezetője pedig én lettem.

Horváth altábornagy teljes ellentéte volt Ruszkaynak. Egyszerű, becsületes, kötelességtudó katona, németbarátságában semmi kirívó szélsőség; nyilas szélsőjobboldali vagy egyéb politizálást nem tűrt. Parancsnokságának kezdeti idejéhez szokatlan emlékem fűződik. Még nem vette át a parancsnokságot, amikor megérkezett Werth rendelete, hogy két hét múlva a IV. hadtest törzstisztjeivel három napig tartó harcászati megbeszélés tartandó Horváth altábornagy személyes vezetésével a rendeletben meghatározott témájú harcfeladatról. Az új hadtest vezérkari főnök még nem vonult be, így a megbeszélés előkészítése – feltevés, tervezett lefolyás stb. – teljesen rám maradt. Elképzelésemről általános tervet készítettem, felutaztam vele Budapestre, és bemutattam Horváth altábornagynak, aki ekkor még itt ez egyik hadosztály parancsnoka volt. Ő a tervet változtatások nélkül jóváhagyta, és megbízott a részletes kidolgozással. Amikor bevonult Pécsre, minden a legrészletesebben el volt készítve, még a felteendő kérdések és az arra általam megfelelőnek tartott válaszok is. A megbeszélés napján megérkezett Werth, és három napon át ott maradt. Horváth szó szerint követte az általam kidolgozottakat. A végmegbeszélésen Werth kijelentette: eddig az összes hadtesteknél végighallgatta a hasonló témájú harcászati megoldásokat, ilyen kitűnőt még sehol nem látott. Elrendelte az egész elaborátum felterjesztését a Vezérkari Főnökségre, mert azt mintaként ki fogja adni az összes hadtestparancsnokságoknak. Horváth altábornagyot percekig dicsérte. Amikor befejezte, Horváth felállott, és a legnagyobb meglepetésemre jelentette – az egész tisztikar előtt –, hogy a lefolytatott megbeszélés nem az ő munkája, áthelyezésével kapcsolatos teendői miatt a kérdésben elmélyedni nem tudott, mindent tőlem kapott meg teljesen kidolgozva. Nem hiszem, hogy ezt más tábornok megtette volna a honvédségben. Werth odajött hozzám, és kezet rázva külön megdicsért. Érthető, hogy ezek után Horváth altábornagyot nagyon tiszteltem. De a jelenlevő tiszteket is megnyerte ezzel a gesztusával.

Az új hadtest vezérkari főnök, Futó ezredes ugyancsak igen rendes ember volt, rendkívül gyors észjárású, jól képzett, szélsőséges nézetektől mentes. Hibája: túl hirtelen, élénken reagáló természet, döntéseit elhamarkodja. Igen jó viszonyba kerültünk. Pár hónap múlva azonban a következő helyzet alakult ki: Horváth altábornagy lassú, megfontolt, merevebb ember (a vezérkarban elterjedt gúnyneve: „Kockafejű Laci"), Futó gyors, hirtelen, a felmerülő kérdések lényegét pillanatok alatt átlátja. Nincsenek idegei parancsnoka lassúságához, néha nyögdécselésének kivárásához, türelmetlen, és ilyenkor nyersen szókimondó. A két ember nehezen fér össze, én, mert mindkettővel jó viszonyban vagyok, rövidesen a villámhárító szerepére kényszerülök. Egyes referátumok után Futó behív szobájába, csapkodja az aktákat: „Nem bírom tovább ezt az öreg hülyét." Ilyenkor lecsendesítem, nyugtatom. Percek múlva Horváth hívat: „Futó ezredes úr viselkedése tűrhetetlen – ez és ez történt –, kérni fogom a felváltását." Most őt nyugtatom, és dicsérem neki Futót. Egy-egy ilyen vihar után pár napos, hetes csend, azután kezdődik minden elölről.

*

Az 1940 első felében bekövetkezett német sikereken felbuzdulva, a magyar kormány is elérkezettnek látta az időt, hogy revíziós célkitűzésekből továbbiakat való-

sítson meg. A trianoni békeszerződés határozványai gyakorlatilag már valóban teljesen megsemmisültek. Minden azon múlt, hogy Németország és Olaszország miképpen fogadja az Erdélyre irányuló magyar követeléseket. A magyar kormány Hitlert áprilisban igyekezett rávenni, hogy járuljon hozzá Románia megtámadásához. Kísérlete eredménytelen volt. Hitlernek Romániára legalább olyan mértékben szüksége volt, mint Magyarországra. A magyaroktól inkább mezőgazdasági termékekre volt szüksége. És távlatilag legfeljebb területének felhasználására a Szovjetunió elleni terveihez. Románia olaja azonban életszükséglet volt hadserege számára. Ezenkívül Románia határait ekkor még Anglia garantálta, a Hitler beleegyezésével történő magyar agresszió csak rontotta volna az Angliával való megegyezés eshetőségeit, amit Hitler kezdettől fogva szeretett volna elérni, hogy egész erejével kelet felé fordulhasson. Ezt a megegyezésre való készségét bizonyítja az is, hogy a Franciaország elleni háborúban Dünkirchennél nem engedte meg az angol hadsereg megsemmisítését, holott erre a lehetőség megvolt. A hitleri politika, szokásához híven, a magyarokat is, a románokat is különféle hazugságokkal és ígéretekkel igyekezett megtartani.

1940 júniusában a Szovjetunió visszakövetelte Romániától Besszarábiát és Bukovina ukránlakta területét. Bárhogy húzódozott is a román kormány a követelés teljesítésétől, ezt a németek felé orientálódva sem tudta elkerülni. A magyar kormány kihasználta ezt a tényt: Besszarábiát ugyanolyan békediktátum csatolta Romániához, mint Erdélyt, s ha a Szovjetunió jogos követelésének engedett Románia, úgy engednie kell Magyarországnak is. Ezenkívül a németek felé hatásosnak vélték a mindig bevált mumus emlegetését: a szovjet veszedelemmel, a szovjet terjeszkedéssel szemben sokkal jobb az erős, megbízható, mindig antibolsevista Magyarország, mint az első világháborúban közös ellenség, Románia. Hitlerék még mindig nem engedtek. A magyar kormány erre – bizonyos olasz inspirációkra is támaszkodva, a németeknek fűt-fát ígérgetve (fokozottabb mezőgazdasági segítség, magyar vasútvonalak átengedése stb.) –, német hozzájárulás nélkül katonai intézkedéseket foganatosított, részleges mozgósítást rendelt el. Akkori értesülésem szerint ennek legélesebb követelője Werth Henrik vezérkari főnök volt. A közvetlen környezetét képező vezérkari tisztek egyértelműleg azt mondták, hogy Werth képviselte a kormány diplomáciai utakat kereső és kunyerálgató eljárásával szemben a cselekvő katonai akaratot.

A IV. hadtesthez is megérkezett a mozgósítási parancs, emlékezetem szerint már május végén. Teljesen zavartalanul hajtottuk végre. A mozgósított alakulatok részben a békehelyőrségekben, részben Pécs környéki falvakban állomásoztak, és a kiképzés tökéletesítésével foglalkoztak. Mint a hadműveleti osztály vezetője, állandóan csapatszemlékre jártam a hadtestparancsnokokkal. A kiképzés súlyát az erődrendszerek megtámadásának technikájára kellett helyezni, amire vonatkozólag számos utasítás, rendelkezés érkezett a vezérkar főnökétől. Utasítás és írás volt tehát elég, de fegyver nem, illetve csak ugyanolyan mennyiségű és minőségű, mint addig. A hadtest alakulatainak anyagi harcértéke tehát semmit nem változott, minden ugyanolyan szedett-vedett, elmaradott volt, mint 1939 őszén. Hetek múltával, az állandó gyakorlatozás révén, természetesen nagyot javult a kiképzési fok, de hát a modern háborúhoz ez magában még nem elég! A hangulat eléggé bizakodó volt: a románok katonai értékét nem becsülték sokra. Erdély neve pedig lelkesített, vonzott.

Egyik mozgósított ezredünk zászlóaljparancsnoka – a 38/I.-é – Albrecht főherceg volt. A zászlóaljnál tartott szemlék során ismertem meg. Megjelenése kitűnő, férfias, kisportolt, semmi Habsburg-enerváltság. Megnyerő modorú. Tökéletesen beszél magyarul, kiejtése hibátlan. Alérendeltjei határozottan szeretik. Együtt étkezik tisztjeivel, a maga számára semmilyen téren semmi különbségtevést nem enged meg. A legénységgel sokat törődik, emberséges. Ami a bürokratizmus miatt nem számítható fel, saját zsebéből fizeti (emberek pénzbeli jutalmazása, étkezésfeljavítás egy-egy nagyobb gyakorlat után, kiképzési segédeszközök beszerzése stb.). A tisztikarban szokásos tegeződést nem követi, a tradicionális Habsburg-szokás szerint felfelé és lefelé mindenkit magáz. Tökéletesen engedelmes. A többi zászlóaljparancsnokok szabad idejükben a környező falvakból bejárnak Pécsre, Albrecht ezt külön engedély kikérése nélkül soha nem teszi. Volt úgy, hogy meglepetésszerűen már reggel 7-kor érkeztünk a zászlóaljhoz; a gyakorlótéren találtuk, ahol a kiképzést vezette. A szabályzatokat, előírásokat igen jól ismerte, jó harcászati érzéke is volt. Saját személyének népszerűsítése teljes sikerrel járt. Külső, látható és határozottan előnyös emberi tulajdonságai jól eltakarták belső értéktelenségét.

Június végén kaptuk meg a felvonulási parancsot. Vasúti szállítással általában Csenger, Jánk, Nyírmada, Kántorjánosi, Nagyecsed területére irányítottak. A hadtestparancsnokság Mátészalkára került. A hadműveleti osztály vezetésére a honvéd vezérkar főnöke közvetlen az elindulás előtt Szántay vezérkari őrnagyot rendelte ki Budapestről, nekem pedig a hadtest anyagi vezérkari osztályát (szállásmester) kellett átvennem. Az anyagi vezérkari szolgálattal járó teendőket elméletileg jól ismertem, annál nagyobbak voltak a gondjaim a korszerűtlen utánszállítási eszközök miatt. Szekerek, rozoga tehergépkocsik, üzemanyaghiány, a szolgálatban járatlan, begyakorlatlan közegek.

A felvonulási területen is csak kiképzési munka folyt. Semmiféle ellenséges tevékenység, még járőrviszonylatban sem. A hadtest anyagi alapjait képező ellátó oszlopokat teljes mértékben feltöltötték, így minden előkészület megtörtént a hadműveletek megkezdésére. Miután aránylag hosszú időn át semmi nem történt, lassanként már nem gondoltunk arra, hogy háborúra kerül sor, a csapatok élete az őszi gyakorlat békés jellegére emlékeztetett. Körletünkben csak egy atrocitás fordult elő. Ezen a területen meglehetősen sok zsidó élt. Mindjárt megérkezésünk után az egyik, Mátészalkán beszállásolt tüzérüteg parancsnoka korán reggel őrségekkel lezáratta az üteg szálláskörletének kijáratait, összeszedette az összes szakállas és pajeszes zsidót, mindeniket szőrteleníttette. Panaszt emeltek. Az ütegparancsnok azzal védekezett, hogy neki kötelessége alárendeltjei egészségét megóvni, körletében a sok szakállas miatt tetűveszélyt sejtett. Horváth altábornagy szigorú parancsban közölte, hogy a zsidósággal szemben semmiféle önkényeskedést nem tűr, és aki háborgatja őket, haditörvényszék elé állítja. Több panasz nem is volt.

Egy napon a hadtestparancsnoknak az egyik községből telefonált az ottani földbirtokos, arisztokrata. Elmondta, hogy kastélyába egy kocsioszlop parancsnoka szállásolta be magát, a kastély gazdasági épületeibe pedig az alakulat szekereit és lovait. Ő a tiszt részére a kastély egyik vendégszobáját bocsátotta rendelkezésre, a tisztnek saját konyhájáról küldi a teljes napi étkezést. A tiszt nemcsak hogy udvariassági látogatást nem tett

nála, hanem sem neki, sem családja nőtagjainak nem köszön, cselédségének parancsolgat, most pedig a kastély kertjében levő családi temetőbe legeltetni rendelte a kocsioszlop lovait. Segítséget kér.

A hadtestparancsnok kirendelt az ügy kivizsgálására. A kocsioszlop-parancsnok egy budapesti kishivatalnok, tartalékos főhadnagy. Megkérdeztem, hogyan tudja összeegyeztetni, hogy a ház gazdájától elfogadja a napi étkezést, a szállást, kiszolgálást, és még csak nem is köszön neki. Hetykén válaszolt: ő utálja az arisztokratákat, ez is egy zsidó- és angolbarát, ő nemzetiszocialista, semmiféle kötelezettséget nem ismer el ilyen ellenségekkel szemben. Elcsendesedett, amikor nem éppen kíméletes hangon elrendeltem, hogy 15 perc leforgása alatt embereivel együtt hagyja el a kastély területét, és oda többé a lábát sem teheti be.

Mondhatná valaki, hogy az arisztokratát védtem meg. Nem az arisztokratát, hanem az embert és az emberi tisztességet védtem. Mindegy, hogy az ember mint ember arisztokrata-e. Ha az a tiszt akkor mereven elzárkózik az arisztokratával szemben, nem fogad el tőle semmit, megelégszik egy falusi házban talált szobával, akkor jogosult lett volna fölötte elnézni. Így azonban ez csak pimaszság volt. S ha nem érthetünk egyet a zsidók megalázásával, mert emberek, akkor más ember emberi jogainak lábbal tiprására sincs mentség, akkor sem, ha az illető arisztokrata.

Július végén megszervezték az egész Erdély területére kiterjedő katonai közigazgatást, amelynek közegei majd az akár háború útján, akár békés úton visszakerült területre bevonulnak, és megkezdik működésüket. A két előző megszállás tapasztalatai alapján most már ezeket az erre a célra kiszemelt tiszteket Budapestre előzetesen tanfolyamra rendelték, ahol szakemberek oktatták őket felmerülhető feladataikra. A tanfolyam ünnepélyes záróvizsgával zárult, amelyen minden arcvonalbeli hadtesttől egy-egy vezérkari törzstisztnek is meg kellett jelennie mint megfigyelőnek. Hadtestünktől engem rendeltek ki. A vizsga a Belügyminisztérium nagytermében volt. Megnéztem a garnitúrát. Bizony, nem voltam elragadtatva a személyektől. Jobbára öreg, nyugdíjból előhúzott emberek, vagy olyanok voltak, akiket valamilyen okból idő előtt elküldtek a szolgálatból. Néhány összefoglaló előadás és pár feltett kérdés után Teleki Pál miniszterelnök beszélt, aki az egész záróvizsgát végighallgatta. Szavai mély értelműek voltak, és mérsékletre intők. Röviden összefoglalta Erdély magyar történelmét, a magyar–román–szász nép viszonyát a történelem során. Különösen hosszan, dicsérőleg beszélt az egyszerű erdélyi román népről. Mindenkit óva intett, hogy benne ellenséget lásson, vele fölényeskedjék, vagy valamiféle bosszúra gondoljon. Mindent meg kell tenni – hangoztatta –, hogy az erdélyi románság különbséget érezzen a mostani bánásmód és a Monarchia idejebeli között. Feladatul szabta, hogy a románokat minden intézkedésben a magyarsággal teljesen egyenrangú állampolgárként kezeljék. A magyar kormány, mondta, anyagiakban hatalmas segítséget fog nyújtani az erdélyi részeknek, és mindent megtesz a nemzetiségi béke érdekében. Azután igen feddőleg nyilatkozott a tisztikar hangulatáról: „Ismerem a hadsereg tisztikarának túlzó hangját; bosszút emlegetnek a románokkal szemben, sőt olyanok is akadnak, akik olyan ostobaságokat mondanak, hogy ki kell irtani, vagy ki kell kergetni őket." Hogy képzelik azt, hogy barbarizmussal problémákat meg lehet oldani? Egy kis nemzetnek minden magatartásában fokozottan szem előtt kell tartani, hogy a világ szimpátiájára szük-

sége van, embertelenségekkel ezt nem lehet megszerezni. Elrendelte, hogy kívánalmait ismertessük a bevonuló csapatok parancsnokaival, tisztjeivel.

Visszamenve részletesen jelentettem a hallottakat. A tisztikar kioktatása is megtörtént. Úgy láttam azonban, különösebb hatása nem volt. Ha éppen nem is hallottam beszélgetéseim során vérre vágyó bosszúkijelentéseket, de a románok iránt igen kevés megértést tapasztaltam. Hiába: a nemzetiszocializmus fajelnyomó eszméinek mérge már erős volt.

Románia 1940. júliusban felmondta az angol garanciákat, és behódolt a tengelyhatalmaknak. A román uralkodó osztály rettegett a Szovjetuniótól, a magyar fenyegetés mögött pedig a német és olasz támogatást sejtette. A tengelyhatalmakhoz való csatlakozásától Erdély megmentését remélte. Ezért adta el magát Hitlernek. Lépése eleinte nem is volt eredménytelen: a németek továbbra is erélyesen tiltakoztak a magyar hadi készülődések ellen, mindenféle katonai akciót elleneztek, kijelentették, hogy ha Magyarország beleegyezésük nélkül mégis cselekedném, magára hagyják, semmiféle támogatást nem adnak.

A magyar kormány azonban továbbra is kilincselt Hitlernél, továbbígérgetett, és nem volt hajlandó hadseregét visszarendelni. Egy délkelet-európai konfliktus sehogy sem illett Hitler számításaiba, ezért Mussolinival együtt a magyar és román kormánynak nyomatékosan tanácsolták a békés megoldást, közvetlen tárgyalások alapján. Augusztus elején Károly román király engedett Hitler kívánságának. Turnu-Severinben meg is indultak a magyar–román tárgyalások, de előre látható volt, hogy eredményt nem fognak hozni.

A turnu-severini tárgyalások napján Budapestről erélyes hangú kifogás érkezett hozzánk. A hadtest csapatai átlépték a román határt, és területeket foglaltak el. Nem tudtunk erről, ilyen jelentés a csapatoktól nem érkezett. Kiderült, hogy Albrecht főherceg önhatalmúlag, mindden kérdezés és engedély nélkül átment a zászlóaljával román területre, és több falut birtokba vett. A román csapatok minden ellenállás nélkül visszavonultak. A zászlóaljat azonnal visszarendeltük. Albrecht a vizsgálat során azt jelentette, hogy a vele szemben levő magyarlakta községekből a határon átszökött magyarok kérték, vegye oltalmába falujukat, a románok csomagolnak, ők félnek, hogy mindenüket elrabolják. Ő a segítséget sürgősnek látta, tartott attól is, hogy nem kapna engedélyt, ha kérne, ezért cselekedett. Eljárását felsőbb helyen enyhe kifogásokkal tudomásul vették, nyilván főhercegi rangja is közrejátszott.

A turnu-severini tárgyalások megszakadása után érkezett meg a hadtest részére a támadási parancs. A támadás kezdete augusztus 27-re volt meghatározva.

Elöljáró hadseregparancsnokunk Nagy Vilmos vezérezredes volt, vezérkari főnöke Feketehalmy-Czeydner tábornok, a későbbi újvidéki gyilkos. Ez az „1. hadsereg" képezte a támadó zömöt. Emlékezetem szerint a támadási parancs lényege az volt, hogy a III., IV., VI. hadtest a Szamosi-horpadáson át támad Szatmárnémeti, Nagybánya általános iránnyal. Egy másik hadseregcsoport – a VI. hadtest és gyorsan mozgó alakulatok – Rahó–Nagybocskó területéről Máramarosszigeten át támad, délen pedig a megerősített V. hadtest védelemre rendezkedik be mindaddig, míg az északi szárny támadásai tért nyernek, és akkor a Maros völgyében nyomul előre. Egy éjszakán át kidolgoztuk a részletparancsokat. Igen nagy aggodalommal tanulmányoztam a támadási sávunkba eső útvonalakat,

arra a megállapításra jutottam, hogy az utánpótlási feladatoknak a rendelkezésemre álló eszközökkel aligha fogok tudni eleget tenni.

Nem került sor a támadásra. Román kívánságra Bécsben összeült a német–olasz döntőbíróság, és augusztus 30-én Magyarországnak ítélték Erdély északi részét.

Nem mondhatom, hogy a döntőbíróság határozatát általános megelégedéssel fogadta a magyar nacionalista közvélemény. Megjött az étvágy: egész Erdélyt remélték, „történelmi jogon", talán még inkább elvárták volna a németbarátság alapján. A tisztek között nem egy olyan véleménnyel találkoztam, hogy inkább engedték volna megtámadni Romániát, akkor egész Erdély visszakerül.

Egy önálló magyar hadművelet sikere – véleményem szerint – kérdéses volt. Még a háborús feszültségek előtt néhány harcászati megbeszélésen a gyakorlatvezetőnek az volt az álláspontja, hogy ha egy magyar hadosztály három ellenséges hadosztállyal (kisantant) áll szemben, a magyar katona kiválósága és a fölényes magyar vezetés következtében az erők kiegyensúlyozottaknak tekinthetők. Ezt a véleményt soha nem osztottam. A románok technikailag jobban voltak felszerelve – tüzérség, harckocsik –; és a visszaszerzés és a megtartás vágya egyformán lelkesítette volna a szembenállókat. A hadműveletet esetleg befolyásolhatta volna az erdélyi magyar lakosság magatartása, remélt felkelése a küzdő román hadsereg hátában. Továbbá az, hogy milyen lett volna Bulgária magatartása. Hadvezetésünk „fölényes" tudásáról, helyzetismeretéről – amit annyira szeretett hangoztatni –, sajnos, igen szomorú tapasztalatokat szereztem.

A döntőbizottság határozata után a mozgósított állomány 30 százalékát le kellett szerelni. Több alakulatot teljes egészében visszairányítottunk (Albrecht főherceg zászlóalját is). Ennek ellenére még olyan sok csapatkötelék maradt meg a hadseregben a bevonulásra, hogy senki sem értette, miért kell ilyen nagy erőkkel menni! Már olyan hírek is szállingóztak, hogy „nem állunk meg a kijelölt határoknál", hanem a többi területet is birtokba vesszük, kész helyzet elé állítva a németeket.

A kormányzat a propaganda minden eszközével terjesztette, hogy a döntőbizottsági határozat óriási politikai siker. Egyidejűleg bizalmas utasítások érkeztek, hogy a döntőbizottsági határozatot kritizálni nem szabad. Arról nem esett szó, hogy mivel fizetett a magyar kormány: különleges jogokat biztosít a magyarországi német kisebbségnek; a Volksbundnak mint a németség politikai pártjának a működését nem korlátozza, az államapparátusban megfelelő arányszámot biztosít a német származásúaknak, a nemzetiszocialista eszme terjesztését megengedi, a zsidókérdést véglegesen megoldja, nagyobb mértékben szállít mezőgazdasági termékeket Németországnak, megteremti a magyar és német hadsereg teljes együttműködését, rövidesen szerződésszerűen is csatlakozik a tengelyhatalmakhoz, vagyis: nemzeti függetlenségét feladja.

A IV. hadtest első napi menetcélja a bevonulásnál Szatmárnémeti és környéke volt. Indulás előtti este a hadseregparancsnokságtól Dobák Dénes vezérkari őrnagy érkezett hozzánk, és közölte, hogy a másnapi ünnepélyes bevonulást Szatmárnémetiben a kormányzó is megszemléli. Mivel azonban „félő, hogy a románok valami módon, esetleg fegyveresen is zavarni fogják a bevonulást", a hadtestparancsnokság gondoskodjék Szatmárnémetitől keletre erős, zárt előőrsök kirendelésével a biztosításról. További parancs: „A bevonuló

csapatok teljes harckészültségben legyenek, a seregvonat ne a főútvonalon, hanem mellékutakon nyomuljon elő." Ennek megfelelően intézkedtünk. Két zászlóalj előrement biztosításra, a csapatvonatrészek – az úgynevezett ütközetvonat, amely azt szállítja, amire a csapatnak ütközet előtt, alatt szüksége van – mint a „harckészültség" nélkülözhetetlen kellékei csapattesteikkel meneteltek, a seregvonatot, a parancsnak megfelelően, mellékutakra irányítottuk. Ugyanez éjjel – pár órával az indulás előtt – éktelenül dörömböltek lakásom ablakán. Egy félig részeg, hangos társaság – tisztek, rendőrök, civilek – kiabáltak összevissza, élükön Bajor (Bayer) nyugdíjas tábornok, a későbbi újvidéki atrocitások egyik szereplője. Mondták, hogy ők a katonai közigazgatás vezetői, most érkeztek Budapestről, biztosítsak számukra gépkocsikat a bevonulásra. Semmi közünk nem lévén hozzájuk, azt mondtam, hogy járműveket nem adunk. Bajor erélyeskedett, követelt: hogy menjenek? Mondtam: menjenek gyalog. Kölcsönös gorombaságok után elkergettem őket. Nem tudom, hogy jutottak át a határon.

Csapataink szeptember 4-én indultak. Hazugság lenne, ha azt mondanám, hogy nem örömtől dobogó szívvel mentünk. Magyar voltam, hittem, hogy olyan területre lépünk, amelynek küzdelmes múltja a mi múltunk, amelynek többsége magyar, amelyet saját elveit megcsúfoló erőszakos békeparanccsal vettek el tőlünk. A túlnyomó többség azokban az ünnepi órákban nem gondolt egyébre.

Szatmárnémeti ünnepi díszben fogadott. A lakosság lelkesedett. A főtéren állt a kormányzó, és fogadta a díszmenetet. Mögötte Werth Henrik és Bartha Károly, valamint díszes katonai és polgári kíséret. A hadtest vezérkara kikanyarodott a menetből, és oldalt állt a kormányzótól. Láttam, hogy az élzászlóalj elvonulása után Horthy elkomorodik. Jött a zászlóalj csapatvonata. A rengeteg ócska szekér, rajtuk mindeféle kellék, vödör, széna, lapát, láda, a „cucc". A kormányzó ilyet még soha nem látott, hadseregéből ő még csak kipucoltan díszmenetelő egységeket ismert. Mérgesen odafordult Werthhez és Barthához: „Miféle disznóság ez?" Mindkettő lángvörösen állt, Werth jelentette, hogy a IV. hadtest nem hajtotta végre a parancsát, vonatot nem lett volna szabad ott meneteltetni. Rövid idő múlva a kormányzó elfordult, és otthagyta a díszmenetet. Az eset után még hosszú ideig „igazolgattuk", hogy mi jártunk el a kiadott parancs szerint, szabályzatpontokkal bizonyítva, hogy a „harckészültség-"gel vele jár a csapatvonat ottléte. Azt hiszem, Werth és Bartha is akkor látta először a hadsereg igazi képét. Kicsit gondolkodóba eshettek volna!

Csapataink további menetelése zavartalan volt. Mindenütt ugyanaz a lekesedés, ünneplés. Igaz, hogy csaknem egész útvonalunk – Marosvásárhelyig mentünk – magyarlakta területeken vezetett végig. A magyarság öröme megható volt, mert nemcsak grófok, urak örültek, nemcsak hatalmi és vagyoni előnyökre számítók, hanem a legszegényebb emberek is: parasztok, munkások, nincstelenek. És mégis: sokszor volt az embernek valamiféle megérzése, aminek ésszel nehezen tudta magyarázatát adni. A megérzés nem gondolat. Minden örömöm mellé odatolakodott egy elhessenthetetlen árnyék. Hallgattam az operetthangot: „Átmegyek a Királyhágón, felteszem a huszárcsákóm"; hallgattam az üdvözlő beszédek szivárványszínű frázisait: „Ezer évig a mienk volt, örökké a mienk marad" – jaj, csak be ne csapjuk a bennünk bízókat! Biztos ez? Miért ne lenne

biztos? Nem tudtam. Nem éreztem annak. Ez az örömcsökkentő árnyék véges-végig elkísért.

A románok részéről tudtommal sehol semmi ellenállás vagy rendzavarás nem történt. Egyetlen helyen volt fegyverhasználat, nem a mi hadtestünk területén, hanem a VI. hadtest útvonalán, Ördögkút községnél. Ennek története teljesen megbízható szemtanútól hallottak alapján az alábbi:

A VI. hadtest egyik menetoszlopa Zsibó felé menetelt. A menetoszlop élén a 22. határvadász-zászlóalj haladt mint az oszlop elővédje, mögötte két kilométerre a főcsapat. A határvadász-zászlóalj parancsnoka: Ákosi Károly ezredes. Csapatszolgálatom idejéből magam is ismertem. Eredeti neve Stiplocak volt, típusa a fontoskodó, érvényesülni és feltűnni akaró tisztnek, aki gorombaságáról, kíméletlenségéről volt híres. Az ördögkúti menet előtti este egy csapatszekér, amelyik rosszul tárolt kézigránátot szállított, a rázkódás következtében felrobbant. Azonnal lábra kelt a mese: elbújt vasgárdisták robbantották fel. A hangulat már este idegessé vált. A zászlóaljban elterjedt a hír, hogy a Meszes-hegységben támadás fogja érni. Amikor másnap a zászlóalj élbiztosítása megérkezett Ördögkútra, az utcákon nem tartózkodott senki, a község román lakossága ijedten a házakba húzódott, semmi „fogadás", a házakon mindenütt fehér zászló. Minden valószínűség szerint a falu román papja, vagy valamilyen falusi elöljáró, mégis valamiféle tiszteletadást akart produkálni. Falubàn erre való eszköz a harang. Amint feltűntek az élcsapatok emberei, harangozni kezdtek. A fontoskodó zászlóaljparancsnok attól tartott, hogy ez jeladás az elbújt vasgárdistáknak. Egy altisztet rendelt a templomhoz, hogy a harangozást azonnal szüntessék meg. Az altiszt a torony alá állt, és torkaszakadtából kiabálta, hogy ne harangozzanak. A harangozó, aki talán nem is hallotta – valószínűleg magyarul sem tudott –, csak húzta a kötelet. Erre az altiszt többször fellőtt a toronyba. Amint az élcsapatok ezt meghallották, kiabálás kezdődött: „Lőnek a románok!" A géppuskák tüzet nyitottak a toronyra, és amint minden pániknál lenni szokott, megkezdődött az összevissza való lövöldözés. A kis házakban lapuló lakosság megijedt, és futni kezdett a közeli erdő felé, nyilván abban a hiszemben, hogy a magyarok ki akarják irtani a falut. A megvadult emberek lőni kezdték a menekülőket, azok egymás után buktak fel. A tisztek nem voltak elég erélyesek, a lövöldözést nem tudták – talán nem is akarták – megszüntetni. A pánikot fokozta, hogy a falu L alakú lévén, az L betű alsó szárából származó lövések becsapódásai az L betű felső szélébe értek, ahol a zászlóalj zöme állott. Ekkor ez is lövöldözni kezdett. Ákosi parancsot adott az aknavetőknek a falu lövetésére, a zászlóaljhoz beosztott tüzérüteget állásba rendelte. A falu égett, a kis faházak egyre-másra hamvadtak el, sokan bennégtek a házakban. Ördögkút csaknem teljesen megsemmisült. Az egész felfordulásnak Bakay Szilárd – akkor ezredes – odaérkezése és erélyes fellépése vetett véget.

Az eset után nagy vizsgálat volt nemcsak magyar részről, hanem német–olasz–román bizottság is kihallgatásokat eszközölt. Az ilyen vizsgálatoknál rendszerint minden érintett gátlástalanul hazudik. Most is így történt. Az egyik román kiserőd legénysége a visszamenetel alatt nem tudta elvinni néhány fegyverét és pár láda lőszert. Ezt valahol Ördögkút közelében elrejtették. Ezeket a magyar csapatok megtalálták, és bizonyítékként használták fel a bizottság előtt, hogy csupán egy előkészített és már-már meginduló támadást hárítottak el. Nem kell ahhoz nagy fantázia, hogy elképzeljük

a megmaradt megijedt, írástudatlan egyszerű románok vallomását a bizottság előtt, szemben a másik rutinos féllel. Így aztán senkinek semmi baja nem történt – még szép, hogy Ákosi ezredes nem kapott valami magas hadi kitüntetést.

Az erdélyi bevonulás végrehajtásáról egyébként katonailag a lehető legrosszabb benyomást szereztem. Alapjában véve a megszálló seregtesteket, minden ellenséges behatás nélkül, egyszerű békemenetekkel kellett mozgatni. Az ilyen meneteket teljesen súrlódásmentesen és zavartalanul, minden különösebb vezetési képesség és szervezési hozzáértés nélkül is végre lehet hajtani. Mégis az egész bevonulás tele volt szégyenletes csapattorlódásokkal, alakulatok egymást keresztező menetvonalakon való mozgatásával, vonatrészek lemaradásával, helytelen parancsokból származó esztelen menetteljesítményekkel. Az anyagi ellátó szolgálat nem működött, csapatrészek néha napokig nem kaptak kenyeret, az üzemanyag-ellátás csaknem állandóan késett. A hadsereg anyagi osztályának vezetőjével állandó veszekedéseim voltak, ugyanúgy a hadsereg hadműveleti osztály felületes vezetőjével. Meg is kaptam tőlük: „Magatartásod minősíthetetlen a vezérkarban." Én azt válaszoltam, hogy az a hanyag nemtörődömség minősíthetetlen, az a gondatlan „nagyvonalúság", ami a hadsereg-parancsnokság vezérkarát jellemzi. Mindenki, aki részt vett az erdélyi bevonulásban, igazolhatja állításomat: rendetlenség, fejetlenség, értelmetlen vezetés. Végeredményben nagy bajokat nem okozott, az ünneplő békében mindent meg lehetett oldani, rendbe hozni. De mi lett volna akkor, ha háború, harc lett volna? Ez a „fölényes" magyar hadvezetés? A nagy vezérkari talentum Werth Henrik mindezekből semmit nem látott, az egész fölötti áttekintést elveszítette, ne-

vetséges kicsinyességekben élte ki magát. A marosvásárhelyi díszbevonulásnál parancsnokló hadosztályparancsnokunk sapkában vezette csapatát, mert az Öltözeti és Felszerelési Szabályzat tiszteknek csak csapatparancsnokig (tehát ezredparancsnokig bezárólag) írta elő, ennél magasabb parancsnokoknak nem, a rohamsisak viselését. Ezt Werth megkifogásolta: illett volna, hogy a hadosztályparancsnok rohamsisakot viseljen, ha az általa vezetettek abban vannak. Már régen viszszamentünk Pécsre, amikor még mindig igazoló jelentéseket irkáltunk erről a felháborító esetről. De azt nem kérdezte Werth, hogy kinek a parancsára kellett egyes alakulatoknak napi 40 kilométert menetelni, és milyen okból?

A megszállás alatt alkalmam volt néhány katonai közigazgatási beosztott magatartását megfigyelni. A hadtestparancsnokságnak nem voltak alárendelve. Nemegyszer láttam tökrészeg közegeket – ebből következtetni lehetett, hogyan fogják ellátni feladatukat. Ilyen alkalmakkor – amikor egy új uralomnak tekintélyt és hozzá bizalmat teremteni mindennél fontosabb feladat – semmiféle elnézésnek, megértésnek nem lett volna szabad helyet adni.

Szászrégenben járva beszélgettem egy gazdag szász kereskedővel. Nem örült túlságosan a magyar uralomnak. Hozzá, mondta, sem a magyarok, sem a románok nem állnak közel, ő német. A román uralom alatt jó dolga volt, pénzzel mindent elért. Most nehezebb lesz. A magyaroknál nem pénz kell, hanem protekció, összeköttetés, barátság. A magyaroknál ezzel lehet mindent elérni.

*

Erdély visszacsatolásának befejezte után Magyarország rövidesen és elsőnek csatlakozott a Németország, Olaszország és Japán részvételével létrejött Háromhatalmi Egyezményhez. A németbarát külpolitikának ekkortájt nincs hanghoz jutó ellenzéke. A magyar „baloldal" (akkori értelmezés szerinti baloldal) sem támadja a külpolitikai németbarátságot – igen kevés kivételtől eltekintve –, csupán a nemzetiszocializmust, a hungarizmust, tehát a fasizálódó belpolitikai vonalat. A nyilas irányzat felerősödik, Szálasi amnesztiát kap, a „népi németek" csaknem területenkívüliséget élveznek, fütyülnek a magyar törvényekre. Minden politikai pártban erős a jobbratolódás, a földalatti kommunista pártnak még létezéséről is alig hallani, erről legfeljebb az államvédelmi szerveknek vannak értesülései.

A honvédség tisztikarából többen jártak Németországban, főként hivatalból kirendeltek. Ezek természetesen láttak valamit a német hadseregből, meg is mutogattak nekik sok mindent. Amit láttak, az a mi szegényes hadseregünkhöz viszonyítva monumentálisnak tűnt. Olyan ez, mint amikor Budapestre felkerül a kis faluban élő szegény rokon, szájtátva csodálja meg villatulajdonos rokonának jól berendezett lakását, aztán hazamegy, és nem győz a gazdagságról mesélni. Azoknak a keveseknek, akik jobban láttak, jó szemszögből, és nem hittek, angolbarát, defetista hírük kelt. Hardy Kálmán, mint vezérkari ezredes berlini katonai attasé, az egész nácikérdésről, a német életről a német hadsereg felső vezetésében meglevő problémákról a valóságnak megfelelően, kitűnő információk és megfigyelések alapján jelentett: jelentései nem találtak hitelre, Werth hazarendelte: „angolbarát".

Az erőn levőknek hűséges barátaik szoktak lenni. A hitleri sikerek nagy erőnlétre mutattak. Nemcsak

Magyarország, hanem Románia, Szlovákia, Jugoszlávia is – tehát bennünket legjobban érdeklő szomszédaink – versenyt futottak a kegyekért, egymás ellen acsarkodva, és ezzel alkalmat adva, hogy egymás ellen kijátsszák őket. A Duna menti államok politikailag, gazdaságilag és katonailag egyformán csúsztak Hitler karmaiba, addig folytatott politikájuknak következményeként.

1940. október végén visszatértünk Erdélyből Pécsre.

Az előző két területgyarapodás tárgyalásánál említettem, hogy egyik sem Hitler jóakaratán és a magyar revíziós igényeket szívén viselő érzelmein múlott: ezek kizárólag terjeszkedési politikájának voltak függvényei. Ha megfigyeljük az erdélyi kérdésben tanúsított magatartását, amögött is felismerjük érdekeit. Ezért még magyar nacionalista szempontból sem illeti Hitlert hála.

Az erdélyi területgyarapodás után Magyarországon tetőfokára érkezett a németbarátság. Magyarország politikai arculatának színes térképén 1940-ben uralkodó színlett volna a németbarátságé – mondjuk: a zöld –, és csak fehér foltok jelezték volna a nyugati orientáció, a polgári demokrata felfogás, a nácellenesség lappangását, elszórt piros pettyek a szovjetbarátságot. Ez a képzelt térkép később állandóan változott, és éppen miközben a kormány, a vezető réteg fasizálódott, kopott meg a zöld, terjedtek a fehér foltok, vált érzékelhetővé a piros szín. És a hadi eseményekhez igazodva, a német totális terror növekedésével arányosan csökkent a zöld, zsugorodott végül nyilas-zöld foltokká 1944 végén, 1945-ben, vált uralkodóvá a fehér és a piros mint a közhangulat és közítélet jelzője.

14.

1941 elején Hitler biztosítani akarta magának a Balkánt. Ezen át vezet az út a közel-keleti angol gyarmatokhoz. Olaszország megtámadta Görögországot, és vereséget szenvedett: az angolok veszélyeztethették a romániai olajforrásokat. De legfőképp: el kellett hárítani minden lehetséges meglepetést, mert már elkészült a Szovjetunió elleni támadás terve – a „Barbarossa"-terv, 1940. december 18-án –, és végrehajtásának időpontját is kitűzte Hitler, eredetileg 1941 májusára. Holott érvényben volt a megnemtámadási szerződés, és a Szovjetunió ismételten kijelentette, hogy ragaszkodik a maga békepolitikájához.

A Barbarossa-terv leplezésére Németország ismételten tárgyalásokat kezdeményezett a Szovjetunióval, 1941. január 10-án, Molotov berlini látogatásakor, megerősítette az 1939-es szerződést, és kereskedelmi egyezményt kötött a Szovjetunióval. Berlin fennen hangoztatta, hogy ezzel véget vetettek azoknak az „ostoba fecsegéseknek", amelyek szerint a Szovjetunió és Németország között meglazult a kapcsolat.

1941. február elején ismét volt Budapesten egy több napig tartó harcászati megbeszélés tábornokok és vezérkari tisztek részére. A lejátszott hadművelet az Északkeleti-Kárpátok területén volt. Ez nem volt sem különös, sem feltűnő, mert ilyen megbeszélésekhez mindig más-más tereprészeket választottak. A „piros fél" – az ellenség – igen modern felszereléssel, sok harckocsival, tüzérséggel volt feltételezve. A végmegbeszélésen Werth a következő kijelentést tette: „Vegyék az urak nagyon komolyan az itt hallottakat, bizalmasan közölhetem, hogy rövid időn belül sor kerül egy német–orosz háborúra, amelyben nekünk is közreműködni kell."

telességünk részt venni." Ezen többen meglepődtünk, hiszen német–szovjet megnemtámadási szerződés volt érvényben.

Ez volt az első alkalom, amikor hivatalosan hallottunk arról, hogy a Szovjetunió elleni esetleges háborúban a mi részvételünk lehetséges.

A balkáni helyzet tisztázása érdekében Hitler előnyösebbnek látta, ha Jugoszláviát nem fegyverekkel, hanem diplomáciai ügyeskedésekkel kapcsolja magához. Ennek minden lehetősége megvolt. A Cvetkovics-kormány már régebben tengelybarát politikát folytatott, élénken tárgyalgatott és engedményeket tett Hitlernek. Magyarországgal is normalizálta viszonyát. A magyar kormány – német sugalmazásra – ugyancsak kereste a megbékélés útját Jugoszláviával, látszólag lemondott a területkövetelésekről. A magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződés" első lépés volt a Balkán békés biztosítására törekvő tengelypolitika megvalósulása felé.

A három kisantantbeli állam közül Jugoszlávia volt az, amelyikkel a magyarság leginkább rokonszenvezett. Részben azért, mert a délvidéki szerbek valamikor a többi nemzetiséghez viszonyítva a legjobban megfértek a magyarokkal – sok közös vonás is volt bennük. A világháború alatt a szerbek kemény magatartása tiszteletet ébresztett, hazaszeretetük imponált. A trianoni béke után a magyar politika velük egyezkedve szeretett volna lazítani a kisentente-szövetségen. Amikor ez nem sikerült, a magyar revizionizmus Jugoszlávia leggyengébb oldalával keresett titkos kapcsolatokat, azokkal a horvát nacionalista körökkel, akik a szerb szupremáciát nem voltak hajlandók elismerni. A délszláv belső ellentétek abban az időben – mint a Monarchia idejében is – rendkívül élesek vol-

tak. „Nagy-Horvátország" a horvát nacionalista elképzelés szerint magában foglalta nemcsak Horvát-Szlavóniát, hanem Bosznia-Hercegovinát is, egészen Cattaróig terjedő tengerparttal. Emellett a horvát nacionalisták kultúrájukat, vezető képességeiket mindig nagyobbnak tartották a szerbekénél, a megalakult Jugoszlávia testében a „horvát hazafiak" idegen testként éltek.

A magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés a magyar politika számára sok mindenre jónak látszott: eleget tett a német kívánságoknak, elősegítette a németek további balkáni tervét, szükség esetén egy esetleges magyar–jugoszláv–olasz koalíció még fékezőleg is hathatott a németekre, alkalmas időben pedig a horvát usztasákkal most már könnyebben létesíthető titkos kapcsolatok útján és velük karöltve lehetőség nyílhatott a jugoszláv állam felbomlasztására és a magyar területi revízióra.

A politikai koncepciókon át nem látó magyar közvélemény mindenesetre érzelmi alapú megelégedéssel fogadta a szerződést. Újabb német sikernek könyvelte el, hogy 1941. március 25-én Jugoszlávia csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez. A jugoszláv hazafias és németellenes tömeg azonban szinte nyomban elkergette az egyezményt aláíró Cvetkovics-kormányt. Hitler erre elhatározta Jugoszlávia megtámadását, Magyarország fegyveres részvételét és a német csapatok magyar területen való átvonulásának megengedését is kívánva. Ellenszolgáltatásként felajánlotta a magyar területi igények kielégítését Jugoszlávia rovására. Horthy ehhez hozzájárult, minden valószínűség szerint a legfelsőbb katonai körök befolyására. Katonai vonalon ugyanis már meg is történtek az előzetes tárgyalások. Halder, a német vezérkar főnöke és Werth Henrik, a magyar vezérkar főnöke közötti levélváltás alapján már március 31-én Budapestre érkezett Paulus német vezérezredes a részletek megbeszélése végett.

Teleki ismerte fel, hogy a német kívánságok teljesítése egyet jelent Magyarország semlegességének feladásával, az „örök barátság" erkölcstelen megszegésével és a hitleri agressziós politika teljes szolgai vállalásával. Eddig két vasat tartott a tűzben: a nyugati hatalmaknál (Anglia) Magyarország külpolitikájának megértését igyekezett biztosítani, ami többé-kevésbé sikerült is, különösen a lengyel hadjárat idejében tanúsított ellenállással. Most is tudatta, hogy Magyarország csak abban az esetben vesz részt a jugoszlávok elleni háborúban, ha Jugoszlávia alkotóelemeire bomlik, így az eddigi szerződés önmagától hatálytalanná válik, és ekkor a Jugoszláviában élő magyarság biztonsága érdekében indokoltnak tartja a beavatkozást. De április 2-án megérkezett a londoni magyar követ értesítése: Teleki érvelését nem fogadják el; ha Magyarország belép a háborúba, a diplomáciai viszonyt megszakítják, és hadat üzennek. Így az eddig folytatott németbarát politika egyenes következményeként Teleki kettős politikája teljes csődbe jutott. A német kívánságokat megtagadni most már lehetetlen volt (Horthy már beleegyezett, előrehaladtak a katonai tárgyalások), biztosra lehetett venni, hogy a németek a hadászatilag szükséges átvonulást, ha kell, fegyveresen is kierőszakolják.

A zsákutcából Teleki nem látott kiutat, összeroppant, és agyonlőtte magát. Öngyilkossága megrázó hatású volt. Ha nem is ismertük akkor az indokait, éreztük, hogy az esemény az ország sorsát tekintve nagy jelentőségű. Híre járt, hogy a németek gyilkolták meg. Állították, hogy angol konspirációs levelei a né-

metek kezébe kerültek, és öngyilkosságának napján rejtélyes látogatói voltak, német tisztek, és ők kényszerítették öngyilkosságra. Természetesen ebben az időben Horthyhoz intézett búcsúleveléről, amely ma már közismert, a legfelsőbb körökön kívül senki nem tudott. Velem a levelet a fiatal Horthy ismertette 1943-ban. Előttem is csak akkor vált bizonyossá, hogy valóban öngyilkosság történt.

Emlékezetem szerint már március végén a IV. hadtest parancsnokságához megérkezett Werth Henrik igen bizalmas parancsa: a hadtest területén esetleg megjelenő német csapatok kívánságait feltétlenül teljesíteni kell, egyben a hadtestparancsnok személyesen szemrevételezze a barcsi híd meglepetésszerű kézbevételének lehetőségeit, és erre vonatkozó javaslatait terjessze fel. Horváth altábornagy engem vitt magával. Nézegettük a barcsi hidat, latolgattuk, hogyan oldanánk meg a feladatot: milyen erő, milyen tűztámogatás stb. kellene. Jelentésünket elkészítettük. Nemsokára – az időpontra már nem emlékszem – jelentést kaptunk, hogy német erők érkeztek a hadtest területére. Egy SS-századot előretoltak Barcsra. Ez a faluban beszállásolt. A század parancsnoka kérte a magyar határvadász-alakulat parancsnokát, egy emberének engedje meg, hogy honvédruhában hídőrségbe menjen, így könnyebben megfigyelheti a túlsó oldalt. A híd közepén egy elválasztó korlát volt. Magyar oldalon egy magyar határőr, jugoszláv oldalon egy jugoszláv határőr szokott őrséget állni. Most a magyar oldalon felvezették a németet magyar egyenruhában. Egy darabig nem történt semmi. Azután a német integetni kezdett a jugoszláv őrnek, aki gyanútlanul odalépett a korláthoz. Nyilván máskor is szoktak az őrök egymással beszélgetni. A német cigarettával kínálta, majd hirtelen előrántotta

eldugott rohamkését, leszúrta a gyanútlan jugoszláv katonát, átugrott a korláton, áldozatát bedobta a Drávába. A következő pillanatban a híd közelében fedetten tartózkodó SS-század átfutott a hídon, és lefegyverezte a parton levő jugoszláv őrséget. Órákon belül már átdübörögtek a német gépesített alakulatok, és megalakították a barcsi hídfőt.

Micsoda naivság volt ehhez a „haditetthez" képest az a terv, amit mi készítettünk Horváth altábornagygyal! Tűztámogatás, rohamcsapat-bevetés stb. Naivság volt, de a katonai tisztesség határain belül maradt. Amaz – a „hadicsel" – aljas, régi katona szemével nézve nem harc, hanem közönséges gyilkosság. (Napóleon tábornoka, Murat az egyik Duna-hídnál elbújtatott egy francia gránátos zászlóaljat. Azután integetve, nevetgélve, egyedül odament az osztrák hídőrséghez, és barátságosan közölte az osztrák parancsnokkal, hogy Ausztria és Franciaország békét kötöttek. Hogyhogy nem tudja, még nem értesítették? Barátkoztak, ölelgették egymást – közben a gránátosok átrohantak a hídon, és vér nélkül birtokba vették. Ez is hadicsel volt. Csak egy kicsit más!)

*

Április 4-én érkezik meg a hadtest mozgósítását elrendelő parancs. Pécs repülőtere egészen jelentéktelen jugoszláv repülőtámadást kap. Elhangzik a kormányzó legszerencsétlenebb hadparancsa: „Előre az ezeréves határokig!"

Mozgósítási beosztásom ugyanaz, mint Erdélyben: anyagi vezérkari osztályvezető (szállásmester). Parancs szerint a hadtest két hadosztálya (10. és 12.) és a hadtest közvetlen alakulatok zöme Bajától délre vonul fel, részben vasúti szállítással, részben gyalogmenettel.

A felvonulási területen a hadtest parancsnoksága alá lép a kecskeméti hadosztály. Szervezetszerű 11. hadosztályunkat a baranyai háromszög megszállására rendelik mint önálló hadműveleti egységet.

A hadtest felvonulási területének elérésére csupán a bajai híd áll rendelkezésre. A híd használatát tehát szinte percnyi pontossággal szabályozni kell, nehogy csapattorlódások keletkezzenek, össze kell hangolni a gyalogmeneteket a vasúti szállítmányokkal. A tervezést rám bízzák. Igen nagy körültekintéssel elvégzem. A forgalom szabályozására egy vezérkari századost rendelünk ki. Amikor megérkezünk a hídhoz, ott a legnagyobb rendetlenséget találjuk. A vezérkari százados erélytelen, a szekszárdi hadosztályparancsnok fütyül a kiadott parancsokra, önhatalmúlag saját tetszése szerint tolja át alakulatait a hídon, a híd környéke vonatalakulatokkal (szekerekkel) zsúfolt, teljes a fejetlenség. Ha a jugoszlávok csak egy-két repülőgéppel támadnának, olyan pánik keletkezne, hogy a hadtest jó időre hasznavehetetlen lenne. Szerencsére semmi ellenséges tevékenység nincs, a rendetlenségből nagy ordítozások után kigabalyodunk. A jugoszláv ellenállásról nincs értesülésünk. Tisztikarunk vezetési értékéről az első „haditénykedésünk" láttán ismét megvan a véleményem.

Nagy nehezen elérjük a kijelölt területeket. A hadtest tüzérségének egy része és a hadtestnek a hadműveletek idejére alárendelt közepes és nehéztüzérsége azonban még nem érkezett meg.

A Jugoszlávia elleni akció hadseregparancsnoka Gorondy-Novák Elemér vezérezredes, vezérkari főnöke Ghimesy (Gross) Ernő tábornok (erdélyi szász). Gorondy-Novák (gúnynevén „Goromba Novák") híresen goromba, nagyszájú, erőszakos. Vitába szállni nem

lehet vele, nem is tanácsos. Mindenkinél okosabb. Felvonulásunk még nincs befejezve, amikor Baján megkapjuk a parancsát a támadáshoz való csoportosításra. Ez a IV. hadtest részére egy oldalmenetet jelent keleti irányba: Katymár község környékén kell csoportosulni, 25–30 kilométeres menetekkel, talajutakon, az esetleges ellenséges vonalak előtt. A menet alatt megint csapattorlódások, vonatrészek összekeveredése, zűrzavar. Mi lenne, ha a jugoszlávok támadnának? Gyalázatosan rosszul érzem magam, annál is inkább, mert a hadtest anyagi ellátását biztosító oszlopok sem érkeztek meg még teljes számban. Nagyon félek attól, hogy katasztrófa felé megyünk. Nem történik baj, megint kikászálódunk. Csak az a vigasztaló, hogy ellenséges tevékenység nincs.

A támadási parancs szerint Katymár községtől nyugatra egy kilométer széles arcvonalban a IV. hadtest, tőle keletre, ugyancsak egy kilométer szélességben az I. hadtest seregtestei csoportosulnak a támadáshoz. Vagyis kb. két kilométer szélességben hat hadosztály. A hadseregparancsnokság ilyen jelentős súlyképzéssel véli a döntést elérni. Nem számol az indokolatlan zsúfolással, a szárnyakat nem lépcsőzi. (Aktív és kezdeményező ellenség számára valóságos csemege lett volna beletámadni az oldalakba, különösen harckocsikkal, amelyeknek elhárítására csaknem semmi fegyverünk nem volt. Hadtestparancsnokságunk kéri a támadás időpontjának elhalasztását azzal az indokkal, hogy az erődvonalak áttöréséhez szükséges tüzérség még nem érkezett meg, így a támadás nagy veszteségekkel járna, és nincsenek még megszervezve a szükséges anyagi alapok. Ragaszkodnak a támadás másnap (április 12.) reggeli megindításához. Közlik, hogy támadásunkat német stukák fogják támogatni. Semmiféle tá-

jékoztatást nem kapunk a jugoszláv helyzetről, az erődvonalak megszállásáról. A hadtestparancsnokság elrendeli a közelfelderítést. Az éjszaka folyamán egyöntetűen olyan jelentések érkeznek a csapatoktól, hogy a felderítők nem tudják megközelíteni az erődvonalakat, a járőröket mindenütt erős tűzzel fogadják. Tehát veszteségteljes másnappal számolunk.

Reggel a kiadott intézkedés szerinti időpontban megkezdődik a tüzérségi előkészítés. A támadó csapatok indulásra készenlétben állanak. A német stukák bevetésre készek. Néhány perces tüzérségi tűz után a hadtestparancsnokság telefonján jelentkezik valahonnan egy kötelékünkbe nem tartozó kerékpáros zászlóalj árkászalakulatának parancsnoka, és jelenti, hogy az ő csapatai már az erődvonalak háta mögött vannak, zászlóalja ellenséggel nem találkozva elérte Őrszállás községet; szüntessük be a tüzérségi tüzet, üres állásokat lövöldözünk, és veszélyeztetjük az ő árkászait, akikkel az utakon visszamaradt aknákat akarja eltakarítani. A hadtestparancsnok ennek megfelelően intézkedik, felderítő járőröket rendeltet ki, a német stukák bevetését leállíttatja.

Az történt tehát, hogy nagy tüzérségi lövöldözés, stukatámadás mellett a semmit rohamoztuk volna meg, ha ez a telefonjelentés nem érkezik. Komolyan lehet-e venni egy ilyen hadsereg vezetőinek a tevékenységét és kiképzését? Teljes csődje ez mindannak, aminek tudására olyan büszkék voltunk. A hadseregparancsnokság távolfelderítés nélkül, vaktában intézkedett, a seregtest-parancsnokságok a legelemibb közelfelderítő szolgálat megszervezését is elhanyagolták, a csapatok járőrei – ha egyáltalán kiküldték őket – hamis adatokat jelentettek.

A támadó csoportosításban levő csapatok menetalakzatba mentek át, és Zombor általános iránnyal megkezdték menetüket. A háború tehát elmaradt. Nagy megkönnyebbülés, fellélegzés, jókedv. A déli órákban a budapesti rádió közölte a honvéd vezérkar főnökének „hadijelentését”, amely szerint: „Csapataink lendületes támadással ma hajnalban áttörték az erődvonalakat, éleikkel elérték... (helynevek) vonalát. Csapataink vesztesége csekély, az ellenséges erők mindenütt visszavonulásban vannak.” Ilyenkor van, aki nevet, van, aki büszkén elkönyveli a hamis hősiességet, van, aki lehülyézi a budapesti hírközlő szerveket – és van, aki nagyon, nagyon szégyenkezik. Miért kellett háborút hirdetni? Ha a jugoszláv csapatok a német támadás következtében kiürítették Bácska területét, békés magyar megszállásra lehetett volna hivatkozni. Az álhadvezérségért és álhősi kultuszért később fizetni kellett!

Az első napon délután 4 óra körül éri el a hadtest főoszlopa Zombor városát, amelyet négy gyalogzászlóaljjal, egy tüzérosztállyal, néhány hadtest közvetlen alakulattal és vonatrészekkel száll meg. Jelentős erő. A hadtestparancsnokság is Zomborba kerül. A bevonulás csaknem ugyanolyan ünnepélyes, mint Erdélyben: a magyar lakosság az utcán, kendőlobogtatás, éljen. A csapatok elszállásolnak. Este 7–8 óra körül hullámzik a nép az utcákon. A katonák lányokkal sétálnak, békés, ünnepi hangulat.

Este fél 9 tájban a hadtestparancsnokkal és a hadtest törzs néhány tisztjével vacsorázni indulunk a városháza épületében levő irodáinkból. Amint az udvarra érünk, nekünk szalad egy zombori magyar, és izgatottan mondja, hogy az egyik utcában sétáló magyar katonát padláson elbújt csetnikek agyonlőtték. Közli,

hogy sok csetnik van elbújva a városban, a közeli erdő is tele van velük, ezek a várost éjjel meg fogják támadni. Alig fejezi be, több irányból élénk puska- és géppuskatűz hallatszik, a villanyvilágítás kialszik, teljes sötétség. Senki sem tudja, mi történt. Intézkedni nem lehet, csapat kéznél nincs, az elhelyezési körleteket még nem is ismerjük. Lehúzódunk az épület pincéjébe. Ott van a hadtestparancsnok, két tábornok, a hadtest vezérkari főnök és kb. 10-15 törzstiszt. Állunk, mint a megriadt birkák. Várom, hogy valaki majd csak intézkedik, aki parancsadásra jogosult, de senki nem szól egy szót sem. Figyelem a lövések zaját; inkább saját fegyverek hangja. A más típusú fegyver hangját meg lehet különböztetni. Jelentem a hadtestparancsnoknak: azt hiszem, a saját csapatok lőnek. Menjünk ki, fúvassunk kürtösökkel „tüzet szüntess"-t. Nem mozdul, nem intézkedik. Hajnal felé sikerül nagy nehezen néhány alparancsnokkal felvenni az összeköttetést, az utcákon „tüzet szüntess" kürtjelet adatni. A tüzelés hol alábbhagy, hol fellángol, egész nap tart, csak délután 5 körül szűnik meg.

A következő történt:

A jugoszláv „csetnik"-szervezet kb. 45-50 fiatalt hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerrel ellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek járó-kelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység – nyilván már alkoholhoz is hozzájutva – ugyancsak vaktában lőtt. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak a körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit nem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik végén csapódtak be, az ott elhelyezett legénység

„abból az irányból lőnek a csetnikek"-alapon ugyancsak vaktában lövöldözni kezdett. Fegyelmezett és jó parancsnokok kezében levő csapatokkal szemben az egész „csetniktámadás" jelentéktelen semmiség lett volna, és önmagától megszűnik. Háborúk kezdeti időszakában gyakran van pánik minden hadseregben. De itt nem volt háború, nem volt indokolt idegfeszültség, itt csak fegyelmezetlenség volt – a parancsnokok hibájából.

Néhány jellemző esetet említek.

Látom, hogy az egyik kapualjban meghúzódva egy géppuska tüzel. Tiszt sehol a közelben. Egyik hosszú sorozat a másik után a templomtorony felé. Kérdezem az irányzót, mire tüzel? „A templomtoronyban csetnikek vannak." „Na és géppuskatűzzel kilövi őket onnan?" Gondolkodik, parancsomra bevonul századához. Egy hirdetőoszlop mögül vadul lövöldöz egy ember a házak felé. Részeg. Egy jó pofon észre téríti. Egy légvédelmi ágyú a toronyba akarván lőni – hogy miért, azt senki nem tudja –, szétlő egy szobrot, a tornyot csak a harmadik lövésre találja el. Puskás emberek csatangolnak az utcákon, lövöldöznek, tiszt sehol. A hadtest műszaki parancsnoka jelenti, hogy a városházépület – amelyben tartózkodunk – alá van aknázva, a vezetéket megtalálta a pincében. Lemegyek: egy ócska, félig rohadt villanyvezeték. A városházkapuban véletlenül látom, hogy két siránkozó asszonyt kerget el az őrség. Utánuk megyek. Egyikük elmondja, hogy borkereskedő felesége, a katonák betörtek a borospincébe, derékig állnak a borban, részegek, meg fognak fulladni; fél, hogy majd ők kerülnek bajba. A hadtesttörzs egyik, egészen jelentéktelen beosztásban szolgáló tartalékos főhadnagya valahonnan embereket vesz maga mellé, és a görögkeleti templomba

megy – önálló elhatározásból –, mert: „ott csetnikek vannak". Elfogja az öreg papot, és járőre előtt küldi fel a toronyba. Lövés csattan, az elöl menő pap fejlövéssel összeesik. Délben a hadtestparancsnok dicsérőleg említi nekem az esetet: „Tudom, hogy neked nem szimpatikus ez az ember (egy ízben el akartam távolíttatni a törzsből, még Erdélyben, mert iszákos volt), de meg kell adni, hogy ezt jól csinálta. A szerbekkel lelövette a saját papjukat." Kérdezem: „És hol vannak a csetnikek? Mert azokat nyilván vagy elfogták, vagy kivégezték, vagy leugrottak a toronyból." A hadtestparancsnok bambán néz rám: „Azt nem tudom, érdeklődd meg." Csetnik sem élve, sem halva nincs. Hivatom a hadtest orvosfőnökét: vizsgálja meg a halott papot. Jelenti: kb. egy méter távolságból saját fegyverből eredő fejlövés. Követelem az eljárás megindítását gyilkosság miatt. Nem történik semmi.

Minek folytassam? Azt hiszem, ennyi is elég. Tény az, hogy én sem holt, sem eleven csetniket egész idő alatt nem láttam. A pánik eredménye: hat-nyolc saját halott és harminc-harmincöt fő sebesült. Az orvosfőnök jelentése szerint „csaknem kivétel nélkül" saját lövés áldozatai.

A rend helyreállta után valamilyen központi nyomozószerv érkezik, tevékenységét a hadtestparancsnokságtól függetlenül, annak nem alárendelve végzi. Embereket tartóztatnak le, halálos ítéleteket hoznak. Egy ízben látom, hogy egy jugoszláv katonai egyenruhában levő őrmestert kísérnek. Mögötte egy kis termetű hadbíró százados lépked, rettentő komolyan. Kérdésemre azt mondja: az embert halálra ítélte, mert ő robbantotta fel a Ferenc-csatorna hídját. „De hát úgy látom, hogy ez egy katona. Mióta ítélnek halálra katonákat,

akik parancsokat hajtanak végre?" A hadbíró frázisokkal érvel. Kérem a hadtestparancsnokot, erélyesen lépjen közbe, ez tűrhetetlen. Meg is történik, a katonát elengedik. Hallom, hogy halálos ítéletek végrehajtásánál ott lebzsel, fontoskodik, intézkedik a hadtestparancsnok parancsőrtisztje. Figyelmeztetem a hadtestparancsnokot, hogy parancsőrtisztjét szorítsa szolgálati hatáskörére: „Adogassa fel nagyméltóságodnak a köpenyét", az a feladata. Megjegyzésem nem nagyon tetszik, de foganatja van.

Találkozom egy délután az egyik központi nyomozó tiszttel. Pápaszemes, nyápic, rosszképű ember. Százados. Azt mondja, igen érdekes embert fogott: egy zsidó, aki az Intelligence Service ügynöke. Most megy kihallgatni, ha kedvem van, menjek vele. Hát ilyet még úgysem láttam, elmegyek. Bekísérnek egy öles termetű embert, kétszer akkora, mint a százados. Mögötte és két oldalán fegyveres őr; veszedelmes ember lehet! Minden kérdésre tagad. A százados megjátssza magát, ordítozik. A vádlott isteni nyugalommal felelget. „Az ön házának a pincéjében ezt a szerb tölténytárt találtuk! Ön lőszert rejtegetett." „Csodálom, kérem, hogy csak ennyit tetszettek találni. Katonák voltak nálam beszállásolva, lehet, hogy még több töltényt is otthagytak." Határozottan élvezem a válaszait. Most egy nagy előadás a százados részéről: „Mi, akik az ősi magyar terület birtokáért jöttünk, magyar véreink védelmében stb., stb., addig ön cimborál az ellenséggel" – és így tovább. „Ön ügynöke az angol titkos szolgálatnak." „Egyszerű ember vagyok én kérem, kereskedő, nem csinálok én ilyesmiket." Pillanatnyi, hatásvadászó csend, aztán a százados lassú léptekkel odamegy az asztalhoz, amelyen takaró alatt áll valami. A takarót leemeli, láthatóvá válik egy sárga

doboz. „És mit szól ehhez a készülékhez, amellyel ön a jelentéseit szokta leadni az angoloknak?" „Ezzel, kérem? Tessék szakemberekkel megvizsgáltatni, ez egy diatermiás készülék, szegény anyám lábát kezeljük vele." Kitör belőlem a nevetés. A százados azonban nekiugrik az embernek, pofozza, rúgja. Tüntetőleg felállok, és csak annyit súgok neki eltávozóban: „Szégyelld magad." Elmondom az esetet a hadtestparancsnoknak, de ő: „Nézd, nem kell beavatkozni ezeknek a munkájába, ők tudják, hogy mit csinálnak, biztosan egyéb adataik is vannak, nem tartozik ránk."

Jelentések érkeznek, hogy legénységünk lop. Többek között meglopták a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztályvezetőjének Zomborban lakó szüleit is. Ütegek lőszerkocsijaiban lopott holmikra akadtak. Felhív telefonon a hadsereg-parancsnokság egyik tisztje. Hallja, hogy sok értékes vadászpuskát szolgáltattak be, szívesen venné, ha keresnék neki egy jó angol fegyvert. Belekacagok a telefonba: „De ugye ezzel csak ki akarod figurázni, hogy nálunk lopnak az emberek?!" – „Természetesen – vágja rá –, viccnek szántam." Én megértettem a „viccet".

Szereplésünk arcpirító volt. Emberileg, katonailag, erkölcsileg. Újabb súlyos figyelmeztetés lehetett volna a magasabb vezetésnek! A sors ujjmutatással szolgált az egész bácskai históriával, egy látó és gondolkodó felső vezetésnek olyan tapasztalatokat kínált, amelyek, ha becsületesen értékelik őket, sok későbbi elhatározásra döntő befolyással lehettek volna. De a vezetés nem látott, és nem akart látni. Továbbra sem mozdult ki a budapesti íróasztaloktól, a hazug, szépítő, színezett jelentésekkel szemben személyes benyomásai nem voltak. Burjánoztak a részegítő, hazug hősiességek, az olcsó sikerek, és nem létező győzelmek nőttek haditettekké. Bőséggel hullottak a hadi kitüntetések: Gorondy-Novák vezérezredes a Magyar Érdemkereszt I. osztályát kapta a kardokkal, hadseregének az ellenség előtt való kiváló vezetéséért. A baranyai háromszögben szereplő 11. hadosztályunkban igen sok tiszt kapott hadi kitüntetést, minden komoly harcban való részvétel nélkül. És így a „hadjáratban" részt vett más egységek tisztjei is.

Kb. három héttel a megszállás befejezte után a IV. hadtest összes csapatai a békehelyőrségekbe tértek vissza.

*

Még néhány szót a bácskai eseményekről.

A bevonuláskor a nálunk történtekhez teljesen hasonló események játszódtak le a legtöbb helyen, Szabadkán, Újvidéken és máshol. A hátrahagyott néhány száz csetnik alaposan megtépázta a sok hadosztályos honvédséget.

Néhány gyorsan mozgó alakulat Ó-Szerbia területére is előnyomult, holott csak a történelmi határokról volt szó. Ezek német parancsnokság alatt állottak.

A németek azt ígérték, hogy a Bánát területét is visszaadják. Nem lett belőle semmi, hitegetés volt. Egyéb okokon kívül közrejátszhatott az is, hogy a bánáti svábok nem óhajtottak hozzánk tartozni. Ezt a feltevésemet arra alapítom, hogy Bácskában több sváb „népi német" vezetővel beszélgettem, és ezek egyöntetűen úgy nyilatkoztak, hogy a magyar impérium Bácskában is csak ideiglenes, az ő „Führer"-jük még nem döntött véglegesen a terület hovatartozása ügyében. Nyíltan hangoztatták, hogy ők Nagy-Németországhoz kívánnak tartozni, annál is inkább, mert a Dunántúl úgyis hamarosan Németországhoz kerül. Csaknem

biztos, hogy a bánáti svábok sem gondolkoztak és éreztek másként. Területüket német csapatok szállták meg, megvolt a módjuk arra, hogy kívánságaikat állandóan hangoztassák.

Röviddel a megszállás befejezte után a honvéd vezérkar főnöke (Werth) tájékoztatást adott ki a magasabb parancsnokságok számára. Ebben a német–jugoszláv háború okait fejtegette. Lényege az volt, hogy a szovjetbarát klikk fordult szembe a hivatalos kormánnyal. Ez a klikk a belgrádi szovjet követség útján Moszkvából kapott utasításokat. A Szovjetunió izgatott a német orientáció ellen, ez a tevékenység robbantotta ki az eseményeket. A németek szándéka Anglia megtámadása volt, ezt Jugoszlávia magatartása akadályozta meg. A német vezetés rájött arra, hogy a Szovjetunió az angliai invázió bekövetkeztekor, a súlyos harcok közben, hátba támadni készül őket, megszegni a megnemtámadási szerződést. Ez hazugság. Hiszen a vezérkar főnöke maga közölte az említett februári magasabb parancsnoki hadijátékon, hogy számolni kell a német–szovjet háborúval. A balkáni hadjárat nem Anglia elözönlését akadályozta meg, hanem csak a Szovjetunió elleni háború megindítását halasztotta néhány héttel későbbre. A tájékoztatás részleteket is közölt a belgrádi magyar katonai attasé jelentéseiből, amely szerint Belgrád elfoglalása után a németek dokumentális bizonyítékokat találtak arra, hogy a Szovjetunió befolyásának tulajdonítható a német–jugoszláv viszony megromlása. Úgy emlékszem, hogy a tájékoztató még nem tartalmazott kifejezetten olyan megállapításokat, hogy számolni kell a német–szovjet háborúval, de a Szovjetunió politikája már úgy volt körvonalazva, hogy abból rövidesen törésre vezető feszültségre lehetett következtetni.

A Jugoszlávia elleni háború újabb német siker volt – de csak félsiker. A jugoszláv hadsereget hamar szétverték ugyan, de a háborút nem tudták befejezni. A bámulatra méltó partizántevékenységgel és a lakosság hősi ellenállásával a legdrasztikusabb megtorlások árán sem tudtak megbirkózni, a háború végéig.

A Bácskából való visszaérkezésünk után hadtestünknél nagy „lefejezések" történtek. Hadtestparancsnokunk és hadseregparancsnokunk között a viszony már eddig is rendkívül hűvös volt. Zomborban, amikor a lövöldözések folytak, a Szabadkán tartózkodó hadseregparancsnok felhívta telefonon a hadtest vezérkari főnökét – Futó ezredest –, és méltatlankodott, hogy a sok, Zomborban állomásozó csapat nem tud rendet teremteni. Futó azt válaszolta, hogy a csapatok kiestek parancsnokaik kezéből, fegyelmezetlenek. „Hol vannak a híres somogyi bakák?" – kérdezte Gorondy. „A képzeletben, kegyelmes uram. Tessék száz csendőrt küldeni, az majd rendet csinál" – válaszolta Futó. A hadseregparancsnokkal folytatott beszélgetésről nem jelentett a hadtest parancsnokának. Amikor a rend helyreállt, egy „harcjelentést" terjesztett fel a hadtestparancsnok – amit Futóval közösen szerkesztettek –, amelyben kegyetlenül feldicsérték a csapatok helytállását, felnagyított harci cselekményekkel. Ez kapóra jött Gorondynak. Kérdezte: hogy lehet az, hogy a lövöldözések idején a hadtest vezérkari főnök fegyelmezetlen, tehetetlen csapatokról jelentett, most pedig a hadtestparancsnokság írásbeli jelentése szerint a csapatok magatartása kiváló volt? Igen részletes vizsgálatot indított a zombori események ügyében. Eredmény: a hadtestparancsnokot, két hadosztályparancsnokot, két ezredparancsnokot nyugdíjba küldtek, a hadtest ve-

zérkari főnököt pedig kitették a vezérkari testületből, és csapatszolgálatra osztották be.

A hadtest vezérkari törzsénél magam maradtam meg a régiek közül és a fiatalabb vezérkari tisztek.

Átmenetileg a vezérkari főnöki teendőket láttam el.

Bácska megszállása után itt is életbe lépett a katonai közigazgatás, ez a suta intézmény. Értesüléseim szerint vezetője egy Novákovics nevű altábornagy volt, maga is délvidéki szerb származású; az ügyeket megértéssel és nagy jóindulattal kezelte. Csak dicsérni hallottam. Ezzel szemben az újvidéki katonai parancsnok, Bajor (Bayer) nyugdíjas tábornok – aki Erdélyben is a katonai közigazgatásnál volt vezető beosztásban – a visszaélések és törvénytelenségek sorozatát követte el. Az újvidéki szerb és zsidó lakosságra önhatalmúlag „hadisarcot" vetett ki, összegszerűleg kb. ötmillió pengőt. Amikor erről a honvéd vezérkar főnöke értesült – jellemző, hogy csak 1942-ben –, Bajor ellen hadtörvényszéki eljárás indult, annál is inkább, mert a pénzekkel elszámolni sem tudott. Letartóztatták. A tárgyalás előtt a vezérkar főnökének előszobájában találkoztam a honvédügyésszel, aki elmondta, hogy Bajornál a házkutatás alkalmával egy albumot találtak. Meg is mutatta. Az ebben levő fényképeken – kb. 800–1000 kép – az elképzelhető legocsmányabb pornográfikus ábrázolásban maga Bajor szerepelt, a legbetegebb fantáziát is meghazudtoló, perverz helyzetekben. Erre a hazafias célra nyilván jókora összeg volt szükséges. A hadtörvényszéki főtárgyaláson tanúként több tisztet hallgattak ki. Ezek között volt egy vezérkari őrnagy is. Ez a tárgyalás alatt az elnökkel polemizálni kezdett Bajor védelmében, és olyan „hungarista" beszédet mondott, hogy mindenki megdöbbent. Enyhén felelősségre vonták. Bajort lefokozták, kétévi börtönre ítélték, Szálasiék rehabilitálták, a háború után mint háborús bűnöst a jugoszlávok kivégezték. Ilyen ember a honvédségben elérhette a tábornoki rangot!

*

Emlékeznem kell itt a Pécs környéki, baranyai svábság magatartására is. E mellett nem tudok szó nélkül elmenni. Más vidékek svábjainak akkori viselkedéséről csak sokat hallottam, ezt magam láttam és tapasztaltam.

Nem általánosítok. Tudom, hogy igen derék, a hazához hű svábjaink is voltak. De ez sem tudja elhomályosítani bennem a rossz emlékeket. Hogy az a svábság, amelynek annyi privilégiuma volt ebben a magyar hazában, mint egyetlen más nemzetiségnek sem, amelyik mindig dédelgetett nép volt a Monarchiában is, de azután is, az a svábság, amelyik a magyar paraszthoz viszonyítva jólétben élt és a legtöbb támogatást kapta, amelynek soraiból vezető politikusok, államhivatalnokok, tábornokok nőttek ki, amelyiknek akkora súlya lehetett a magyar életben, az a magyar hazában élvezett megkülönböztetett helyzetért akkora hálátlansággal fizetett, mint megtette – az felejthetetlen.

Akkor a pécsi–baranyai svábság öregje-fiatalja, tehetőse, szegényebbje egyformán megtagadta Magyarországot. Fajtája dicsőségének óráiban hangos szóval és tettleg elárulta ősgermán lelkével a kenyeret és otthont adó hazát. Biztosan akadt ritka kivétel, de akkor: a sváb falvakban minden házon hatalmas horogkereszt, minden házban, iskolában Hitler-kép, zöld gallyal és virágokkal díszítve. Magyarul beszélni sváb nem akart; aki magyarul beszélt, leköpték. A legszemtelenebbül hangoztatták, hogy ők Németországhoz akarnak és

fognak tartozni: az egész Dunántúl Németország lesz. A magyar lakosságot gúnyolták, bántalmazták. Magyar házak ablakait beverték. A sváb fiatalság nagy része csak az SS-ben akart szolgálni. Az emberben torkig ért a keserűség: hát Magyarország? Most már a gyarmatosítók telepesei is követelhetik, hogy valóságos német gyarmat legyen egy maradék ország fele?

Tapasztalataim sokaságából:

Az egyik Pécs környéki sváb faluból egy öreg, fehér hajú magyar keres fel egy napon irodámban. Elmondja, hogy falujában hat-nyolc magyar család él. Már nem mernek az utcára menni, bántalmazzák őket. Az üzletekben nem tudnak vásárolni, a boltos egyszerűen kiutasítja őket. Gyermekeiket nem engedik be az iskolába. Ablakaik beverve, kapuik bepiszkítva. Azért jött, mert világháborús katona: talán a katonaság tudna rajtuk segíteni. Ha nem, akkor szeretnének elvándorolni valahová, mert életüket sem látják már biztonságban. Azonnal telefonálok a pécsi csendőrkerület parancsnokának. Az közli, hogy amit az öreg nekem elmondott, szóról szóra igaz, a helyzetet ismeri. De teljesen tehetetlen. Hiába küldi oda a legjobb tisztjeit, csendőreit, semmit nem tudnak elérni. Ha ma elfognak valakit, másnap már ott van a belügyminiszter szigorú parancsa: azonnal szabadlábra kell helyezni, a német követség követeli. Nincs segítség. Kormányzatunk pipogya, gyáva, erélytelen. Nem látja, vagy nem akarja látni, hogy a „nagy szövetséges" milyen tervszerűen aknázza alá az országot. Az „ajándékért" valóban odadobtuk a nemzet becsületét.

*

Új hadtestparancsnokunk Csatay Lajos altábornagy lett (a későbbi honvédelmi miniszter). Volt tüzértörzskari tiszt – ez a vezérkari tisztekkel egyformán értékelődött. Nagyon egyszerű, pózmentes. Inkább technológiai ismeretei vannak, kevésbé stratéga vagy harcász. Úgy ismerik, mint az ország legképzettebb tüzértisztjét. Nyugodt, kiegyensúlyozott, kevés beszédű, semmiféle nyílt politikai megnyilvánulásai nincsenek.

Az új hadtest vezérkari főnök Gecsányi Gusztáv vezérkari alezredes. Velem egykorú, velem egy időben végzett, de a wiener-neustadti K. u. K. katonai akadémián, nálam rangban idősebb. Úgy tudom, hogy a budapesti szélsőjobboldali vezérkari klikk embere. Németbarát és zsidógyűlölő. Csatayt hamarosan befolyása alá gyűri; alázatos modorával, szolgai készségével megnyeri magának, egyidejűleg szinte elzárja a hadtest magasabb parancsnokaitól és a törzs többi tisztjeitől. Velem szemben rendkívül udvarias, soha semmi súrlódás, de érzem szolgálati féltékenységét és fölényeskedni akarását.

15.

1941. június 22-én Németország előzetes hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót.

A németek a háborút preventív háborúnak minősítették. Ez nyilvánvalóan hazugság. A Szovjetunió elleni Barbarossa-terv már 1940. december 18-án elkészült, tehát a szovjet–német megnemtámadási szerződés idejében. De nézzünk szembe a nyugatnémet katonai irodalomban előforduló ellenérvvel. E szerint: egy hadműveleti terv elkészítése még nem jelenti azt, hogy a terv végrehajtásra is kerül. Minden állam katonai vezérkara

már békében elkészíti mindazokat a hadműveleti terveket, amelyeket egy esetleges háború bekövetkezésekor alkalmaz, hiszen a háború kitörésének pillanatában nem lehet a mozgósítás, felvonulás, anyagi megalapozás és a kezdő hadműveletek terveit rögtönözni. Ez eddig igaz. Csakhogy: a katonai vezérkar minden hadműveleti tervét a politika által meghatározott területek felé irányítja. Azt, hogy ki a feltételezett „ellenség", azaz a várható ellenség, a politika határozza meg. A Monarchia például 1914 előtt számolt Oroszország, a Balkán, Olaszország elleni háborúval, és ezekre készített terveket, de nem készített Németország, Románia, Törökország, Svájc ellen, mert a politika ezek elleni háborúval nem számolt. A Barbarossa-terv tehát a hitleri politika Szovjetunió elleni agressziós támadásának elhatározásán alapult. Ez az elhatározás nem 1940. december 18-án született, gyökerei a „Drang nach Osten"-ben és a „Mein Kampf"-ban benne vannak. A támadó elhatározás tökéletesen érett volt, és a Szovjetunióval megkötött, leplező szándékú szerződések álnok hangsúlyozása közben már 1940 őszén 11 német hadosztályt helyeztek át nyugatról keletre, és már 1941 áprilisában 103 állt készenlétben – az esztendő előtti 23 helyett – a szovjet határon.

A német agresszor legnagyobb hazugsága, hogy ha ők nem támadtak volna, előbb-utóbb a Szovjetunió támadja meg őket, és a kommunizmust ráerőszakolja Európára, ők tehát Európa védelmében kényszerültek fegyvert fogni. A Szovjetunió nem készült támadásra, még honvédő háborúra sem volt teljesen felkészülve: a hadtörténelem tényei bizonyítják.

Azt hiszem, senki előtt nem kétséges, ha a németek megnyerték volna a háborút, a háború után nem tartották volna tiszteletben a Szovjetunió határait, hanem a német „élettér" ismert indoklásaival jókora területet tartottak volna meg maguknak – tehát hódítottak volna –, függetlenül attól, hogy a Szovjetunióban megváltozott volna-e a társadalmi, gazdasági, politikai rendszer. Az „ideológiai" háború hazug német állítás: a Szovjetunió elleni háború indoka nem a kommunizmus elleni harc volt, hanem egyszerűen a területnyereségre törekvő, hódító szándék. A németek akkor is megtámadták volna Oroszországot, ha ott nem kommunizmus van, hanem cárizmus vagy polgári köztársaság. A „keresztes háború", a „bolsevizmus elleni harc" a célt leplező maszlag volt, és azért is szükséges, hogy a nyugati hatalmakra hasson. Hitler arra épített, hogy ezek állandó félelemben élnek a kommunizmus miatt, és a Szovjetunió leverését örömmel üdvözölnék. Ez a megítélés nem volt alaptalan. (A második front megnyitásának késlekedése, titkolt konspirációs tárgyalgatások, a nyugati államokban levő fasisztabarát politikusok nyilatkozatai.) Azt is szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy ha a Szovjetunió támogatta volna Németországot a nyugati hatalmak elleni háborújában, ezt a németek nagyon szívesen elfogadták volna, és nem akarták volna „megmenteni a világot a bolsevista veszedelemtől" – csak majd ha nyugaton már győztek. 1939-től 1941 januárjáig, a Szovjetunióval kötött szerződések idejében, még nem volt szükség „keresztes háborúra"? Hol van itt a kérlelhetetlen és engesztelhetetlen ideológiai ellentét? Olyan volt a németek támadó háborúja, mint a többi, imperialista célt szolgált. Az „ideológia" csak porhintés volt a világ szemébe. A Szovjetunió volt az, amely honvédő háborúba kényszerült ugyan, de valóban ideológiai harcba is, hiszen fölismerte, hogy ha Hitler legyőzné, győzhetne nyugaton is, akkor pedig egész Európában megvalósítaná a maga

fasiszta rendszerét, terrorjával mindenütt felszámolná a munkásmozgalmat.

De a szovjet elleni háborúval Hitler elszámította magát. Nem mert Angliába beleharapni, a megalkudni nem hajlandó Churchill irányította szívós ellenállás éppen olyan félelmes volt, mint az angliai partraszállás kockázata, támadás esetén már Amerikával is számolni kellett, a nyersanyag sem volt elég. Terjeszkedési politikája és világuralmi törekvése puhább pontokat keresett, ezeket a Szovjetunióban vélte felismerni, s az irány egyébként is egybeesett régi célkitűzéseivel. A Szovjetunió elleni háborút nem ítélte sem hosszúnak, sem nehéznek, sikeres „Blitzkrieg"-ben bízott, s hogy a győzelem után kiapadhatatlan anyagi erőforrások birtokában fordulhat nyugat felé – ha erre még egyáltalán szükség lesz. Csakhogy a Szovjetunió nem volt az a puha pont, aminek hitték, hanem fal, amelybe beleütköztek, óriási csatatér, ahol felmorzsolódtak, és megsemmisültek.

A Szovjetunió elleni háború óriási megkönnyebbülést jelentett Angliának: a közvetlen veszély elhárult, az inváziós fenyegetés megszűnt.

*

Magyarország is belépett a Szovjetunió elleni háborúba. A magyar politikai vezetés nem mérlegelte, hogy a németek háborúja hódító célú háború, hogy a bolsevizmus elleni küzdelem csak jelszó, a német terjeszkedési politikához a magyarságnak semmi köze, Magyarországnak a Szovjetunióval semmi vitája. Tulajdonképpen nem is mérlegelt semmit, csak mereven ragaszkodott külpolitikai rendszeréhez és szolgaian buzgólkodó külpolitikai irányához.

Vezetőink elgondolkozhattak volna azon, hogy ennek a szerencsétlen országnak a szabadságharcok és török elleni háborúk kivételével nem volt olyan háborúja, amelyben érdekeiért harcolt. Ha hadtörténelmi ismeretekkel megnézzük Európa térképét, megdöbbenünk az ország határán kívüli magyar katonasírok rengetegén. Mindenütt vannak! Csak a legtávoliabbakat említsük: 1347: Nápoly; 1444: Várna; 1577: Danzig; 1579: Palock; 1768: Jassy; 1793: Antwerpen; 1800: Génua; 1812: Minszk; Luck; 1814: Lyon, Párizs, 1864: Cap Skagen, Európa belsejében minden országban, az első világháború oroszországi, szerbiai, albániai, romániai, olaszországi, franciaországi frontjain hullottak a magyarok. Gyakran emlegették – Horthy is többször –, hogy egykor Angliának nem volt több lakosa, mint Magyarországnak, és azért maradtunk el, mert a viselt háborúban elvéreztünk. Most nem gondoltak arra, hogy újabb elvérzésre kényszerítik a nemzetet, idegen célokért? Vagy azt hitték, hogy nem lesz másról szó, mint felvirágzott sapkákkal, indulókat énekelve, zeneszóval bevonulni?

Akár a magyar sovinizmus, akár a magyar öncélúság azt parancsolta volna, hogy még megelőző barátkozásokért, múltbeli kapcsolatokért, területnyereségekért stb. se áldozzunk egyetlen emberéletet sem. A magyar öncélúság nacionalista halandzsája 1941-ben még üresebbnek bizonyult, mint az első világháború kitörésekor. És ha a „bolsevistaellenes" harc jelszavát nézzük, meg kell állapítanunk, hogy az még a fennálllott ellenforradalmi rendszernek sem szolgálhatott indokul Magyarország háborúba lépésére. A „bolsevista veszedelem"-nek nálunk nem volt semmiféle kézzelfogható jele. A Szovjetunió sohasem mondta azt, hogy Magyarország társadalmi és gazdasági rendszerét erőszakos úton, beavatkozással meg akarja dönteni. Nem

fenyegetett, nem küldött országunkba szabotőröket vagy „szabadcsapatokat”, nem avatkozott belügyeinkbe. Diplomáciai kapcsolatunk volt. Abban az időpontban a mi szélsőbaloldali, kommunista állampolgáraink sem zavarták az ország rendjét, magatartásuk nem volt fenyegető, nem törekedtek munkabeszüntetésekre, sztrájkokra sem. (Az államvezetés hatalmi eszközei is kíméletlenül és biztonságosan megakadályoztak volna minden tömeges szervezkedést.) Az pedig, hogy a haladó eszméknek voltak hívei és hirdetői – mint a világ más országaiban is –, nem minősíthető olyan veszedelemnek, amiért a határainkon kívül kell háborúba keveredni egy bennünket tiszteletben tartó országgal. Eszméket egyébként sem ölnek meg a fegyverek.

Egy országot háborúra kényszeríteni mérhetetlen felelősség. Az első világháború elég tapasztalatot nyújtott arra, hogy mi a háború. Az ellenségnek is vannak fegyverei, azokat az is használja, és háborúkat nemcsak megnyerni, hanem elveszíteni is lehet. Sajnos a magyar politika elveszítette minden józanságát. Az izomkolosszus háta mögött ficánkoló cingár legényke bohóckodó hősi pózt öltött magára, nagy szájjal odatolta az orrát, ahol semmi keresnivalója nem volt. És ahol számolni kellett volna azzal, hogy betörik az orrát.

Holott a németek – ma már tudjuk – nem számoltak Magyarország hadbalépésével, csak Romániáéval és Finnországéval. A „Barbarossa-tervben” Magyarország még megemlítve sincs. Még ők is belátták, hogy Magyarország számára a Szovjetunió elleni háborúban nem lehet olyan célt sem megjelölni, mint a románoknak és a finneknek. Magyarország felajánlkozott. Az ajánlkozást természetesen szívesen vették, bár a magyar hadsereg harci értékét nem sokra becsülték és nagy hadműveletekben való alkalmazását, vélt erőfölényük tudatában ekkor még nem tartották szükségesnek. De jó volt a „keresztes háború” jelszavának alátámasztására, kisegítő feladatok megoldására és részben a német haderő déli szárnya (iránya Lemberg) és a román erők (Csernovic) közötti átmeneti hézag betöltésére.

Ismerjük a kassai bombázás körülményeit és látszólag sorsdöntő jelentőségét. Csak erőszakoltan volt sorsdöntő: ürügyet kellett keresni Magyarország számára. És visszaemlékezve ennek akkori megítélésére: nem igaz, hogy a bombázás különösebb, országos felháborodást okozott volna. Elenyészően kevés ember hitte el, hogy a támadást szovjet gépek hajtották végre. A józan ész is ellene szólott: miért tették volna? Ellenségeik számát akarták növelni? Számos véleményt hallottam – tisztek körében is –, hogy ha még valóban szovjet gépek voltak is, miért nem kért a kormány előbb felvilágosítást, magyarázatot, mielőtt hadat üzent?

Ujszászy tábornok – akkor a VKF–2. oszt. vezetője – a háborús bűnösök perében tett vallomása alapján tudjuk, hogy a német légügyi attasé – Fütterer tábornok – és a magyar hadműveleti csoport főnöke László (Laucsek) tábornok – előre megbeszélték és megtervezték a provokációt. Tudjuk azt is, hogy Bárdossy miniszterelnököt Krúdy Ádám, Kassán szolgálatot teljesítő repülőszázados figyelmeztette, hogy a gépek német gyártmányúak voltak. Jelentős ténynek tartom, hogy minderről annak idején és a háború egész ideje alatt sem katonai, sem politikai vezetőktől semmit sem hallottunk: ezt igen gondosan titkolták. Éppen úgy nem tudtunk arról sem – állítólag még maga Horthy sem –, hogy amikor június 23-án Kristóffy moszkvai magyar követ átnyújtotta Molotovnak a Magyarország és Szovjetunió közötti diplomáciai viszony megszünte-

téséről szóló jegyzéket, Molotov közölte: a Szovjetuniónak nincs támadó szándéka Magyarország ellen, nem volt és nincs észrevétele Magyarország erdélyi revíziós törekvéseivel kapcsolatban sem. Kristóffy erről szóló jelentését Bárdossy elhallgatta.

1941. június 27. Magyarország hadbalépésének napja.

A hadbalépés tényét nézve első a felelősség kérdése. Véleményem szerint a háborúba lépésért – hangsúlyozom, hogy magáért a háborúba lépésért – felelősek köre pontosan meghatározható és egészen szűk. A háborúkat nem katonák határozzák el, minden háború a politika eszköze, a politika szüli a háborút, a politikát meghatározó kormány dönt. Esetünkben a fő felelősség az akkori miniszterelnököt – Bárdossyt – terheli, továbbá a magyar kormány akkori tagjait, akik hozzájárultak a hadüzenethez. (Egyedül Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter emelt szót: „Nem kell sietni.") A kormány felelős azért is, hogy akkori alkotmányunknak sem tett eleget: a kormányelnök egyszerűen „rövid bejelentést" tett a parlamentben – mintha valami kis jelentéktelen ügyről lenne szó –, a kérdést szavazásra sem tette fel. Mindezeket a ténykedéseket Magyarország kormányzója és legfelsőbb hadura előzetesen szentesítette, a hadüzenet hozzájárulásával, sőt helyeslésével történt, tehát felelőssége szintén vitathatatlan.

A háborúba lépés felelősségének kérdése nem tágítható, nem terjeszthető ki sem politikai pártokra, sem sugalmazó államhivatalnokra. Minden probléma kapcsán jelentkeznek különböző tanácsadók, véleményezők, de a döntés és a felelősség mindenkor a kormányelnöké, kormányé és államfőé marad.

Egy háború elhatározásánál természetesen rendkívüli súllyal mérlegelendő a háború végrehajtásához

szükséges eszköz, a hadsereg legfelsőbb vezetőinek véleménye. Nekik kell megadni az alapot a politika elhatározásához, gondosan mérlegelve, hogy a vezetésük alatt levő eszköz mire képesít.

Ezeket a katonai véleményeket azonban nem katonai analfabéták gyülekezetének kell meghallgatni és mérlegelni. Nálunk az volt a helyzet, hogy vezető politikusaink hadseregünk állapotáról, belső kérdéseiről teljesen tájékozatlanok voltak.

A háború után megjelent külföldi emlékiratokban olvasható, hogy mind a Szovjetunióban, mind Angliában és az Egyesült Államokban a politikai vezetés (a Szovjetunióban a párt) milyen tájékozott volt a katonai kérdésekben. Vagyis az ő eszközén – a hadseregen – állandóan rajta tartotta szemét. A felszerelés, fegyverzet, kiképzés, magasabb parancsnokok kinevezése, megbízatása, sőt még hadműveleti tervek tekintetében is ellenőrző befolyást gyakorolt. A hadsereget nem tekintették államnak az államban.

A mi vezető politikusaink távol éltek a hadseregtől, semmiféle személyes tapasztalatuk nem volt. Magas rangú és ismerős tisztekkel társadalmilag érintkeztek, de soha nem vettek részt egyetlen gyakorlaton, voltak olyanok is, akik katonák sem voltak, vagy a világháború alatt – 20–25 évvel azelőtt – tartalékos főhadnagyok. Nem ismerték a szervezési kérdéseket, nem tudták, milyen erő egy hadosztály, mennyi és milyen űrméretű tüzérségünk van, milyen, mennyi, mire képes harckocsink, milyen fokon áll a kiképzés stb. stb. A honvédség ügyeit a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter önhatalmúlag, szinte minden politikai ellenőrzés nélkül intézte, a legfelsőbb hadúr, Horthy jóváhagyásával, mondhatni, intézményesen elzárva a politikai vezetőket a hadsereg ügyeitől. A Legfelsőbb Honvédelmi Ta-

nács tehát (a kormányzó elnökletével ülésező, a vezérkar főnökével kiegészített minisztertanács) ismeretek hiányában, tájékozatlanul, elfogadta a katonák előterjesztéseit, ritka kivételtől eltekintve. A katonai vezetők – elsősorban a vezérkar főnöke, nemritkán közvetlen munkatársai is – önálló tárgyalásokat folytattak, megállapodásokat kötöttek német, olasz katonai körökkel, a politikai hozzájárulása, sőt megkérdezése nélkül is.

A háború kitörésekor Werth Henrik volt a vezérkar főnöke és Bartha Károly a honvédelmi miniszter.

Werth egyenesen szorgalmazta a háborút. Napvilágra került, a miniszterelnökhöz intézett memorandumai szinte követelődző, a politikát kényszerítő hangúak. Nem katonai szakvélemények, hanem inkább politikai tirádák. Nem arról beszél Werth – sőt arról egyáltalán nem beszél –, amiről kellene: hogy milyen a honvédség harci felkészültsége, mennyiben alkalmas a hadviselésre, milyen tényezők befolyásolhatnák a hadbalépés elhatározását katonai értelemben, hanem azon bizonykodik, hogy milyen politikai szükségletek kívánják meg kényszerítőleg a hadbelépést. Bartha Károly „szakvéleménye" pedig – a németek pár hónap alatt legyőzik a Szovjetuniót – szót sem érdemelne, ha nem tudnánk azt is, hogy az akkori újságokban tett nyilatkozata szerint: Európa legjobb hadserege a németek után a magyar.

Hadseregünk értékére igyekeztem rámutatni a felvidéki, erdélyi, bácskai események tárgyalásánál. Ezek a budapesti íróasztal mellől parancsnokló, aktából és aktákon lovagló referensek előadásaiból élősködő főrangú katonai vezetők tulajdonképpen maguk sem ismerték a hadsereget! Még kevésbé ismerte Horthy, akinek szárazföldi csapatok megítélésére felkészültsége

nem volt, azt mint legfelsőbb hadúr – és nem a tengerészet főparancsnoka – megszerezni sem igyekezett. A hadsereg részletkérdéseiben önálló véleménye nem volt. Közvetlen katonai tanácsadója – a főhadsegéd –, akinek kötelessége lett volna a vezérkar főnökének anyagait is katonai szempontból mérlegelve előadnia, inkább udvaronc és adminisztrátor volt.

A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezértitkára a hadüzenet időpontjában Náray Antal, akkor vezérkari ezredes volt. Ő vezette a tárgyalások jegyzőkönyveit, és fültanúja volt a felmerült kérdések megtárgyalásának. Nekem úgy beszélte el, hogy a hadüzenetet tulajdonképpen Werth és Bartha erőszakolta ki: a két katona azt jelentette Horthynak, hogy ha nem lépünk be a háborúba, nem tudják viselni a felelősséget a honvédségért, mert félő, hogy annak tisztikara – a jobboldali befolyás hatása alatt – puccsra is kapható lesz, és a kormányzót elsöpri.

A két katona felelőssége tehát, a politikusok felelőssége mellett, legalábbis egyenlően súlyos. Amint a politikusoknál csak a legdöntőbb egyéniségekre korlátozhatónak vélem a háborúba lépés felelősségét, úgy a katonai vonalon, azonos indokokkal, csak ezt a két legmagasabb vezető katonát tartom felelősnek.

Később, amikor a „hadi dicsőség" szekere már a szakadék szélén állott, Bárdossy és Werth egymásra igyekeztek hárítani a hadbalépés felelősségét. Bárdossy szerint Werth erőszakoskodott, ő mértéktartóbb lett volna, Werth szerint ő csak katona, a végső döntés a kormány kezében volt. Győzelem esetén nyilván azon vesztek volna össze, hogy kié a nagyobb érdem!

Még valamit a hadsereg magasabb parancsnokainak szerepéről. Tény, hogy az ő véleményüket nem kérdezte senki. A hadüzenet előtt a háborúba lépés kérdéséről

semmiféle magasabb parancsnoki megbeszélés nem volt. Tudomásul kellett vennünk, hogy a háború bekövetkezett. Azonban: Magyarországon nem akadt egyetlen magasabb parancsnok sem, egyetlen minisztériumi vagy vezérkari főnökségi csoportvezető sem, aki magas katonai rangjának, beosztásának súlyával idejekorán, a viharfelhők általa is látott gyülekezésekor hallatta volna szavát a háborúba lépés ellen. Nem gondolok itt arra, hogy ezt az ellenhatást szélesebb horizontú politikai látókör válthatta volna ki – fogadjuk el jóakaratúlag, hogy a parancsnokoknak nem volt kellő politikai felkészültségük –, de már a honvédség szervezési, felszerelési, kiképzési hiányosságainak felismerése és őszinte feltárása az ő hatáskörükbe tartozott, az ő kötelességük volt. Legalább a tisztán katonai szakindokok alapján kellett volna mérséklőleg fellépniük. Ezt azonban tudtommal nem tette meg senki közülük. Alacsonyabb rangúaknak és beosztásúaknak pedig nem volt erre módjuk. A hitleri német tábornoki kar számos tagját tudjuk említeni, akik katonai meggondolások alapján szembefordultak a túlméretezett hitleri agresszióval, le tudták mérni, hogy a német hadereg kapacitása nem elég az elébe szabott feladatok megoldására. A németeknél elég sok volt a megsértett, mellőzött magas rangú tiszt, és ezek a háborúellenes irányzatokhoz csatlakoztak. A mi okkal vagy ok nélkül megsértett, mellőzött számos magas rangú tisztünk viszont a szélsőjobboldal – lehetőleg Szálasi – karjaiba szaladt, és még erősebben háborús párti volt, mint a szolgálatot teljesítők. A németeknél a politika volt vadabb és követelőbb, a hadsereg felső vezetésében elhangzott mértéktartásra intő szó. Nálunk fordítva: a politikában volt több a józanabb fej, a hadsereg felső vezetése volt a vadabb, követelőbb, a politikát befolyásoló, szinte elnyomó

hatású erő. Ezt bizonyítja Kurt Himer német tábornok és Halder német vezérkari főnök június 22-i beszélgetéséről megmaradt feljegyzés is: „Most az a fontos, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba hozzák a politikai vezetést, hogy azok maguktól ajánlkozzanak."

A háborúba való belépés felelősségének irtózatos súlyát a háború befejeztekor, 1945-ben láthattuk és érzékelhettük a maga szörnyű valóságában. A nemzeti és minden egyéni tragédiának okozója ez a bűn volt, ez a hadbalépés. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni!

Horthy Miklósnak én személy szerint sokat köszönhetek. Mint később még rátérek, talán életemet mentette meg a németek által történt letartóztatásom után. Velem mindig kitüntetően barátságos és bizalmas volt. Függetlenítenem kell azonban magamat szubjektív érzelmektől, a személyes emberi hála nem befolyásolhatja ítéletemet. A döntő szót végül mégiscsak ő mondta ki. Ennek a döntő szónak jelentőségét és ezért való felelősségét nem kisebbíti sem a katonák, sem a politikusok befolyása, sem az ő túl késői felébredése.

Ezek után nézzük meg, mik voltak a kormány indokai, miért kellett szerintük belépni a háborúba.

Werth Henrik emlékirata, amelyben a kormányt a háborúban való részvételre sarkallja, olyan indokokat tartalmaz, amiket a kormány elfogadott (amikkel ugyan Werth érvelése nélkül is lényegében egyetértett):

1. „Az ország területi épségének biztosítása."

Ezt ugyan nem fenyegette a Szovjetunió. Nem támasztott igényt magyar területre.

2. „Az állami, társadalmi és gazdasági rendszer biztosítása."

Rendszereket – legyenek azok bármilyenek – elsősorban belülről kell biztosítani: az ország polgárainak általános jóléte, életszínvonalának emelése, műveltségének és kultúrájának fejlesztése, törvényesség, tisztesség, humanitás, gazdasági kiegyensúlyozottság, társadalmi egység stb., stb. révén. Mindezeket egy háború törvényszerűen inkább veszélyezteti, mint biztosítja. Fenyegethette-e a rendszert kívülről egy kemény, kíméletlen, erőszakos ellenféllel éppen most háborúba kényszerült Szovjetunió?

3. „Az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainkról elsőrendű nemzeti érdekünk."

Miért? Milyen konkrétumok állottak a magyar államvezetés rendelkezésére, hogy az „orosz szomszéd" területünket meg fogja támadni, hogy a fennálló rendszert idővel, szomszédsága felhasználásával, külső, erőszakos eszközökkel megváltoztassa? A „német szomszédság" gyengítése és eltávolítása nem lett volna inkább elsőrendű nemzeti érdekünk? Ki izgatta és lázította a német nemzetiségűeket az ország területének megcsonkítására? Ki akarta nemzeti függetlenségünket megsemmisíteni és Magyarországot vazallus állammá süllyeszteni?

4. „Erre – ti. a háborúra – kötelez keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk."

Miféle „keresztény világnézettel" fér össze egy ország megtámadása, pontosan azoknak az oldalán, akik a „keresztény világnézettel" köztudomásúlag nagyon is hadilábon állottak, egyházakat üldöztek, papok százait börtönözték be, végezték ki? Nemzeti alapokon álló „világnézetünket" ki veszélyeztette jobban: a germanizálni akaró német – aki sírokban régen elrothadt, német nevű ősök nevében magyarokat is arra uszított, hogy tagadják meg magyar voltukat, mert

ők a német fajhoz tartoznak –, avagy a Szovjetunió, amely a mi világnézetünk „nemzeti alapjával" szemben teljesen közömbös volt?

5. „Politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen elköteleztük magunkat."

Függetlenül attól, hogy a történelem „végleges elkötelezettségeket" nem ismer – egy nemzet életében az elkötelezettség ésszerűen csak addig indokolt, ameddig az a nemzeti öncélnak megfelel –, az állítás nem igaz. Nem köteleztük el magunkat arra, hogy a németekkel együtt minden vagy bármely német háborút viselünk. Az 1940. szeptember 27-én megkötött Háromhatalmi Egyezmény – amelyhez Magyarország 1940. november 20-án csatlakozott – ezt mondja: „A szerződő felek... kötelezettséget vállalnak, hogy egymást minden politikai, gazdasági és katonai eszközzel támogatják abban az esetben, ha a szerződő felek egyikét olyan hatalom támadja meg, amely jelenleg nem vesz részt az európai háborúban, vagy a kínai–japán konfliktusban." Ki támadta meg a szerződő felek egyikét? A Szovjetunió?

6. „További országgyarapításunk ettől – vagyis a háborúban való részvételünktől – függ."

Ez volt a legnagyobb érv! Nevén nevezve: Erdély. Az egymás ellen történelmileg kijátszottak versenyfutása a kegyekért: attól féltek, hogy miután a románok fegyveresen részt vesznek a majálisnak képzelt háborúban, érdemeik elismeréséül a végső győzelem esetében (amihez nem férhet kétség, írja Werth) visszakapják Észak-Erdélyt. Ha meg mi is „masírozunk" (miről is lehetne másról szó a verhetetlen német hadsereg oldalán?), nyilván különbül tesszük ezt, mint a „nem katonanemzet"-nek híresztelt románok, és akkor még Dél-Erdély ideadásával is számolhatunk. A

kis, fiatal Szlovákia is hadat üzent: nála is nagyobb teljesítményeket fogunk felmutatni, hogy a végén a németek örömükben még Szlovákiát is nekünk adják. A szolgai számítás alaphibája a „ha" szócskában van: „Ha a németek győznek!" De mi lesz, ha nem győznek? Lelkiismeretlenség egy feltételt könnyedén bizonyosságra változtatni. Bármennyire értékelhették is az addigi sikerek alapján a német hadsereget, gondolni kellett volna arra, hogy milyen katonai és gazdasági erők állnak szemben egymással a továbbiakban. A korabeli vicc kis Kohn-gyereke okosabb volt: apja mutogatta a világtérképet – ez Németország, ez a világ többi része –, a kis Kohn pedig megkérdezte, hogy van-e térképe Hitlernek.

Volt még más indoklás is:

– „A kényszer."

Nem igaz. Nem kényszerítettek: a felelősök kényszerítették ki, hogy kényszerítsenek. Ennek bizonyítására szó szerint idézem Erdmannsdorff budapesti német követ 1941. június 24-én a német külügyminiszterhez intézett táviratát:

„Himer tábornok [összekötő tiszt a magyar hadseregnél] közölte velem, hogy [az a] miniszterelnöki [Bárdossy] megállapítás, mely szerint ő a magyar vezérkari főnökkel közölte volna, hogy kívánatos a magyar seregek részvétele a Szovjetunió elleni előnyomulásban, ebben a formában nem fedi a tényeket. Ezzel szemben a magyar vezérkar hadműveleti csoportja főnökének [László-Laucsek tábornok] június 22-én a következő szövegű emlékeztető feljegyzést hagyta hátra:

»Minden magyar segítséget mindenkor elfogadunk. Semmit sem akarunk *követelni*, de minden önkéntes felajánlkozást hálásan veszünk. Szó sincs róla, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.«

Ugyanebben az értelemben beszélt tegnap a vezérkari főnökkel [Werthtel]; minthogy a vezérkar osztályvezetői Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadjáratban való közreműködését sürgetik, lehetségesnek tartja, hogy az urak az ő fejtegetéseit erőteljesebb formában közölték a miniszterelnökkel, hogy ezáltal nyomást gyakoroljanak rá."

– „A nemzeti büszkeség: Kassát bombázták."

Nem igaz. És ha valóban bombáztak volna is: elég ok-e 27 kisméretű bomba csekély rombolása a háborúra?

– „A hála."

Nem igaz. Említettem az egyes területgyarapodások tárgyalásánál megnyilvánult német magatartást. Nem ajándékoztak nekünk semmit, minden területgyarapodás az ő érdekeiknek megfelelően történt. Nem tőlük kaptuk, csak a révükön. Miféle háláról lehet itt beszélni? És az ő révükön történt visszaszerzés vezetett végül oda, hogy a háború után semmilyen jogra és igazságosságra nem hivatkozhattunk többé, mert a rabló révén orgazdáknak minősültünk.

– „A magyar hadseregnek hadi tapasztalatokra van szüksége."

Utoljára hagytam mint legostobább, katonai körökben hallott indoklást. Egy ország lakossága remekül tud élni minden hadi tapasztalat nélkül is. Aligha van olyan állampolgár, aki afölött kesereg, hogy neki nincs hadi tapasztalata. Esetleg megkergült katona van, aki a vaktöltényes gyakorlatoknál kifejtett hősiességével nem elégszik meg, és a hadi kitüntetések vágyától sarkallva háborúval álmodik. Ha egy nemzet fiait valóban indokolt és jogos háború kényszerít a fegyverek alá,

azok mindig idejében megkapják a „hadi tapasztalatokat” – és még ennek sem örülnek különösebben! Hadi tapasztalatokat elraktározni pedig nem lehet, azt minden háborúba kényszerült nemzedék a saját bőrén szerzi meg.

Ha az adott kor szellemébe beléhelyezkedve vizsgáljuk országunk vezetőinek 1938-tól kezdve hozott külpolitikai elhatározásait, akkor sem találunk indokot magatartásuk magyarázatára. A Szovjetunió elleni háborúba lépésnek aztán különösen egyetlen indoka, még magyarázata sincs. Az ezópusi mese szerint az ökör szarván üldögélő legyek képzelték csak, hogy ők is részt vesznek a szekér húzásában.

A korszak legnagyobb hazugságát kürtölte világgá minden délben és éjfélkor a magyar rádió: „Ismét harcol a magyar, az önvédelem adta kezébe a fegyvert.” Divatos volt az az állítás, és ma is találkozunk vele: Magyarország földrajzi helyzetéből kifolyólag nem kerülhette el, hogy a háborúba belesodródjék. Ebben van igazság. De nem teljes igazság.

A német expanziót Magyarország minden áldozat nélkül nem úszhatta volna meg. A hadak útjában feküdt. A semlegesség kinyilatkoztatása nem segített volna, az ilyet Hitlerék nem becsülték. Fegyveresen szembefordulni a németekkel teljesen céltalan lett volna: egy fölényes hadigépezet napok alatt játszva elsöpör egy kisded hadsereget. S Hitler kegyeiért Románia, Szlovákia – eleinte Jugoszlávia, majd Horvátország is – Magyarországgal rivalizálva versenyzett. Ha Magyarország egyedül szembefordul a németekkel, még az akkori Szlovákia, Románia és Horvátország is területünkön osztozkodni vágyó ellenség. Ha Magyarország – a területi vitákat feladva – szomszédaival idejében szövetkezett volna Németország ellen, ez sem

jelentett volna különösebb nehézséget Hitler számára; ezek a kis országok együttesen sem jelentettek annyit hadi potenciálban, mint a francia–angol hadsereg. Egyik országban sem volt meg a belpolitikai egység sem. Magyarország, akár egyedül, akár szomszédaival szövetségben, csak akkor lett volna jelentőségteljes Hitler számára, ha ezek az országok idejekorán a Szovjetunióval szövetkeznek.

Magyarország számára 1941. június 22-én elérkezett a döntés órája. Óriási szerencséje volt: Hitler nem kívánta fegyveres részvételét. Ujjongva kellett volna megköszönni! Az öröm mámorában két kézzel dobálni az „ígéreteket” a hiéna tátott szájába: adunk nyersanyagot, gazdasági segítséget, köszörüljük fegyvereinket is – és megmaradni „nem hadviselőnek”. Hangoztatni kellett volna, hogy hadseregünk nagyon gyenge. Őszintén megmondani, hogy ilyen háborúhoz a magyar népnek nincs harci akarata. A „Blitzkrieg” elakadása utóbb biztosan meghozta volna a kényszerhelyzetet, Hitler követelte volna a fegyveres részvételt. De még ez a helyzet sem fosztotta volna meg egy jó, a nemzetet védő politikát az időnyerésért folytatható harc lehetőségeitől: akinek nincs módja szembeszállni, az halogathat, az korszerű fegyvereket követelhet, időt a kiképzésre – és talán csak egyetlen évet kellett volna hitegetésekkel megnyerni.

Mindez csak egyéni feltevés, utólagos gondolat. Nem tudni, hogyan reagáltak volna egy magyar passzivitásra a már lelkesen jelentkezett „keresztes vitézek”, s nem tudni, nem produkálták volna-e maguk az igen gyorsan megszorult németek általi megszállást, és már 1942-ben egy Sztójay-féle kormányt, hazai szélsőjobboldali őrültjeink támogatásával, s nem követ-

kezett volna-e be többször annyi egyéni és tömegtragédia, mint amennyi így bekövetkezett.

Mennyire másként zárult volna azonban a számlánk a végső elszámoláskor!

Mondhatja valaki: könnyű most, a megtörténtek ismeretében okoskodni, de ki láthatott akkor a jövőbe?

Sokan láttak: sajnos nem a legfelsőbb polcokon, nem a vezető politikai és katonai helyeken, ahol a „nagy tanultság" fölényeskedése, önteltsége mindenkit lehengerlő, óriási szóbőséggel intézte az ország dolgát. Láttak a földalatti kommunisták, a polgári demokraták, sok gondolkodó haladó értelmiségi, ezeknek azonban az államvezetés befolyásolására gyakorlatilag egyáltalán nem volt módjuk. Látott sok egyszerű ember, de mibe szólhatott bele? S a tisztánlátás nem ellenállás és nem cselekvés, önmagában kevés haszonnal jár.

Amikor kitört a háború, Budapesten voltam, és meglátogattam feleségem egyik beteg rokonát. Roncs volt, csak a feje ép. Azt mondta: „Borzasztó útra lépett Magyarország, Budapest a pusztulás előtt áll. Én már nem érem meg, de magam előtt látom, hogy a németek is bombázzák, az oroszok is, utcai harcokban omolnak össze a házak." A „borzasztó utat" elismertem, de Budapest pusztulását beteg ember beteg fantáziájának tartottam, pedig logikusan meg is magyarázta, hogy mi miért fog bekövetkezni. Neki volt igaza!

Megfigyeléseim szerint az egyszerű polgári lakosság legnagyobb része megdöbbenéssel vette tudomásul a háborúba lépés tényét. A néptömegben is voltak ugyan, akik az uralmon levő rend szólamait szajkózták, de lelkesedésnek, háborús kedvnek nem láttam nyomát. Kínálkozó az összehasonlítás 1914-gyel: hogy fogadta akkor a nép a háborút, és hogy mostan? Bizony, nem táncoltak az utcákon, nem volt „éljen a háború". Az

1914. évi háborús műlírának 1941-ben sem művelői, sem éneklői. A magyar nép csupán annyit érez, hogy élete veszedelembe került, azt sem tudja, miért. Nyers igazság, hogy a polgári lakosság soha nem katonáskodik szívesen, hacsak nagy eszme vagy önvédelem nem viszi olyan zászló alá, amelynek lobogásával egyetért. Itt nem volt eszme, csak mondvacsinált jelszó. Itt szemben állt az ország lakosságának többségével és akaratával a kormány, nem követték tömegek, a tömegeket törvény és erőszak kényszerítette. Csak az a sovány vigasz maradt: hátha valóban nem kerül sor nagy veszteségekkel járó erőkifejtésre. És a magyar történelmen oly sokszor végigvonuló csodavárás: „Hátha megússzuk."

A tényleges tisztek hangulata 1941 nyarán ugyancsak megoszlik. Vannak lelkes háborúbarátok meg akik az örök engedelmesség mindent helyeslő járszalagjáról szabadulni nem tudnak. Inkább a magasabb rendfokozatúakat fűti a dicsőségszomj: személyes biztonságukat kevésbé látják veszélyeztetettnek szolgálati állásuk következtében. (Volt hadtestünkben olyan ezredparancsnok, aki – amikor megtudta, hogy csak a gyorshadtest megy a frontra, és ő itthon marad – írásbeli kérvényt adott be, hogy engedjék át a német hadsereg kötelékébe, mert mindenáron harcolni akar.) Elég sokan vannak olyanok, akik jól és tisztábban látnak. Ez azonban hiábavaló. A múlt most már kötelez. Aki éveken át szolgál egy hadseregben, annak nem lehet egyéni akarata a katonai hierarchiában, amikor kitört a háború. Nincs olyan hadsereg, amelynek létezésével összeegyeztethető volna, hogy tényleges tisztjei, akkor, amikor háborúba parancsolják őket, politikai ellenvéleménnyel álljanak elő, helytelenítsék a háborút, és eldobják a fegyvert. Aki ezt a lehetőséget elismerné,